

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav českých dějin

Diplomová práce

Bc. Zuzana Růžková

Mezi kladivem a kovadlinou.

Vrchnostenský aparát pardubického panství v letech 1560-1630

Between the hammer and the anvil.

The authoritarian apparatus of the Pardubice demesne

between 1560 and 1630

Praha 2013

prof. PhDr. Jaroslav Čechura, DrSc.

Poděkování

Na prvním místě bych chtěla poděkovat vedoucímu diplomové práce prof. Jaroslavu Čechurovi za cenné rady, připomínky a náměty k tématu, stejně tak za jeho podnětný a vstřícný přístup (nejen) v rámci hodin a seminářů. Dále bych ráda vyjádřila vděk pracovníkům Národního archivu, Státního oblastního archivu Zámrska, Státního okresního archivu Pardubice, Východočeského muzea a Římskokatolické farnosti – arciděkanství Pardubice za profesní i čistě lidskou ochotu a vstřícný postoj. Za podporu i konstruktivní kritiku pak děkuji mé rodině, partnerovi, všem přátelům a některým spolužákům - „kolegům“ na naší Alma mater. Speciální poděkování patří také Jiříkovi Adlspachovi z Damsdorfu, který byl zejména poslední dvě léta mým dobrým společníkem na spletitých cestách za poznáním reality raněnovověkého úřadu a jeho představitelů.

„Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů. Práce nebyla využita v rámci dalšího vysokoškolského studia či k získání jiného nebo totožného titulu.“

V Pardubicích dne 17. 7. 2013

.....

Zuzana Růžková

Abstrakt a klíčová slova

Tato diplomová práce je věnována tematice vrchnostenského úřednictva pardubického komorního panství mezi lety 1560-1630. Představuje jak strukturu a podobu aparátu, povinnosti a kompetence jeho zástupců, tak jejich působení v kontextu daného panství. Význam hraje přitom nejen vztah mezi aparátem a nadřízenými orgány, ale též jeho kontakt s místními samosprávami a samotnými obyvateli panství. Stranou zájmu nezůstávají ani osoby některých úředníků, o jejichž životních osudech je v rámci jednotlivých kapitol pojednáno. Práce sleduje však i projevy vybraných tendencí raněnovověkých dějin a jejich promítnutí do prostředí daného panství - především proces byrokratizace, profesionalizace a míru (ne)disciplinovanosti úřednictva. Velmi důležitou roli hraje také otázka, do jaké míry realita úřední praxe odpovídala ustanovením a požadavkům proklamovaným v instrukcích a nařízeních.

Klíčová slova: vrchnostenská správa, úřední aparát, normy versus realita

Abstract and keywords

This thesis deals with the topic of authoritarian apparatus of chamber estate of Pardubice between 1560 –1630. It represents not only the structure and form of bureaucratic machinery, duties and competences of its representatives, but also their influence in the context of the estate. Very important role is played not only by relation between the machinery and superior authorities, but also its contact and communication with local administrations and residents of the estate themselves. Interest is also devoted to personalities of some representatives of officials whose life stories are discussed in the individual chapters. The thesis also follows manifestations of chosen trends in early modern history and its reflection to the environment of the estate – especially the process of bureaucratization, professionalization and extent of (in)discipline of bureaucracy. Very important is also the question how much the reality of official practise was equal with provisions and requirements proclaimed in instructions and regulations.

Keywords: authoritarian apparatus, official machinery, rules versus reality

Obsah

1. Úvod	9
2. Vrchnostenský aparát předmětem historikova bádání.	12
2. 1 Několik poznámek ke konceptu sociální disciplinace	13
2. 2 Vrchnostenská správa a úřední aparát v období raného novověku	17
2. 3 Literatura k dějinám Pardubic a pardubického panství	25
2.3.1 Práce syntetického charakteru.....	25
2.3.2 Monografie, odborné články a závěrečné práce „na pardubické téma“	29
2. 4. Představení pramenné základny.....	31
3. Stručná historie města a panství.....	34
3. 1. Představení pernštejnské éry.....	34
3. 2 Pardubické panství mezi lety 1560 – 1630.....	43
3. 2. 1 Pardubice komorním panstvím.....	43
3. 2. 2 Panství zrcadlem malých i velkých bojů 17. století	54
4. Česká komora – teoretická i praktická rovina fungování úřadu.....	60
4. 1 Vznik úřadu a jeho kompetence.....	60
4. 1. 1 Struktura úřadu	60
4. 1. 2 Česká komora ve vztahu k dvorské komoře a zemským úřadům	64
4. 2 Komora jakožto správce komplexu komorních panství.....	67
4. 2. 1 Vizitace a návrhy reforem v 50. – 70. letech 16. století	67
4. 2. 2 Pokus o osamostatnění úřadu v závěru „dlouhého“ 16. století	78
5. Vrchnostenská správa komorního panství Pardubice.....	86
5. 1 Nejvyšší představitel správy a jeho „zástupci“	87
5. 1. 1 Hejtman.....	87
5. 1. 2 Místohejtman a purkrabí.....	93
5. 2. Vrchnostenská kancelář a její písaři.....	97

5. 2. 1 Důchodní a sirotčí písař	97
5. 2. 2 Kancelářský personál.....	103
5. 3 Rybniční a lesní hospodářství.....	107
5. 3. 1 Správa pardubické rybniční sítě	107
5. 3. 2 Lesní správa	110
6. Úřední instrukce a nařízení – teorie „shora“?	114
6. 1 Instrukce vydané v 16. století	118
6. 1. 1 Text Vojtěcha z Pernštejna.....	118
6. 1. 2 Komorní instrukce (nejen) pro pardubického hejtmána	121
6. 2 Nová komorní instrukce a její proměny v průběhu 17. století	128
6. 2. 1 Okolnosti vzniku instrukce a její redakce	128
6. 2. 2. Obsahová náplň textu a jeho úpravy.....	130
7. Řády a neřády úřadů na Pardubicku – náhled do praxe	140
7. 1 Býti (raněnovověkým) úředníkem... ..	142
7. 1. 1 Šlechta, měšťanstvo i vesničtí synkové - složení vrchnostenského aparátu	143
7. 1. 2 Patronát, klientelismus a mocenské sítě na Pardubicku	149
7. 2 Vybrané kapitoly ze života pardubického úřednictva.....	154
7. 2. 1 Jiřík Adlspach z Damsdorfu a počátky jeho působení na Pardubicku.....	154
7. 2. 2 Vrchnostenský úřad jako závazek, kompromis, motivace i přítěž.....	162
7. 2. 3 Finanční a materiální zaopatření personálu a problematika „defraudací“	168
7. Závěr	177
Seznam pramenů a literatury	180
Obrazové přílohy (OP).....	196
Textové přílohy (TP)	212

Seznam zkratek

AČ – Archiv český

AM Pce – Archiv města Pardubice

AUC – Acta Universitatis Carolinae

b. f. – bez foliace

ČČH – Český časopis historický

ČDKM – České oddělení dvorské komory

ČDV – Časopis pro dějiny venkova

ČMM – Časopis Matice moravské

ČNM – Časopis Národního muzea

FHB – Folia Historica Bohemica

HUCP – Historia Universitatis Carolinae Pragensis

HZ – Historische Zeitschrift

JMC/VMC – Jeho/Vaší milosti císařské

JSH – Jihočeský sborník historický

KPPM – Klub přátel pardubického muzea a kronikářů okresu Pardubice

NA – Národní archiv

OP – obrazová příloha práce

SAMV – Sborník archivu Ministerstva vnitra

SAP – Sborník archivních prací

SČ – Sněmy české

SH – Sborník historický

SM – Stará manipulace

SOA Zámorsk – Státní oblastní archiv Zámorsk

SOkA Pce – Státní okresní archiv Pardubice

SSH – Středočeský sborník historický

TP – textová příloha práce

VČM – Východočeské muzeum

Vs Pce – Velkostatek Pardubice

VČM – Východočeské muzeum v Pardubicích

VSH – Východočeský sborník historický

ZKPP – Zpravodaj Klubu přátel Pardubicka

1. Úvod

„Byrokracie jest ten nepřirozený způsob vlády, při kterém se vlády do všeho občanského života míchají, všechno občanům předepisují, žádnou svobodnou vůli a samosprávu jim nenechávají... Něco jiného jest úřednictvo a něco zcela jiného byrokracie, úřednictvo musí býti v každém dobře zřízeném státu, byrokracie jest neštěstím každého...“

Karel Havlíček Borovský

Když před mnoha lety jeden z našich národních buditelů pronesl tato slova, mohl jen stěží tušit, jak příznačnou a svým způsobem nadčasovou myšlenku vyslovil. Setkala jsem se s ní poprvé ve zcela jiném kontextu, který úzce souvisel s řadou změn, jež se v uplynulých měsících odehrály na domácí politické scéně. A přesto (nebo možná právě proto), že nejsem příznivcem toho, aby byla slova a činy historických osobností zpřítomňovány či jakýmkoli jiným způsobem vyjímány z dobového kontextu, utkvěla mi právě tato citace v paměti. Zejména ona myšlenka, že *„úřednictvo musí býti v každém dobře zřízeném státě“*, která vypovídá jak o realitě soudobých a obrozeneckých, tak do značné míry i raněnovověkých dějin. Vždyť právě proces byrokratizace je považován za jeden ze „základních kamenů“, které dláždily společnosti cestu při jejím přechodu od tradičních k moderním formám státního uspořádání. Z tohoto důvodu hraje důležitou roli ve většině modernizačních teorií a velkých historických koncepcí minulých století, jejichž následné rozpracování, recepcie a především kritika sehrály podstatnou roli mj. i při koncipování této práce.

V českém prostředí jsou první výraznější projevy byrokratizace spojovány s nástupem habsburského rodu, respektive s rokem 1527, kdy došlo v rámci monarchie k ustanovení několika centrálních a zemských úřadů. Patřila mezi ně i česká kancelář a česká komora, která je označována za první byrokratickou instituci v českém prostředí. Postupné proměny v přístupu k výkonu úřadu a pozici úředníka bylo přitom v průběhu 16. století a především 17. století možné pozorovat nejen v centrálních, ale i ve stavovských úřadech a lokálních správách, kam lze započítat nejen místní samosprávné orgány, ale do značné míry též vrchnostenské aparáty jednotlivých panství. Posledně jmenovaným úředním organizacím nebyla v kontextu studia daného procesu zdaleka věnována taková pozornost, jaká odpovídá

jejich významu v raněnovověkých dějinách správy. Je-li v odborných publikacích zahrnuta tematika úřednictva toho kterého panství, pak se až na některé výjimky jedná buď o studie, které si kladou za cíl představit jednotlivé úřední posty a jejich kompetence (většinou pohledem vrchnostenských instrukcí), medailonky některých významných osobností z řad úřednictva nebo o značně zevšeobecňující pasáže na téma „úřad/úředník raného novověku“ publikované buď formou samostatných článků nebo v rámci kolektivních biografí a syntéz. Přitom právě působení vrchnostenského aparátu jak ve vztahu k nadřízeným orgánům, tak vůči místním samosprávám a poddaným, může být pro historika velmi zajímavým badatelským tématem. V mém případě byl jeho výběr do určité míry podmíněn tematikou bakalářské práce, která se věnovala historii Pardubic a místní samosprávy ve druhé polovině 16. století. Již v té době jsem se v archivních pramenech i v sekundární literatuře setkávala se jmény některých osobností z řad úředníků, o nichž se zmiňovali jak někteří radní a měšťané, tak komorní komisaři, a to jak v pozitivním, tak v negativním slova smyslu. To také do značné míry rozhodlo nejen o výběru tématu, ale i o struktuře práce, kterou si nyní dovoluji stručně nastínit.

Druhá kapitola stati je věnována rozboru literatury a pramenům, které byly pro tuto práci významné jak z heuristického, tak z metodologického hlediska. Stěžejní část třetí kapitoly shrnuje historii pardubického panství ve sledovaném období, tedy po roce 1560, kdy bylo začleněno do polabského komplexu komorních panství. Tomuto souhrnu předchází pasáž věnovaná základním momentům perňštejské éry Pardubicka (1490-1560), neboť bez tohoto kroku by bylo zcela nemožné pochopit nejen některé reálie následujícího období, ale též porozumět mentalitě místních obyvatel a některým sporům, které nastaly mezi nimi a vrchnostenskou či ústřední správou. Celá čtvrtá kapitola je zaměřena na zmíněnou českou komoru, centrální finanční úřad Českého království, který zodpovídal panovníkovi za správu komorního komplexu. Právě s komorními rady a jimi delegovanými osobami komunikovali vrchnostenští úředníci pardubického panství, jejichž výčet, povinnosti i kompetence jsou uvedeny v páté kapitole. Na komoru se obraceli jednak se svými prosbami i stížnostmi, jednak při odevzdávání výnosů panství a účtů, které byli každé pololetí povinni přivážet do Prahy a předkládat ke kontrolám. Radové se ostatně měli podílet i na vyhotovování a úpravách instrukcí, které byly vydávány pro jednotlivé vrchnostenské úředníky. Komparace jednotlivých verzí těchto textů, která je provedena v šesté kapitole, ukazuje, jak se v průběhu let měnilo jejich znění a analogicky i akcent na některé aspekty úřední náplně jednotlivých postů. Může také odhalit problematrické body a nešvary správy a jejich představitelů.

Některým projevům takového počínání je věnována poslední, sedmá kapitola, která je nejobsáhlejší částí této práce. Shrnuje jednak některé poznatky, které byly nastíněny v předcházejících kapitolách, včetně vybraných aspektů všednodenního působení úřednictva a života jeho představitelů, které bychom z pramenů normativní povahy získat nemohli. Snaží se také zodpovědět některé důležité otázky, kupříkladu kdo vlastně byli oni „vrchnostenští úředníci“? Z jakého sociálního, majetkového i kulturního prostředí pocházeli a do jaké míry je mohlo při výkonu funkce ovlivnit? Jak se vyrovnávali s požadavky, které na ně byly kladeny, a co od výkonu funkce očekávali oni sami? Odpovědi samy o sobě do jisté míry objasňují také další z počátečních nejistot - jak velké mohly být disproporce mezi teoretickou stránkou, proklamovanou instrukcemi a nařízeními, a praktickou rovinou výkonu úřadu, o jejíž podobě si můžeme učinit alespoň základní přehled díky dochovaným pramenům? Právě tato myšlenka, která se line jako červená nit následujícími stránkami, se v průběhu příprav práce ukázala de facto alfou a omegou celého výzkumu. Teprve ve chvíli, kdy se začneme zabývat nejen příkazy a normami, ale i způsoby a formami jejich převádění a (ne)promítání do praxe, si můžeme udělat představu o tom, jak vypadala každodenní realita úřadu v raném novověku.

Na tuto myšlenku odkazuje ostatně též rčení „mezi kladivem a kovádkou“, které je součástí nadpisu této práce a které můžeme v daném kontextu uchopit ze dvou úhlů pohledu. Pokud bychom přistoupili na postuláty konceptu sociální disciplinace, o němž bude řeč v následující kapitole, pak by ono kladivo představovalo centrální úřady, kovádku poddaní panství. Vrchnostenské úřednictvo stálo skutečně někde uprostřed a mělo by fungovat jako jeden z recipientů a zároveň vykonavatelů disciplinačních či jiných snah panovníka/vrchnosti. Ve skutečnosti ale jeho zástupci nebyli jen mechanickými články, které plnily a přenášely příkazy přicházející shora do prostředí „nižších vrstev“. Je nutné si uvědomit, že ona kategorie nazývaná „vrchnostenský aparát“ sestávala z lidských bytostí, které vycházely z rozdílného zázemí a disponovaly odlišnými povahami, dovednostmi i zkušenostmi. V neposlední řadě měly vlastní rozum a plány, které se nemusely vždy slučovat jak s požadavky vrchnosti, tak se zvyklostmi daného panství. To samo o sobě mohlo vést k některým sporným momentům a situacím, kdy se někteří z nich mohli cítit ve značně nepříznivé situaci – takřka jako mezi kladivem a kovádkou...

2. Vrchnostenský aparát předmětem historikova bádání.

V této kapitole bude věnován prostor zejména koncepcím, metodám a myšlenkám, které byly pro uchopení daného tématu a výše zmíněné materie klíčové. Ráda bych nejprve ve stručnosti přiblížila zahraniční i domácí diskuse zabývající se konceptem sociální disciplinace, respektive jeho reflexí, kritikou a zejména metodami, které měly tento - dnes již prakticky překonaný koncept - modifikovat či plně nahradit. Zmíněné přístupy a práce jednotlivých badatelů, jejichž antiteze byly namířeny (nejen) proti této modernizační teorii, ovlivnily do určité míry podobu následujících kapitol práce, proto nepovažuji tento „exkurz“ uskutečněný v podkapitole 2.1 za neopodstatněný.

Následovat bude reflexe tematiky vývoje šlechtického/komorního velkostatku v české literatuře a edičně vydaných instrukcí i jejich využití pro potřeby dnešního badatele. Velký prostor je věnován literatuře zabývající se vývojem byrokratického aparátu a jeho podoby v období raného novověku, jež - podobně jako výše uvedené statě zaobírající se konceptem disciplinace - vypovídají nejen o tematicke jako takové, ale rovněž o proměnách pojetí daného pojmu a o jeho dosavadní reflexi ze strany badatelského okruhu. Jedná se přitom jak o práce a projekty zahraničních badatelů, tak o díla českého badatelského okruhu.

Třetí a poslední „sekcí“ věnovanou literatuře tvoří vesměs práce, které se buď přímo zabývají dějinami Pardubic a pardubického panství, nebo je výrazněji reflektují. Zahrnuty budou nejen díla syntetického charakteru a tematické monografie, ale také příspěvky z konferencí uveřejněné v kolektivních sbornících a odborné články uveřejněné (zejména v místních) periodících. Opomenuty nezůstanou ani závěrečné práce obhájené na univerzitách v Pardubicích, Hradci Králové, Praze i Brně, které byly věnovány reáliím podstatným pro tematiku této práce.

Archivní prameny, které byly prostudovány a zpracovány při přípravě dané stati, jsou představeny v poslední podkapitole. Jedná se o různorodé písemnosti uložené v Národním archivu v Praze, Státním oblastním archivu v Zámrsku a v Třeboni i ve Státním okresním archivu v Pardubicích, které vznikly nejen činností centrálních, zemských a vrchnostenských úřadů, ale také lokálních samospráv.

2. 1 Několik poznámek ke konceptu sociální disciplinace

Osobně považuji za jedno z nejpřínosnějších děl v daném kontextu knihu Pavla Matlase, jež vychází z autorovy disertační práce obhájené na Jihočeské univerzitě v Českých Budějovicích.¹ Významná je pro čtenáře nejen „praktická“ část, která se zabývá procesem (ne)uplatňování zákoníků, vrchnostenských norem a pokynů, potažmo jejich efektivitou posuzovanou prizmatem trestně právní agendy panství Hluboká nad Vltavou, ale rovněž úvodní, „historiograficko-metodická“ pasáž knihy. Autor v ní shrnuje postuláty jednotlivých modernizačních teorií, nejen koncept sociální disciplinace Gerharda Oestreich,² z něhož vycházel především, reflektuje také dílo Maxe Webera,³ civilizační teorii Norberta Eliase⁴ i východiska Michela Foucaulta.⁵ Představena jsou nejen díla jmenovaných badatelů, termín sociální disciplinace jako takový a jeho porovnání s ostatními koncepty, ale rovněž způsoby jeho aplikace v oblasti historického bádání, následná kritika i přímé odmítnutí Oestreichovy teorie. Aplikace tohoto konceptu na různé oblasti života tradiční společnosti (víra a konfese, kriminalita) v uplynulých letech totiž de facto popřela původní představu o disciplinačním procesu jakožto cíleného ukázněvání, které mělo vycházet od státu/představitelů státní moci a směřovat stupňovitě k nižším vrstvám. Další podstatné trhliny nejen této, ale též dalších modernizačních teorií odkryly výzkumy lidové kultury, dějin každodennosti i mikrohistorické

---

¹ Pavel MATLAS, *Shovívavá vrchnost a neukáznění poddaní? Hranice trestní disciplinace poddaného obyvatelstva na panství Hluboká nad Vltavou v 17. s 18. století*, Praha 2011. Samotná disertační práce byla obhájena téhož roku pod názvem *Hranice sociální disciplinace poddaného obyvatelstva. Panství Hluboká nad Vltavou v 17. a 18. století*.

² Kromě stěžejního díla Gerhard OESTREICH, *Geist und Gestalt des frühmodernen Staates. Ausgewählte Aufsätze*, Berlin 1969 je v tomto kontextu významná rovněž Oestreichova práce o filozofovi Justu Lipsiovi (*Antiker Geist und moderner Staat bei Justus Lipsius (1547-1606) : der Neustoizismus als politische Bewegung*, Göttingen 1989). Především na základě jeho myšlenek odvodil totiž Oestreich do značné míry disciplinační teorii.

³ K jeho koncepci blíže v podkapitole 2. 2 Vrchnostenská správa a úřední aparát v raném novověku.

⁴ Norbert ELIAS, *O procesu civilizace I-II*, Praha 2006-2007, ke koncepci samotné kupříkladu Jiří ŠUBRT *Civilizační teorie Norberta Eliase*, Praha 1996. K Foucaultovi v daném kontextu zejména stať Michel FOUCAULT, *Dohlížet a trestat. Kniha o zrodu vězení*, Praha 2000. Dílo tohoto filosofa je českému prostředí známé především díky pracím Daniely Tinkové, popřípadě Pavla Himla. K porovnání kupříkladu Martin NODL - Daniela TINKOVÁ (ed.), *Antropologické přístupy v historickém bádání*, Praha 2007.

⁵ Tamtéž, str. 21-36. K porovnání kupříkladu Jiří KUBEŠ, *Vybrané příběhy o hledání nových úhlů pohledu na dějiny*, in: *Dějiny každodennosti II*, 1. díl, Univerzita Pardubice 2007-2012, str. 10-28. V loňském roce byla skriptá, jež jsou přístupná v elektronické podobě na stránkách Univerzity Pardubice a jež nesla původně v roce 2007-2010, doplněna a některé její části rozšířeny, mj. pasáže pojednávající o modernizačních teoriích. Z českých autorů zabývajících se danou problematikou odkazují kromě jiných i na Matlasovu práci.

sondy, které upozornily mj. na disproporce mezi povinnostmi a procesními postupy zakotvenými v dobových zákonících, nařízeních a instrukcích na straně jedné a každodenní realitou na straně druhé. Tento moment je velmi důležitý pro téma mé diplomové práce, neboť tytéž rozdíly můžeme pozorovat rovněž v prostředí pardubického komorního panství. Velmi silně se projevují právě v jednání místního vrchnostenského úřednictva, ačkoli právě to by prizmatem Oestreichovy koncepce mělo být jedním z disciplinačních činitelů.

Podíváme-li se podrobněji na předpoklady procesu sociální disciplinace, zjistíme, že jeden z těch hlavních byl rostoucí důraz na disciplínu, kázeň a řád, který lze sledovat v dějinách raněnovověké společnosti. Toto ukázněvání mělo být „produktem“ státní moci a jeho prostředkem se měly stát byrokratizující se správní orgány a instituce. Za jakousi první etapu daného procesu označil Oestreich období tzv. „sociální regulace“, typické pro druhou polovinu 16. století, a charakterizoval ji jako snahu vrchnostenského aparátu o rozšiřování normativní produkce s cílem usměrňovat takto lidské chování v otázkách morálky a kázně. V počátcích procesu měla být tedy disciplinace realizována skrze tradiční struktury stavovské společnosti, jež nebyly na rozdíl od pozdějšího období ztelněji reorganizovány či přímo nahrazeny. V zahraničí i českém prostředí bylo namísto pojmu „sociální regulace“ používáno označení „gute Policey“, se kterým se lze setkat rovněž v pracích českých autorů a badatelů zabývajících se dějinami zemí Koruny české.⁶

Koncept sociální disciplinace byl následně využit nejen v souvislosti s tematikou vývoje státu a správy, ale rovněž při bádání o procesu konfesionalizace nebo o podobě trestního práva⁷ a kriminality v raném novověku.⁸ Právě v těchto oblastech byla také odhalena řada

---

⁶ Jednalo se kupříkladu o stať Jaroslava PÁNKA, *Policey und Sozialdisziplinierung im frühneuzeitlichen Böhmen und Mähren*, in: Michael Stolleis - Karl Härter - Lothar Schilling, *Policey im Europa der Frühen Neuzeit*, Frankfurt am Main 1996, str. 317-331 nebo článek Milana BASTLA - *Policejní disciplinace a boj s kriminalitou v rožmberském Českém Krumlově*, in: Měšťané, šlechta a duchovenstvo v rezidenčních městech raného novověku (16.-18. století). Sborník příspěvků z konference uspořádané v Prostějově ve dnech 25.-27. dubna 1995 Muzeem Prostějovska v Prostějově a Rakouským ústavem pro východní a jihovýchodní Evropu, odbočka Brno, Prostějov 1997, str. 363-375. Blíže k tomuto Pavel MATLAS, *Shovívavá vrchnost a neukáznění poddaní*, zejména str. 25. K (ne)možnosti uplatnění modernizačních teorií v českém prostředí, alternativách a jejich promítnutí do přístupu historika k dobové materii viz Jaroslav ČECHURA, *Antidisciplinování, či disciplinování zdola? Pasáček, zlodějíček, sexuální delikvent a aktivní člověk Tomáš Kaňourek alias Studnička*, in: *Historia Universitatis Carolinae Pragensis (HUCP) 2012, TOMUS LII.Suppl.I*, str. 121-131.

⁷ Nelze v této souvislosti nepřipomenout jména Wolfganga Reinharda a Heinze Schillinga, českým prostředím se ze zahraničních autorů zabýval kupříkladu Thomas Winkelbauer, Sheilagh Ogilvie s ohledem na poměry na Frýdlantsku, poměry ve Slezsku zkoumal Matthias Weber. Základní informace a obsáhlý seznam literatury podrobněji P. MATLAS, *Shovívavá vrchnost*, str. 33-36, 275-311, případně Anton SCHINDLING, *Utváření konfesí, konfesionalizace a multikonfesionalita jako základní problém evropských dějin v 16. a 17. století. Nová*

významných trhlin a nedostatků sociálně disciplinační teorie. Jedním z prvních kritiků, kteří upořňovali na přecenění role státu a státní byrokracie v Oestereichově díle (tedy na silně etatistické pojetí disciplinace), byl již výše zmíněný Michel Foucault. V kontrastu s Oestreichem vycházel z předpokladu, že proces „ukáznování“ neměl jednoho původce, tudíž ani jednu konkrétní strategii, vykonavatele či „recipienta,“ nýbrž vycházel hned z několika center – institucionálních i neformálních. Jedině tak mohlo být dosaženo permanentního dohledu napříč celou společností, který Foucault nazývá termínem *panoptismus*.⁹ Silně kritické zhodnocení přinesly dále práce Martina Dingese, který akcentoval skutečnost, že daný koncept je s ohledem na výsledky nových studií lidové kultury a mikrohistorie neudržitelný.

Na tuto skutečnost pak upozorňují i další badatelé, kteří namísto sociální disciplinace shora zdůrazňují - respektive doplňují ji - jednak o koncepci vzájemné, horizontální kontroly v rámci jednotlivých společenství (Peter Blickle, Helga Schnabel-Schüle),¹⁰ jednak o důležitost seberegulace toho kterého jedince, jíž přikládá velkou roli Heinrich Richard Schmidt.¹¹ Posledně jmenovaný autor zdůrazňuje rovněž skutečnost, že lokální společenství zdaleka nelze považovat za jakési útrpné vykonavatele požadavků a povinností vytyčených vrchnostmi. Naopak, tyto skupiny jedinců dokázaly v případě nesouhlasu vyvinout rozličné

---

německá literatura k problematice, ČČH 106, 2008, str. 80-108. Nověji k dané problematice K. HÄRTER, *Die Verwaltung der „guten Policey“: Verrechtlichung, soziale Kontrolle und Disziplinierung*, in: Michael HOCHEDLINGER - Thomas WINKELBAUER (ed.), *Herrschaftsverdichtung, Staatsbildung, Bürokratisierung*, Wien 2010, str. 243-270. Z hlediska komparace nejen středoevropských oblastí, ale rovněž anglofonních prostor (spojených mj. s recepcí vlivu protestantismu na mentalitu jedince i politiku státu) viz Herman ROODENBURG- Pieter SPIERENBURG (ed.), *Social Control In Europe: 1500-1800 (vol. 1)*, Ohio 2004.

⁸ Ke kriminalitě viz MARTIN SCHEUTZ, *Alltag und Kriminalität. Disziplinierungsversuche im steirisch-österreichischen Grenzgebiet im 18. Jahrhundert*, Wien 2001 (zde na str. 11-35 uveden rovněž souhrn bádání a nastínění modernizačních teorií v kontextu historické kriminologie). Pro české prostředí obdobně Jaroslav ČECHURA, *Kriminalita a každodennost v raném novověku*, Praha 2008. O modernizačních koncepcích v kontextu bádání o raněnovověké kriminalitě P. MATLAS, *Modernizační disciplinační teorie a historická kriminologie*, in: ČMM 128, 2009, č. 2, str. 381-412.

⁹ Institucionální formy disciplinace byly dle Foucaulta nejprve aplikovány na určité skupiny vyřazené ze společnosti - armáda, vězení, ústavy pro duševně choré – teprve poté zevšeobecněny. M. FOUCAULT, *Dohlížet a trestat*, str. 301. Stručně Foucaultovu pojetí moci, včetně komparace s postuláty Webera i Eliase Tomáš BROLÍK, *Modernizace v díle Michela Foucaulta. Srovnání s autory klasickými a postmoderními*, Praha 2010.

¹⁰ Viz kupříkladu Peter BLICKLE (ed). *Theorien kommunaler Ordnung in Europa*, München 1996, souhrnně str. 1-19(*Einführung*).

¹¹ Heinrich Richard SCHMIDT, *Sozialdisziplinierung? Ein Plädoyer für das Ende des Etatismus in der Konfessionalisierungsforschung*, in: HZ 265, 1997, str. 639-682.

formy odporu, které měly nejen čistě konfrontační, ale ve většině případů nenásilnou podobu (zasílání suplík, stížností, neobvyklá nebyla osobní konfrontace s nadřízenými orgány). Běžná byla rovněž metoda jakéhosi pasivního odporu projevující se kupříkladu ignorací některých ustanovení. O tomto faktu svědčí mj. jejich opakované vydávání, stejně tak fakt, že ani vymezení a případné zostření sankcí při neuposlechnutí nebo překročení dané normy nepřineslo zpravidla požadovaný efekt.¹²

Podobné kritice, jaké badatelé podrobili vertikální pojetí disciplinace, se dostalo dále pojmu „akulturace,“ který vycházel prakticky ze stejného předpokladu. I zde se mělo jednat o jednosměrný transfer, v tomto případě tzv. „vysoké kultury,“ kulturních vzorů a životního stylu elitních vrstev mezi široké vrstvy společnosti. Výzkumy v oblasti lidové kultury (či lépe řečeno kultury lidových vrstev), dějin každodennosti i mikrohistorické sondy však odhalily řadu trhlin i v tomto teoretickém konceptu.¹³ Také zde se ukázalo, že ona „neelitní kultura“, do níž bývaly zahrnovány kromě poddaného obyvatelstva i městské struktury oplývající větší či menší mírou práv a svobod a obsahující samy o sobě řadu rozličných „subkultur“, nebyla pouze pasivním příjemcem procesů a změn, které se odehrávaly ve „vyšších“ patrech společnosti. Prizmatem těchto zjištění je nutno posuzovat a promýšlet naznačené civilizační teorie a uvědomovat si nejen prvek aktivní i pasivní rezistence vůči takovým snahám, která mohla být velmi silná a vytrvalá, ale také možnost vzájemného prolínání zvyků, postojů a tradic.¹⁴ Tedy nejen shora dolů, ale i zdola nahoru a napříč spektrem zkoumané společenské či sociální skupiny.

---

¹² J. Schlumbohm považoval dokonce tuto skutečnost za jeden ze strukturálních znaků raněnovověkých dějin. Uvedl v daném kontextu jedno z dobových přísloví, v němž se praví, že: „*nařízení (edikty) jsou drženy jen hřebíkem, na kterém visí.*“ Jürgen SCHLUMBOHM, *Gesetze, die nicht durchgesetzt werden – ein Strukturmerkmal des frühmodernen Staates?*, in: *Geschichte und Gesellschaft* 23, 1997, 659.

¹³ K vymezení pojmu lidová kultura a jeho vývoji kupříkladu Peter BURKE, *Lidová kultura v raně novověké Evropě*, Praha 2005, tentýž autor dále *Co je kulturní historie?*, Praha 2011. Pro dějiny každodennosti a historickou antropologii Richard van DÜLMEN, *Kultura a každodenní život v raném novověku I-III*, Praha 1999-2006, případně TENTÝŽ, *Historická antropologie*, Praha 2002. Z hlediska mikrohistorie notoricky známé práce Carlo GINZBURGA, především *Sýr a červi. Svět jednoho mlynáře kolem roku 1600*, Praha 2000, obecně Martin NODL, *Mikrohistorie a historická antropologie*, *Dějiny – teorie – kritika* 1, 2004, str. 237-252 či výše zmíněná kniha autorů M. Nodl a D. Tinková. Na význam tohoto bádání upozorňuje i H. R Schmidt (viz poznámka č. 11).

¹⁴ Sám Peter Burke přitom charakterizuje kulturní tradice těmito slovy: „*V raně novověké Evropě existovaly dvě kulturní tradice, které ale symetricky neodpovídaly dvěma hlavním sociálním skupinám, elitě a prostému lidu. Velká tradice byla předávána výukou a byla uzavřena, malá ale byla otevřena všem, stejně jako kostel, krčma a tržiště.*“ P. BURKE, *Lidová kultura*, str. 52.

2. 2 Vrchnostenská správa a úřední aparát v období raného novověku

Nutno podotknout, že badatel zabývající se dějinami správy panství v raném novověku a tematikou šlechtického, komorního či církevního velkostatku¹⁵ má k dispozici poměrně širokou heuristickou základnu. Podrobný výčet titulů je uveden v závěrečném seznamu literatury, nicméně ráda bych na tomto místě zdůraznila některá jména a díla, jež nelze při práci s danou problematikou opomenout.

Poměrům předbělohorských velkostatků se ve svých pracích v 50. a 60. letech minulého století věnoval Alois Míka či Josef Hanzal, který pojednal mj. o samotné struktuře vrchnostenského personálu.¹⁶ Východočeské prostředí zachytil v uvedeném období ve svých pracích kupříkladu Josef Křivka nebo Josef Tlapák,¹⁷ recepci poměrů na Moravě přinesla díla Františka Matějky a Josef Války.¹⁸ Ve výzkumech pokračoval dále Václav Ledvinka¹⁹ a

---

¹⁵ Základní informace k dějinám správy jako takové a obsáhlý seznam literatury viz Zdeňka HLEDÍKOVÁ- Jan DOBEŠ – Jan JANÁK, *Dějiny správy v českých zemích. Od počátku státu po současnost*, Praha 2007, v kontextu dané práce zejména str. 85-135, 229-238. Dovolím si pouze stručné vymezení pojmů panství – dominium – velkostatek, které nebývá bohužel v odborné literatuře jednotné. Termín „dominium“ bývá užíván zjednodušeně buď jako synonymum ke slovu „panství“ (tedy v zemských deskách vtělený statek, nad jehož obyvateli má jeho držitel kromě vlastnických práv i pravomoc rozhodovací, soudní ad.) nebo symbolizuje větší územní komplex sestávající z několika panství a náležející jednomu vlastníkovi. „Velkostatkem“ byl původně míněn hospodářsko-správní celek s více než 100 ha zemědělské půdy, který byl většinou spravován jedním vlastníkem disponujícím správní i soudní pravomocí nad obyvateli (poddanými) sdružených oblastí. Po zrušení poddanství však tento termín nahradil v úředních dokumentech výše uvedené pojmy a bylo jej nadále užíváno k označení ryze hospodářské jednotky. K porovnání viz *Riegrův slovník naučný, svazek II*, Praha 1862, str. 246, 250. Vědom si této terminologické roztržičnosti a určitých nejasností, navrhoval ve své práci také určité rozlišení i František MATĚJEK, *Feudální velkostatek a poddaný na Moravě s přihlédnutím k přilehlému území Slezska a Polska (Studie o přeměnách na feudálním velkostatku v druhé polovině 15. a v první polovině 16. století)*, Praha 1959, str. 23. Slovo „panství“ by se mohlo dle autora užívat pro rentové období, termíny „velkostatek/statek“ pro epochu rozvinuté režijní výroby. Toto označení se však neujalo, mj. i s ohledem na problematiku samotného vymezení pojmů rentový a režijní (případně podnikatelský) velkostatek a fakt, že se realita českých raněnovověkých velkostatků nacházela ve většině případů někde mezi těmito dvěma hraničními body. Z hlediska diplomatiky viz stránky projektu OPPA dostupné z : <http://www.paleografie.org/UK/> [2013-4-6].

¹⁶ Alois MÍKA, *Feudální velkostatek v jižních Čechách (XIV.-XVII. stol.)*, SH I, 1953, str. 122-213, JOSEF HANZAL, *Patrimoniální úředníci a úřady v době předbělohorské*, in: SAP 19, 1969, str. 441-456.

¹⁷ Josef KŘIVKA, *Litomyšlský velkostatek za Pernštejnů. Příspěvek k dějinám českého velkostatku v 16. a 17. století*, Praha 1959, Josef TLAPÁK, *K studiu hospodářského vývoje pobělohorského velkostatku. Z historie panství Choltice na Pardubicku*, Acta regionalia 1, 1963, str. 150–155.

¹⁸ F. MATĚJEK, *Feudální velkostatek (viz výše)*, Praha 1959, Josef VÁLKA, *Hospodářská politika feudálního velkostatku na předbělohorské Moravě*, Brno 1962.

¹⁹ Václav LEDVINKA, *Úvěr a zadlužení feudálního velkostatku v předbělohorských Čechách. Finanční hospodaření pánů z Hradce 1560-1596*, Praha 1985, TÝŽ, *Rozmach feudálního velkostatku, jeho strukturální proměny a role v ekonomice českých zemí v předbělohorském období*, FHB 11, 1987, str. 103–132. Autor se

Jaroslav Čechura, v jehož pracech lze nalézt rovněž přehledné pasáže terminologického charakteru (kupříkladu pro vymezení výše uvedených pojmů rentový/režijní/podnikatelský velkostatek a jejich německých ekvivalentů).²⁰

Z hlediska vývoje komplexu komorních panství a aspektů (nejen) jeho finanční správy jsou významné práce Václava Pešáka a Františka Roubíka,²¹ Miloslava Volfa či Ludmily Kubátové,²² pro komparaci činnosti komory a české dvorské kanceláře pak dílo Karla Stloukala.²³ Pomyslnou první příčku v badatelském okruhu osob zabývajících se tematikou komorních statků však bezpochyby zaujímá Eduard Maur. Jednotlivé statě, včetně stěžejní práce *Český komorní velkostatek v 17. století. Příspěvek k otázce „druhého nevolnictví“ v českých zemích*, se sice soustředí především na vývoj komorních statků ve druhé polovině 17. století, zachycují však také proces geneze komorního komplexu v 16. a 17. století, hospodářský vývoj jednotlivých panství, formy a proměny režijního podnikání a jejich promítnutí do života obyvatel jednotlivých panství.²⁴ Mimo to lze v poznámkovém aparátu nalézt odkazy na některé starší monografie, odborné studie i vlastivědně zaměřené práce

---

věnoval rovněž vazbám poddanských městeček v rámci panství TENTÝŽ, *Feudální velkostatek a poddanská města v předbělohorských Čechách*. In: Česká města v 16.-18. století, Praha 1991, s. 95-120.

²⁰ Soubor prací autora z dané oblasti nejnověji Veronika BOHÁČOVÁ – Veronika KUCROVÁ (eds.) *Sedláci si dělají, co chtějí. Sborník vybraných prací profesora Jaroslava Čechury*, Praha 2012 (zejména oddíl III *Podnikatelský velkostatek*, str. 129-214).

²¹ Václav PEŠÁK, *Hospodářství a správa komorních panství v Čechách za Maxmiliána II.*, ČDV 16, 1929, str. 58-68, 116-134, 195-216, 279-296. Dále TENTÝŽ, *Dějiny královské české komory od roku 1527*, SAMV, sv. 3, Praha, 1930 či *Studie k dějinám královské české komory*, SAMV, sv. 6, Praha 1933, str. 66-178. František ROUBÍK, *Slavatův pokus o nezávislost České komory*, in: Sborník prací věnovaných Janu Bedřichu Novákovi k šedesátým narozeninám (1872-1932), Praha 1932, str. 469-470.

²² Miloslav VOLF, *Královský důchod a úvěr v 16. století. (Příspěvek k historii českých státních financí)*, in: ČČH 48-49, 1947-1948, č. 1, str. 110-171, TENTÝŽ, *Dvorská komora a české finance před Bílou horou a po ní (1610-1640)*, in: SAP 30, 1980, č. 1, str. 62-109, Ludmila KUBÁTOVÁ, *K otázkám ústřední a české zemské finanční správy v 16. až 19. století*, in: SAP 25, 1975, č. 1-2, str. 95-142.

²³ Karel STLOUKAL, *Česká kancelář dvorská 1599-1608. Pokus z moderní diplomatiky*, Praha 1931.

²⁴ Eduard MAUR, *Český komorní velkostatek v 17. století. Příspěvek k otázce „druhého nevolnictví“ v českých zemích*, AUC Philosophica et Historica LIX, Praha 1976, zde rovněž podrobný přehled předešlé literatury k tématu, včetně prací regionálního a vlastivědného charakteru (zejména str. 7-15). Tentýž autor dále kupříkladu *Český komorní velkostatek a trh v druhé polovině 17. století*, SH 24, 1975, str. 53-114, *Geneze a specifické rysy českého pozdněfeudálního velkostatku*, AUC, Philosophica et Historica 1, 1976, s. 229-256 ad.

zaobírající se dějinami jednotlivých komorních statků.²⁵ Z novějších prací, které směřují k této tematice, lze uvést díla Josefa Beránka a Jaroslava Šulce.²⁶

Významné místo v české historiografii zaujímají rovněž edice jednotlivých instrukcí a řádů určených jak vrchnostenským orgánům, tak místním samosprávám, jež jsou spojeny se jmény Josefa Kalouska a Václava Černého.²⁷ Oba autoři zpřístupnili ohromné množství pramenného materiálu zahrnujícího středověké normy i instrukce mladšího období, jež se dotýkaly rozličných územních i správních celků a oblastí. Po dlouhou dobu bývala domnělá realita každodenního života, zejména pak s ohledem na poddanské poměry a povinnosti obyvatelstva, konstruována zejména na základě těchto pokynů, popřípadě ve spojitosti s dalšími prameny normativní povahy (zemskými zřízeními, městskými právy).²⁸ Podobnou roli instrukce ostatně sehrály i v případě rekonstrukce kompetencí a povinností jednotlivých složek správního aparátu. Texty určené konkrétnímu úředníkovi (kupříkladu hejtmanovi či purkrabímu) ve většině případů podrobněji popisovaly náplň práce, která byla vyžadována od

---

²⁵ František J. ZOUBEK, *O správě panství Poděbradského v 16. a 17. století*, in: SH 1, 1883, str. 347-362, Justin V. PRÁŠEK, *Brandýs nad Labem – město, panství i okres, díl I-III*, Brandýs nad Labem 1908 (reprint všech tří dílů 2007-2010), Gustav HOFMANN, *Dobříšské panství v letech 1570-1630*, in: SSH 2, 1958, str. 161-199, Jiří TYWONIAK, *Přehled dějinného vývoje poděbradského panství*, Vlastivědný zpravodaj Polabí, 1964, str. 55-60, TÝŽ, *Správní vývoj bývalého poděbradského panství*, in: Vlastivědný zpravodaj Polabí, 1965, str. 27-31.

²⁶ Vladimír BERÁNEK, *Osedlé obyvatelstvo na komorních panstvích Brandýs nad Labem, Přerov nad Labem a Lysá nad Labem v předbělohorském období*, in: Pax bello potior. Sborník věnovaný doc. PhDr. Rudolfu Andělovi, CSc., Liberec 2004, str. 115-125, TENTÝŽ, *Proměny dvorového hospodářství na komorních panstvích do prvních let třicetileté války (panství Brandýs nad Labem, Přerov nad Labem a Lysá nad Labem)*, in: ČNM-A 174, 2005, č. 1-2, str. 23-55. Dále Jaroslav ŠULC, *Třicetiletá válka a všední den venkovské společnosti v Čechách (se zřetelem k situaci na komorních panstvích ve středním Polabí)*, ČNM, řada A – Historie 175, 2006, str. 41-78.

²⁷ Josef KALOUSEK (ed.), *Řády selské a instrukce hospodářské*, Archiv český, díl XXII-XXIV, Praha 1905-1913 (pro sledované období zejména díl XXII). Václav ČERNÝ, *Hospodářské instrukce. Přehled zemědělských dějin v době patrimoniálního velkostatku v XV.-XIX. století*, Praha 1930.

²⁸ Ostatně takový přístup se dodnes uplatňuje v některých pracech zabývajících se trestně právní agendou a hrdelním soudnictvím v raném novověku. Jedná se mj. o práce Jindřicha Francka, který je autorem řady publikací o inkvizičních procesech, v nichž figurují také pardubické reálie. Nejnověji Jindřich FRANCEK, *Zločin a trest v Pardubicích v 16. a 18. století*, Ústí nad Orlicí 2011, popřípadě TÝŽ, *Mistři ostrého meče*, Pardubice 1995 či *Zločin a trest v českých dějinách*, Praha 2000 ad. Některé z trestů vyměřených delikventům – jak ty ponechané ke zvážení nadřízenému úřadu (hejtmanovi, komoře, apelačnímu soudu), tak postihy, jež jsou vyměřeny na základě příslušné právní normy a zapsány jako ortel ve smolných knihách - jsou zde považovány za finální a nebere se ohled na to, že nemusely být z nějakého důvodu vykonány. Přitom některé z nich byly později právě úředníky komory, vizitačními komisaři nebo samotným apelačním soudem zmírněny. K porovnání Renáta RŮŽIČKOVÁ – Tereza SIGLOVÁ, *Apelační soud a případy řešené v inkvizičním soudním řízení na pardubickém panství v 16.-18. století*, in: Sborník prací východočeských archivů 14, 2010, str. 13-110. K tomuto blíže též podkapitola 5. 1. 1.

osoby vykonávající daný úřad. Tato skutečnost umožnila definovat do značných podrobností kompetence jednotlivých stupňů správy, jež bývaly následně promítány do praktické roviny. Agenda patrimoniální správy (účty panství i městské počty, registra smluv...) ²⁹ a korespondence mezi vrchností a úředníky, popřípadě suplikace lokálních samospráv i samotných poddaných a jejich komunikace s vlastníkem panství umožnila doplnit další informace, vymezit jasněji náplň jednotlivých úředních postů, kompetence a povinnosti jeho vykonavatelů. Podrobně byly tyto záležitosti zkoumány v jihočeském prostředí, kde byla v kontextu obsáhlého bádání o šlechtickém rodu Rožmberků věnována značná pozornost právě jeho dvořanům a úředníkům. ³⁰ Mimo to vzniklo v průběhu minulého a na počátku tohoto století několik statí a článků, jež byly věnovány tematice správy některých - světských i církevních – panství a dominií a více či méně obsáhle přiblížily také složení, působnost a personální obsazení vrchnostenských aparátů v raném novověku. ³¹ Se vzrůstajícím zájmem nejen o prostředí vyšší šlechty, ale stále více též o život a každodennost příslušníků nižší šlechty a raněnovověkého měšťanstva, je spojen jednak vznik děl pojednávajících o sociálním a společenském postavení jednotlivých osobností, jednak ediční zpřístupnění některých dobových úředních materiálů i ego dokumentů. ³²

Podrobnější studium materiálů souvisejících s agendou vrchnostenské správy mělo však kromě zmíněných projevů ještě jeden významný efekt - odhalilo totiž řadu disproporcí mezi

---

²⁹ Z obsáhlé literatury věnující se písemnostem vrchnostenské správy Václav ČERNÝ, *Začátky našich hospodářských účtů*, in: Časopis Společnosti přátel starožitností 60, 1952, str. 121-133, Josef HANZAL, *Hospodářské patrimoniální účty předbělohorského období*, in: SAP 16, 1966, str. 397-419, Josef TLAPÁK, *Z předbělohorských inventářů českých velkostatků*, in: Vědecké práce ČSAZV z dějin zemědělství a lesnictví 1, 1959, str. 179-186.

³⁰ Namátkou Eva BARBOROVÁ, *Funkce hejtmanů (úředníků) na rožmberských panstvích*, JSH 38, 1969, str. 198-207 Eva CIRONISOVÁ, *Vývoj správy rožmberských panství ve 13.-17. století*, in: SAP 31, 1981, č. 1, str. 105-178. Obsáhlejší seznam české literatury viz Václav BŮŽEK, *Nižší šlechta v politickém systému a kultuře předbělohorských Čech*, Praha 1996, především str. 24-25.

³¹ V. PEŠÁK, *Panství rodu Smiřických 1609-1618*, in: SAMV, sv. 13, 1940, Karel TRÍSKA, *Vývoj černínské ústřední správy*, in: SAP 18, 1968, č. 2, str. 363-376, Pavel BALCÁREK, *Kancelář kardinála Ditrichštejna a správa biskupských statků před Bílou horou*, in: SAP 28, 1978, č. 1, str. 66-126, Svatava HORÁČKOVÁ, *Správa valdštejnských statků na Mnichovohradištsku v druhé polovině 17. století*, SAP 33, 1983, č. 2, str. 390-442. Dále např. P. Matlas, *Shovívavá vrchnost*, především str. 235-247.

³² Leoš VAŠEK (ed.), *Kopíř Jiřika Skřivánka, úředníka na Blansku 1594-1612 (1614)*, Blansko 2000, Josef HRDLIČKA, *Autobiografie Jana Nikodéma Mařana Bohdaneckého z Hodkova*, České Budějovice 2003 (zde rovněž souhrn dosavadní literatury k bádání o vrchnostenské byrokracii, k porovnání výše zmíněné práce V. Bůžka a P. Matlase), Milan SVOBODA, *Jáchym Ulrich z Rosenfeldu. Hejtman v mikrosvětě autobiografie ze 16. století*, in: Pax bello potior. Sborník věnovaný doc. PhDr. Rudolfu Andělovi, CSc., Liberec 2004, str. 126-154.

normou (zakotvenou v instrukcích a nařízeních) a úřední praxí. Na tyto rozpory, které byly v řadě případů skutečně značné, upozornil ve své disertační práci mj. Aleš Stejskal, který se věnoval vrchnostenskému aparátu rožmberského a posléze švamberského dominia v letech 1550-1616.³³ Podobně jako předešle v knize Pavla Matlase i zde je významná nejen hlavní část práce věnující se prosopografické analýze úřednictva, ale také úvodní pasáže, které připomínají mj. pojetí byrokracie³⁴ v díle Maxe Webera, kritiky dané koncepce a jejich inspirační potenciál pro výzkumy raněnovověkého úřednictva.³⁵ Podobnou recepci zprostředkovává rovněž práce Jana Kellera,³⁶ profesora sociologie na Ostravské univerzitě v Ostravě a někdejšího absolventa historie na FF Masarykovy univerzity v Brně. U obou autorů je důležitá komparace jednotlivých pojetí byrokracie, které se zaobíraly nejen reáliemi z dějin devatenáctého a dvacátého století, ale rovněž podobou předmoderních forem správy.

U zrodu samotného zkoumání těchto otázek stála racionalizační teorie Maxe Webera, který vznik moderní byrokracie vnímal jako jeden z projevů postupného „odkouzlování světa“ a zároveň jako důsledek vzrůstající potřeby řádu a organizace. V tomto duchu klasifikoval tři typy panství, do nichž se lidstvo v průběhu dějin seskupovalo, a sice panství charismatické, tradiční a byrokratické. Časový úsek vymezený touto diplomovou prací spadá do druhého jmenovaného období, tedy věku patrimoniálního úřednictva, jehož základní znaky byly Weberem vymezovány v naprostém protikladu k novodobým úředním organizacím. Moderní

---

³³ Aleš STEJSKAL, *Geneze a emancipace vrchnostenské byrokracie na rožmberském a švamberském dominiu. Sedlák, úředník a pán na jihu Čech v letech 1550-1616*, Praha 2002 (disertační práce).

³⁴ Samotný pojem „byrokracie“ je definován jakožto „*organismus odborného úřednictva představujícího a vykonávajícího úkony státní moci a veřejné správy.*“ Viz *Ottův slovník naučný*, svazek IV, Praha 1891, str. 1006, dostupné z: <http://archive.org/stream/ottvslovnknauni25ottogooq#page/n913/mode/2up> [2013-4-14]. Ačkoli ona „odbornost“ v dnešním slova smyslu nebyla pro výkon úřadu v dané době zdaleka podmínkou, i po raněnovověkém úřednictvu byla vyžadována jistá „základní kvalifikovanost“ (určitý společenský a morální kredit, gramotnost, na některých panstvích i biligvismus, pro zastávání vyšších pozic rovněž předchozí zkušenosti a znalost agendy daného úřadu). V tomto širším kontextu bude pojem byrokracie příležitostně uveden v následujícím textu.

³⁵ A. STEJSKAL, *Geneze a emancipace*, str. 11-29, A. Stejskal je autorem řady dalších studií zabývajících se úřednictvem v raném novověku – namátkou TÝŽ, *Finanční zpronevěry a jejich funkce v politické a kulturní reprezentaci vrchnostenské byrokracie v Čechách na přelomu 16. a 17. století. Perspektivy výzkumu*, in: *Život na šlechtickém sídle v XVI.-XVIII. století* (Acta Universitatis Purkynianae, Phil. et Hist. I, Opera Historica 1), Ústí nad Labem 1992, str. 82-94, případně *Nedoplatek a zpětná dotace - sociálněekonomické kategorie rožmberských velkostatků 1550-1611*, in: ČNM-A 164, 1995, č. 1-4, str. 6-39, dále TENTÝŽ společně s Milanem BASTLEM, *Vzestup a pád rožmberského úředníka*, in: HO 6, 1995, č. 5-6, str. 119-23.

³⁶ Jan KELLER, *Úvod do sociologie*, Praha 2004 (5. vydání) a TENTÝŽ, *Sociologie organizace a byrokracie*, Praha 2007.

byrokracie byla přitom specifikována jakožto organizace postavená na principu úřední hierarchie umožňující kontrolu a dohled vyšších úřadů nad nižšími. Tyto níže postavené stupně správy naproti tomu disponují právem oponovat v případě potřeby vůči postupům nadřízeného orgánu. Všichni členové musí mít odpovídající kvalifikaci, jasně vymezené kompetence, pravomoce a povinnosti, úřední a soukromá sféra jsou striktně odděleny. Sama organizace pak nepřetržitě vede agendu, jež podléhá písemně fixované normě a odpovídá dané pozici, a posuzuje jednotlivé záležitosti na základě více či méně pevných pravidel abstraktního charakteru. Tato pravidla jsou přitom závazná pro všechny, mohou se tedy prosadit teprve ve chvíli, kdy není společnost provázána rodovými a osobními privilegii - jen tak může být zaručena rovnost práv zúčastněných a nejvyšší možná míra efektivity.³⁷

Tato představa „ideální byrokracie“ a procesu byrokratizace jakožto jednoho z modernizačních faktorů dějin však byla postupem času stejně jako ostatní „velké koncepce“ podrobena řadě revizí a kritik, které vynesly na světlo řadu nesrovnalostí a problémů, zejména v praktické rovině fungování systému. Jednak jeho lpění na pravidlech a normách a neschopnost reagovat na měnící se vnější podmínky (Mertonova teorie), jednak důsledky působení „lidského faktoru,“ jejíž eliminace měla být jedním z důsledků procesu byrokratizace. Ukázalo se, že skupiny jedinců, které měly a mají takové organizace vytvářet, se pochopitelně nemusely/nemusí ztotožnit s vykonávanou funkcí natolik, aby její pravidla přijaly jakožto nejvyšší imperativ. Naopak, mohou dokonce uvnitř organizace vytvořit jakousi neformální, „rezistentní“ skupinu s vlastními strategiemi. Sociolog Michel Crozier postoupil ještě o krok dále, když oproti celku zdůraznil roli samotného jedince, kterého vidí jako aktivního „stratégá“ prosazujícího své cíle na úkor zájmů daného úřadu a cíleně využívajícího jeho dysfunkcí. Lpí-li naopak úředník na některé z norem, pak většinou z toho důvodu, aby se vyhnul zodpovědnosti a případným potížím, které by mohly plynout ze samostatného, bezprecedentního rozhodnutí. Důležitá je také myšlenka, že pro členy organizace zpravidla participace na moci a řízení nepředstavuje „zisk“ sama o sobě, nýbrž cestu k určité očekávané

---

³⁷ *Tamtéž*, str. 17-31, 56—67. Do jisté míry může k porovnání posloužit rovněž Gérard NOIRIEL, *Úvod do sociohistorie*, Praha 2012. Sociohistorie je zde charakterizovaná nikoli jako nové paradigma, ale spíše jako jakási „krabice s nástroji“ (str. 10) sloužící badatelům při zkoumání společnosti a vzájemných vztahů mezi jedinci. Ačkoli je daný přístup, rozebírající formy a dosahy mocenských vztahů „na dálku“, aplikovatelný spíše při zkoumání moderních dějin, vybízí minimálně k zamyšlení i v daném kontextu. Zejména první dvě kapitoly knihy (*Setkání historie a sociologie, Od struktur k aktérům*, str. 19-61), které se věnují pojetí moci a mocenských vztahů u jednotlivých sociologů, mohou být inspirací i pro historika zabývajícího se obdobím raného novověku.

odměně.³⁸ Slovy Aleše Stejskala: „*Symbolizoval-li úřad ve Weberově pojetí „odkouzlený svět“ a vítězství rozumu, pak poukazy na iracionalitu byrokratického chování míří proti představě člověka jako homo economicus a snaží se mu vrátit část humanistického rozměru bez ohledu na to, jak úředník pod touto optikou vypadá.*“³⁹ Řadu doprovodných projevů (vznik mocenských uskupení i neformálních vztahů uvnitř skupiny, vzájemná rivalita) a neuralgických bodů spojených s působením úředních organizací (klientelismus, defraudace) lze navíc sledovat bez ohledu na dějinné období a prostor, v němž působí. Pod tímto zorným úhlem je patrné, že ono bipolární vymezení tradiční versus moderní byrokracie tedy nemá zdaleka tak jasné hranice, jak by se mohlo z Weberova konceptu zdát. Pro moderní historické bádání, které přijalo a nadále přijímá inspiraci od řady příbuzných věd, včetně antropologie a sociologie, může být toto přehodnocení Weberova konceptu určitým impulsem k zamyšlení.

K podobným závěrům vedle sociologů ostatně již dospěla i nejnovější zahraniční bádání zabývající se vrchnostenským úřednictvem a vzájemnou komunikací mezi jednotlivými složkami správy. V souladu s kritikou etatistických tendencí, která byla naznačena v předešlé podkapitole, zdůrazňuje vliv lokálních správ, stojících de facto na půli cesty mezi státem a vrchností na jedné straně a širokou, rozmanitou skupinou osob souhrnně nazývanou poddanými na straně druhé. Místní úředníky nevidí pouze jako zástupce vrchnosti a zprostředkovatele mezi pány a jejich poddanými, ale jako aktivně jednajících skupinu osobností, která de facto „supluje“ pozici hlavní autority. Zároveň je ale většinou případů členem místního společenství a podléhá tudíž do určité míry jeho zákonitostem. Obzvláště patrný je tento moment u rozsáhlých panství s vícestupňovým systémem správy, případně je-li sídelní centrum vrchnosti (potažmo kontrolní centrum) ve velké vzdálenosti od dané lokality. Mimoto bývali vlastníci velkých pozemkových majetků v nejednom případě zainteresováni v zemských úřadech či u samotného panovnického dvora, správa statků byla tedy většinu času svěřena do rukou delegovaných zástupců. V takových podmínkách mohli představitelé vrchnostenských i lokálních správních orgánů pochopitelně disponovat značnou mírou suverenity a využívat ji ve svůj prospěch.

Jedním z badatelů, kteří se soustavněji věnují otázce působení vrchnostenského úředního aparátu v rámci místních společenství, je Stefan Brakensiek, profesor Univerzity Duisburg-

---

³⁸ K porovnání J. KELLER, *Sociologie organizace*, zejména str. 56-66, případně Petra HRABCOVÁ, *Byrokracie jako klasický model řízení správy*, Brno 2013, ke kritice Webera str. 121-23.

³⁹ A. STEJSKAL, *Geneze a emancipace*, str. 23.

Essen. Brakensiek je autorem řady studií zabývajících se nižšími složkami byrokratické správy v 17. a 18. století, komunikací mezi jednotlivými složkami a jeho rolí v hospodářském, společenském i kulturním vývoji jednotlivých lokalit.⁴⁰ S jeho jménem je spojena rovněž realizace mezinárodního projektu „*Frühneuzeitliche Institutionen in ihrem sozialen Kontext. Praktiken lokaler Politik, Justiz und Verwaltung im internationalen Vergleich*“.⁴¹ Spolupráce německých, českých i maďarských badatelů uskutečněná na této bázi v letech 2002-2004 umožnila alespoň částečně komparovat oblasti s různými etnickými, sociálními i hospodářskými podmínkami, potažmo to, jak jimi byla ovlivněna podoba a úřední praxe lokálních správních orgánů. Díky účasti českých badatelů - Václava Bůžka, Josefa Hrdličky či Pavla Himla - byly do tohoto srovnání zahrnuty také reálie českého prostředí, zejména Hrdličkou recipovaného jindřichohradeckého panství.⁴²

Další z prací, které si v daném kontextu zaslouží pozornost, je kolektivní dílo nazvané *Herrschaftsverdichtung, Staatsbildung, Bürokratisierung*.⁴³ Jedním z jeho editorů byl Thomas Winkelbauer, významná persona rakouské badatelské scény, jejíž zájem se dlouhodobě obrací k dějinám habsburského soustátí v období raného novověku. V knize jsou zastoupeny jak tematické příspěvky dotýkající se období raného novověku, tak příspěvky zabývající se

---

⁴⁰ Stefan BRAKENSIEK, *Politik, Justiz und Verwaltung im internationalen Vergleich. Praktiken lokaler Justiz, Politik und Verwaltung im internationalen Vergleich*, in: Stefan BRAKENSIEK – Heide WUNDER (ed.), *Ergebene Diener ihrer Herren? Herrschaftsvermittlung im alten Europa*, Köln-Weimar-Wien 2005 str. 1-21, k porovnání TENTÝŽ, *Communication between Authorities and Subjects in Bohemia, Hungary and the Holy German Empire, 1650–1800. A Comparison of Three Case Studies*, in: Wim Blockmans - André Holenstein - Jon Mathieu (ed.), *Empowering Interactions. Political Cultures and the Emergence of the State in Europe 1300–1900*, Aldershot 2009, str. 149–162. Seznam Brakensiekových prací, z nichž některé jsou přístupné v pdf verzi, viz: <http://www.uni-due.de/~hg0090/frameset.html> [2013-4-16].

⁴¹ Internetové stránky projektu dostupné z: <http://www.lokaleherrschaft.de/> [2013-4-16]. Jedním z výstupů daného projektu byla výše zmíněná kolektivní monografie shrnující příspěvky proslavené na konferenci v Kostnici v květnu 2004, viz S. BRAKENSIEK – H. WUNDER(ed.), *Ergebene Diener...*, Köln-Weimar-Wien 2005 (viz předešlá poz.pod čarou).

⁴² Josef HRDLIČKA, *Herrschaftliche Amtsträger als Klienten und Patrone im frühneuzeitlichen Böhmen? Kommunikation im Dominium der Herren von Neuhaus, Slawata und Tschernins (1550-1730)*, in: S. BRAKENSIEK – H. WUNDER(ed.), *c.d.*, str. 145-163. J. Hrdlička, působící toho času na FF Jihočeské univerzitě v Českých Budějovicích, je mimo to autorem řady dalších studií dotýkajících se úřednictva v raném novověku, namátkou TÝŽ, *Mezi ctí a normou. Ke kultuře služby slavatovských hejtmanů okolo roku 1630*, in: Václav Bůžek - Pavel Král (ed.), *Společnost v zemích habsburské monarchie a její obraz v pramenech (1526-1740)*, České Budějovice 2006 (= Opera historica 11), s. 347-373, TÝŽ, *Úředník*, in: Václav BŮŽEK - Pavel KRÁL (ed.), *Člověk českého raného novověku*, Praha 2007, str. 216-238.

⁴³ Michael HOCHEDLINGER - Thomas WINKELBAUER (ed.), *Herrschaftsverdichtung, Staatsbildung, Bürokratisierung*, Wien 2010.

danými procesy v období osvícenství i v 19. století. Poslední (čtvrtý) oddíl knihy mimoto přináší souhrn a rozbor odborné literatury a koncepcí využitých či využitelných pro studium těchto procesů a jejich vývoje v průběhu staletí.⁴⁴

2. 3 Literatura k dějinám Pardubic a pardubického panství

Pokud hledá kupříkladu pardubický patriot, místní kronikář či přímo historik odpověď na nějakou nejasnost vážící se k dějinám Pardubicka po roce 1560, rozhodne se většinou nejprve prostudovat odborné publikace regionálního charakteru, které zachycují komplexněji historii regionu v období raného novověku. Při následném vyhledávání takových prací může být poněkud překvapen jednak faktem, že jejich výčet není nikterak obsáhlý, jednak tím, že vydání většiny z nich je staršího data. Některé lze navíc označit spíše za stati vlastivědného charakteru než za díla historická, což ovšem neznamená, že nepřinášejí důležité informace z dějin regionu a že by se jimi badatel neměl zaobírat. Ani ony však nemusejí poskytnout odpověď na prvotní otázku. V takových případech přicházejí ke slovu monografie, sborníky, studie či články z odborných periodik, jejichž produkce je narozdíl od dějinných syntéz poměrně obsáhlá. Široký je též jejich tematický záběr zahrnující informace o řadě událostí, osobností a reálií ze života (nejen) raněnovověkého obyvatele pardubického panství. Významné poznatky lze získat rovněž z některých kvalifikačních prací, které sice nebyly ve většině případů publikovány v komplexní podobě, jsou však uchovávány v knihovnách a kabinetech jednotlivých univerzit, případně zpřístupněny v elektronické podobě.

2.3.1 Práce syntetického charakteru

Stěžejní a dodnes nepřekonané dílo pro dějiny Pardubic a nejbližšího okolí představují pětisvazkové *Dějiny Pardubic nad Labem*, jejichž autorem je Josef Sakař (1870-1937). Tento muž, rodák z Týna nad Vltavou, vysvěcený kněz a později středoškolský učitel, absolvoval nejen teologickou fakultu, ale roku 1899 rovněž studium historie, při kterém se setkal mj. s Jaroslavem Golleem.⁴⁵ Jeho dílo je proto narozdíl od některých starších vlastivědných prací

---

⁴⁴ Nutno podotknout, že i v této stati publikoval zástupce českého badatelského prostředí - Petr MAŤA, *Verwaltungs- und behördengeschichtliche Forschungen zu den böhmischen Ländern in der Frühen Neuzeit. Kurzer Überblick über vier lange Forschungstraditionen*, in: M. Hochedlinger-T. Winkelbauer, c.d., str. 421-478.

⁴⁵ Osobnosti a dílu Josefa Sakaře bylo věnováno několik článků místních historiků, výběrem: Miroslav KLIMPL, *Neúporně pracovitý historik: Dvacetileté pardubické intermezzo profesora Josefa Sakaře*, in: Pernštejn - roč. 6, č. 33, str. 3; Jiří KOTYK, *Nové poznatky k životopisu prof. Josefa Sakaře*, ZKPP 1980, č. 5-6, str. 122-125, Aleš KOTYK, *Osobnost Josefa Sakaře*, in: ZKPP roč. 1987, č. 11-12, str. 255-258, František

postaveno na rozsáhlé a velmi rozmanité pramenné základně, která poskytla autorovi materiál pro sepsání dějin města, jeho správy a některých reálií každodenního života od středověkých časů až do 19. století.⁴⁶ Většina archivních pramenů, jež jsou oproti Sakařově době deponovány v rámci jiných institucí a fondů, je přitom citována dostatečně přesně na to, aby bylo možné dohledat a ověřit příslušné pasáže.⁴⁷

Na stranách Sakařových knih jsou uvedeny rovněž odkazy na edice českých pramenů, které byly autorem při psaní reflektovány. Jednalo se zejména o *Archiv český*, ve kterém lze kromě záležitostí perňštejnského období (výsad udělených městu Vilémem z Pernštejna a jeho následovníky, městského zřízení z roku 1512 ad.)⁴⁸ nalézt taktéž panovníkovy instrukce adresované pardubické vrchnostenské kanceláři po roce 1560.⁴⁹ Nelze opomenout ani *Sněmy české od léta 1526 až po naši dobu*,⁵⁰ jež jsou hojně citovány zejména v první části třetího dílu Sakařových dějin pojednávajícím o náboženském životě na Pardubicku. V poznámkovém aparátu se objevuje také Tomkova pozoruhodná stat' o dějinách hlavního města⁵¹ a práce Zikmunda Wintera, jež měly jistě nemalý vliv na uchopení a zpracování literatury a pramenů i

---

ŠEBEK, *Profesor Josef Sakař, historik Pardubicka*, in: Pardubické noviny 14, č. 248, str. 9. Blíže k Sakařovým předchůdcům Ivana VÍTKOVÁ, *Historiografie Pardubicka*, Univerzita Hradec Králové 1991 (diplomová práce).

⁴⁶ Josef SAKAŘ, *Dějiny Pardubic nad Labem*, Díl I. *Dějinný přehled města, zámku a bývalého panství do r. 1648*, Pardubice 1920; Díl II. Části 1-2., *Zřízení městské do roku 1900*, Pardubice 1924; Díl III. Část 1. *Život náboženský do roku 1900*, Část 2. *Školství Pardubice*, Pardubice 1926-27; Díl IV. (celkem 4 části) Část 1-2. *Místopis starých Pardubic*, Část 3. *Soupis domů předměstí Dlouhého-Zeleného*, Část 4. *Soupis domů předměstí Malého-Bílého*; Pardubice 1928-33, Díl V. *Cechy městské*, Pardubice 1935.

⁴⁷ Sakař měl k ruce rovněž obsáhlé dílo Františka Červenky, pardubického kronikáře z počátku 19. století. Červenka se narodil v Kolíně a dětství prožil v Poděbradech, po smrti otce se však přestěhoval za sestrou do Pardubic a později zde působil jako magistrátní rada. Zajímal se o historii města, pořizoval opisy nejen dobových, ale i historických úředních dokumentů a v rámci svého osmidílného díla *Compendium memorabilií královského komorního města Pardubic* zregestoval některé raněnovověké majestáty, pasáže z městských knih a další písemnosti. Originály řady z nich se do dnešních dnů nedochovaly, Červenkovy knihy jsou proto velmi cenným materiálem (nejen) pro dějiny místní správy. Spisy F. Červenky jsou uloženy SOKA Pce, Sběrka rukopisů, *František Červenka, Compendium memorabilií královského komorního města Pardubic – 1.-8 díl*, inv. č. 21. Edice se prozatím dočkal pouze první díl (Dagmar VORLOVÁ (ed.), *Compendium memorabilií královského komorního města Pardubic. Edice rukopisu Františka Červenky z roku 1811, svazek I.*, Pardubice 1996). O osobě Červenky J. KOTYK, *Pardubičtí dějepisci před Sakařem*, in: ZKPP 1976, č. 3, str. 4-6.

⁴⁸ František DVORSKÝ (ed.), *Listinář pana Viléma z Pernštejna z let 1501-1521, AČ XVII*, Praha 1899.

⁴⁹ Přepis instrukcí viz výše zmíněný *AČ XXII*, str. 199-213, 366-481.

⁵⁰ *Sněmy české* byly při přípravě této práce recipovány zčásti v psané, zčásti v elektronické podobě, tomu budou také odpovídat podoby jednotlivých citací.

⁵¹ Václav Vladivoj TOMEK, *Dějepis města Prahy. Díl XII*, Praha 1901.

tematické zaměření jednotlivých dílů Sakařovy práce (viz pozn. č. 46).⁵² Recipovány byly také edice a práce dalších českých historiků Augusta Sedláčka, Josefa Pekaře, Rudolfa Urbánka a dalších. Není tedy divu, že se i přes některá opomenutí ze strany autora či nepřesnosti jeho závěrů⁵³ stále jedná o časově i tematicky nejobsáhlejší práci o pardubických dějinách.

V 80. letech 20. století byl na základě spolupráce historiků při zdejších pracovišti Krajského muzea východních Čech (dnešní Východočeské muzeum v Pardubicích), Městského národního výboru v Pardubicích a Akademie J. A. Komenského (oblastní organizace Pardubice) učiněn pokus o sepsání nové syntézy dějin města - od pravěku až po nynější dobu. Do dnešních dnů vyšel však pouze první ze tří plánovaných dílů, který zaznamenává období do roku 1617.⁵⁴ Vedle Františka Šebka, dnes již bývalého ředitele Východočeského muzea a profesora zdejší Katedry historických věd, tvořili autorský kolektiv další badatelé zabývající se různými aspekty místní historie. Byl mezi nimi i dnešní děkan Filozofické fakulty Univerzity Pardubice Petr Vorel, autor knihy *Páni z Pernštejna: vzestup a pád rodu zubří hlavy v dějinách Čech a Moravy* a řady pernštejnských a regionálních studií,⁵⁵ promovaná historička Elvia Žandová či PhDr. Vladimír Hrubý, odborník na zdejší renesanční

---

⁵² Nejčastěji citovaná díla viz Zikmund WINTER, *Život církevní v Čechách. Kulturně-historický obraz z XV. a XVI. století (svazek první i druhý)*, Praha 1895-96, TÝŽ, *Zlatá doba měst českých*, Praha 1913.

⁵³ Petr Vorel upozornil například na Sakařovo opomenutí nejstarších pernštejnských urbářů (1506-15) při sestavování místopisu městských objektů. Došlo tak k identifikaci objektů, které byly zaznamenány v uvedených soupisech, s domy uvedenými v prvním komorním urbáři z roku 1563. Naprosto přitom nebrána v potaz rozsáhlá, několikastupňová přestavba centra v první polovině 16. století, související mj. se dvěma požáry města, která značně proměnila nejen jeho tvář, ale také podobu osídlení. Viz Petr VOREL, *Knihy rudé města Pardubic (regesta z let 1515-1585), I. díl (vnitřní město)*, Pardubice 1987. Také některé Sakařovy informace o jednotlivých úředních osobách i rekonstrukce jejich příbuzenských vztahů (získané především ze zápisů v městských a památných knihách) nejsou správné. Stejně jako u práce T. Šimka (viz následující podkapitola) lze objevit nepřesnosti jak v identifikaci osob (kupříkladu označení Matouše Křížanovského jako důchodního písaře je sice pravdivé, neboť tuto funkci za Pernštejnů skutečně vykonával, nicméně mnohem významější jsou jeho zásluhy při rekonstrukci pardubické rybníční sítě v komorním období, kdy byl předním fišmistrem panství), tak v časovém vymezení výkonu dané úřední funkce (včetně pardubických hejtmanů, místohejtmanů, purkrabí i některých důchodních písařů).

⁵⁴ František ŠEBEK a kol., *Dějiny Pardubic, díl I.*, Pardubice 1990.

⁵⁵ Petr VOREL, *Páni z Pernštejna: vzestup a pád rodu zubří hlavy v dějinách Čech a Moravy*, Praha 1999 (druhé, rozšířené vydání 2012), dále *Rezidenční města české a moravské aristokracie v 15.-17. století*, Pardubice 2001 pro danou tematiku přínosné rovněž TÝŽ, *Dějiny města Přelouče I-II (1086-1618, 1618-1848)*, Přelouč 1999, 2002.

umění.⁵⁶ Díky této skutečnosti je v knize reflektován nejen dějinný vývoj města a panství, ale do značné míry i jeho společenský, kulturní a duchovní život. Tématu dané práce odpovídá svým časovým vymezením poslední, desátá kapitola knihy, v jejímž poznámovém aparátu lze objevit řadu dalších důležitých studií i odkazy na archivní prameny, jež se dotýkají mj. právě správy pardubického komorního panství. Snad se v budoucnu uskuteční avizované pokračování, které i po tak dlouhé odmlce stále s napětím očekávají nejen regionální historici, ale také řada patriotů a zájemců o místní historii.

Jak jsem již předeslala, dovolím si závěrem této podkapitoly zmínit také práce vlastivědného charakteru, které by s ohledem na svůj informační potenciál neměly dle mého názoru zůstat opomenuty. Jedná se především o díla Františka Karla Rosůlka, Františka Karla Potěšila či Pavla Theina. Prvně jmenovaný F. K. Rosůlek (1859-1940), který byl povoláním učitel a sepsal několik regionálních publikací, je také tvůrcem a autorem většiny studií významné vlastivědné monografie *Pardubicko, Holicko, Přeloučsko*. Z plánovaných šesti dílů se sice vydání dočkaly pouze tři, přesto tato pozoruhodná práce čítá přes 1150 stran a obsahuje řadu důležitých poznatků pro dějiny města a panství. Učitelství nebylo jediným polem působnosti ani pro F. K. Potěšila (1864-1935), který byl zároveň městským archivářem, kronikářem a autorem spisu *Dějiny královského komorního města Pardubice*.⁵⁷ JUDr. Pavel Thein sice navázal na právnickou praxi svého otce Bertholda, historie a zdejší místopis však patřily mezi jeho celoživotní záliby a zde jej uvádím především jakožto zakladatele vlastivědného časopisu *Zprávy Klubu přátel Pardubicka* (dále ZKPP), který je činný do dnešních dnů a zprostředkovává odborníkům i široké veřejnosti řadu zajímavých témat (nejen) z regionální historie.⁵⁸

---

⁵⁶ Vladimír HRUBÝ- Jiří STANĚK, *Kostel sv. Bartoloměje v Pardubicích*, Pardubice 2000; V. HRUBÝ, *Pozdní gotika a raná renesance v Pardubicích v letech 1491-1548: malířství a sochařství*, Pardubice 2003.

⁵⁷ František Karel ROSŮLEK, *Pardubicko, Holíčsko, Přeloučsko I-III*, 1903-26, František Karel POTĚŠIL, *Dějiny královského komorního města Pardubic*, Pardubice 1905. O obou ve svém článku pojednala knihovnice Krajské knihovny v Pardubicích Martina ZLATOHLÁVKOVÁ, *Vlastivědní pracovníci Pardubicka - minulí i současní*, viz:

http://www.snk.sk/swift_data/source/NBU/Zborniky/BZ_2011/Kolokvium_Jihlava/Zlatohlavkova_BZ_2011.pdf [2013-6-23]

⁵⁸ Blíže o něm v závěru podkapitoly 3. 2. 2.

2.3.2 Monografie, odborné články a závěrečné práce „na pardubické téma“

Následující řádky bych ráda věnovala statím, které výraznějším způsobem přispěly k poznání některých kapitol (zejména) popernštejnského období pardubických dějin a které vnímám jako podstatný díl heuristické základny této práce.⁵⁹ Jedná se především o monografie, studie a články z odborných periodik a časopisů, jejichž autory jsou nejen akademicky činní historici, ale také archiváři, archeologové či zaměstnanci muzeí. Touto formou nejčastěji publikují alespoň základní části svých závěrečných prací také absolventi historie. Všechny jmenované osoby mnohdy vnášejí do okruhu regionálního bádání nová témata a přístupy, jež se mohou stát dokonce impulsem pro další bádání.

Jedním z badatelů, který se zabýval přímo podobou a personálním obsazením vrchnostenského aparátu pardubického panství, byl někdejší ředitel SOA Zámrsrk Tomáš Šimek.⁶⁰ Právě jeho práce, jež ve stručnosti představuje strukturu správy a některé významné osoby, byla prvotním impulsem k sepsání této práce. Až mnohem později se ukázalo, že existuje obsáhlejší stať k dané problematice, kterou představuje diplomová práce Kristiny Růčkové, absolventky Katedry pomocných věd historických a archivního studia FF UK v

---

⁵⁹ Záměrně zde uvádím spojení „popernštejnské období“, kterému začala být věnována pozornost až v posledních letech. Naproti tomu nejčastěji zpracovávaným tematickým okruhem pardubických dějin bývá právě pernštejnská éra (1490-1560), jež byla obecně považována za „zlatou éru“ historie města panství. Shrnutí dosavadního, velmi obsáhlého, pernštejnského bádání, které zahrnuje pochopitelně i práce dotýkající se dějin města a panství, viz P. VOREL, *Páni z Pernštejna*, Praha 2012, 287-307. V loňském roce byla publikační činnost badatelů tohoto tematického okruhu aktualizována rovněž v souvislosti s probíhajícím projektem *Pernštejnský rok 2012*. Více k projektu: <http://www.pernstejnskyrok.cz/> [2013-03-12]. Zajímavé téma – složení pardubické pernštejnské zbrojnice a její osudy v komorní éře - se zabýval v rámci svého doktorského studia Vítězslav PRCHAL (*Válka, zbraně a zbroj v reprezentačních strategiích české a moravské aristokracie v letech 1550 - 1750*, Praha 2012 - disertační práce), který je mj. autorem studie o pernštejnském úřednictvu - TÝŽ, *Úřednický personál na pernštejnském panství Pardubice v letech 1491-1560*, in: Acta Universitatis Palackianae Olomucensis - Historica 31, 2003, str. 79-99.

⁶⁰ Tomáš ŠIMEK. *Správa pardubického komorního velkostatku v předbělohorském období*, in: VSH1, 1991, str. 139-168. Autor při rekonstrukci pardubického vrchnostenského aparátu srovnával poznatky získané studiem pramenné základny s informacemi uvedenými v Sakařově díle (zejména v *Dějínách II a IV*), v knize Augusta Sedláčka (A. SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze království českého, díl 1., Chrudimsko*, Praha 1882, str. 38, 39 a 42-43) a seznamech úředníků, jež publikoval Antonín Rybička (A. RYBIČKA, *Rodiny šlechtické v městě Chrudimi v století XV-XVII. osedlé a Hejtmané a úředníci pardubičtí*, in: Památky archeologické IX, str. 28-42, 825-27, 178 a Památky archeologické X, str. 28, 32, 560). Ty jsou však v mnohém nepřesné (Sedláček kupříkladu započítává mezi pardubické úředníky i vrchního hejtmana komorních panství Hertvíka Žejdlice ze Šenfeldu, období hejtmanství Jiřika Adlspacha dělí na několik úseků a za hejtmana označuje Martina Přeloučského, který byl za Adlspacha místohejtmanem pardubického panství).

Praze.⁶¹ O existenci tohoto textu, který nebyl citován v žádné mně známé práci, jsem byla informována PhDr. Františkem Šebkem až v letošním roce, tedy již v průběhu psaní své stati. Autorka v něm sice uvádí některé obecné informace o kompetencích a povinnostech vrchnostenského aparátu, v pasážích věnovaných personálnímu obsazení jednotlivých postů dokonce upřesňuje či opravuje některé Šimkovy informace, jejím stěžejním cílem byl však rozbor a analýza jednotlivých druhů písemností úřadu (pozemkové knihy, knihy zhostů, sirotčí knihy ad.). Zejména v tomto kontextu bude na její práci v následujících kapitolách odkazováno. Diplomovou práci na pardubické téma obhájil na FF UK rovněž historik a archivář Jan Schwaller, který o dějinách města a panství publikoval posléze několik dalších prací.⁶² Do popředí zájmu badatelů se v posledních letech dostala rovněž tematika místních městských cechů⁶³ a soudních sporů či rozsahu právního vědomí místních měšťanů v období 16. a 17. století.⁶⁴ O církevních dějinách a o procesu rekatolizace na Pardubicku pojednal Leoš Pecha a Anna Svobodová.⁶⁵

---

⁶¹ Kristina RŮCKEROVÁ, *Správa pardubického panství v době předbělohorské. Správa nad poddanými 1560-1620*, Praha 1989 (diplomová práce).

⁶² Jan SCHWALLER, *Pardubice a pardubické panství v letech 1560-1650*, Praha 1998 (diplomová práce). TENTÝŽ, *Komorní velkostatek Pardubice v letech 1650 – 1651*, in: K novověkým sociálním dějinám. Díl I. (ed. Zdeněk Kárník), Praha 1999, str. 71 – 93; dále TÝŽ, *Pardubice a pardubické panství v polovině 17. století – cesta k obnově*, in: Historická Olomouc XIII, Olomouc 2002, str. 409-418. Kompletní bibliografie viz http://www.schwaller.cz/odborne_clanky.html [2012-4-30].

⁶³ Jindřiška KOVÁČOVÁ, *Vývoj cechů na pardubickém panství se zvláštním zřetelem na cechovní heraldiku a sfragistiku: katalog heraldických a sfragistických památek cechů pardubického panství od 16. století až do poloviny 19. století*, Pardubice 2010 (bakalářská práce).

⁶⁴ Případy pardubické, zejména však trestně právní agendy byly publikovány ve výše zmíněných dílech Jindřicha Francka (viz pozn. č. 28), zabýval se jimi též významný pardubický historik a archivář Zdeněk Bičík (namátkou Z. BIČÍK. *Knihy smolné*, Hradec Králové 1969). Archivářky Státního okresního archivu v Pardubicích Renata Růžičková a Tereza Siglová zpracovaly mimo již uvedených trestněprávních sporů posuzovaných apelačním soudem stejným způsobem také spory civilněprávní – R. RŮŽIČKOVÁ - T. SIGLOVÁ, *Apelační soud a odvolání proti rozhodnutím nižších soudů pardubického panství. Případy řešené v civilním soudním řízení v 16.-18. století*, in: Sborník prací východočeských archivů, SOA Zámorsk 2009, str. 13–130. Posledně jmenovaná se ve své disertační práci soustředila na spory mezi obyvateli panství, ve kterých hrály poměrně zásadní roli tzv. spory o čest – T. SIGLOVÁ, *Soudové zisku nenesou. Spory obyvatel městeček pardubického panství v 16. a 17. století*, Brno 2011 (vydáno tiskem). Téma právního vědomí zdejších měšťanů v 16. století bylo nastíněno částečně také v mé bakalářské práci *Nectní pardubičtí občané - město a měšťané ve 2. polovině 16. století*, Praha 2011.

⁶⁵ Leoš PECHA, *Postavení nižšího kléru na pardubickém panství ve 2. polovině 17. století*, Brno 2007 (diplomová práce) a Anna SVOBODOVÁ, *Rekatolizace na pardubickém panství v letech 1618 – 1680*, Pardubice 2009 (diplomová práce).

Příspěvky řady dalších autorů můžeme nalézt v místních vědeckých periodikách a odborných časopisech. Jedná se kupříkladu o Sborník prací východočeských archivů vydávaný Státním oblastním archivem v Zámrsku⁶⁶ či Východočeský sborník historický spojený od svého vzniku v roce 1991 s Východočeským muzeem v Pardubicích. S touto institucí je spjat taktéž Informační zpravodaj Klubu přátel pardubického muzea a kronikářů okresu Pardubice. Důležitou roli hrají dále vědecké listy Scientific papers of the University of Pardubice - Series C – Institute of Languages and Humanities Theatrum a časopis historiae založený při Katedře historických věd Fakulty filozofické Univerzity Pardubice v roce 2006, který vychází v současné době dvakrát ročně a jehož redakční a vědecká rada sestává z odborníků věnujících se různým okruhům českých i obecných dějin. Významným periodikem, které je ze všech jmenovaných nejvíce recipováno i veřejností, jsou rovněž výše zmíněné Zprávy Klubu přátel Pardubicka, které vychází nákladem klubu již od roku 1965. Nové číslo je v současné době vydáváno jednou za dva měsíce, od roku 1994 vydává jeho redakce také monotematické sešity AB-Z.⁶⁷ Samotný klub pořádá pravidelné vlastivědné a historické přednášky a regionálně historické besedy pod názvem „Hovory o Pardubicku“. Na publikační i přednáškové činnosti klubu se přitom podílely a nadále podílí některé osobnosti z řad místních historiků, mezi nimiž lze na prvním místě jmenovat profesora Historického ústavu Univerzity Hradec Králové Jiřího Kotyka, redaktora časopisu a autora řady regionálních studií.

2. 4. Představení pramenné základny

Základní informace o jednotlivých pramenech recipovaných při psaní této práce jsou uvedeny v poznámkovém aparátu následujících kapitol a jejich podrobný soupis tvoří první část závěrečného seznamu zdrojů. Z tohoto důvodu si spíše než jejich podrobnému výčtu - který by v daném případě beztak opakoval skutečnosti předestřené v rámci příslušných pasáží textu - dovolím tuto podkapitolu věnovat jednak typizaci písemností, jednak představení samotných fondů, v rámci nichž jsou uloženy. Jedná se zde jak o materiály, potažmo archivní jednotky, deponované v prostorách Národního archivu v Praze a dvou oblastních archivech (Státního oblastního archivu Zámrsk a Státního oblastního archivu v Třeboni), tak v rámci Státního okresního archivu Pardubice.

---

⁶⁶ Bibliografie viz: <http://brandys-ve-svete.cz/soa/doc/bibliografiespva.pdf> [2012-12-27].

⁶⁷ Blíže viz <http://www.iipardubice.cz/stranky/abzet.php> [2013-4-16].

Na prvním místě je bezesporu nutné uvést dokumenty uložené v I. oddělení Národního archivu v Praze, zejména v rámci Staré manipulace (dále SM). Tento fond obsahuje širokou škálu materiálů, které se váží k činnosti (nejen) pardubického vrchnostenského aparátu a k jeho personálnímu obsazení. Jedná se především o bohatou úřední korespondenci mezi vrchnostenskými úředníky a centrálními úřady (českou a dvorskou komorou) i samotným císařem jakožto vlastníkem panství, případně s následníkem trůnu a dalšími členy habsburského rodu (zejména s Ferdinandem Tyrolským, Maxmiliánem II. či Ferdinandem III.). Kromě toho jsou v jednotlivých kartonech uloženy koncepty i originály zpráv komorních radů, buchhalterie a rentmistrovského úřadu, účty zaznamenávající výnosy komorních panství, kopie a výtahy z některých dokumentů centrální i vrchnostenské účetní a finanční agendy. Významnou součástí představují dále relace vrchního hejtmána a vizitačních komisařů, stejně tak písemná znění některých instrukcí, pokynů a nařízení určených jednotlivým orgánům správy či konkrétním úředníkům. Orientaci ve fondu poněkud ztěžuje způsob evidence písemností, v níž nehraje hlavní roli časová posloupnost, ale uměle vytvořené (a značně zevšeobecňující) tematické oddíly, jejichž názvy jsou v inventáři přiřčeny k číslům jednotlivých signatur. Chronologie není dodržována ani v rámci těchto fascikulů, nalezneme zde dokonce i dokumenty přesahující časové rozmezí samotné Staré manipulace (kupříkladu mezi komorními účty ze 16. století jsou běžně zařazeny i archiválie z konce 18. století). Pro co nejbedlivější seznámení s fondem je proto nutné procházet jednotlivé kartony, které obsahují stovky rozličných písemností a tisíce stran, skutečně list po listu.

Tentýž přístup je žádoucí také při práci s druhým uvedeným fondem vedeným v NA pod názvem České oddělení dvorské komory (ČDKM). Již ze samotného titulu je patrné, že tento celek obsahuje materiály spojené s činností české expedice (oddělení) dvorské komory, centrálního finančního úřadu habsburského soustátí, který byl zřízen roku 1527. V jeho jednotlivých kartonech – v daném kontextu především v těch, které korespondují se signaturami ČDKM IV – Čechy (Česká komora) – lze objevit originály některých písemností, jejichž koncepty a kopie obsahuje Stará manipulace, včetně relací komisařů vizitujících jednotlivá komorní panství. Získání této dokumentace bylo ostatně prvotním impulsem k probádání fondu. Ukázalo se však, že obsahuje i řadu dalších reálií podstatných (nejen) pro tematiku této statě. Některé z nich jsou v následujícím textu citovány, jiné budou v budoucnu podrobeny hlubší reflexi, ostatně jako samotný fond ČDKM, jehož pramenné bohatství je v práci recipováno v menší míře, než materiály Staré manipulace.

Kromě Národního archivu směřovaly cesty za poznáním raněnovověkého úřednictva také do Státního oblastního archivu v Zámrsku, jehož součástí je fond Velkostatek Pardubice, třetí významná položka heuristické základny. Zde nalezneme jednak znění některých komorních instrukcí, které měl k dispozici pardubický hejtman,⁶⁸ jednak kopiář došlé korespondence, ve kterém je však zachycen pouze závěrečný úsek období (1627-30), jehož reáliím je věnována tato práce. Řadu zmínek jak o osobách jednotlivých představitelů vrchnostenského úřadu a délce jejich funkčního období, tak o postech, které zastávaly, a povinnostech, které byly s jednotlivými funkcemi spojeny, lze objevit i v knihách zaznamenávajících agendu trestního a civilního (sporného i nesporného) soudnictví. Významné jsou též urbaniální záznamy, které podávají základní informace o výši platů, jimiž byli jednotliví úředníci jako majitelé zdejších nemovitostí a pozemků povinni vrchnosti, a odhalují tak rozsah nemovitého majetku jednotlivých členů aparátu. Mimo jiné z tohoto důvodu byly recipovány dále některé archiválie, jež jsou součástí Státního okresního archivu v Pardubicích. Řeč je především o trhových a pamětních knihách, knihách městských počtů, perštejnských i panovníkem vydaných listinách stvrzujících městské zřízení a výsady. V textu je zmíněn též zlomek knihy evidující akuzační procesy vedené před městským soudem či kniha rukojemství, které zachycují jména některých úředníků.

Všechny tyto záznamy nejen zprostředkovávají informace významné pro téma vrchnostenského úřednictva, ale dokreslují též realitu doby a prostředí, v němž jeho představitelé žili a působili. Při první zmínce v textu jsou citovány se základními evidenčními náležitostmi, kupříkladu u materiálů z fondu SM je vždy u nového kartonu uvedeno i inventární číslo jednotky, ačkoli je pro řadu signatur totožné. Stejně tak při následném zkracování v rámci opakovaných citací jsou uvedeny atributy, dle kterých je možné archiválii v rámci fondu dohledat. U odkazu na konkrétní dokument/text se nachází číslo folia, případně značka b. f.

---

⁶⁸ Opisy dvou komorních instrukcí - jedné pro jágrmistra (nejvyššího lovčího Českého království, který byl zodpovědný za činnost komorních forstmistrů) a druhé pro hejtmana panství Králův Dvůr, Točnick a Zbiroh jsou součástí rozsáhlého archivního fondu Historica Třeboň uloženého ve Státním oblastním archivu Třeboň. Za zprostředkování fotodokumentace jejich originálů srdečně děkuji profesorovi Čechurovi.

3. Stručná historie města a panství

Zabývá-li se badatel dějinami a vývojem pardubického panství v letech 1560-1630, není možné nepřiblížit nejprve pernštejnskou epochu města a panství, která sledovanému období předcházela. Rozmezí let 1490-1560 je obecně vnímáno jako „zlatá éra“ města Pardubic, které se z poměrně nevýznamného města proměnilo ve správní, hospodářské i kulturní centrum rozrůstajícího se panství a rezidenční sídlo jednoho z nejvýznamnějších šlechtických rodů daného období. Pardubické panství, jakožto výchozí celek vznikajícího východočeského pernštejnského komplexu, získalo pak za pánů z Pernštejna svou základní podobu, jež se v komorním období měnila pouze nepatrně. Pro přiblížení procesu utváření vrchnostenské správy i zdejších samosprávných orgánů a v neposlední řadě také pro pochopení některých tendencí v oblasti hospodářské, sociální, náboženské i kulturní je proto nutné nejprve přiblížit toto období. Posléze bude věnována pozornost přechodu panství do rukou královské komory a s ním spojené reorganizaci místní správy i hospodářství, stejně tak některým politickým a společenským změnám, které ovlivnily život na východočeském komorním panství v letech 1560-1630.⁶⁹

3. 1. Představení pernštejnské éry

Pardubické panství odkoupil moravský šlechtic a nejvyšší hofmistr Království českého Vilém z Pernštejna od znesvářených majitelů Jiříka Pardubského z Miletínka a Zdeslava Jeníka z Mečkova roku 1491. V porovnání s kunětickohorským panstvím, které bylo Vilémovi postoupeno o rok dříve zadluženým Jindřichem Minsterberským a které sestávalo z pozemkového majetku patřícího dříve opatovickému a sezemickému klášteru, jej nelze označit za nikterak rozsáhlé území (viz obrazová příloha č. 1/ OP1). Nicméně jednalo se o svobodný deskový majetek, který byl plně v rukou majitele, naproti tomu kunětickohorské panství bylo zástavou, jež mohla být kdykoli v budoucnu vyplacena.⁷⁰ Poměrně nevýznamné

---

⁶⁹ Následující řádky vychází částečně ze 2. kapitoly mé bakalářské práce (Pardubice v 16. století - historie jednoho města) *Nectní pardubičtí občané - město a měšťané ve 2. polovině 16. Století, Praha 2011.*

⁷⁰ Jednalo se zde skutečně spíše o teoretickou možnost, tím spíše že podmínky výplaty zástavy byly pozdějšími listinami panovníků stanoveny tak, že jejich naplnění bylo de facto nemožné. Za života Viléma nebylo možné statky vyplatit vůbec, mohlo se tak stát až po smrti Vilémových synů a synů Jindřicha Minsterberského. Finanční hotovost by však v tom případě musela být složena v hotovosti původními majiteli (tedy představiteli opatovického nebo sezemického kláštera) a do konečné sumy by se započítávaly i dodatečné investice Pernštejnů za dobu jejich působení na daném území. Ludvík Jagellonský připojil za dob Vojtěcha z Pernštejna ještě podmínku, že k odebrání panství z rukou pánů z Pernštejna by mohlo dojít pouze v situaci, kdy by se rušily

Pardubice stojící ve stínu královských měst Hradce Králové a Chrudimi, se tak staly centrem rozsáhlého východočeského dominia erbu zubří hlavy, jež se v následujících letech utěšeně rozrůstalo.⁷¹ Město, potažmo městský zámek stavěný v místě dřívější tvrze, se stalo zároveň rezidenčním sídlem rodu, ještě před začátkem 16. století se proto začala radikálně měnit jeho tvář. K radikálním přestavbám došlo v rozmezí následujících třiceti let ještě dvakrát, a sice po velkých požárech roku 1507 a 1538. Stavbu některých nových domů financovala či spolufinancovala vrchnost, poté je prodávala nebo postupovala své díly stávajícím i nově přichozím měšťanům a přispívala také v obou krizových momentech na stavební materiály. O tom, že si novostaveb pardubičtí často nevážili zcela podle představ pardubických pánů, si lze učinit představu z několika připomínek či výtek pana Viléma i jeho následovníků.⁷²

V jádru města byl postaven kostel sv. Bartoloměje,⁷³ za Viléma v něm působili minorité, roku 1532 jej však Vojtěch daroval kališníkům, k jejichž vyznání patřila většina obyvatel. Menší bratři se posléze přesunuli ke kostelu Zvěstování Panny Marie, kde fungoval i jejich klášter. Ten však zanikl již léta 1541, obnoven byl roku 1616.⁷⁴ Na tzv. Dlouhém předmětí (dnešní Třída Míru) byla postavena další církevní stavba, která byla zasvěcena Janu Křtiteli. Vedle ní byl situován místní špitál – kam měli být na příkaz samotného Viléma přijímáni všichni chudí, bez ohledu na jejich vyznání – a městský hřbitov, na kterém našla svůj poslední

---

i ostatní zástavy původního církevního zboží. Blíže F. ŠEBEK, *Dějiny Pardubic I*, str. 86-87. Obecně k alodní a zástavní držbě i dalším náležitostem dobového majetkového práva P. VOREL, *Páni z Pernštejna*, str. 86-90.

⁷¹ Ze zastavených statků skupil Vilém do své smrti roku 1521 kromě Kunětické hory také Sezemice, Jezbořice, Týnec a Přelouč (jednalo se původně o církevní statky), z alodiálních domén např. Dašice, Holice, některé vesnice v okolí či jejich části. Rozsah původního panství se v důsledku toho zdvojnásobil. Blíže F. ŠEBEK, *Dějiny Pardubic*, str. 185-86. Podrobněji k vývoji jednotlivých městeček viz T. SIGLOVÁ, *Soudové zisku nenesou*, str. 55-87.

⁷² „Neb já jsem na ty valy veliký náklad udělal a rád bych, aby z takových lidí sedlských pitomých nějací lidé měšťtí byli. Pak to jest divná věc, že se nákladové moji tak lehce vážie a kde která cihla upadne neb vápno kde odpaduje, nikdy se nic neopraví.“ SOKA Pce, fond Archiv města Pardubice (AM Pce), *Kniha trhová - Knihy městské rudé města Pardubice (dále Knihy rudé)* 1515–1585, inv. č. 86, č. knihy 55, fol.15^a. Celý zápis je přeškrtnut, zřejmě se tak stalo v pozdějších dobách, kdy dohled vrchnosti nad pardubickými opadl a jelikož se mělo městské zřízení předčítat při každoročním sázení rady, nebylo čtení právě této pasáže nikterak lichotivé.

⁷³ Patrocinium sv. Bartoloměje bylo kostelu přisouzeno později, v dobových pramenech je zprvu označován jako „německý,“ neboť většina osazenstva pocházela z Krakova a mluvila právě touto řečí. Od roku 1532 se naopak užívá přízviska „český.“ Název se jménem patrona se však v odborné literatuře běžně užívá i pro toto období, bude tedy pro lepší srozumitelnost používán i v dalších kapitolách.

⁷⁴ Blíže k úloze kláštera v průběhu rekatolizace Anna SVOBODOVÁ, *Rekatolizace na pardubickém panství v letech 1618 – 1680*, zejména str. 19-55. Případně Leoš PECHA, *Postavení nižšího kléru na pardubickém panství ve 2. polovině 17. století*, str. 14-19.

odpočinek řada významných osobností (včetně vrchnostenských úředníků a jejich rodin).⁷⁵ Významnou součástí městského komplexu bylo rovněž důmyslné opevnění, které je dnes sice v prostoru městského jádra patrné pouze torzovitě, na zámku je však zachováno v pozoruhodné míře.⁷⁶ Stavebními úpravami prošel rovněž hrad na Kunětické hoře, kde páni z Pernštejna v průběhu sedmdesáti let svého působení na Pardubicku příležitostně pobývali. Správou hradu i nedalekého panského dvora byl pověřen zdejší purkrabí.

Díky důsledné péči a samozřejmě také nemalým finančním nákladům Viléma a jeho synů Vojtěcha a Jana docházelo na panství k řadě stavebních projektů, mezi nimiž jedno z předních míst zaujímal budování rozsáhlé rybníční sítě.⁷⁷ Daná oblast byla ostatně Vilémem zakoupena mj. s ohledem na jistou rybníkářskou tradici započatou předešlými majiteli, na niž navázal projektováním nových vodních děl. Rybníkářství bylo tradičně jednou z prvních oblastí, v níž se uplatnily podnikatelské aktivity pozemkových vrchností, a na Pardubicku se tento trend uplatnil skutečně v pozoruhodné míře. Vždyť počtem 230 rybníků, jež se uvádí pro závěr perněštejnské éry, jej předčilo až v pozdější době jihočeské panství. Centrum rybníční soustavy a zároveň největší vodní díla tohoto druhu byla situována v okolí Bohdanče, přičemž největší místní rybník Čeperka, zabírající plochu blízkou tisíci hektarů, byl v dané době zároveň největším rybníkem v Čechách. Jednotlivé plochy byly napájeny a propojeny řadou kanálů, z nichž nejdelší byl třicet čtyři kilometrů dlouhý Opatovický kanál, významný byl rovněž kanál Dvakačovický, Tuněchodský nebo tzv. „Halda“.

Oblast, jež se oproti rybníkářství naopak v dané době nerozrůstala a hlavní rozvoj zaznamenala až koncem 16. a posléze v polovině 17. století, bylo dvorové hospodářství. Na území obou původních panství se nacházely čtyři dvory – Hradiště a Máteřov (s výměrou

---

⁷⁵ Kromě hřbitova stála u kostela od roku 1568 kostnice, na jejímž místě dnes stojí zvonice. Pohřby se v tomto prostoru konaly ještě ve druhé polovině 19. století, většina náhrobků však byla odstraněna až začátkem 20. století. Nepatrná část byla umístěna na venkovních zdech kostela, některé lze spatřit v kostele svatého Bartoloměje a v lapidariu Východočeského muzea Pardubice. Kostel sv. Jana Křtitele dříve a dnes viz OP2. Základní informace o kostelu a hřbitově. J. SAKAŘ, *Dějiny IV/1*, str. 88-94, případně Marie CHUDÁ, *Hřbitov u sv. Jana*, in: ZKPP 1982, č. 9-10, str. 202-206.

⁷⁶ O jeho podobě ve sledovaném období si můžeme udělat představu díky vedutě města, která byla zhotovena Janem Willenbergem roku 1602, případně ze znázornění ve Vischerově mapě z roku 1688 (viz OP3).

⁷⁷ Význam rybníkářství v hospodářské politice jednotlivých panství a dominií přivedl dokonce Františka Hrubého k myšlence, že právě rozvoj tohoto odvětví na přelomu 15. a 16. století lze označit nejen za jeden z nejvýznamnějších „převratů“ raněnovověkých dějin, ale přímo za počátek strukturálních proměn velkostatku. František HRUBÝ, *Z hospodářských převratů českých ve století 15. a 16.*, ČČH 30, 1924, str. 214n.

přibližně 11 lánů polností), dvůr „pod hůrou Kunětickou“ (nazývaný v literatuře Podhůrský) a Vystrkov nacházející se nedaleko městských hradeb (oba po jednom lánu).⁷⁸ Rostlinná i živočišná produkce dvorů byla určena v dané době především pro potřeby vrchnosti, pardubických poddaných a spotřebu pivovarů v Pardubicích a okolních městečkách, které se těšily velké podpoře pánů z Pernštejna. Tyto privilegované podniky si udržely významnou pozici i v komorní éře, kdy došlo k povinnému obrácení zdejších krčem k vrchnostenskému pivovaru v Dašicích.

Nutno podotknout, že Vilém z Pernštejna nebyl pouze dobrý hospodář, ale jakožto předseda komorního soudu znal dobře české a moravské právo a díky tomu dokázal některými normativními pořízenými podpořit potenciál svých panství. V nastoupeném kurzu pokračovali i jeho synové Vojtěch a Jan, proto se dá bezesporu tvrdit, že perňštejnské stavební podniky v plné míře doplňovaly a snad mnohdy i převyšovaly počiny v oblasti místní správy. Měštům a městečkům na panství byla prakticky ihned od příchodu Pernštejnů udělována různá privilegia a svobody,⁷⁹ jež dokázali obyvatelé měst využít ke svému užitku a jejichž významu si byli dobře vědomi. O to bedlivěji je v pozdějších letech střežili a nechávali potvrzovat každým novým majitelem, a to jak v období perňštejnském, tak po odkoupení panství královskou komorou.

---

⁷⁸ V následujících letech byly k panství přiřčeny i některé dvory, jež původně patřily okolním rytířským rodům a drobné šlechtě. Tyto parcely, nacházející se často dále od centra a zdejších dvorů, navíc ne vždy v úrodných oblastech, se však nestaly trvale součástí vrchnostenského majetku. V perňštejnském období se totiž na Pardubicku setkáváme s obdobnou tendencí, jakou lze v 16. století pozorovat i na jiných šlechtických velkostatech, a sice s rozprodejem a parcelací vrchnostenských pozemků mezi poddané, případně jejich pronajímání. Podobný postup lze sledovat i v pronajímání některých režijních podniků, zde především mlýnů. Jistá změna nastala až po roku 1560, kdy převzala panství do správy česká komora. Pro Pardubicko viz následující podkapitola, pro moravské poměry zmíněný František MATĚJEK, *Feudální velkostatek a poddaný na Moravě s přihlédnutím k přílehlému území Slezska a Polska (Studie o přeměnách na feudálním velkostatku v druhé polovině 15. a v první polovině 16. století)*, Praha 1959, nověji kupříkladu Jan SÍČ, *Hospodaření tří generací rodu pánů z Pernštejna v průběhu 16. století*, Praha 2012 (diplomová práce), zde zejména str. 19-44.

⁷⁹ Pro Pardubice, kterým je v daném kontextu jakožto rezidenčnímu městu věnována hlavní pozornost viz SOKA Pce, AM Pce, *Listiny (privilegia)*, sign. I/1–I/14, vývojem a postavením Přelouče, Bohdanče, Dašic, Holic, Sezemic a Týnce nad Labem v rámci panství se blíže P. VOREL, *Dějiny města Přelouče I-II*, Přelouč 1999, dále T. SIGLOVÁ, *Soudové zisku nenesou*, zejména str. 48-87, K tematice postavení poddanských měst v systému velkostatku dále Václav LEDVINKA, *Feudální velkostatek a poddanská města v předbělohorských Čechách*, in: *Česká města v 16.-18. století*. Praha 1991, s. 95-120, Marie MACKOVÁ (ed.), *Poddanská města v systému patrimoniální správy (Sborník příspěvků z konference v Ústí nad Orlicí 12.-13. září 1995, Ústí nad Orlicí 1996, k porovnání Petr VOREL, Rezidenční města české a moravské aristokracie v 15.-17. století*, Pardubice 2001.

Jednou z prvních aktivit tohoto druhu bylo stvrzení artikulů některým bohदानeckým a sezemickým cechům, udělení práva výročních trhů a postoupení odúmrti daným městečkům, k čemuž došlo již v letech 1490-91. Roku 1507 král Vladislav Jagellonský předal pardubické obci na žádost Viléma z Pernštejna výdělek z mýta labského mostu⁸⁰ a listem z 15. srpna 1509 se šlechtic vzdal svého odúmrtního práva i ve prospěch Pardubic.⁸¹ Měšťané mohli od té doby odkazovat svůj majetek osobám, které byly osedlé na perněstejnském panství. Pouze v případě, že nebyla zanechána poslední vůle, připadl majetek obci, respektive od roku 1531 polovina výnosu obci a polovina městskému špitálu. Zároveň bylo majetkoprávní soudnictví svěřeno do rukou městské samosprávy a o měsíc později (8. září) došlo k relucii tělesných urbaniálních robot. Stěžejním dokumentem městských práv a povinností se stalo městské zřízení potvrzené listem z 18. října 1512 a o tři roky později zapsané do městské knihy.⁸² Městu Pardubice měla být podle něj přiznána práva věnovaná jiným královským i panským městům, znovu se připomínaly předchozí výnosy o kšaftování, robotách i mýtném. Uvedený dokument stanovil rovněž podmínky přistěhování do města i jeho opuštění, předával Pardubicím podací právo ke kostelům v Pardubičkách a Rosicích, zmiňoval se dále o opatření špitálu a správě sirotčích peněz. Ve vztahu k městským samosprávným orgánům udával práva a povinnosti purkmistra, konšelů i rychtáře, a to skutečně do detailů. Postihnout byl v něm i proces sázení rady či průběh soudního procesu. Několik článků se věnovalo nejprodávanějším komoditám, včetně piva, vína a podmínek spojených s jejich šenkováním. Ve snaze zajistit rozvoj řemesla a zároveň předcházet pochybným obchodním aktivitám, pamatovalo zřízení na cechovní i necechovní řemesla.⁸³ S ohledem na výstavnost a čistotu města nařizoval měšťanům pravidelné odklizení nečistot (roku 1519 bylo připojeno taktéž nařízení o vynášení hnoje z domů)⁸⁴ a zakazoval zanášení řeky. Ve snaze předejít dalšímu požáru věnoval se i tématu manipulace s otevřeným ohněm.

---

⁸⁰ V tomto privilegii jsou Pardubice poprvé nazvány městem a ne „městečkem“, jak tomu bývalo dříve.

⁸¹ SOKA Pce, AM Pce, *Listiny (privilegia)*, listina číslo II (15. srpen 1509). Stejně výsady se o rok později dočkaly Dašice, Prachovice, Platěnice, Hedčany, Moravany a Kostěnice, naproti tomu Přelouč ji získala až roku 1548. K dispozici není žádný pramen, který by dokládal tentýž krok v souvislosti s Holicemi a Týncem nad Labem. T. SIGLOVÁ, *Soudové zisky nenesou*, zejména str. 65.

⁸² SOKA Pce, AM Pce, *Knihy rudé*, č. knihy 55 (folio 1^a–19^a).

⁸³ Jmenovány jsou cechy řezníků, pekařů, sladovníků, soukeníků, barvířů a ševců. Z řemeslníků působících prozatím ve městě bez cechovní organizace jsou v daném roce uvedeni kožišníci, tkalci, krejčí, uzdář, střelec, konvář a mečíř. *Tamtéž*, folio 11^r–13^a.

⁸⁴ F. ŠEBEK a kol., *Dějiny Pardubic I*, str. 111.

Po smrti Viléma z Pernštejna (8. dubna 1521)⁸⁵ se pardubického panství ujal jeho mladší syn Vojtěch, otcův nástupce v úřadu nejvyššího hofmistra (od r. 1514) a svého času velmi výrazná a vlivná osobnost stavovské politické scény.⁸⁶ Stalo se tak na základě Vilémovy poslední vůle, v níž byla Vojtěchovi svěřena správa českých pernštejnských statků, moravská panství připadla staršímu Janovi. Nový pán pokračoval v rozšiřování pozemkového majetku rodu - k Vojtěchovým „přírůstkům“ patřil např. Chlumec nad Cidlinou, Žampach, Nové Město nad Metují či Náchod – po vzoru otce podporoval rozmach okolního panství a samotných Pardubic. Na jeho příkaz byl sepsán nový urbář a soubor norem určených pro správu zdejšího velkostatku.⁸⁷ Pardubicím bylo na jeho přímělu povoleno konání tří denního koňského jarmarku, který začínal vždy ve středu po Hromnicích, k rozvoji obchodu přispívaly také pravidelné páteční trhy. Vojtěch umožnil měšťanům skupovat grunty na rušených vesničkách Bukovině a Lhotce ležících v těsné blízkosti Pardubic. Do rukou místní obecní správy svěřil panské pivovary a sladové kolo v panském mlýně, pod jeho patronací došlo k dohodě obce ohledně zdejšího pivovarnictví.⁸⁸

Městské radě přiznal pán z Pernštejna právo trestat přestupky bez vědomí vrchnosti, teprve v případě nesouhlasu jedné ze sporných stran s výrokem soudu se bylo možné odvolat k vrchnosti. Začínalo se také formovat hrdelní soudnictví, to však bylo narozdíl od soudu městského pod kontrolou vrchnosti. Za Vojtěcha byly vydány nebo potvrzeny další cechovní artikule (truhlářům, zámečnickům, sklenářům ad.) do města přicházeli i nadále řemeslníci a umělci z jiných měst a míst Koruny české a dokonce i ze zahraničí. Jejich vliv je patrný především na architektuře i figurálních malbách pardubického zámku.

---

⁸⁵ Zásluhy pana Viléma zveršoval městský písař Burian, později nobilitovaný pernštejnský úředník Burian Svítkovský ze Škudel, o němž bude pojednáno v následujících kapitolách. Jeho báseň je přitom jakýmsi úvodem k nově založené městské knize, několikrát zmiňovaným *Knihám rudým* (viz předešlé poznámky).

⁸⁶ Roku 1526 po smrti krále Ludvíka ve známé bitvě u Moháče dosáhla jeho prestiž dokonce takové výše, že se o něm mluvilo jako o jednom z možných kandidátů na český trůn. Obecně k Vojtěchovi P. VOREL, *Páni z Pernštejna*, str. 140-155.

⁸⁷ Josef KALOUSEK (ed.), *Řády selské a instrukce hospodářské* (dále *AČ XXII*), str. 78-86 (blíže viz podkapitola č. 6. 1. 1)

⁸⁸ SOKA Pce, AM Pce, *Knihy rudé*, č. knihy 55, folio 20^a –23^r.

Vojtěch z Pernštejna zemřel náhle 17. března 1534 bez mužských potomků.⁸⁹ Kromě věna určeného svým dvěma dcerám a manželce odkázal majetek bratrovi a jeho potomkům. Jan, jemuž bylo některými přisouzeno přízvisko „Bohatý“, se stal rázem vlastníkem ohromného územního celku, který neměl mezi šlechtici dané doby obdoby a který zahrnoval pernštejnská panství na území Čech, Moravy a tehdejšího Slezska. Stejně jako otec a bratr těšil se i on v rámci českého království velké prestiži, přestože (anebo možná právě protože) byl znám jeho nesouhlas s mnohými kroky Ferdinanda Habsburského, mj. i v otázce náboženské. Od konverze k víře podobením roku 1523 vystupoval jako jeden z jejích defensorů, později se sice přiklonil spíše k luteránství. Ochrannou ruku však držel i nad pardubickým sborem jednoty bratrské.⁹⁰

Jedním z prvních Janových kroků ve prospěch pardubického panství bylo udělení práva pečeti červeným voskem. Zde se jednalo však spíše o pozvednutí prestiže města, významnějším aktem bylo potvrzení městského zřízení z roku 1512 a výsad udělených městům a městečkům panství předešlými vlastníky. Za Janovy správy došlo také k další velké proměně rezidenčního města Pardubic, jež byla stejně jako roku 1507 de facto důsledkem oprav způsobených požárem města. Oheň zachvátil městské jádro dne 29. února 1538 a větších škod zůstalo údajně ušetřeno pouze několik málo domů. Zničeny nebo poškozeny byly nejen obytné prostory, ale také části opevnění, Zelená brána, kostely, obchody a veřejné budovy, včetně městské radnice. Bez finanční podpory vrchnosti, poskytnutí půjčky a stavebního materiálu i jistých hospodářských úlev by se měšťané jistě vzpamatovávali z pohromy roky, takto byly stěžejní úpravy a přestavby dokončeny v intervalu pěti let.⁹¹ Pan Jan využil dané situace podobně jako před lety jeho otec a rozhodl se vybudovat ještě prostornější, výstavnější a také modernější centrum panství.⁹² V důsledku toho byly městské

---

⁸⁹ Originál renesanční tumbly Vojtěcha z Pernštejna se nachází ve svatém Bartoloměji, kopie na zámku. K historii a výzkumům hrobky, jež se uskutečnily v roce 1995 viz Jiří KOTYK, *Pernštejnové na Pardubicku a kostel svatého Bartoloměje*, Pardubice 2012. Další archeologicko-antropologické práce měly v kostele započít v loňském roce, z akce však nakonec - především z nedostatku finančních prostředků - sešlo.

⁹⁰ Více k pojetí víry a vyznání Pernštejnů např. Josef VÁLKA, *Politika a nadkonfesijní křesťanství Viléma a Jana z Pernštejna*, in: Josef Válka (sebrané stati), *Husitství na Moravě, náboženská snášenlivost*, Jan Amos Komenský, Brno 2005, str. 249-260.

⁹¹ F. ŠEBEK, *Dějiny Pardubic I*, str. 111.

⁹² Ani tato přestavba neprobíhala zcela bez potíží a Jan se dočkal podobného rozčarování jako otec Vilém. I on napomínal měšťany, aby poslouchali jeho příkazy a stavěli domy, které budou městu sloužit ke slávě, ne k hanbě.

domy oproti dřívějšímu stavu navýšeny o další patro, čímž se částečně rozšířila ubytovací kapacita. Do konečné podoby přestaveb se promítl vliv renesanční architektury, jež se díky přítomnosti zahraničních mistrů a umělců podepsala i na přestavbách pardubického zámku a Kunětické hory. Typickým znakem architektury města se staly atikové štíty bohatě zdobené obloučky, netradiční byly rovněž terakotových ostění a portály, které nebyly při stavbě žádného z českých měst využity v takové míře jako v Pardubicích. U některých domů byla alespoň částečně zachována předešlá výzdoba, některé z maleb pernštejnského období lze na pardubických domech obdivovat do dnešních dnů. Ostatně krásu města ocenili také současníci, zmínku o ní najdeme i ve známém díle exulanta Pavla Stránského *O státě českém*, který použil ve své knize přirovnání „*skví se jako Pardubice*“. Roku 1543 byla k pozvednutí města i z kulturně vzdělávacího hlediska založena latinská kolej, kam Jan povolal wittenberského mistra Netorýna.⁹³

S přelomem čtyřicátých let se čím dál více začínaly projevovat i stinné stránky velkolepých pernštejnských projektů. Kromě nákladů na opravu Pardubic a dalších pernštejnských panství vydával Jan značné množství peněz do kladského hrabství, které získal zástavou roku 1537 a kde nechával dokonce razit vlastní stříbrné a zlaté mince. Další finance plynuly do Těšínska a Hlohovska, jehož knížeti Václavovi byl Jan poručníkem a později tchánem.⁹⁴ Pernštejnské pokladně přitížilo mj. i sněmovní usnesení z roku 1543, podle něhož musel Pernštejn v rámci protitureckých opatření vyslat do pole okolo 3000 vojáků, které musel pochopitelně alespoň elementárně zaopatřit. Čím dál častěji byl proto Jan nucen půjčovat si hotovost a pomalu se dostával do bludného kruhu půjček, kterými splácel předešlé dluhy, zatímco mu u řady osob vznikaly závazky nové. Tíživou finanční situací se snažil řešit nejen prodejem některých panství (Náchoda, Nové Město nad Metují, Valašského Meziříčí a dalších), ale též zvýšením výnosnosti zbylých panství, na Pardubicku zejména zdokonalením rybníční soustavy a vybudováním nového pivovaru v Dašicích. Obě tyto oblasti však znamenaly další investice a finanční prostředky, kterých bylo stále méně. Pravděpodobně i sňatek s uherskou šlechticnou Magdalenou Thurzovou, jež byla v příbuzenství s bankéřskou rodinou augsburských Fuggerů, byl motivován možností případné finanční injekce. K finančním starostem se navíc přidaly zdravotní problémy a také nedůvěra krále Ferdinanda

---

⁹³ Učení se zde však příliš neujalo a bylo počátkem šedesátých let, kdy město koupila královská komora, zrušeno. Obecně ke vzdělání a školám na Pardubicku (nejen) ve sledovaném období. Viz J. SAKAŘ, *Dějiny Pardubic III/2. Školství*, Pardubice 1927.

⁹⁴ F. ŠEBEK, *Dějiny Pardubic I*, str. 126.

po tzv. prvním stavovském odboji.⁹⁵ Po svém skonu 8. září 1548 zanechal Jan svým synům Jaroslavovi, Vojtěchovi a Vratislavovi panství s dluhem čítajícím 350 000 tolarů.⁹⁶

Pardubice připadly po dělení majetku bratrů nejstaršímu Jaroslavovi, i on se snažil za pomoci kompetentních úředníků (pozdějších správců panství a dluhů Oldřicha z Prostiboře a Petra Hamzy ze Zábědovic) urovnat majetkové poměry, předně úsporami v počtu úřednického personálu a na jeho platech. Jaroslav byl po své účasti na protihabsburských schůzích povolán ke dvoru a účastnil se řady zahraničních cest, stejně jako bratr Vratislav, budoucí nejvyšší kancléř českého království. Správa zadlužených a i nadále se zadlužujících statků (v nemalé míře také přispěním částek potřebných na reprezentaci rodu u dvora) proto spočinula plnou vahou na nejmladším Vojtěchovi. Myšlenka umoření dluhů se ale ukazovala čím dál nereálnější a výnos z pardubického panství již časem nepokryl ani úroky z Jaroslavových dluhů. Proto začalo roku 1558 vyjednávání s císařem Ferdinandem, který chtěl Pardubice pro svého syna Maxmiliána. Panovník znal město a okolí díky dřívějším návštěvám města, které se uskutečnily v letech 1539, 1549 a 1554, o panství jevil velký zájem také sám následník trůnu. Vinou Jaroslava se jednání o prodeji protáhla až do roku 1560, přesně do 21. března toho roku, kdy byla uzavřena konečná smlouva.⁹⁷ Panství bylo zakoupeno za 400 000 kop grošů míšeňských, které se rozdělily mezi Jaroslavovy věřitele.⁹⁸ Jaroslav sám zemřel 27. července téhož roku a jeho smrtí se definitivně uzavřelo sedmdesátileté období vlády

---

⁹⁵ V únoru 1547 dorazili do Pardubic ti, kteří nesouhlasili s plánovanou výpravou českých vojsk do Saska, kterou chtěl Ferdinand podpořit bratra Karla V. v boji proti silám protestantských knížat. Tento sjezd, který byl oficiálně vydáván za kratochvilné setkání u příležitosti konání kohoutích zápasů, byl později považován za počátek vzpoury proti panovníkovi. K odboji roku 1547 viz P. VOREL, *Velké dějiny země Koruny české VII (1526-1618)*, Praha-Litomyšl 2005, str. 168-194.

⁹⁶ J. SAKAŘ, *Dějiny Pardubic I/1*, str. 76.

⁹⁷ Jaroslav odjel roku 1559 do Itálie a jednáními zmocnil bratra a manželku, do vlasti se nevrátil ani přes opakované výzvy panovníka, rodiny a úředníků. Podrobněji o snaze zachránit rodový majetek a Jaroslavův kredit P. VOREL, *Páni z Pernštejna*, 184-236, případně TÝŽ, *Petr Hamza ze Zábědovic a regentská správa perňštejnských dominií v Čechách v letech 1550-1552*, in: Scientific papers of the University of Pardubice - Series C – Institute of Languages and Humanities 2, 1996, str. 115-142. Velké dluhy vykazovaly ve druhé polovině 16. století i další panské rody (Rožmberkové, páni z Hradce, Švamberkové či Krajířové z Krajku), jejichž snaha o umoření sum byla také často spojena s rozprodejem a postupným rozkladem rodového majetku. K porovnání viz Václav LEDVINKA, *Úvěr a zadlužení feudálního velkostatku v předbělohorských Čechách. Finanční hospodaření pánů z Hradce 1560-1596*, Praha 1985, zejména str. 126-140.

⁹⁸ Blíže k okolnostem prodeje a jeho průběhu viz F. ŠEBEK, *Dějiny Pardubic I*, str. 136-137, 201-202, případně J. KOTYK, *Pernštejnský prodej Pardubic*, in: ZKPP 1979, roč. 14, č. 12, str. 270-274. Přepis smlouvy TENTÝŽ, in: ZKPP 1980, roč. 15, č. 1, str. 9-11.

Pernštejnů na Pardubicku.⁹⁹ Pardubice se poté staly součástí polabského systému komorních panství.

3. 2 Pardubické panství mezi lety 1560 – 1630

3. 2. 1 Pardubice komorním panstvím

S budováním komorního komplexu započal Ferdinand I. ve 40. letech 16. století, přičemž získávání statků zastavených jeho předchůdci na českém trůně šlo přitom ruku v ruce s koupí nových území a jejich postupným scelováním.¹⁰⁰ Nejprve byly vyplaceny někdejší královské statky Poděbrady, Kolín, Křivoklát¹⁰¹ a Přísečnice v Krušných horách, ke kterým byly dále připojeny panství Brandýs, Přerov a Lysá nad Labem, Chlumeck nad Cidlinou a výše zmíněné Pardubice. V rozšiřování komplexu královských statků pokračovali i Ferdinandovi nástupci, syn Maxmilián II. a vnuk Rudolfa II., za něhož došlo k rozšíření brandýského panství, zisku Malešova a Benátek nad Jizerou. Vedle rozsáhlého polabského systému (viz OP4.) se vytvořil rovněž brdský komorní komplex, kde k Dobříši a Karlštejnu přibýlo

---

⁹⁹ Ještě deset let po Jaroslavově smrti se však Vratislav z Pernštejna pokusil z pardubického zámku získat alespoň část pernštejnského majetku, respektive tu část inventáře, která nebyla obsažena ve smlouvě o prodeji panství. Účastnil se roku 1570 dokonce sčítání těchto náležitostí, které zahrnovaly množství zbraní, nábytku, oblečení i ložního prádla. Požadavek odůvodňoval svými výdaji za věno bratrovny ženy Magdaleny Thurzové, jež měly být postoupením tohoto inventáře umořeny. Při této příležitosti předložil komoře rovněž výtah všech náležitostí sepsaných na Pardubicku po bratrově smrti, jehož přepisu byli přímo na Pražském hradě přítomni spolu s jinými úředníky i pardubičtí představitelé Burian Svítkovský ze Škudel a důchodní písař Matyáš Levhartický z Levhartic. NA, SM, inv. č. 2673, sg. P 100/5I, č. kartonu 1707, folio 196-205. Podrobně ke struktuře a osudům pernštejnské zbrojnice – V. PRCHAL - *Válka, zbraně a zbroj v reprezentačních strategiích české a moravské aristokracie v letech 1550 - 1750*, str. 114-130.

¹⁰⁰ K praxi zástav a prodeje zeměpanských a komorních statků pro poměry v Čechách nejpodrobněji V. PEŠÁK, *Dějiny královské české komory od roku 1527 (dále Dějiny ČK)*, SAMV, sv. 3, Praha 1930, pro Moravu viz: František MATĚJEK, *Feudální velkostatek a poddaný na Moravě*, str. 27-39, pokusy bývalých královských měst o vykoupění ze zástav viz str. 59-75. Odpor slezské a zejména polské šlechty ke zcizování a zastavování zemských statků *Tamtéž*, str. 311-323.

¹⁰¹ Tyto tři statky společně s Kadaní a Tachovem nebyly narozdíl od ostatních zastaveny při Ferdinandově nástupu na trůn. Stalo se tak až ve 30. letech kvůli splácení dluhů, ke kterým se panovník zavázal při přijetí české koruny. Jejich následné znovuvyplácení nebylo přitom závislé pouze na zdání krále a postupu komorních úředníků - velkou roli si udrželi do povstání roku 1547 stavové. Na tato území bylo totiž spolu se statky nejvyššího purkrabství nahlíženo jako na korunni zboží, jež patřilo státu, panovník byl pouze jejich uživatelem. Oproti tomu komorní zboží v nejužším významu tohoto termínu tvořily statky zakoupené (případně zkonfiskované) Ferdinandem a jeho potomky a bylo k nim přístupováno jako k soukromému majetku panovníka. Mohl s nimi tedy disponovat bez dozoru stavů a příjmy z nich (tzv. *camerale*) byly určeny na financování dvora a správy země (*civile*). Oproti tomu zisky z tzv. *contibutionale*, příjmů (daní) vázaných na souhlas stavů, se využívaly zejména na vojenské výdaje (*militare*). Z. HLEDÍKOVÁ – J. JANÁK – J. DOBEŠ, *Dějiny správy v českých zemích od počátku státu po současnost*, Praha 2005, str. 107, dále V. PEŠÁK, *Dějiny ČK*, ke komorním statkům konkrétněji str. 179-190.

křivoklátské panství, Zbiroh, Točnick, Králův dvůr a několik statků v severních Čechách. Mimo toto kompaktní území se nacházel Český Krumlov náležející komoře od roku 1602 do roku 1622, kdy jej získali Eggenberkové.¹⁰² V protikladu k rozrůstání komorního velkostatku v průběhu 16. století přinesla první polovina 17. století značné ztráty komorního zboží, které se dotkly i samotného komplexu. Již roku 1611 Matyáš postoupil do rukou Václava Vchynského ze Vchynic, karlštejnského purkrabí,¹⁰³ Chlumec nad Cidlinou, ve 20. letech byl kromě výše uvedeného Krumlova (1622) ztracen rovněž Malešov a Karlštejn. V časovém rozmezí let 1630-50 následovaly Dobříš, Mělník,¹⁰⁴ Lysá nad Labem a Benátky nad Jizerou. Jádrem dominia, jež představovala polabská panství, však přes tyto ztráty tvořilo v polovině 17. století úctyhodný, 116 km dlouhý pás o rozloze 2 580 km² rozkládající se od Brandýsa na západě přes Přerov, Poděbrady a Kolín k Pardubicím.¹⁰⁵ Brdsko-křivoklátský celek tvořil v dané době Zbiroh, Točnick a Králův Dvůr, Křivoklát s Krušovicemi a Přísečnicí.

Jak bylo již uvedeno výše, pardubické panství bylo ke komplexu připojeno v březnu roku 1560. Po tomto jednorázovém, veskrze oficiálním aktu však následoval dlouhodobý proces začleňování hospodářské, finanční, soudní agendy a dalších náležitostí panství pod dozor české komory, na kterém se podíleli prakticky po celá šedesátá léta jak vyslanci komory, tak pardubický úřední personál. Nutné je na tomto místě zdůraznit skutečnost, že prostor, který byl od poloviny 16. století i v dobových dokumentech nazýván souhrnně „pardubickým panstvím,“ v sobě zahrnoval území původního pardubického a kunětickohorského panství, ve 30. letech 17. století bylo volně připojeno rovněž výše zmíněné smrkovické panství.¹⁰⁶ Kromě

---

¹⁰² Blíže viz Eduard MAUR, *Český komorní velkostatek v 17. století. Příspěvek k otázkám „druhého nevolnictví“ v českých zemích*, Praha 1975, str. 15-17. S ohledem na tematiku této práce jsou, podobně jako ve jmenované stati reflektovány, především komorní statky, jež tvořily stěžejní část královské domény. Stranou tedy zůstávají královská města, Kladsko a některé drobné územní zisky, jež dlouhodobě ve vlastnictví komory nezůstaly.

¹⁰³ O osobě Václava Vchynského v následujících kapitolách blíže pojednáno rovněž v souvislosti s generální vizitací roku 1614.

¹⁰⁴ Mělník byl jedním ze statků, o které přišel po svém sporu s Rudolfem II. Jiří z Lobkovic. Stejně jako u jiných územních celků, jež získala do svého majetku komora, byl bezprostředně po jeho převzetí sepsán inventář zámku. Evidován byl – stejně jako v případě Pardubic - i movitý majetek pozůstalý za bývalým majitelem, který měl být prozatím uložen do sklepních prostor mělnického zámku. Součástí soupisu byly také Lobkovicovy knihy, včetně lékařských spisů, u kterých je k roku 1602 uvedeno, že byly na rozkaz komorních radů odeslány do Prahy. Inventář viz NA, SM, inv. č. 2209, sg. M 28/84, karton č. 1474, bez foliace.

¹⁰⁵ Od roku 1635 se k polabskému systému počítaly také Staré Smrkovice, naproti tomu Křivoklát s Krušovicemi a Přísečnicí byly odprodány ve druhé polovině 17. století. E. MAUR, *Český komorní velkostatek*, str. 18.

¹⁰⁶ Staré Smrkovice získal původně v rámci pobělohorských konfiskací Albrecht z Valdštejna, ale po jeho smrti byly připojeny ke komornímu komplexu. Správou panství a dohledem nad místním hřebčínem byl pověřen

správního centra Pardubic tvořilo tento celek zaujímavější rozlohu 745 km² dalších šest měst a městeček (Přelouč, povýšená na město roku 1580, Bohdaneč, Dašice, Holice, Sezemice a Týnec nad Labem) a přibližně 130 vesnic či jejich částí.¹⁰⁷ Není proto divu, že předčil ostatní části komorního komplexu nejen svým rozsahem, ale také lidnatostí, jež byla k roku 1615 vyčíslena na 2654 (zdůrazňuji) osedlých obyvatel.¹⁰⁸ Z hlediska správního se panství dělilo na pětadvacet (od roku 1617 šestadvacet) rychet¹⁰⁹ a náleželo současně do dvou historických krajů, chrudimského (původní kunětické panství) a hradeckého (pardubické panství). Ačkoli tato skutečnost způsobovala určité potíže zejména v oblasti finanční správy, ke sjednocení došlo až v polovině 17. století, kdy bylo panství v berní rule z roku 1654 jako celek zařazeno do chrudimského kraje.

Po koupi Pardubic se komora musela nejprve vypořádat s pernštejnskými dluhy, posléze měly výnosy panství umožnit alespoň část dluhů samotného panovníka.¹¹⁰ Bylo proto nutné panství co nejdříve konsolidovat nejen po správní stránce, ale také v oblasti hospodářské, na které se podepsal neslavný konec pernštejnské éry. Jeden z prvních kroků představovala rekonstrukce rybníční sítě, již organizoval fišmistr Matouš Křižanovský z Živanic.¹¹¹

---

nejvyšší představitel pardubického panství, což se odrazilo v některých oficiálních dokumentech, v nichž se setkáváme s titulem „*hejtman panství pardubského a smrkovského*“. Viz např. SOA Zámorsk, Vs Pce, *Kopiář listů a nařízení hejtmána 1628 – 1687*, inv. č. 4109, sign. F 160, kniha č. 1519.

¹⁰⁷ Dané číslo nebylo zcela definitivní - některé z vesnic zastavených Pernštejnou získala komora v následujících letech nazpět. Do roku 1577 spravoval pardubický hejtman rovněž sousední panství Heřmanův Městec, které se posléze oddělilo. Podrobná geneze panství viz F. ŠEBEK, *Dějiny Pardubic I*, str. 184, pro komorní období zejména str. 202.

¹⁰⁸ NA, SM, inv. č. 2643, sg. P 70/51-2, č. kartonu 1642, folio 15^a. K roku 1616 se uvádí počet osedlých 2 666 osob (tamtéž, folio 53). Od počátku komorní éry, kdy bylo k roku 1566 uvedeno celkem 2 367 osob, můžeme tedy až do počátku stavovského povstání pozorovat kontinuální nárůst počtu osedlých obyvatel.

¹⁰⁹ Kupříkladu rychta pardubická zahrnovala v letech 1563-1617 vesnice Pardubičky, Drozdice, Černá za Bory, Žižín, Mnětice, Nemošice a Blato – viz urbáře z let 1563, 1588 a 1617 (SOA Zámorsk, Vs Pce, inv. č. 14-17, G 13-14, G 28 a G 41, č. knih 13-16.)

¹¹⁰ Nejednalo se jen o domácí věřitele, ještě dlouhá léta byly z Pardubic posílány splátky augsburským Fuggerům. Na jejich finanční nároky si stěžoval opakovaně hejtman Adlspach, kterému Fuggerové nařídili, aby výnos z panství nezasílal komoře, ale přímo jejich faktorům. Blíže o vlivu tohoto a dalších bankovního domů na komorní panství následující kapitola, jedna z hejtmanových stížností viz pozn. č. 414.

¹¹¹ Matouš patřil již ve čtyřicátých letech 16. století mezi pernštejnské úředníky, roku 1557 byl nobilitován a o deset let později povýšen panovníkem do rytířského stavu. V době jeho úmrtí roku 1572 byl již členem zdejšího vrchnostenského aparátu také jeho syn Bohuslav, který vykonával mezi lety 1570-82 post pardubického důchodního písaře. Vdova po Bohuslavovi Anna Hradišťská se vdala ještě třikrát, mj. za pozdějšího purkrabiho Pavla Longa (Longku) z Kvacendorfu, a dcera Markéta se stala manželkou důchodního písaře Jana Pikharta ze Zeleného Oudola. K Matoušovi Křižanovskému a jeho rodině viz J. SAKAŘ, *Dějiny II/2*, str. 181-182, 187, F.

V porovnání se vzestupem rybníkářství na jihu Čech sice doba projektování velkých vodních děl na panství pominula, i nadále se však hledaly způsoby, jak navýšit výnosy rybníčního hospodářství. V této souvislosti docházelo jak k pokusům o vytvoření nových vodních ploch, tak k zavodnění předešle vysušených či nově zvolených pozemků, jež byly považovány za vhodné.¹¹² Z toho důvodu si také rybníční hospodářství zachovalo významné postavení po celé sledované období - ostatně zisky z něj tvořily v průměru 40-50% čistého výnosu panství.¹¹³

Komora značně podporovala také pivovarnictví, roku 1566 byl obnoven pivovar v Dašicích, který získal právo monopolního dovozu piva do poddanských krčem na panství. Stalo se tak sice na úkor městských pivovarů v Pardubicích a Bohdanči, nicméně pardubičtí, přeloučtí, sezemičtí, bohdanečtí a týnečtí si zachovali nadále dřívější právo svobodného varu pro svou potřebu. Přes opakovaný odpor komorních komisařů a zákazy hejtmana navíc svými vary zásobovali ještě na začátku 17. století některé z místních krčem a šenků.¹¹⁴ Tato praxe

---

ŠEBEK, *Dějiny Pardubic*, str. 202, Karel VYŠÍN, *O znaku Křižanovských z Živanic*, in: ZKPP 1974, roč. 9, č. 1-2, str. 10-11, případně Ivo HORÁK, *Bohuslav Křižanovský z Živanic (náhrobní kámen v Pardubicích)*, in: ZKPP 1974, č. 5, str. 12.

¹¹² K roku 1605 se v jedné z relací komory uvádí na panství celkem 239 rybníků, tedy ještě více, než roku 1560, kdy komora panství zakoupila s 230 rybníky. NA, SM, sg. M 28/83, karton 1474 (závěrem daného dokumentu je uveden stručný inventář panství, přepis viz textová příloha 1/TP1). Součástí tohoto archivního pramene je rovněž jejich jmenný výčet, který svědčí o zaplavení některých nových ploch, případně o vytvoření více vodních ploch přehrazením předešlých. Jejich počet neklesl ani v následujících letech, o čemž svědčí soupisy rybníků zaznamenané v jednotlivých urbářích z let 1563, 1588, 1617 a 1651 (první tři urbáře viz pozn. č. 109, posledně jmenovaný *tamtéž*, inv. č. 18, sg. G 71, č. knihy 17). Přestože v pobělohorském a zejména poválečném období se hlavní režijní aktivity soustředily více na dvorové hospodářství, pivovarnictví a některé nové zdroje příjmů, pardubické rybníkářství si i nadále zachovalo poměrně silnou pozici.

¹¹³ Zisky z pardubického rybníkářství v letech 1568-1570 dosahovaly průměrně 12 520 kop, mezi roky 1610-1613 přibližně 10 790 kop. K porovnání rybníčních zisků v rámci panství pardubského, chlumeckého, poděbradského, kolínského a benátského k roku 1618 viz NA, SM, sg. P 70/5II, karton 1642, folio 81-82. Zde je v období podzimního výlovu uvedena suma 10 340 kop 35 g a 6 d. Pardubické ryby přitom ve velkém odebírali kupci z Prahy, Kutné Hory, Kolína, Chrudimi i dalších měst, kterým se prodávalo na úvěr. Řada z nich musela být poté opakovaně upomínána ke splátce svých dluhů, jež se v případě pražských měšťanů odehrávala mj. při služebních cestách pardubických úředníků do Prahy.

¹¹⁴ Na zisk ušlý komoře z tohoto podnikání upozornil ve své zprávě z roku 1615 i sekretář české komory Daniel Škréta. Bohdanečské pivo navíc nebylo dle jeho slov příliš kvalitní, proto se někteří z krčmářů obraceli k mimopanským produktům a odebírali pivo z nedalekého Hradce Králové. Obrácení krčem k dašickému pivovaru nařídili již předtím komisaři Štefan Jiří ze Šternberka, Kašpar Kaplíř ze Sulevic a David Žitavský, zástupce komorní buchhalterie, znovu jej požadovala roku 1614 i komise vedená Václavem Vchynským. NA, SM, sg. P 70/5I-2, karton 1642, folio 15 n. zmínka o projektu F. ŠEBEK, *Dějiny Pardubic I*, str. 227, k pardubickému pivovarnictví obecně P. VOREL, *Pardubické pivovarnictví v 16. a 17. století*, in: M.

byla ostatně důsledkem jedné z výsad postoupených městským obcím v dobách pánů z Pernštejna, kteří stejně jako jiní šlechtici nejprve přenechávali daný monopol městským pivovarům a bránili jejich práva proti královským městům. Teprve kolem poloviny 16. století začali důsledněji prosazovat vlastní pivovary a zdejší krčmy postupně obraceli k povinnému odběru vrchnostenského piva.¹¹⁵

Cena piva se přitom v dané době pohybovala mezi jednou a dvěma kopami za věrtel, proti zvýšení dané sumy navrhované opakovaně komorními komisaři se vrchnostenská správa ohrazovala jednak s ohledem na nízké ceny místního obilí, jednak z obavy, že tento krok jen podpoří odebírání piva z jiného než dašického pivovaru. Úředníci si také uvědomovali vzdálenost Dašic od krčem v dané oblasti i potřebu zajistit pro tak rozlehlé panství další zdroj výroby piva a prodeje, který by mohl přinést komorní pokladně nové zisky.¹¹⁶ Navrhuta byla proto výstavba nového pivovaru ve Ždánicích, který měl být spojen s místním dvorem a mlýnem a zásobovat posléze krčmy na bohdanečské straně. S touto myšlenkou přišel ostatně již v polovině 80. let hejtman Adlspach, české komora ji však zamítla a ke schválení revidovaného návrhu z roku 1603 došlo až po roce 1615. K realizaci stavby nicméně v období do vypuknutí stavovského povstání nedošlo a komora se k ní nenavrátila ani po roce 1620. Nový pivovar pro danou spádovou oblast byl nakonec zřízen v Bohdanči, roku 1650 vznikl rovněž další panský pivovar přímo v Pardubicích.

Zisk dvorového hospodářství byl ve srovnání s rybníkářstvím a pivovarnictvím zanedbatelný. Produkce Hradiště, Mátefova, Vystrkova (Pardubského dvora), Podhůrského dvora, původně i dvora nacházejícího se při Kladrubské oboře a později nově přiřčeného Semína (uveden v urbáři z roku 1588) a Čivic (1617)¹¹⁷ sloužila v první řadě jakožto

---

KOLDINSKÁ – A. VELKOVÁ, *Historik zapomenutých dějin* (Sborník příspěvků věnovaných prof. dr. Eduardu Maurovi), Praha 2003, str. 284-299.

¹¹⁵ K soupeření vrchnostenských a městských pivovarů a významu pivovarnictví v rámci hospodářství velkostatku obecně ze starších prací dále F. HRUBÝ, *Z hospodářských převratů českých*, zejména str. 436n, A. MÍKA, *Feudální velkostatek v jižních Čechách* (XIV.–XVI. století), SH 1, 1953, str. 122–213. Pro moravské poměry F. MATĚJEK, *Feudální velkostatek a poddaný na Moravě*, str. 165-183.

¹¹⁶ Zisk z pivovarnictví zaujímal mezi lety 1610-12 třetí příčku na pomyslném žebříčku čistých výnosů panství (tj. přibližně 20%), hned za peněžní rentou (do níž byly započítány i zmíněné městské dávky z výroby nápojů) a rybníkářstvím. U většiny ostatních komorních panství bylo naopak pivovarnictví hlavní příjmovou položkou a tvořilo 50-69 % výnosu. E. MAUR, *Český komorní velkostatek*, str. 74.

¹¹⁷ Semínský dvůr je uveden již v urbáři z roku 1588, čivický k roku 1617. Samotné Čivice však byly k panství připojeny již v roce 1590 (jednání o koupi mezi komorou a Janem Bruknarem z Brukštejna a inventář statku viz

zásobárna obilí, zemědělských plodin i živočišné výroby, jež byla majoritně určena pro potřeby poddaných, zámecké kuchyně a místních režijních podniků. Jak v případě dvorů, tak u dalších režijních podniků sledujeme přitom po dobu druhé poloviny 16. století dvě protichůdné tendence. Jednak rušení některých méně výnosných mlýnů nebo pivovarů, respektive jejich převod do rukou místních obcí či poddaných, k němuž přistoupila komora již v počátcích svého působení.¹¹⁸ Naproti tomu ty, jež mohly být propojeny s dalšími objekty (pilami, mlýny, pivovary) a vytvořit v budoucnu určitý hospodářský komplex, se komora pokoušela připojit.¹¹⁹ Situaci však komplikovala trvalá neochota komorních radů investovat do podobných počínů, o jejichž teoretické rentabilitě si nechávali vyhotovovat od místních

---

NA, SM, sg. P 70/101, č. kartonu 1651, b. f.) a komorní dvůr zde fungoval minimálně o 12 let dříve, neboť je uveden již ve výše zmíněném soupisu komory z roku 1605 (NA, SM, sg. M 28/83, karton 1474, b. f.).

¹¹⁸ Kupříkladu za pronájem mlýnů v Pardubicích, Němčicích i Nemošicích získala komora o svatém Havlu roku 1582 celkem 42 kop grošů českých – NA, SM, sg. P 70 5/I, karton 1642, folio 51. Naproti tomu do kladrubského dvora, respektive do jeho přeměny v císařský hřebčín, byly komorou investovány značné finanční prostředky. Správní aparát dvora přitom nespadal do přímé kompetence pardubického hejtmána, ale zodpovídal se přímo komoře. Tato nezávislost vyvolávala mezi správcem dvora a pardubickým hejtmánem jisté napětí, jež se odrazilo jak ve vzájemném napadání úředníků ve zprávách zasílaných komoře, tak ve stížnostech přednesených při příležitosti jednotlivých kontrol. Nejčastěji se s nimi setkáváme za hejtmanství Jiříka Adlspacha, kdy byl správcem hřebčína Rudolf Breitenbach (někdy v pramenech uváděn jako Braitenpoch, Brajtnpach nebo dokonce Preitenpoch). Tito muži nebyli pouze úředníky, ale stali se po přijetí úřadu rovněž vlastníky zdejších domů, dvorů a pozemků a jistým způsobem se tak začlenili do zdejšího pardubického (Adlspach) a přeloučského (Breitenbach) městského prostředí. Na základě dochované korespondence a zpráv současníků, jež dávají nahlédnout do reality jejich působení jak v rámci života zdejších komunit, tak v kontextu prosazování pravomocí svého úřadu (přístup k nadřízeným orgánům, ostatním úředníkům a poddaným i vůči sobě navzájem), lze bezpochyby oba muže označit za silné osobnosti, které uměly velmi cílevědomě a autoritativně prosazovat své cíle. Právě tato suverenita a neústupnost způsobovala určité sporné momenty, jež byly ještě umocněny tím, že finance plynoucí do kladrubského dvora (tedy i ty určené na platy a zaopatření zdejšího personálu) plynuly z pardubické zámecké pokladnice. Její správci byli přitom neustále nabádáni k šetrnosti a čelili hned několika pokusům o snížení počtu zaměstnanců, platů i deputátů, zatímco o podobné zmínce v souvislosti s kladrubským personálem nepadla (alespoň v rámci materiálů prošlých při přípravě této práce) ze strany komory ani zmínka. Místní osazenstvo bylo z těchto důvodů trnem v oku nejen Adspachovi, ale i jeho nástupců – na rozpustilosti kladrubských dělníků a čeládky upozorňoval opakovaně rovněž Fridrich z Vildštejna a Albrecht Pfefferkon z Otopachu a na Jinonicích („*pro šenk piva, kteříž jest v též oboře se držel, a nyní se tam i víno šenkuje, tance a jiné rozpustilosti se dějí... čeládka přístavní poddaných JMC, kteréž oni na díla vysílali, peníze za dílo, kteréž by hospodářům svým přinášeti měli, tu propůjeli a domů se časně nenavracovali a nepřicházeli*“). Materiály týkající se správy a personálu kladrubské obory a hřebčince viz NA, SM, inv. č. 2643, sg. P 70/25, č. kartonu 1647 (uvedená citace viz folio 52^r), případně *Tamtéž*, sg. P 70/90, č. kartonu 1651.

¹¹⁹ Takto vznikl u dašického dvora zmíněný dašický pivovar, v Čivicích patřil kromě dvora komoře i místní mlýn a k mlýnu v Němčicích byla zase připojena pila. Blíže k systému dvorů a srovnání rostlinné a živočišné výroby na komorních panstvích E. MAUR, *Český komorní velkostatek a trh v druhé polovině 17. století*, SH 24, 1975, str. 53–114, případně V. BERÁNEK, *Proměny dvorového hospodářství na komorních panstvích do prvních let třicetileté války (panství Brandýs nad Labem, Přerov nad Labem a Lysá nad Labem)*, in: ČNM-A 174, 2005, č. 1-2, str. 23-55.

úředníků, komisařů i vrchního hejtmana hned několikerá zdání a hodnocení. To jenom přispělo k zdoluhavému procesu rozhodování komorních radů, které se často protáhlo i na několik let, aniž by přitom směřovalo k jakémukoli smysluplnému výsledku.

Znatelné změny naproti tomu postihly proces odvádění poddanské renty, jež byla reluována již Vilémem z Pernštejna. Nyní byla část dávek opět vyžadována v naturáliích a posléze využita k zajištění místního úředního personálů, podniků, popřípadně zpětně odprodávána poddaným. Mimo to probíhaly na počátku 17. století mezi komorními úředníky diskuse o znovuzavedení některých robotních povinností a jejich případné podobě. Jedna z reforem, kterou navrhl a prosazoval vrchní inspektor Václav Vchynský ze Vchynic a Tetova již před vizitací komorních panství v roce 1614, se týkala zavedení robot pro podruhy.¹²⁰ Proti tomuto návrhu se ohrazovali především představitelé vrchnostenské správy velkostatku. Ti si byli totiž velmi dobře vědomi významu, který zdejší města a městečka připisovala perňštejnským „Majestátům“, jak byly výsady souhrnně nazývány. Měli také jisté zkušenosti s odporem poddaných, jenž směřoval proti jakémukoli kroku považovému za zásah do suverenity obce. Věděli, jak houževnatě uměly obce bránit svá práva (jež se dotýkala nejen měšťanů, ale též zmiňovaných podruhů) a že si je pro jistotu nechávala stvrzovat všemi majiteli, od roku 1560 tedy každým novým panovníkem.¹²¹ Mimo to se z řad vrchnostenského

---

¹²⁰ Této povinnosti byli přitom kupříkladu pardubičtí podruzi spolu s ostatními obyvateli města zbaveni již od dob Viléma z Pernštejna, viz SOKA Pce, AM Pce, *Knihy rudé*, č. knihy 55, folio 11^r a 13. Otázka zavedení robotních povinností pro tuto složku obyvatelstva ostatně nebyla pouze pardubickou či komorní záležitostí. Objevovala se již ve druhé polovině 16. století i na jiných českých a moravských panstvích a byly s ní spojeny podobné obavy i následný reálný odpor obyvatel odvolávajících se v některých případech podobně jako pardubičtí na svá starobylá privilegia. V moravském prostředí byl strach z možné vzpoury nejsilnější mezi lety 1595-97, kdy se mezi obyvatelstvem šířily zvěsti o selských bouřích, jež probíhaly v dané době v rakouských zemích. J. VÁLKA, *Hospodářská politika feudálního velkostatku na předbělohorské Moravě*, Brno 1962, především str. 108-35 a 193-96.

¹²¹ Ne vždy však došlo k okamžité confirmaci – o „stvrzení majestátů“ usilovali například pardubičtí radní u Maxmiliána hned roku 1560, stalo se tak ovšem až 7. dubna 1570. Situace se opakovala po Maxmiliánově smrti roku 1576, císař Rudolf potvrdil listiny až v březnu roku 1585. Confirmaci předcházely neustále opakované prosby a několik výprav nejen do Prahy, ale také do Vídně či Lince (často i v průběhu jednoho roku – 1561 jeli pardubičtí poslové do Prahy i do Vídně, roku 1584 se část radních vypravila do Prahy dokonce čtyřikrát). Pružněji reagoval na pardubické požadavky Matyáš – majestáty stvrdil již 25. října 1612. Soupis jednotlivých listin viz SOKA Pce, AM Pce, František Červenka, *Compendium memorabilií královského komorního města Pardubic – I. díl*, inv. č. 21, folio 4-5. List komoře, v němž v souvislosti s obranou patronátního práva pardubičtí uváděli roky jednotlivých confirmací viz NA, SM, sg. P 70/109, č. kartonu 1651, b. f. Výdaje za posly, jež v některých případech doprovází i informace o účelu a cíly cesty (nejčastěji platby posudného a berní odvážené do Chrudimi a Hradce Králové) viz kupříkladu SOKA Pce, AM Pce, *Knihy městských počtů II-III*, dodatek (II D2-D3).

úřednictva - jak v dané době, tak v pozdějších letech - ozývaly některé výtky stran efektivity robotní práce a jejího negativního dopadu na ekonomiku velkostatku.

Výzvy k opatrnosti, které byly však spojeny spíše s obavami z nepokojů či ze ztráty pracovní síly, přicházely také z prostředí samotné české komory. Právě podruhové, čeled' a služebnictvo činné při jednotlivých řemeslech, měšťanských domech, statcích, dvorech i vrchnostenských podnicích představovali jednu z nejmobilnějších složek soudobé společnosti a z pramenů vysvítá, že jim putování z panství na panství ve většině případů nepůsobilo žádný problém.¹²² Jejich odchod z panství zapříčiněný robotním zatížením by přinesl vrchnostenské pokladně značné ztráty, na což upozorňoval mj. komorní sekretář Daniel Škréta, který se snažil ve své relaci z roku 1615 umírnit některá z Vchynského opatření.¹²³ Nedostatek pracovní síly se proto snažila komora alespoň částečně vyřešit formou nucených námezdních prací. Jednalo se o úkony nad rámec stanovených (případně reluovaných) robot, jež byly po poddaných sice v případě potřeby požadovány, ale zároveň byly honorovány buď peněžní či naturální odměnou. Další možností, kterou ostatně hejtmanovi poskytovaly přímo komorní instrukce, bylo přidělení služby ve vrchnostenských dvorech zdejšími sirotkům. I mezi nimi se však našla řada osob, které se službám z různých důvodů (nízká mzda, špatné zacházení ad.) bránily a které se nezdráhaly opustit z tohoto důvodu panství, zejména jednalo-li se o sirotky, jimž dědičně nepříslušel žádný nemovitý majetek. Promítnutí těchto faktorů do všední reality, efektivity práce a tudíž i výnosnosti dvorového hospodářství rozhodně nelze podceňovat,

---

¹²² Blíže k tematu kupříkladu Jaroslav ČECHURA, *Kriminalita a každodennost v raném novověku*, Praha 2008. Někteří z nich sbírali zkušenosti v okolí rodiště, řada z nich však poznala různá místa Českého království a cesty za prací směřovaly nejednou i za hranice (např. do Polska, Uher). Tato výměna fungovala i opačně – nejednou se u osedlých obyvatel objevili jakožto pomocná síla kupříkladu Poláci a Němci. Z prostředí Pardubicka stojí za zmínku jeden svým způsobem kuriózní případ, který zachytily k roku 1564 zdejší smolné knihy a v němž se pardubický hejtman objevuje v poněkud netradiční pozici tlumočnicka. Na zámek byl tehdy přiveden Němec Hendrych, formanský pacholek, který ukradl svému pánovi váček s penězi a přiznal se k tomu v jedné vesnické hospodě jinému německy mluvícímu pacholku. Zdejší rychtář jej pak na mužovo udání přivedl do Pardubic, kde o události referoval česky hejtmanovi Jiříku Adlspachovi z Damsdorfu, ten poté vyslýchal Hendrycha německy a zprostředkoval jeho výpověď osobě rychtáře. SOA Zámorsk, Vs Pce, *Zlomky smolných register panství z let 1561 – 1615*, inv. č. 4101, č. knihy 1510, folio 8.

¹²³ Daniel, strýc malíře Karla Škréty a jeden z direktorů v období stavovského povstání, vykonával mezi lety 1603-19 úřad sekretáře české komory. Společně s Václavem Kolidiem, komorním radou nad počty, měl roku 1615 zrevidovat závěry Vchynského generální vizitace. V rámci tohoto úkonu nejenže některé návrhy vizitace odmítli a nastínili možné negativní dopady na komorní hospodářství, ale předestřeli zároveň sami řadu možností a podnětů, jakými způsoby by bylo možné zefektivnit správu a dosáhnout vyšších výnosů (viz kupříkladu poznámka č. 114). Podrobnosti Vchynského textu i Škrétovy a Kolidiovy relace dále v textu, základní informace E. MAUR, *Český komorní velkostatek*, str. 89-93.

stejně tak by neměl být opomíjen vliv menších či větších krádeží, jež byly v nejednom případě organizovány a uskutečňovány ve spolupráci s místní čeledí.¹²⁴

Změny se pochopitelně dotkly i Pardubic, jež sice ztratily dřívější pozici rezidenčního vrchnostenského města, zůstaly však nadále centrem komorního panství a sídlem vrchnostenské správy.¹²⁵ Na předních postech se především v počátcích komorní éry objevovaly osoby rytířského původu, které patřily, pokud ne vždy k nejmovitějším, pak jistě k váženým obyvatelům místních měst a městeček - alespoň do chvíle, dokud oni sami respektovali místní zvyklosti, normy a práva (viz následující strana). Někteří z nižších šlechticů se na panství přistěhovali ještě za Pernštejnů a část z nich našla ve správním aparátu uplatnění i v komorní éře.¹²⁶ Nemovitosti v rámci města i mimo něj mívali dále

---

¹²⁴ Vrchnostenské dvory (zejména vícekrát ve smolných knihách zmiňovaný dvůr na Vystřkově) byly poměrně častým cílem zlodějů. Ukradené suroviny využili buď pro svou potřebu, nebo je prodávali místním a přespolním obyvatelům (obilí především mlynářům a pekařům, máslo, sýry a další produkty nabízeli v krčmách a při obchůzkách po měšťanských domech). Značné „pozornosti“ tohoto typu se těšily rovněž dvory a stodoly místních měšťanů a radních Jakuba Prachatického, Jana Dubského či Jana Durase, jež se nacházely v blízkosti městských hradeb. Při výsleších na dvorku pardubické šatlavy přitom někteří lapení zloději doznali, že měli „komplice“ mezi dvorní čeládkou či námezdníky, s nimiž se dělili o lup samotný, případně o zisk z jeho prodeje. Značné množství obilí zpronevěřili také pohůnci a pacholci z mateřovského dvora, kteří jej následně prodali v Chrudimi a okolních vsích. Viz kupříkladu SOA Zámorsk, fond Vs Pce, *Smolná kniha 1568–1590*, inv. č. 4095, sg. F 151, č. knihy 1504, folio 19-21, 42-43 nebo *Knihy smolná aneb černá 1590–1626*, inv. č. 312, sg. G 29, č. knihy 272, folio 181-200.

¹²⁵ Typologie poddanských měst dle P. Vorla je označuje taková místa jako města „středisková“, jež se na rozdíl od jiných měst či městeček přítomných na tom kterém panství stala jeho správním centrem. Byly v nich zřízeny některé vrchnostenské režijní podniky, rozvoji hospodářství přispívaly mj. pravidelné trhy a místní řemeslníci a obchodníci se obvykle těšili značné podpoře vrchnosti. P. VOREL, *Rezidenční města*, zejména str. 31-47 a 73-81. Velký důraz byl kladen také na vzhled a výstavnost takového místa, zpravidla se zde nacházelo jedno z reprezentativních sídel vrchnosti či jejich zástupců. Do podoby pardubického zámku, sídla vrchnostenské správy panství, ostatně zasáhli nejen Perštejnové, ale samotná komora. Rozsáhlých přestaveb probíhajících zde v průběhu 70. let se ujal sám Ulricco Aostali, stavitel italského původu, s jehož jménem je spojena mj. i přestavba zámku v Litomyšli. V téže době působil na Pardubicku také Václav Všetečka, pověřený roku 1563 přestavbou kostela sv. Jana Křtitele. Na výzdobě obou staveb, zámku i kostela, se podílel rovněž chrudimský umělec Jiří Rosa. Blíže k přestavbám viz F. ŠEBEK, *Dějiny Pardubic*, str. 141. Ze starších prací pro A. SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze I*, str. 30n.

¹²⁶ O osobách šlechtického původu usídlených ve městě pojednal již J. SAKAŘ, *Dějiny Pardubic II/2*, str. 162-195, který se při studiu této problematiky opíral jednak o zápisy v městských knihách, které byly při psaní této stati rovněž reflektovány - pro dané období výše zmíněné *Knihy městské rudé města Pardubice 1515–1585* a *Knihy gruntovní bílá města Pardubice 1561-1638* (SOKA Pce, AM Pce, inv. č. 86 a 87, č. knihy 55 a 56), jednak o *Knihy smluvní památné 1537-1574 (Tamtéž, inv. č. 32, č. knihy 1)*, částečně též o sbírku kšaftů, jež jsou součástí uvedeného fondu. Podobným způsobem rekonstruoval (nejen) šlechtické osazenstvo Přelouče P. VOREL, *Dějiny Přelouče I*, především str. 88-96.

cechmířtři a mířtři některých řemesel, z nichž největří vážnosti se v Pardubicích těřili soukeníci a řezníci, nebo kupci, kteří bývali členy místních samospráv. Na konci 16. století pronikali měřřtané více i do vrchnostenských úřadů, výjimkou nebyly ani nobilitace, které svým služebníkům udělovali Pernštejnové i samotný panovník. Svě majetky se přitom místní měřřtané snažili rozřřit jednak výhodnými pŮjčkami, jednak hospodařením na předměstských dvorech nebo jejich pronajímáním. To byl také jeden z důvodů, proč u sebe tyto skupiny obyvatel větřinou zaměstnávaly určitý počet podruhů, čeledi, popřípadě domácí služebnictvo.

Nelze přitom podceňovat populační, hospodářský i kulturní vzestup panství, především jeho měst a městeček, v předchozích letech perňštejnské vlády, jehož důsledky postupně přetvářely stávající způsob života. Změny se promítaly mj. i do způsobu sebereflexe a sebevědomí místních měřřtanů, které bylo značně posíleno perňštejnskými privilegii. Nabytá suverenita jich samotných i obcí komplexně byla podrobena jisté zkouřce právě po odprodeji panství. Tento akt znamenal ztrátu prestižní pozice sídelního centra aristokratického rodu, zároveň byl však spojen s (ne zcela nevítaným) oslabením bezprostředního dohledu vrchnosti nad místní správou. V takové situaci si (nejen) pardubická městská obec, neustále odkazující na „perňštejnské Majestáty“, dokázala udržet poměrně dlouho značnou míru samostatnosti a hospodářské suverenity. A to nejen navzdory zásahům komory, ale také k velké nelibosti obou českých konzistoří, jimž městské rady podporované jednotlivými hejtmany opakovaně upíraly patronátní právo.¹²⁷ Tyto normy, i když s jistými omezením a úpravami stran dědického a podacího práva, byly ostatně s největří pravděpodobností oficiálně platné ještě za vlády Ferdinanda III. Tehdy bylo jménem panovníka vydáno nové městské zřídění určené všem městům a městečkům pardubického panství, jež mělo nahradit stávající text.¹²⁸

Obrana suverenity obce nakonec vyvolala nejedno napětí a třenice i mezi měřřtany a některými osobami rytířského stavu, jež v Pardubicích přerostly i do několiká přímých konfliktů. Šlechta údajně nejen zadržovala či zcela odmítala platit dávky obci, ale některé osoby jednaly dokonce se svými neurozenými sousedy přezíravě a s opovřzením, neobvyklé

---

¹²⁷ Blíže k tomuto následující podkapitola.

¹²⁸ Text tohoto zřídění, které se mělo každoročně předčítat při příležitosti konání výročních soudů, se mi podařilo objevit v NA, SM, inv. č. 2643, sg. P 70/5-12, karton 1646, folio 1-69. Obsahuje mimo článků určených konkrétně konšelům, rychtářím a obecně městské obci také přísahy, jež měli jednotliví měřřtři, ale i vrchnostenřtí úředníci skládat při nástupu do úřadu. O jeho využívání nejen v první, ale také ve druhé polovině 17. století svědčí úpravy stávajících a včlenění nových článků, v nichž je Ferdinandovo jméno nahrazeno titulaturou Leopolda I., i poznámky o složení přísah, jež vykonali jednotliví pardubičtí úředníci.

nebyly ani výhrůžky.¹²⁹ Spory vyvrcholily roku 1581 k jednomyslnému usnesení obce, podle něhož „*po dnešní den z nás žádný ani budoucí držitelé gruntův našich pod žádným vymyšleným způsobem žádného gruntu svého osobám stavu rytířského obojího pohlaví mužského i ženského neprodával.*“ Z usnesení, jehož znění stvrdil 29. června téhož roku sám vrchní hejtman komorních panství Hertvík Žejdlíc ze Šenfeldu i pardubický hejtman Jiřík Adlspach z Damsdorfu, byly vyloučeny ty šlechtické osoby, jež byly již na Pardubicku zakoupeny. Nemělo jim být bráněno ani v další koupi nemovitostí, za což očekávala obec dodržování městských norem a především včasné plnění pohledávek. V praxi však toto nařízení nebylo uplatňováno tak striktně, jak by se mohlo s ohledem na jeho znění zdát. Urození sousedé totiž městské nemovitosti bez problému postupovali v rámci svých dědických práv i nadále jiným příslušníkům šlechtického stavu a zápisy v městských knihách i pardubických urbářích dokládají, že úředníci je přenechávali svým dědicům, nástupcům nebo jiným členům úředního aparátu.¹³⁰ Mimoto učinili sami měšťané v některých případech

---

¹²⁹ „*Dosti posměšně je z domu dobývají, chlapův, traupův i jinak vymyšleně k potupě auřadu konšelskému Jeho M^{ti} císařské i všem obyvatelům města Pardubic nadávají, nectně haní a křtí a místo záplaty [zaplacení] s kordy se na ně potrhají, netoliko sousedům z obce, ale i osobám auředním k bití mnohé pohrůžky činí. Někteří také velké nevole v domích šenkovních vzbuzují a provozují vše to, jakoby město JMC jim v poddanosti bylo.*“ Text usnesení viz SOKA Pce, AM Pce, *Knihy rudé*, č. knihy 55, folio 24. Trnem v oku byl radním též nesouhlas některých šlechtických sousedů se zasahováním městských soudů do záležitostí rytířského stavu. Kupříkladu Jan Vlk z Konecchlumí si ve sporu o znění bratrovy poslední vůle, který vznikl mezi ním a švagrovou Dorotou Adlspachovou (sestrou pardubického hejtmana), stěžoval, že „*[...] ku právu městskému k rozeznání nenáleží, než toliko ku právu zemskému [...]*“ *neboť „[...] ti pořádkové nejsou, aby tu kšaftové stavu rytířského k rozsuzování aneb potvrzování býti měli [...]*“ SOKA Pce, AM Pce, *Pře o kšaft pana Hynka Vlka z Konecchlumí, v pátek po svatém Lukáši 1568*, inv. č. 1635, kart. č. 9. V Brikcího sbírce městských práv, která byla posléze radními citována, je však přímo artikul s názvem „*Zeman, žaluje – li na městském právě, toho práva řád a právo trpěti má*“. Viz Hermengild JIREČEK – Josef JIREČEK, *M.Brikcího z Licka Práva městská dle textu z r. 1536*, Praha 1880, kapitola XXIII. artikul IX.

¹³⁰ Viz kupříkladu OP5 (jeden ze zápisů v urbáři z roku 1563, SOA Zámorsk, Vs Pce, inv. č. 14, sg. G 13, č. knihy 13, folio 18^a). Zde je patrné, že plátcem téže nemovitosti byli postupem času hejtman Jiřík Adlspach, posléze forstmist Jiřík Čulík (z Rutwasu a Klamovského vrchu) a Václav Khyrbík (z Khyrbergu, purkrabí a ve 30. letech hejtman panství). S podobnými přesuny mezi úředníky a jejich potomstvem se setkáváme i v dalších případech – majiteli téhož komplexu domu, rolí a luk na Dlouhém předměstí se stali postupně vrchnostenští písaři Mikuláš Roman, Mikuláš Podůlšanský a Mikuláš Faber. V městských knihách (SOKA Pce, AM Pce, *Knihy bílé*, č. knihy 56) jsou vedeny mj. majetkové přesuny mezi fišmistrem Janem Bořkem a zmiňovaným Jiříkem Čulíkem (dům na Dlouhém předměstí, folio 87^a), Janem Bořkem a sirotčím písařem Šťastným Vopatovským (Humburkovský dvůr, folio 93), Jiříkem Adlspachem a místohejtmanem Jiříkem Čejkou z Olbramovic (dvůr ve městě, folio 242).

výjimku a přijali do svých řad osobu šlechtického původu (většinou vrchnostenské úředníky, kteří na panství působili, nebo jejich rodinné příslušníky).¹³¹

3. 2. 2 Panství zrcadlem malých i velkých bojů 17. století

Za jistý přelom v dějinách pardubického panství jsou považována 90. léta 16. století, kdy do poměrně poklidné atmosféry pardubického velkostatku začaly výrazněji doléhat ozvěny „velkých dějin.“ Nové konflikty s tureckou říší znamenaly jednak verbování a přesuny vojenských jednotek, jednak velké výdaje na jejich financování. Čím dál více začaly vyplouvat na povrch rovněž některé konfesijní i mocenské rozpory země. Vnitropolitickou krizi umocnilo soupeření habsburských bratrů Rudolfa a Matyáše, během něhož došlo roku 1608 k ozbrojenému střetu i v Pardubicích.¹³² Po smrti Rudolfa si činil na pardubické panství nároky Karel z Lichtenštejna, zřejmě na základě jakési úmluvy či finančního závazku mezi ním a císařem. Místo Pardubic bylo však nakonec Lichtenštejnovi postoupeno Opavsko.

Boje vedli měšťané i někteří vrchnostenští úředníci rovněž proti rekatolizačnímu nátlaku, jenž zesílil po roce 1581, kdy bylo pražskému arcibiskupovi uděleno právo dosazovat kněze na fary náležející ke komornímu panství. Stejně sverepě, jako se předešle bránil hejtman a pardubičtí snahám dolní konzistoře dosazovat na zdejší fary její kněze,¹³³ se však stavěli na odpor též horní konzistoři. Odvolávali se opět na „starobylá“ pernštejnská práva, která místním zaručovala svobodnou volbu kněze.¹³⁴ Nutno podotknout, že většina kněží

---

¹³¹ Pardubičtí takto roku 1592 přijali mezi sebe Alžbětu Lojovickou z Kocfeldu, vdovu po Lorenci Lojovickém, někdejším purkrabím Kunětické hory (viz též pozn. č. 228), a tento krok odůvodnili právě manželovými zásluhami ve službách císaři. J. SAKAŘ, *Dějiny II/2*, str. 184.

¹³² Jeden z uherských vojáků z Matyášova oddílu ukradl při průtahu kolem Pardubic ve městě koně, následně došlo k jeho pronásledování a inzultaci, která skončila vojákovou smrtí. Jakmile se o události dozvěděli uherští vojáci, vtrhla část z nich do ulic města. Počet obětí následných bojů se udává okolo 50 osob na obou stranách, dalším ztrátám na životech zabránil zásah vojenských velitelů a pardubického hejtmana Jana Gerštorfa z Gerštorfu. O události blíže J. SAKAŘ, *Dějiny I/1*, str. 93-94.

¹³³ Konzistoř si na pardubické stěžovala hned několikrát, velkou vinu na neřádné duchovní správě však vedle radních přičítala právě nejvyššímu představiteli panství. Roku 1578 ve své zprávě panovníkovi uvedla, že hejtman „ouřad duchovní sobě osobuje, kněží nepořádné, vejtržné, ženaté a bludné, ježto v řádu a poslušenství konsistoře naší nestojí, na fary téhož panství o své újmě bez dovolení našeho přijímá, uvozuje, jim náboženství vyměřuje a ukládá.“ F. DVORSKÝ – A. GINDELY (ed.), *Sněmy české od léta 1526 až po naši dobu (dále pouze SČ)*, Díl V (1577-1580), Praha 1887, str. 301.

¹³⁴ „Zastírajíce se [pardubičtí] nějakou svou svobodou, podle kterýž by mohli sobě jakéhokoli kněze bez překážky každého člověka a dotazu konzistoře vzíti“. NA, SM, P 70/14, č. kartonu 1646, b. f. Další materiály k problematice vyznání a uplatňování patronátního práva na panství NA, SM, sg. 70/104-112, č. kartonu 1651). K roku 1615 bylo na pardubickém panství evidováno čtrnáct kněží, u jedenácti z nich je uvedeno vyznání pod obojí, dva byli luteráni. U pardubického děkana konkrétní konfese uvedena není, je zde použito pouze přízviska

působících ve druhé polovině 16. století nejen ve městě, ale i v okolních městech a vesnicích, byla skutečně dosazena na popud, popřípadě se souhlasem, hejtmana a městské obce, nikoli čistě z vůle pražské konzistoře.¹³⁵ Pro administrátory byla ve většině případů jména duchovních buď zcela neznámá, nebo se naopak do jejich povědomí zapsala svými předešlými „kacířskými“ praktikami. Nebylo divu – zdejší duchovní správci bývali zpravidla ženatí a jejich bohoslužebné praktiky skutečně neodpovídaly formám ustáleným pro katolické ani utrakvistické obřady.¹³⁶

K podstatnějším změnám v této oblasti došlo po roce 1614, kdy byly v rámci výše zmíněné generální vizitace panství již poněkolkáté zjištěny výrazné nesrovnalosti nejen stran obecních, ale i sirotčích peněz. Došlo proto k určité výměně stávajícího úřednického aparátu a

---

„evangelický.“ Leoš PECHA, *Postavení nižšího kléru na pardubickém panství ve 2. polovině 17. století*, str. 13. Jmenný seznam pardubických kněží viz J. SAKAŘ, *Dějiny Pardubic III/1*, str. 57-68, pro Přelouč, P. VOREL, *Dějiny Přelouče I*, str. 124 (do 1618) a *Dějiny Přelouče II*, str. 271 (1618-1707). K otázce uplatňování patronátního práva ze strany církevních i světských autorit Pavel B. KŮRKA, *Kostelníci, úředníci, měšťané. Samospráva farností v utrakvistu*, Praha 2010.

¹³⁵ Našli se i tací, kteří byli arcibiskupem do úřadu uvedeni navzdory nesouhlasu místních samospráv, takovým kněžím se však dostalo odpovídajícího „přijetí“. Jedním z nich byl kupříkladu Vavřinec Žandovský, kterému radní systematicky zadržovali či přímo odpírali vydávání peněžních i naturálních dávek, odmítali rovněž všechny církevní úkony a rituály, které jim nekonvenovaly. Žandovský takto o Velikonocích roku 1597 žaloval arcibiskupovi na neúčast hejtmana a radních na jím zorganizovaném procesí, s tím, že zástupci města bránili v účasti i žákům zdejší školy. Podobně se proti svému duchovnímu a jeho praktikám vzpíraly Sezemice, Týnec nad Labem i Přelouč. Týnečtí měšťané svého faráře Vavřince „Ledcenuša“ dokonce propustili s tím, že „*toho mají svobodu lepší nežli Pardubští a Přeloučtí*“, přeloučtí zase mnohými ústrky přiměli svého duchovního správce Jana Žitkovského, aby sám zažádal o odvolání ze zdejší fary. Kněz ve svém listu arcibiskupovi uvedl, že jej radní po příchodu na panství nejprve nechali několik dní čekat v Pardubicích, aby se smluvili se zbytkem obce, zda se jej vůbec uvolí přijmout. Nakonec byl sice do Přelouče uveden a ke sv. Havlu ustanoven duchovním správcem, měšťané se mu však zdráhali postupovat slíbené sumy, služební pivo i desátek a hospodařili dokonce bez jeho svolení na zádušních pozemcích. Když se zajímal, čím si vysloužil takovou zášť a proč jej mají místní za mnicha či kartouse, jak se doslechl, dostalo se mu velmi zajímavé odpovědi: „*Když jsem se jich ptal proč, proto prý - nebo vždycky doma sedíte a nikdá mezi nás do šenkovních domů nechodíte, jako jiné předešli páni farářové sou chodívali a s námi v karty pohráli, ba i čistě mnohdykrát napili se.*“ *SČ X (1600-1604)*, Praha 1900, str. 295-297. Přeloučtí nesouhlasili ani s Žitkovského kázáními, zejména s pasážemi o činech svatých. Kvůli nim došlo přímo v kostele ke sporu, který vyústil knězovým odchodem z města. Spory mezi obcemi a jejich duchovními správci neustali ani po Bílé hoře, několik případů z tohoto období zpřístupnila Zlatuše KUKÁNOVÁ, *O peníze šlo až v první řadě aneb zábavné čtení z pardubických církevních dějin*, in: Pocta Elišce Čáňové. Sborník k životnímu jubileu (ed. Alena Pazderová), Praha 2003, str. 91 – 108.

¹³⁶ O míře odklonu pardubských od obou tradic si lze udělat představu z popisu kostela a mše, který sepsal po své vizitaci arcibiskup Zdeněk Berka z Dubé: „[...] *křížma, jenž se při křtu dítek má užívati, tu kdež náleží od arcibiskupství aneb od konzistoře nebrali a toho neužívali, velebné svátosti nepozdvíhovali, v ornátích a mešném rouše v kostele služeb božích nevykonávali, ozdoby chrámová, jako obrazy, korouhve, postavníky spustili neb je vyvřeti dali, a jakž jsme sami, jsouce tohoto pomínulého léta v Pardubicích, vyzvěděli, církevní pořádky netoliko luteránským ale i kalvínským způsobem vyřizovali a lid k těm vedli.*“ Viz *SČ IX (1595-1599)*, Praha 1897, str. 196-197.

po třiletém období správcovském období (1614-17) se stal nejvyšším představitelem panství Šebestián Rejšvický z Freifeldu, jediný katolický hejtman na Pardubicku v předbělohorském komorním období, který zastával předtím tentýž úřad v Kolíně.¹³⁷ S jeho přispěním se konzistoři podařilo do úřadu pardubického děkana prosazovat katolické kněze, kteří se posléze i přes jisté protesty a ústrky ze strany měšťanů pokoušeli o zavádění katolických obřadů. Za jakousi eskalaci napětí, jež takové kroky vyvolaly v místním prostředí, lze považovat událost z roku 1617. Tehdy část měšťanů zabrala farní kostel a hodlala jej „očistit“ po kalvínském způsobu, a to jak v otázce obřadu, tak v oblasti výzdoby. Není zřejmé, zda se jednalo o akt iniciovaný představiteli města či pouze radikálnější skupinou obyvatel, každopádně byla akce záhy potlačena.

Prvního prosince téhož roku byl také v Pardubicích podepsán jeden ze stěžejních dokumentů týkající se zcela jiného kostela, a sice kostela v Broumově. Právě jeho uzavření vyvolalo jedny z prvních jisker, které se o rok později rozhořely ve (druhé) stavovské povstání. Ihned po jeho vypuknutí byl pardubickými vypovězen tehdejší katolický děkan Appián, z města odešel také purkrabí Václav Khyrbík a hejtman Rejšvický.¹³⁸ Jeho nástupcem se stal Břeněk Ježovský z Lub, který společně s místním forstmistrem Ehrenfridem Berbisdorfem z Berbisdorfu patřil mezi aktivní podporovatele povstání.¹³⁹ Důchody pardubického panství plynuly posléze directorské vládě, od roku 1619 „zimnímu králi“ Fridrichu Falckému, a místní zámek i Kunětická hora měly posloužit jako jedny z opěrných bodů povstalců ve východních Čechách.¹⁴⁰ Měšťané usídlení na panství se však

---

¹³⁷ A. SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze Kralovství českého XII. Čáslavsko*, Praha 1900, str. 133 – 134.

¹³⁸ Po Khyrbíkovi se stal s největší pravděpodobností pardubickým purkrabím Lukáš Balbín z Vorličné, otec Bohuslava Balbína. Ve městě však dlouho nepobyl, ve 20. letech se odstěhoval do Hradce Králové, kde se budoucí literát roku 1621 narodil. O rodu Balbínů z Vorličné blíže J. J. SOLAŘ, *Dějepis Hradce Králové n. Labem a biskupství hradeckého*, Praha 1870. Přístupné z: http://kramerius.nkp.cz/kramerius/MShowPageDoc.do?id=4922&mcp=&author=&s=djvu&p_ind=1 [2013-6-13].

¹³⁹ Berbisdorf byl dokonce účasten při pražské defenestraci. Právě on a Albrecht Smiřický měli vyhodit z okna Pražského hradu sekretáře Fabricia. Po porážce povstání utekl ze země, byl v nepřítomnosti odsouzen ke ztrátě hrdla, jeho jméno bylo společně s jinými přibito na šibenici a majetek zabrán. Ježovskému byl sice ponechán statek Kalenice, nicméně roku 1622 byl odsouzen ke ztrátě dvou třetin majetku. Tomáš V. BÍLEK, *Dějiny konfiskací v Čechách po r. 1618*, Praha 1882, str. 10-11 a 221. K Ježovskému i Berbisdorfovi rovněž A. SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze I*, str. 40, 46-47, J. KOTYK, *Ehrenfried z Berbisdorfu*, in: ZKPP 1978, č. 5, str. 88-91.

¹⁴⁰ Když byl v dubnu roku 1618 vyslán na pardubské, chlumecké, poděbradské, kolínské, malešovské a benátské panství komorní rada Václav Kolidius, informoval directorskou vládu o nutnosti posílit zdejší obranu, o které

kromě některých jedinců do akcí stavů aktivně nezapojovali, obce poskytovaly na požádání direktorů spíše finanční podporu. Na tuto skutečnost se také po ukončení povstání odvolávali ve svých suplikacích císaři.¹⁴¹ Příмым represím se sice obyvatelé vesměs vyhnuli, v dalších letech byli nicméně spolu s obyvateli ostatních komorních panství poznamenáni útrapami spojenými s častými průtahy vojsk a pobytem vojenských jednotek ve městě.¹⁴² Sasové vedení Juliem Jindřichem Saskolauenburským se usídlili přímo v Pardubicích hned po porážce stavovského povstání a zůstali zde do roku 1622. Do roku 1630 se na panství po kratší či delší dobu objevilo vojsko ještě několikrát.

Kromě nákladů spojených s vydržováním vojáků, kontribucemi a náhradou škod vzniklých při průtazích vojska se na místním hospodářství podepsaly rovněž neúrody, nemoci a odchody některých obyvatel, z nichž někteří se jej rozhodli opustit již ve 20. letech po zveřejnění císařových rekatolizačních výnosů. Na základě těchto dokumentů byli nejprve vypovězeni nekatoličtí duchovní, posléze se pozornost panovníka, potažmo vizitačních komisí, zaměřila na měšťany a šlechtu.¹⁴³ Významná úloha při uplatnění těchto pokynů na Pardubicku byla připisována novému pardubickému hejtmanovi Kašparu Czellerovi z Rozenthalu a na Hrochově Týnci,¹⁴⁴ který vystřídal po povstání Ježovského. Svou roli sehrál také klášter minoritů, obnovený po letech při kostele Zvěstování Panny Marie v Pardubicích.¹⁴⁵

---

neměl nejlepší mínění: „*V tento čas roztržitosti vojenské zámek i hůra Kunětická před vpádem nějakého lidu velmi chatrně jsou opatřeni. Nebo zámku toliko 20 osob, kteří na větším díle po strany i v městě se toulají, a více užrali nežli střízliví jsou, se chová.*“ NA, SM, sg. P 70/5I-2, karton 1642, folio 53^a.

¹⁴¹ Obsáhlejší faktografie viz J. SAKAŘ, *Dějiny I*, str. 95 n. Dále J. SCHWALLER, *Pardubice a pardubické panství v letech 1560-1650*, Praha 1998, str. 47-49, který však v příslušné pasáži své diplomové práci prakticky parafrázuje Sakaře, podobně jako další literatura zabývající se tímto obdobím. Dějiny panství a města Pardubic po roce 1618 měly být podrobněji rozpracovány ve druhém díle *Dějin Pardubic* (F. Šebek a kol.), který však do dnešních dnů nebyl vydán.

¹⁴² Potravinová krize však ve městě na počátku třicetileté války nedospěla k situaci srovnatelné s Přeloučí, která byla již koncem listopadu 1620 vypleněna polskými žoldnéři a kozáky propuštěnými z císařského vojska bez vyplacení žoldu. Nedostatek potravin postihl jak obyvatele města, tak císařské rekruty, kteří byli v okolí města shromážděni Maxmiliánem z Lichtenštejna. P. VOREL, *Dějiny Přelouče II*, str. 11.

¹⁴³ K průběhu rekatolizace a působení jednotlivých komisí Eliška ČÁŇOVÁ, *Vývoj správy pražské arcidiecéze v době násilné rekatolizace Čech (1620-1671)*, SAP 35, 1985, str. 486-560.

¹⁴⁴ Kašpar byl stejně jako Rejšvický před příchodem do města kolínským hejtmanem, jeho bratr Jan vykonával po Bílé hoře tutéž funkci v Brandýse nad Labem. Blíže k oběma bratřím viz K. VYŠÍN, *Cellerové z Rozenthalu*, in: ZKPP 1975, č. 7/8, str. 24-25.

¹⁴⁵ Pardubičtí minorité byli rekatolizační komisí, v jejímž čele stanul sám kardinál Harrach, roku 1627 pověřeni mj. zjištěním výsledků rekatolizačních snah v Přeloučí. V čele místní fary posléze stanul Martin Silvestr Mazurkovič, jeden z členů mnišské skupiny. Blíže P. VOREL, *Dějiny Přelouče II*, str. 17-18.

Nekatolíkům byla sdělena lhůta, do které měli buď konvertovat, nebo – v případě setrvání při své víře - vyřídít své majetkové záležitosti a opustit zemi. Obnovené zřízení zemské vydané roku 1627 se v tomto obracelo i k poddaným. Někteří majitelé městských gruntů odešli hned roku 1625, kdy byly obce informovány o císařském výnosu a vybídnuty k přestoupení – často pod hrozbou hospodářských sankcí. Další obyvatelé měst, městeček a vesnic opustili panství po roce 1627, většina osedlých obyvatel se však nastálé situaci přizpůsobila a setrvala na svých gruntech.¹⁴⁶ Ferdinand II. teprve poté stvrdil obcím jejich privilegia, pochopitelně s tou výminkou, že dané výsady se do budoucna budou vztahovat pouze na osoby katolického vyznání. Samosprávné orgány byly také varovány, aby jinak smýšlející osoby nepřijímaly do svých řad.¹⁴⁷

Třicátá léta znamenala pro panství další kontribuce, kvartýry a vydržování vojenských jednotek, což se zákonitě muselo projevit nejen na stavu hospodářství a vrchnostenské pokladny, ale také na podobě každodenního života obyvatel. Po období zrodu a vzestupu panství za pánů z Pernštejna a rozvoji ve druhé polovině 16. století a na počátku století následujícího dolehla v následujících letech na jeho obyvatele plně tíha třicetileté války. Nejtěžší období zažili pardubičtí mezi lety 1639-45, během nichž leželo švédské vojsko hned třikrát za hranicemi města, z toho dvakrát (roku 1643 a 1645) se jej pokusilo dobýt. Značné ztráty na majetku, zdraví i životech místních obyvatel, nebyly však způsobeny pouze průchody jednotlivých vojenských oddílů, obléháním měst a plundrováním místních vesnic, svou roli sehrály také epidemie a nedostatek potravin. Poválečná obnova (nejen) komorního panství Pardubice byla proto dlouhodobým procesem, který - stejně jako předešlé válečné útrapy – postihl prakticky všechny oblasti života tehdejší společnosti.

První krok k jejímu zahájení byl učiněn již počátkem 50. let, kdy byla na komorní panství vyslána komise pod vedením císařského rady Jindřicha Kustoše ze Zubří a Lipky, kterému asistoval Vavřinec Košín, zástupce úctárny české komory. Tito muži měli zhodnotit stav jednotlivých komorních panství a navrhnout způsoby, jakými by bylo možné dosáhnout

---

¹⁴⁶ Blíže k průběhu rekatolizace na pardubickém panství, odchodu a zbíhání obyvatel včetně konkrétních jmen viz J. SAKAŘ, *Dějiny Pardubic I/1*, zejména str. 99-104, P. VOREL, *Dějiny Přelouče II*, str. 7-31, nověji sumarizuje faktografii daného období A. Svobodová, která upozornila též některé projevy odporu místních obyvatel. A. SVOBODOVÁ, *Rekatolizace na pardubickém panství*, v daném kontextu str. 55-94.

¹⁴⁷ Pardubičtí se stvrzení svých majestátů dočkali roku 1628, Přelouč o dvě léta později s dodatkem, že pokud by se měšťané podle panovníkových požadavků nezachovali, mohla jim být jejich privilegia kdykoli odebrána. Přepis Ferdinandovy listiny viz P. VOREL, *Dějiny Přelouče II*, str. 244-45.

obnovy v co nejkratší době.¹⁴⁸ Díky financím, které byly posléze panovníkem postoupeny pro potřeby jednotlivých částí komorního komplexu a velkou měrou také díky vzájemné výpomoci a výměnám potravin i materiálu mezi panstvími, mohly být tyto oblasti obnoveny v kratší době, než většina šlechtických statků, jež byly odkázány samy na sebe a na své výnosy.¹⁴⁹

---

¹⁴⁸ Jindřich Kustoš, vnuk nobilitovaného pražského měšťana, působil předešle ve službách posledních příslušníků pernštejnského rodu, byl rovněž vrchním regentem trčkovských statků a vrchním inspektorem Albrechta z Valdštejna. E. MAUR, *Český komorní velkostatek*, str. 96. Jeho otec vlastnil v letech 1623-30 jeden z domů na pardubickém Dlouhém předměstí – Gustav KADLEC, *Jindřich ml. Kustoš ze Zubřího a z Lipky*, in: ZKPP 1983, č. 9-10, str. 230-231.

¹⁴⁹ Za nejhodnotnější část výše zmíněné diplomové práce J. Schwallera (pozn. č. 141) považuji právě pasáže věnované 40. letům 17. století a Kustošově vizitaci pardubického panství v roce 1651 (kapitoly VI-X), které se opírají do značné míry o dosud nepřiliš reflektované archivní materiály z fondu AM Pce (SOkA Pce), Vs Pce (SOA Zámorsk) i NM (NA). K vizitaci dále TÝŽ, *Pardubice a pardubické panství v polovině 17. století – cesta k obnově*, in: Historická Olomouc XIII, Olomouc 2002, str. 409-418, případně F. ŠEBEK, *Pardubice roku 1651*, in: Informační zpravodaj KPPM 1985, č. 1, 2, str. 1-32. Pro vývoj komorních panství v 17. a na počátku 18. století jsou stěžejní práce Eduarda Maura, především předešle citovaná díla E. MAUR, *Český komorní velkostatek v 17. století*, Praha 1975, dále kupříkladu TÝŽ, *Český komorní velkostatek a trh*, SH 24, 1975, str. 53-114 či *Geneze a specifické rysy českého pozdně feudálního velkostatku*, AUC – Philosophica et historica 1/1976, s. 229-25. Pro poměry poddaných TÝŽ, *K utužení feudálních vztahů na komorních statcích v době pobělohorské*, in: Z českých dějin. Sborník prací in memoriam prof. dr. Václava Husy. Praha 1966, str. 151-169, případně E. MAUR, *Poddanské spory na českých komorních panstvích po třicetileté válce*. in: Pocta Elišce Čáňové. Sborník k životnímu jubileu (ed. Alena Pazderová), Praha 2003, str. 125-137.

4. Česká komora – teoretická i praktická rovina fungování úřadu

Ve druhé části předcházející kapitoly byl nastíněn vývoj pardubického panství po roce 1560, kdy se stalo dané území součástí polabského systému komorních panství. V této části práce považuji proto za nezbytné přiblížit samotnou českou komoru, orgán dohlížející od roku 1527 na hospodářství země, finanční záležitosti i správu panovníkových statků. V kontextu druhé kapitoly, která se blíže věnovala termínům „byrokracie“ a „byrokratizace“, je nutné připomenout, že právě česká komora představovala v podmínkách českého prostředí prakticky první byrokratický úřad v plném slova smyslu.¹⁵⁰ Kompetence personálu, pečlivě vybraného z řad českých i zahraničních „odborníků“ (tedy znalců správních, hospodářských, finančních i účetních náležitostí a úkonů), i způsob úřadování byly vyměřeny instrukcemi vydanými v letech 1526, 1530 a 1548,¹⁵¹ jež byly v průběhu druhé poloviny 16. století (zejména texty z roku 1571 a 1592) doplňovány a zpřesňovány. Komorní rada pak analogicky vydávala pokyny nižším úřadům a správním orgánům, přijímala a vyřizovala účetní a pokladní záležitosti i korespondenci týkající se jednotlivých oblastí působnosti, případně ji zprostředkovávala a předávala k posouzení dvorské komoře a samotnému panovníkovi. Pro úředníky delegované na panství, jejichž vrchností byl sám panovník, představoval proto tento úřad nejen nadřazený, rozhodovací a poradní orgán, ale také prostředníka mezi nimi a samotným panovníkem.

4. 1 Vznik úřadu a jeho kompetence

4. 1. 1 Struktura úřadu

Jak bylo naznačeno výše, tzv. Česká královská komora (dále obecně jako česká komora) byla panovníkem zřízena roku 1527, konkrétně 25. března, a v hierarchickém žebříčku habsburského systému úřadů byla podřízena dvorské komoře, stejně jako komory hornorakouská, dolnorakouská a uherská.¹⁵² Povinností všech bylo zasílat ke dvoru pravidelné

---

¹⁵⁰ Základní informace viz Z. HLEDÍKOVÁ a kol., *Dějiny správy*, str. 105-109. Obsáhlé studie k dějinám české komory vydal V. PEŠÁK, *Dějiny královské české komory od roku 1527 (výše zmíněné Dějiny ČK)*, SAMV, sv. 3, Praha, 1930, TENTÝŽ, *Studie k dějinám královské české komory*, SAMV, sv. 6, str. 66-178, Praha 1933, dále *Hospodářství a správa komorních panství v Čechách za Maxmiliána II.*, in: ČDV XVI, 1929, str. 50-58, 116-134, 195-216, 279-296.

¹⁵¹ Přepis instrukcí viz V. PEŠÁK, *Dějiny ČK*, str. 295-358.

¹⁵² Nutno dodat, že v instrukci roku 1530 se obor působnosti české komory vztahoval ještě na všechny celky patřící Koruně české, kromě českého území tedy i na Horní a Dolní Lužici a Slezsko. K oddělení posledně

zprávy, roční vyúčtování a příjmy, zástupci úřadů měli zároveň využívat korespondence k žádosti o radu v případě jakýchkoli nejasností či o vyrozumění při posuzování významných záležitostí a dlouhodobých plánů správního, finančního i hospodářského charakteru. Sama dvorská komora - čítající prezidenta, čtyři rady, tři sekretáře stojící v čele jednotlivých expedic (první pro říši a rakouské země, druhá pro Čechy a třetí pro Uhry),¹⁵³ pokladníka, taxátora, registrátora a další pomocný personál - pak o důležitých událostech informovala panovníka, případně mu předkládala zprávy či suplikace přijaté od jednotlivých komor.¹⁵⁴ V instrukci vydané české komoře roku 1530 bylo proto nařízeno, aby byly všechny texty určené dvorské komoře či panovníkovi přeloženy do němčiny a překlady zasílány společně s českým originálem. Němčina se stala součástí také vnitřního úřadování komory, neboť i registra písemné agendy komory měla být vedena dvojjazyčně.

Podíváme-li se na náplň úřední činnosti komorního personálu, lze konstatovat, že byl do jeho rukou de facto svěřen dohled nad příjmy i výdaji českého státu, pokladní služba i účetní kontrola. Komorní pokladna obhospodařovala solnou i židovskou daň, poplatky za těžbu a ražbu mincí (horní a mincovní regál), za cla, ungelt i mýta, další výnosy pak plynuly z rybníčního a lesního hospodaření, lovu či perkrechtu. Měla soustředit rovněž výtěžky z klášterů (znovu)zřízených na královské půdě a z královských měst, jež měly po roce 1547 odvádět navíc zvláštní daň ve formě posudného. V počátcích svého působení dostala komora za úkol umořovat z takto získaných částek královské dluhy, k čemuž se Ferdinand Habsburský zavázal při svém nástupu na český trůn. Mimo to měla přezkoumat oprávněnost

---

jmenovaného celku došlo po roce 1548, kdy byl položen základ ke vzniku samostatné slezské komory. Jisté suverenity se těšila také Morava, kde byl roku 1567 zřízen pro správu královských statků, solního prodeje, pивního tácu, mýt, cel a židovských platů samostatný úřad (Rentamt). K roku 1571 osamostatnila dále tzv. spišská komora se sídlem v Košicích. Blíže ke vzniku a vývoji jednotlivých komor Miloslav VOLF, *Královský důchod a úvěr v 16. století. (Příspěvek k historii českých státních financí)*, in: ČČH 48-49, 1947-1948, č. 1, str. 110-171.

¹⁵³ Pokračující specializace měla za důsledek nárůst počtu expedic (k roku 1717 jich bylo celkem dvanáct) rozdělených již nikoli pouze podle zemí, jejichž záležitosti jí byly svěřeny, ale také dle tématu působnosti (mincovní expedice, expedice a registratura dvorských financí ad.). Ludmila KUBÁTOVÁ, *K otázkám ústřední a české zemské finanční správy v 16. až 19. století*, in: SAP 25, 1975, č. 1- 2, str. 95-142 (v tomto kontextu zejména str. 102-104).

¹⁵⁴ Blíže k dvorské komoře, jejímu hospodaření a poměru k českým zemím v 16. a první polovině 17. století viz M. VOLF, *Dvorská komora a české finance před Bilou horou a po ní (1610-1640)*, in: SAP 30, 1980, č. 1, str. 62-109, dále L. Kubátová (viz předešlá pozn. pod čarou)

tzv. mimořádných dluhů panovníka,¹⁵⁵ shromáždit zápisy na komorní statky a posoudit, které z nich by mohly být do budoucna vyplaceny. Radové dostali za úkol sledovat též proces vybírání zemských berní. O tomto typu mimořádných platů sice rozhodoval až do porážky stavovského povstání na Bílé hoře zemský sněm a posléze panovník, komorní úředníci však měli mít o jeho podobě jasnou představu, aby mohli upozornit na případné pochybení či nedostatky. Neméně důležitým aspektem jejich činnosti byl pak dozor nad dalšími orgány a úředníky, rentmistrem, mincmistrem, horním a vrchním hejtmanem, vrchním lovčím i představiteli jednotlivých panství.

Komorní radu jmenoval a oficiálně rovněž financoval panovník, který mohl (ale nemusel) při svém rozhodování přihlídnout k případným návrhům stávajících radů ohledně osob vhodných pro tu kterou uvolněnou funkci. Komorní úředníci posléze dotyčného uvedli do úřadu a přijali od něj kauci a přísahu. Úřední hodiny instituce byly stanoveny druhou instrukcí z roku 1530 na tři hodiny dopoledne i odpoledne, avšak pouze pro rady zasedající při jednáních o komorních věcech, nikoli pro ostatní personál. Stejně jako dvorská, sestávala i česká komora z pětičlenného kolegia, v jehož čele stál do roku 1548 tzv. nejvyšší rada, posléze titulovaný jako prezident komory.¹⁵⁶ Písemnou agendu, na níž byl daný úřad de facto vystavěn, měl na starosti komorní sekretář, který dbal jak na praktickou, tak na formální stránku vydaného dokumentu.¹⁵⁷ Obzvláštní pozornost měla být přitom věnována listinám či mandátům zasílaným k potvrzení přímo panovníkovi či dvorské komoře. Takové písemnosti měl připravit sám sekretář a k podpisu čistopisu posléze přizvat další dva rady. Méně důležité listy a pokyny podřízeným úřadům dostávali naproti tomu na starost kancelářští písaři.

---

¹⁵⁵ Tvořily je především dlužní částky, jež nebyly na rozdíl od jiných bezprostředně po nástupu Habsburků shledány za dostatečně podložené. Měly být proto porovnány s platnými svobodami a právy českého království a komora pak měla na základě bedlivého zvážení a posouzení určit, zda je nový panovník nucen tyto sumy zaplatit či nikoli. Byla-li odpověď kladná, započalo posléze jednání s věřiteli o případném odpuštění částky či prodloužení lhůty splatnosti. V. PEŠÁK, *Dějiny ČK*, str. 21.

¹⁵⁶ Seznam prezidentů české komory viz TP2.

¹⁵⁷ Od vzniku komory působil v této funkci Jiří Žabka z Limberka, významný jagellonský úředník a pozdější vicekancelář české dvorské kanceláře, po něm zastával úřad Ferdinandův důvěrník Florian Griespek z Griespachu. Oba pocházeli ze šlechtických rodů nečeského původu, jejichž zástupce dosazovali Habsburkové s oblibou nejen do centrálních úřadů, ale i do vrchnostenských aparátů jednotlivých panství. Někteří z nich získali posléze díky zisku královských zástav a konfiskací značný majetek. Ke Griespekovi a některým dalším osobám kupříkladu Lenka BOBKOVÁ, *Proměna šlechtické držby v severních Čechách v 2. polovině 16. století*, in: Pax bello potior. Sborník věnovaný doc. PhDr. Rudolfu Andělovi, CSc., Liberec 2004, str. 104-114, případně Václav BŮŽEK, *Florián Griespek z Griespachu ve stavovské společnosti předběllohorských Čech*, in: Jiří FÁK (ed.), *Griespekové a předběllohorská šlechta*, Mariánská Týnice 1998, str. 11-17.

Roku 1548 došlo k reorganizaci sekretariátu, který byl rozdělen na českou a německou expedici a pro každou byl ustanoven zvláštní sekretář. Narozdíl od nižších úřadů, včetně vrchnostenských aparátů na konkrétních panstvích, uváděla komora dataci dle dnů v měsíci, nikoli podle svátků. Činila tak i při zakládání a evidenci došlých písemností, což usnadnilo úředníkům rychlejší orientaci a zařazení velkého množství psaného materiálu.¹⁵⁸ Stejný cíl – zkvalitnění a zrychlení evidence – sledovalo zřízení speciálních pomocných knih, tzv. register, jichž bylo při úřadu vedeno hned několik.¹⁵⁹ Kvůli nárůstu agendy ve druhé polovině 16. století převzaly jejich roli na začátku následujícího století komorní protokoly, které evidovaly spisy přijímané, expedované i tzv. vysílané, tedy ty, jež byly dočasně postoupeny jinému úřadu. Narozdíl od register, které zaznamenávaly v plném znění pouze vybrané dokumenty významnějšího rázu, podávaly protokoly informace o všech písemnostech, avšak pouze ve zkrácené podobě, ve formě regestu. Ve druhé polovině 16. století se rovněž upustilo od abecedního uspořádání, záznamy byly posléze zapisovány dle pořadového čísla přiděleného tomu kterému spisu při jeho přijetí/odeslání a uložení do měsíčních fascikulů, což umožňovalo rychlejší orientaci při jeho vyhledávání i zpětném ukládání v registratuře úřadu.

Finanční agendu úřadu obstarával tzv. mistr komory (od roku 1548 rentmistr),¹⁶⁰ osoba evidující jednotlivé finanční toky a zodpovídající za příjmy a vydání komory. Jednalo se de facto o šestého člena kolegia, jehož úřad se však po roce 1548 do značné míry osamostatnil. Zaměstnával poté vlastní kancelářský personál,¹⁶¹ z něhož nejdůležitější byl registrátor, úřední osoba vybírající kancelářské taxy a odvádějící je posléze do rentmistrových rukou. V častém

---

¹⁵⁸ Na stránky samotných písemností si komora vpisovala nejen datum přijetí, případně expedice odpovědi, ale také regist písemnosti. V některých případech nalezneme u jednotlivých odstavců i poznámky komorního písaře či rady, jimiž bezprostředně reagoval na jednotlivá vyrozumění, dotazy, připomínky či požadavky vrchnostenských úředníků. Pro představu viz OP6.

¹⁵⁹ Nejvýznamnější byly jednak ty, do nichž se zaznamenávaly zprávy a misivy zaslané ke dvoru (1), jednak záznamy o jednáních dvorních úřadů/panovníka a jejich odpovědi určené komoře (2). Dále se jednalo o misivy adresované a doručené od jednotlivých úředníků a zprávy (3, 4) či o zápisy týkající se peněžních vydání a průběhu jednání dotýkajících se financí (5). Bohužel většina starších zápisů byla zničena či značně poničena při požáru Hradu v červnu roku 1541 a pořizování opisů nejvýznamnějších písemností, jež zahájili komorní úředníci ještě téhož roku, se ukázalo jako zdlouhavý a značně nesnadný proces. Blíže k registratuře kanceláře a inventarizaci viz V. PEŠÁK, *Studie*, str. 114-144.

¹⁶⁰ „Mistr komory a výběrčí všech plynoucích daní a pomoci, též řádných a mimořádných příjmů a důchodů našeho království českého.“ V. PEŠÁK, *Dějiny ČK*, str. 31.

¹⁶¹ Postupná specializace byla patrná i při vydávání dílčích instrukcí, jež bývaly vydávány nikoli pro celý úřad, ale pro jednotlivá odvětví, zejména pro rentmistrovský úřad, účetárnu a správu horních, mincovních, solných a celních záležitostí. M. VOLF, *Královský důchod*, str. 131-132.

kontaktu s rentmistrovským úřadem byl také knihvedoucí komory, jemuž byla svěřena kontrola nad finančními sumami procházejícími komorou a jejich řádnou evidencí. Mezi jeho povinnosti patřilo pečlivé srovnání zisků a výdajů komory a zápisů v účetních knihách, jež se mělo konat minimálně jednou do roka.¹⁶² Výtahy učiněné z takto zrevidovaných záznamů měl posléze zapsat do odpovídajících register. Na všechny příjmy (včetně finanční hotovosti z komorních statků, důchody, daně, ale i případné nedoplatky či dluhy) byli komorní úředníci povinni vystavovat kvitance a jednotlivé částky, společně s datem přijetí a jmény zúčastněných, zaznamenávat do register příjmů. Naproti tomu k jakýmkoli vydáním komorních peněz (určených na splátky dluhů, ale i na platy úředníků) bylo vždy nutné zažádat o písemné svolení panovníka, toto stvrzení poznamenat do knihy výdajů a originál uschovat společně s kvitancí a stvrzenkou (případně dlužním úpisem).¹⁶³

Mezi další úředníky náležející pod dohled komory patřil od roku 1548 také komorní prokurátor, který byl pověřen řešením sporů a vyšetřováním kriminálních činů vztahujících se svou podstatou ke komornímu jmění. Díky postupné specializaci jednotlivých oborů ve druhé polovině 16. století nabyl na významu rovněž úřad odborných referentů, jejichž úkolem bylo podávat pravidelné zprávy o záležitostech komorní správy, hospodářství či financí. Disponovali též hlasovacím právem, jež mohli uplatnit při takovém jednání rady, které se dotýkalo oblasti jejich působnosti.¹⁶⁴ Komunikaci mezi úředníky a ostatními orgány pak zajišťovali zvláštní komorní poslové, využívání zejména v rámci českého království. Pro přenos písemností na větší vzdálenosti se většinou využívalo poštovních služeb.

4. 1. 2 Česká komora ve vztahu k dvorské komoře a zemským úřadům

Závěrem této podkapitoly považuji za nutné naznačit alespoň základní podobu vztahů mezi komorou a jinými orgány správy. Velmi důležitá je v tomto kontextu skutečnost, že česká komora byla zřízena Ferdinandem I. jakožto orgán podléhající nikoli přímo jemu, ale dvorské komoře. Tato podřízenost byla oficiálně ještě umocněna roku 1568, kdy byla vydána

---

¹⁶² V instrukci z roku 1592 byla účtárně uložena povinnost předkládat výkazy o své činnosti čtvrtletně, komorní radové byli zároveň pověřeni konáním průběžných a pravidelných kontrol. *Tamtéž*, str. 132

¹⁶³ Komorní účtárně (buchhalterii), jež byla stejně jako sekretariát rozdělena na českou a německou expedici, byly věnovány rozsáhlé pasáže také v obou instrukcích z druhé poloviny 16. století (1571, 1592), roku 1591 byl mimoto zhotoven návrh instrukce přímo pro účtárnu. Všechny texty zdůrazňovaly nutnost zpřesnění správní, kontrolní a evidenční funkce úřadu, jež měla – alespoň podle zpráv kontrolorů vyslaných dvorní komorou – značné nedostatky. L. KUBÁTOVÁ, *K otázkám ústřední a české zemské finanční správy*, str. 117-121.

¹⁶⁴ V. PEŠÁK, *Studie*, str. 66-178.

nová instrukce pro dvorskou komoru zdůrazňující závislost zemských komor na centrálním úřadu. Tato subordinace se stávala od počátku předmětem značné nelibosti českých stavů i samotného personálu komory. Přiznávala totiž dvorským komorním radům, v řadě případů neznalým místních poměrů a zemských zřízení, rozhodovací právo v řadě správních, hospodářských i finančních záležitostí dotýkajících se českých zemí. Poskytovala jim rovněž možnost disponovat s financemi všech inkorporovaných zemí, aniž by přitom byli povinni o svých krocích vyrozumět finanční úřady těchto oblastí. Toho ostatně dvorská komora náležitě využívala po celé sledované období, přestože úředníci zemských komor opakovaně upozorňovali na neblahé důsledky takových nekoordinovaných akcí pro hospodářství a finanční situaci komorních panství. Dvorská komora naproti tomu českému úřadu neustále vyčítala pozdní skládání výročních účtů, jejich nepřesné vedení, nedoplatky a machinace s finančními sumami, které byly jednotlivé komory povinny pravidelně odevzdávat a se kterými zase ony v některých případech hospodařily bez vědomí dvora.

Soupeření obou úřadů se vystupňovalo v období vlády Rudolfa II., kdy byl prezidentovi české komory umožněn osobní přístup k panovníkovi, a tedy příležitost informovat jej o komorních záležitostech přímo, nikoli zprostředkovaně přes dvorskou komoru. Stejně tak dokumenty, jež byly určeny k vyřízení českou komorou, účty komorních panství a dobrá zdání o záležitostech dotýkajících se země byly i přes protesty dvorské komory zasílány přímo panovníkovi, aniž by jí byly předem postoupeny. Určitou reciprocitu měl zaručit Rudolfův příkaz, aby si komory předkládaly vyúčtování navzájem, téměř po celé období císařovy vlády však zůstala agenda úřadů oddělena. Zhoršení situace české komory přinesla až poslední léta císařova života, kdy nebyla vedle jiných zemských úřadů dlouhodobě obsazena ani pozice prezidenta komory, vliv úřadu ještě poklesl po smrti Rudolfa a návratu dvora do Vídně. Když se roku 1612 postavil do čela komory Vilém Slavata z Chlumu a Košumberka, pokusil se sice navázat na dřívější emancipační snahy, jeho pokusy však nebyly korunovány úspěchem (viz následující podkapitola).

Důležité je nicméně nazírat na vztah české komory vůči centrálnímu finančnímu úřadu také z jiného úhlu pohledu, a sice prizmatem české stavovské obce. Jakkoli problematický byl reálný poměr obou komor, zaručoval totiž českému úřadu jistou nezávislost na ostatních správních orgánech země. Tato skutečnost způsobila v zemi značné napětí, které bylo ještě umocněno tím, že se členy komory stávali ke značné nelibosti českých stavů i cizinci - kupříkladu Kryštof Jandorf z Jandorfu, zastávající funkci nejvyššího horního hejtmána, byl

jmenován jejím členem ještě předtím, než získal inkolát. Tento fakt byl ostatně také jedním z třecích bodů v napjatém vztahu komorního sboru a zástupců české dvorské kanceláře,¹⁶⁵ kteří velmi těžce nesli šíři kompetencí, jež byla komoře svěřena. Její suverenita ve vztahu ke kanceláři, jakožto centrálním úřadu Českého království, totiž přinášela zároveň určitou míru nezávislosti na samotné stavovské obci. Z častých stížností komory na zásahy do jejích pravomocí (vydávání smluv o koupi a prodeji, zvýšení zástavních sum ad.) vyplývá, že zejména v prvních letech existence úřadu využívali zástupci kanceláře nevyjasněných kompetencí obou organizací k oslabení komory. Usnadňovala to zaprvé skutečnost, že kanceláři, zejména v době přítomnosti dvora Rudolfa II. v Praze a posléze po definitivním přesunu úřadu do Vídně roku 1624, procházely některé písemnosti určené komoře. Důležitý byl dále fakt, že oba úřady vydávaly jménem panovníka - často bez vzájemné koordinace - řadu dokumentů. V praxi pak tyto disproporce zákonitě způsobovaly zmatky, jimž se snažil v době svého místodržitelství zamezit Ferdinand Tyrolský i tehdejší nejvyšší kancléř Jindřich z Plavna. Důsledkem společných snah se stala třetí instrukce vydaná komoře roku 1548, která de facto zopakovala panovníkova předešlá vyrozumění o tom, že česká komora není povinna plnit příkazy a požadavky zaslané českou kanceláři. Naznačená dvojkolejnost správy však tímto usnesením vyřešena nebyla a projevovala se v praxi úřadů i v pozdějších letech.

Určité kompetenční a v některých případech také osobní ambivalence se promítly rovněž do spolupráce komory s dalšími dvorskými a zemskými úřady a úředníky. Jednalo se jak o nejvyššího purkrabího, tak o královského podkomořího, který sice spravoval příjmy z měst samostatně, nicméně byl povinen provádět konečné vyúčtování financí před radou české komory. Objevovaly se zde také spory s nejvyšším mincmistrem a hejtmanem německých lén, kteří považovali vztah závislosti na komoře za narušení suverenity svého úřadu. Konfliktních momentů nebyly prosty ani kontakty se zemskými hejtmany, které gradovaly v průběhu 30. let 16. století. Věřitelé dluhů pozůstalých za dřívějšími panovníky i nových částek vypůjčených samotným Ferdinandem vyvíjeli tehdy na komoru soustavný tlak a finančními problémy úřadu se posléze promítly i na platech úředníků.¹⁶⁶ V takové situaci odmítli roku

---

¹⁶⁵ Přízvisko „dvorská“ bylo v názvu úřadu sice důsledně uváděno až po jejím přesunutí k vídeňskému dvoru roku 1624, ojediněle se však objevuje v pramenech i v období po roce 1583. Blíže k úřadu a jeho činnosti Karel STLOUKAL, *Česká kancelář dvorská 1599-1608. Pokus z moderní diplomatiky*, Praha 1931.

¹⁶⁶ Ze stížného listu, který adresovala komora v únoru 1539 králi, je patrné, že kupříkladu radové komorního soudu měli toho léta u komory pohledávky ve výši 7 170 zlatých rýnských. V. PEŠÁK, *Dějiny ČK*, str. 162, dále k personálním výdajům komory str. 210-214.

1539 hejtmané vydat komoře hotovost vybranou na taxách, dokud jejich písařům nebude vyplaceno zadržené služebné. Ke komoře byly proto posléze směřovány alespoň části výnosů z nalžovských hor a jáchymovských důchodů. Znatelnější zlepšení situace nastalo však až po roce 1547, kdy získala komora díky konfiskacím nová panství (Chlumecko a Brandýs nad Labem) i určité prostředky mj. z nových daní a poplatků zavedených panovníkem jako odvetný čin za odmítnutí poslušnosti českých stavů.¹⁶⁷

4. 2 Komora jakožto správce komplexu komorních panství

4. 2. 1 Vizitace a návrhy reforem v 50. – 70. letech 16. století

Zisk nových území a finančních prostředků znamenal pro českou komoru alespoň na několik let určité zklidnění situace a finanční nejistoty, kterou se vyznačovala minulá léta. V průběhu 50. let padl však velký díl získaných financí na zajištění dvora a na náklady spojené se zahraniční politikou Habsburků, velké výdaje znamenaly především války s tureckými vojsky. Většina konfiskovaných statků, které nebyly z různých důvodů (nízký výnos, vzdálenost od stávajícího komplexu ad.) připojeny ke komornímu majetku, byla již tou dobou prodána nebo navrácena původním majitelům. Panovník, potažmo dvorská komora a analogicky tedy i česká komora museli proto začít uvažovat o krocích, které by umožnily získat nové finanční prostředky. Jeden ze stálých zdrojů příjmu představoval právě komorní komplex, především polabská panství tvořící souvislý pás od Brandýsa nad Labem na západě po Pardubice (připojené roku 1560) na východě.¹⁶⁸ Oproti původním předpokladům a odhadům zisku dosažitelného na jednotlivých panstvích vykazoval však tento celek v praxi znatelně menší výnosy. Začalo se proto uvažovat o změnách a reformách, kterými by bylo možné podpořit hospodářství jednotlivých oblastí a zvýšit tak do budoucna jejich rentabilitu.

---

¹⁶⁷ Kromě konfiskací přistoupil panovník rovněž k přeměně některých alodních statků v mannskou držbu a k udělení finančních pokut, které se dotkly šlechticů i královských měst. Těm byla do budoucna vyměřena zvláštní daň ve formě tzv. posudného (trvalé daně z výroby piva) a na určitou dobu jim Ferdinand odebral městská privilegia. Došlo rovněž k dočasnému zrušení cechovních struktur. Do budoucna převzali nad městy dohled královští úředníci (královští hejtmané v Praze a rychtáři v ostatních královských městech) nadřazení městským radám. Danými kroky byla královská města (mimo Plzeň, Českých Budějovic a Ústí nad Labem) a jejich ekonomika velmi oslabena. Tento aspekt napomohl vzestupu šlechtických režijních velkostatků a analogicky také poddanských měst, jež převzala v některých případech roli centra místního (nejen velkostatkového) obchodu. K podobě represí po prvním stavovském odboji viz P. VOREL, *Velké dějiny VII*, str. 195-204.

¹⁶⁸ Podrobnější geneze komorního komplexu viz výše, podkapitola 3. 2. 1.

Významnou roli sehrála bezesporu v tomto procesu osoba Ferdinanda Tyrolského, jehož jméno bylo již zmíněno v souvislosti s přípravou třetí komorní instrukce. Arcikníže předsedal komoře z pozice svého místodržitelského úřadu a stejně jako otcí, podával později obšírné zprávy o činnosti úřadu i bratrovi Maxmiliánovi, nejprve jakožto českému králi a posléze jako císaři. Ferdinand se snažil řešit nejen nedostatky české komory jako takové, ale rovněž záležitosti týkající se správy konkrétních komorních panství a jejich hospodářství. Kupříkladu roku 1558 se jeho návrhy soustředily na zlepšení extenzivních odvětví hospodaření (rozšíření rybníků, zvýšení výnosnosti polního hospodářství a chov dobytka i nových druhů zvířat), aniž by přitom uvažoval o větších majetkových přesunech. V 60. letech, zřejmě na základě závěrů jednotlivých kontrol panství, však již připustil možnost pronájmu některých nevýnosných podniků, zmiňoval se v této souvislosti dokonce i o některých poplužních dvorech.¹⁶⁹ Po celou dobu svého působení v Čechách prosazoval rovněž důsledné kroky proti úředníkům, kteří neplnili své povinnosti, popřípadě překračovali dané pravomoce. Řeč byla zejména o důchodních písích a hejtmanech, v jejichž účtech byla objevena jakákoli nepravost. Roku 1559 se dokonce pokusil prosadit, aby byli jednotliví písaři nuceni zasílat do Prahy výkazy účtů každý měsíc, nikoli jednou za půl roku, jak bývalo zvykem. S ohledem na ohromný nárůst agendy, které by přineslo toto opatření komorní účtárně, a také na skutečnost, že většina stálých platů i běžných příjmů byla beztak vázána na svatojiřský a svatohavelský termín, bylo ale od tohoto návrhu upuštěno. Čím dál zřejmějším se nicméně jevil fakt, že kontrolní činnost prováděná komorou až v konečné fázi procesu, tedy při sčítání příjmů a výdajů z panství a jejich srovnání s účty, není s to zamezit finančním únikům. Komorní rada navíc nebyla sama o sobě obeznámena s možnostmi jednotlivých panství natolik, aby byla schopna navrhnout efektivní cesty k pozvednutí jejich hospodářství a zvýšení výnosů. Nalezením odpovědí na tyto otázky byli proto pověřeni komisaři delegovaní k průběžným kontrolám (vizitacím) jednotlivých panství.

Personální obsazení komisí sestávalo jak z představitelů rady, buchhalterie a rentmistrovského úřadu, tak z některých zemských úředníků (purkrabího, hofmistra, krajských hejtmanů), začlenění bývali někdy i členové místních vrchnostenských aparátů, kteří se osvědčili ve své předešlé službě.¹⁷⁰ Komise mohla být v případě potřeby vyslána

---

¹⁶⁹ V. PEŠÁK, *Hospodářství a správa komorních panství v Čechách za Maxmiliána II.*, str. 117.

¹⁷⁰ Kupříkladu vizitace roku 1561 se účastnil nejvyšší purkrabí, nejvyšší hofmistr a nejvyšší zemský písař. Konkrétní případ vrchnostenského úředníka jako člena komise lze uvést dokonce přímo v souvislosti s pardubickým panstvím - zdejší erbovní měšťan Burian Svítkovský ze Škudel se účastnil vizitace v roce 1565.

pouze na vybrané (vybraná) panství, podrobnější kontroly v rámci generální vizitace se však dotkly zpravidla všech panství komory.¹⁷¹ Při této příležitosti vydával panovník prostřednictvím dvorské komory příslušné instrukce, jež určovaly hlavní úkoly úředníků a vymezovaly jejich pravomoce. Komisaři měli na svých cestách zhodnotit nejen hospodářskou situaci zkoumaných oblastí a efektivitu jednotlivých odvětví výroby, ale také správu místních financí a poddanských záležitostí.¹⁷² Nemenší pozornost měli věnovat personálnímu obsazení vrchnostenského aparátu panství a tomu, zda jeho představitelé dodržovali instrukce a pokyny vážící se k výkonu jejich úřadu. V závěrečných zprávách pak měli sumarizovat svá zjištění, referovat o případných nedostacích a navrhnout kroky, které by zajistily jednak lepší výnosy panství, jednak dostatečnou kontrolu nad personálem a finančními operacemi. K jejich uvedení do praxe se posléze měla vyjádřit česká i dvorská komora a sám panovník, který si od těchto opatření sliboval v první řadě navýšení důchodů plynoucích z komorních panství. Ty sloužily nadále jednak pro potřeby královského dvora, zejména byl-li král či některý z jeho synů přítomen v Praze,¹⁷³ jednak jako záruka a zdroj splátek finančních pohledávek císaře u

---

Jednalo se o onoho městského písaře a autora oslavné básně na Viléma z Pernštejna zmíněného již v podkapitole 3. 1. Burian vstoupil do vrchnostenských služeb nejdéle ve 20. letech 16. století a zasvětil jí celý svůj život. Od roku 1544 vykonával funkci hejtmana, posléze místohejtmana a v počátcích komorní éry byl správcem pardubického panství. Zmiňuje se o něm ve své práci i V. PEŠÁK (*Hospodářství a správa*, str. 55), dosavadní poznatky o osobě Buriana Svítkovského shrnul Vítězslav PRCHAL, *Úřednický personál na perněstejském panství Pardubice v letech 1491-1560*, in: *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis - Historica* 31, 2003, především str. 82 a 93-94, jeho osobě se věnovali též V. Hrubý-P. VOREL, *"Burianova báseň" a pozdně gotické Pardubice*. In: Pocta Josefu Petráňovi. Sborník prací z českých dějin k 60. narozeninám prof. dr. Josefa Petráně, Praha 1991, str. 161-190 nebo Jaroslav BERNARD, *Zapomenutý východočeský rybníkář Burjan svítkovský ze Škudl*, in: *ZKPP* 1976, č. 12, str. 3-5.

¹⁷¹ Následující řádky budou s ohledem na dané téma a heuristickou základnu věnovány vizitacím polabské části komplexu.

¹⁷² Účastnili se proto některých jednání a soudů řešících záležitosti sporné i nesporné agendy, díky čemuž lze jejich přítomnost na panství vysledovat nejen díky relacím a korespondenci centrálních a vrchnostenských úřadů, ale také pomocí zápisů v knihách spojených s činností zdejších vrchnostenských a městských úřadů. Jednalo se jednak o údaje finančního charakteru, většinou záznamy výdajů za pobyt úředníků, jež jsou zaznamenané i v městských počtech. Kupříkladu roku 1564 bylo na pohoštění „pánů komisařů“ vydáno z městské pokladnice 8 kop 12 grošů a 13 denárů míšeňských (SOkA Pce, AM Pce, *Knihy městských počtů II (1561–1580)*, dodatek II D2, folio 101^v). Aktivní účast komisařů je patrná hned u několika zasedání výročního soudu konaného roku 1602. Zde uplatnili nejen svou soudní a rozhodovací pravomoc („[...]páni komisaři ráčivši toho bedlivě povážiti, o tom jsou poručiti ráčili, že nevina jeho do těchto register smluvních pro budoucí paměť vepsána jest.“), ale především roli nestranných zprostředkovatelů, jejichž jmény byly uzavřeny některé dohody a smlouvy. Viz SOA Zámorsk, Vs Pardubice, *Registra poddanských smluv 1597-1673*, inv. č. 4104, sg. F 153, č. knihy 1513, zejména folio 25ⁿ.

¹⁷³ Neopomenitelnou součástí zdrojů představovaly také produkty vypěstované a vyrobené na komorních panstvích, jejichž evidenci měla být rovněž věnována odpovídající pozornost. V případě přítomnosti panovníka, případně některého člena jeho rodiny, v Čechách tvořily totiž tyto produkty hlavní zásobovací základnu

evropských bankovních domů. Nátlak, který na panovníka vyvíjeli bankéři a jejich zástupci, se proto odrazil v jeho požadavcích na vídeňské i pražské komorní rady a v konečné fázi také v jednání s hejtmany jednotlivých panství.

Účast komorních úředníků bývala vyžadována také při jmenování nového hejtmana a při změnách na postu důchodního nebo sirotčího písaře. Samotnému uvedení do funkce měla totiž předcházet kontrola důchodních (sirotčích) počtů tak, jak je zanechal odstupující úředník, a vyčíslení jeho případného dluhu. Sami komisaři a někteří hejtmané opakovaně žádali rovněž o přítomnost zástupců účtárny či rentmistrovského úřadu při uzavírání pololetních účtů (při sv. Jiří a na sv. Havla) a jejich okamžité srovnání s reálným výnosem panství.¹⁷⁴ V praxi však tento požadavek nenašel dlouhodobého uplatnění, ačkoli právě neřádné vedení účtů a jejich pozměňování („makulování“) ve prospěch jednotlivých úředníků bylo považováno za jednu z hlavních příčin nízkých výnosů jednotlivých panství.

Podíváme-li se konkrétně na průběh a závěry jednotlivých vizitací, zjistíme, že za další z podstatných příčin malých výnosů panství byl považován vysoký počet služebnictva a čeledi, na jejichž platy a stravu byly vynaloženy značné náklady. Tato výtka se objevovala prakticky po celé sledované období, přestože byla v průběhu let navržena a v některých případech i zavedena některá úsporná opatření.¹⁷⁵ Na velké výdaje za personál úřadu, zámku i

---

pro vydržování císařského dvora. Do okruhu pražské odbytové oblasti plynuly však komorní produkty i mimo tyto příležitosti, viz E. MAUR, *Český komorní velkostatek a trh v druhé polovině 17. století*, str. 57n. Blíže pro Přerov, Lysou a Brandýs nad Labem, který se těšil ze strany Rudolfa II. obzvláštní oblibě, viz rovněž V. BERÁNEK, *Proměny dvorového hospodářství na komorních panstvích*, str. 30 n.

¹⁷⁴ Usnadnil by se tak zdlouhavý proces spojený s dosavadní praxí, při které se účty i peníze vozily ke zmíněným úřadům do Prahy. Zde byly zpracovávány a srovnávány s průběžnými čtvrtletními výkazy o stavu panství - pokud je ovšem hejtmané do komory během roku zasílali, což nebývalo i přes opakované výnosy dvorské i české komory pravidlem. Zpracování počtů trvalo mnohdy několik měsíců, další časové prodlevy nastaly po oznámení nedostatků hejtmanovi, který za ně nesl společně s písařem zodpovědnost. Jeho úkolem bylo provést posléze šetření přímo v registrech panství a na základě svých zjištění vyrozumět komoru, čím byla dlužní částka způsobena a také v jakém časovém rozmezí bude možné ji urovnat. Blíže k danému tématu s ohledem na pardubické panství viz následující kapitola.

¹⁷⁵ K roku 1571 vyčísлил kupříkladu pardubický hejtman Jiřík Adlspach z Damsdorfu počet osob, jež přijímaly plat a stravu z pardubického zámku, na 180 osob. Ačkoli v průběhu celé druhé poloviny 16. i na počátku 17. století nabádala komora hejtmana v instrukcích i v korespondenci k redukci úřednictva i ostatního personálu, sama se soustředila spíše na snížení nákladů na jeho vydržování. K výraznější změně došlo až na základě zásahu generální komise roku 1614, která během své návštěvy jednak propustila některé služební osoby (včetně místohejtmana a purkrabího), jednak omezila či zcela zrušila některé úřední posty (zejména z řad kancelářských mládenců, rybníčních písařů a pomocného personálu). Relace komisařů spolu se zdáním komory viz NA, SM, sg. P 100/51, karton 1707, folio 1-33, německý přepis NA, ČDKM, sg. ČDKM IV – Čechy - 18/1, č. kartonu 37 (zpráva o pardubickém panství - desky 175, folio 1n). Komise se měla odehrát již o rok dříve, kvůli rozšíření

čeled' ve dvorech a dalších režijních podnicích upozornila již vizitace z roku 1559, její závěry zopakoval rovněž elaborát pojednávající o stavu důchodů komorních panství vypracovaný na příkaz panovníka roku 1564.¹⁷⁶ Od července toho roku výnosy z komorních panství sloužily jako základna pro financování pobytu císařských princů u španělského dvora, potažmo jako záruka pro bankéřské domy, které finance poskytovaly. Se splácením těchto dlužných úpisů však byly značné potíže, neboť reálné zisky jednotlivých panství byly stabilně mnohem nižší než sumy, které panovník na komoře žádal. Ve snaze vyzískat na panství v co nejkratší době co nejvyšší sumu peněz nabádal při této příležitosti arcivévoda Ferdinand znovu hejtmany a důchodní písaře panství k šetrnosti a k tomu, aby vymáhali všechny nedoplatky a dluhy, které pozůstávaly za obyvateli při půlročních vyúčtováních.¹⁷⁷

K roku 1565 byla k posouzení stavu jednotlivých panství (mimo Pardubic, které stály ještě tou dobou pod dozorem zvláštních komisařů) ustanovena zvláštní komise, jejímiž členy byli Zdeněk Berka z Dubé, Diviš Slavata z Chlumu a Košumberka, Václav Haugvic starší z Biskupic a výše zmíněný Burian Svítkovský ze Škudel. Skupina byla pověřena prohlídkou režijních podniků na jednotlivých panstvích, přezkoumat měla však rovněž důchodní i sirotčí účty¹⁷⁸ a výši dávek vyžadovaných na poddaných. Platy a povinnosti uvedené v urbářích

---

morové náказы byla však odložena. Přípravy předcházející její realizaci (instrukce panovníka, pokyny české komory, odpovědi Vchynského i jednotlivých hejtmánů) viz NA, SM, inv. č. 3312, sg. S 195/11 (sv. 2), karton 2264.

¹⁷⁶ Podrobněji k jednotlivým vizitacím V. PEŠÁK, *Hospodářství a správa*, zejména str. 116-134, 195-216, 279-296, materiály související s jejich činností v 50. a 60 letech NA, SM, sg. P 100/1-5, karton č. 1707, tamtéž inv. č. 3312, sg. S 195/1-20, (zejména 195/5-6, 195/9-11), kartony č. 2257-2267 (odkazy na konkrétní signatury a kartony v následujících poznámkách pod čarou).

¹⁷⁷ Komora musela zavést rovněž některá opatření mimo panství. Kvůli pojištění splatnosti velkých částek, které dlužili Pardubicím, Chlumci a Poděbradům za ryby především pražští měšťané, bylo kupříkladu královskému rychtáři nařízeno, aby pro příště každý z měšťanů, který si bude pořizovat ryby na úvěr, za sebe postavil řádné tzv. rukojmí, tedy osoby ručící za řádné splacení dluhů. Ani toto opatření však nemělo do budoucna příliš velký efekt a i na počátku 17. století se objevují pražští obchodníci a obchodnice v pololetních počtech jakožto dlužníci (viz poznámka č. 113).

¹⁷⁸ Instrukce pro komisaře uvádí, že tyto záležitosti měly prošetřit jmenovitě v Chlumci, Brandýsi, Lysé, na Přerovu a Poděbradech. Text spolu s dalšími instrukcemi ze 60.-70. let viz NA, SM, S 195/11(sv. 1), karton 2264. Sirotčí peníze se v rámci jednotlivých panství a měst využívaly k různým účelům a pro své potřeby si je přes četné zákazy vypůjčovali úředníci, měšťané i samotné městské obce. V. Pešák dokládá, že k podobnému kroku přistoupila léta 1564 též na půdě české komory. Tehdy zde byly peníze ze sirotčích truhlic panství shromážděny k přeražení na novou běžnou minci, komora je však bez konzultace s panovníkem užila ke splacení vlastních dluhů. K navrácení peněz, které se mělo uskutečnit do sv. Havla téhož roku, byly posléze panovníkem pojištěny důchody z mincoven v Praze, Kutné Hoře a Jáchymově. Značná část dluhů, ke kterým se připojila ještě částka vyžádaná o pět let později samotným panovníkem, však nebyla splacena ještě po nástupu Maxmiliána na český trůn. Hejtmáné a sirotčí písaři při urgencích financí upozorňovali na již tak vysoký počet zběhlých sirotků,

přítom porovnávali s výpověďmi městských radních, vesnických rychtářů i jednotlivých obyvatel, které si při své návštěvě panství nechali předvolat a dotazovali se jich na výši a podobu dávek odváděných vrchnosti. Tato kontrola měla odhalit, zda zdejší vrchnostenští úředníci nevznášejí na místní obyvatele jakékoli požadavky nad rámec stanovených povinností a posléze je nevyužívají ke svému prospěchu.

Silný důraz byl podobně jako ve vizitaci roku 1559 kladen na strukturu a personální obsazení vrchnostenských aparátů, místních rezidencí, podniků a dvorů. Také nyní byly vydány za platy, výživu a další útraty ve prospěch personálu (např. na šaty, obutí, zbraně a nástroje) považovány za neúměrně vysoké. Komise považovala proto za nutné projít týdenní útratní registra a odhadnout finanční sumy i výši naturálních dávek, které měly být do budoucna hejtmanovi přiznány na udržování úředníků, služebnictva i veškeré čeledi. V této souvislosti upozornili komisaři rovněž na nedostatky, které byly již v předchozích letech a také v řadě následujících desetiletí budou tématy nesčetných výtek směřujících k vrchnostenským úřadům ze strany panovníka, dvorské a české komory, komisařů a od roku 1579 i vrchního hejtmana (blíže v následující části podkapitoly). Tyto neuralgické body lze spatřovat především v nepřesném a nepravdělném vedení účtů, dále jejich pozdní předkládání k půlročním kontrolám a v neposlední řadě domnělé i prokázané machinace jednotlivých písařů a dalších úředníků, kteří se dostávali na jednotlivých panstvích do styku s peněžními i nepeněžními dávkami. Situaci přitom nenapomáhal ani zdoluhavý proces kontroly účtů v buchhalterii české komory. Komisaři proto navrhovali pověřit tímto úkolem dvě nebo tři osoby, které by při svatojiřském úroku kontrolovaly účty přímo na panství. Měla jim být rovněž udělena pravomoc pořádat kontroly bez předešlého ohlášení i v průběhu roku a vybírat průběžně finance uložené v místních pokladnách. Hejtmané a důchodní písaři měli v budoucnu disponovat pouze sumou potřebnou pro základní útraty. Nejvyšší představitelé jednotlivých správních aparátů měli být též opatřeni fixním peněžním deputátem, částkou vyčleněnou na platy, cestovné a výživu služebnictva. Ten měl být stanoven nikoli jednotně pro celý komplex, nýbrž pro každé panství se zřetelem na počet a podobu personálu na jednotlivých komorních panstvích. Ke jmenování zvláštních kontrolorů ani k zavedení peněžního deputátu sice v daném roce nedošlo, podobné návrhy se však opakovaly i v pozdějších letech. Jejich konečným důsledkem bylo zřízení naturální formy deputátu.

---

kteřý byl těmito kroky - zapříčiňujícími mnohdy značné zmenšení či přímo ztrátu dědictví - ještě navýšen. V. PEŠÁK, *Správa za Maxmilliána*, str. 55 (bohužel bez uvedení citace dotyčných pramenů), nicméně zpráva určená daným osobám viz NA, SM, inv. č.3312, sg. S 195/6 (sv. 1) karton 2261, folio 186.

Další komise ustanovená k roku 1566 měla mj. zrevidovat inventáře jednotlivých sídel vrchnostenských aparátů a komorních podniků a navrhnout, jakými způsoby by se daly do budoucna snížit jejich režijní náklady, aniž by však přitom jakkoli utrpěla zdejší výroba.¹⁷⁹ Roku 1567, kdy Maxmilián II. navštívil při svém pobytu v Čechách mj. i pardubický zámek, byly panovníkovi předloženy poznatky jednotlivých vizitací spolu s výpisem příjmů, výdajů a dluhů české komory. Na základě zpráv, které vznikly v souvislosti s kontrolami panství Přerov, Lysá, Poděbrady, Chlumecko a Pardubice,¹⁸⁰ byla opětovně konstatována nízká výnosnost (polovina oproti odhadované sumě). Tentokrát ji komisaři přičítaly také úniku peněz z odúmrť (což později přispělo k určitému omezení dědického práva), pokut a vystavování zhostných listů. Na základě již vícekrát opakovaného upozornění na početnost úřednictva jednotlivých komorních celků a s ním spojené náklady vyzvala konečně dvorská komora české komorní rady, aby zvážili jednak redukcii personálu, jednak snížení některých platů. Znovu se objevil také předchozí návrh na stanovení jednotné, neměnné sumy, jež by v sobě zahrnuje všechny výdaje a náklady na vrchnostenský personál. Doporučovalo se založení nových, přehlednějších register na jednotlivých panstvích a vydání normy, jež by zakotvila způsob vedení důchodních účtů a formální úpravu čistopisů pololetních počtů zasílaných buchhalterii. Nutno podotknout, že komisaři zašli ve svých návrzích v jedné záležitosti ještě o krok dál než jejich předchůdci a sám arcikníže – zmínili totiž možnost pronájmu nejen některých méně výnosných podniků, ale dokonce celých panství.

---

¹⁷⁹ Jeden soupis inventáře mívali u sebe hejtmané, popřípadě purkrabí (jednalo-li se o soupis náležitostí k poplužním dvorům), kteří do něj měli zaznamenávat zisky i ztráty, k nimž došlo v průběhu jejich úřadování. Kopie bývala uchovávaná v registrech komory. Při nástupu nového úředníka do funkce docházelo k jejich porovnání, případně k nové inventarizaci, aby bylo zřejmé, jaké náležitosti přebírá po svém předchůdci a co oproti předešlým soupisům chybí. O rozsahu takového úkonu svědčí inventář vyhotovený na Pardubicku roku 1591 při příležitosti nástupu nového hejtmana, v němž měli být uvedeni: „*Všickni a všelijací svrškové a nábytkové, co jest těch koli na zámku Pardubicích, ve dvořích, mlejních, pivovaře dašickém, zámku hůře Kunětické, ve dvoře při témž zámku, v oboře pod hůrou Kunětickou, též při oboře kladrubské, při rybnících i hatýřích.*“ NA, SM, sg. P 70/30, č. kartonu 1647, b.f.

¹⁸⁰ Komisaři vyslaní na Pardubice měli při této příležitosti rovněž srovnat inventáře zámku, dvorů a jednotlivých podniků a navrhnout případně, které z náležitostí pozůstalých z dob pánů z Pernštejna by se mohly zpeněžit či posloužit pro potřeby komory nebo císaře. K dispozici měli jednak inventář pořízený při koupi panství r. 1560, jednak zápisy puškařů Blažeje Wolfa a Zikmunda Špringa, kteří se zúčastnili rozprodávání zbroje organizovaného v 60. letech uspořádaného kvůli umoření pernštejských dluhů. O pardubické zbrojnici informoval ve své relaci komisař Urban Pfefferkon, který připojil soupis předmětů, jež byly při pardubickém zámku ponechány - NA, SM, sg. P 100 /5 I, karta 1707, folio 220-225. Blíže k pernštejské zbrojnici viz výše citována disertační práce V. PRCHAL, *Válka, zbraně a zbroj*, str. 114-130 (viz rovněž předešle pozn. č. 99)

Sama komora zaujala ve svém zdání z dubna 1568 k některým návrhům komisařů odmítavé stanovisko, zcela jednoznačný nesouhlas přitom vyjádřila v otázce pronájmu panství. Upozornila přitom na to, že zisky z pronájmu by sice pokryly některé nejnaléhavější pohledávky, na řadu let by však radové ztratili dohled nad jejich správou, v důsledku čehož by mohlo utrpět hospodářství daného území. Zamítnut byl také obnovený návrh přebírat pololetní účty přímo na panstvích. Absence pracovníků v Praze (potažmo Kutné Hoře, kam se v letech 1568-69 komora uchýlila před morem) by jednak způsobila další prodlevy při vyřizování agendy úřadu, jednak by byla komora, trpící stálou hmotnou nouzí, nucena financovat cestovní výdaje úředníků. Souhlasně se však radové vyjádřili k pronájmu některých dvorů, vinic a mlýnů, s tím, že je nutné zachovat především příjmy z rybníků, pivovarů a lesů. Navrhli také zesílit - případně pojistit určitými finančními sankcemi - hejtmanovu zodpovědnost za výdaje panství, na něž měl dohlížet spolu s důchodním písařem. O zavedení deputátu a jeho výši se mělo nejprve jednat s hejtmany panství a teprve na základě bedlivého uvážení a společné úmluvy se měla stanovit odpovídající suma.

Jak je patrné z předešlých řádků, podnětů a návrhů dotýkajících se hospodářství, finančních podmínek i správy panství bylo v průběhu 60. let (nejen) vizitačními komisaři předloženo hned několik. Do čistého výnosu, tedy aspektu, který byl pro panovníka jakožto přímého vlastníka komorních panství stěžejní, se však nepromítly.¹⁸¹ Roku 1568 začal být daný problém o to aktuálnější, že jedna z dalších půjček panovníka u bankovního domu Fuggerů, byla pojištěna přímo na výnosech pardubického panství. Kromě toho sloužil výnos a prostředky získané na panstvích k vydržování císařského dvora, který v prosinci toho roku dorazil do Čech.¹⁸² Panovník se při té příležitosti rozhodl přikročit k razantnějším krokům a uvést v praxi reformy, které by byly připraveny jednak na základě předešlých návrhů, jednak

---

¹⁸¹ K roku 1568 byl celkový výnos Pardubic, Chlumce, Poděbrad a Přerova vyčíslen na pouhých 29 265 kop 22 gr míšeňských (s Lysou dohromady okolo 30 000 kop). Tato částka měla přitom dle ideálních (a v realitě nikdy nedosažených) odhadů ročně plynout jen ze samotného pardubického panství. Kvůli pokrytí nejnaléhavějších poplatků a fuggerovských splátek, které faktoři bankovního domu urgovali ve Vídni, v Praze i na jednotlivých panstvích, byly finance vybírány i mimo stanovené termíny. Když byl roku 1570 úředník komory Adam Šturm vyslán k jednotlivým hejtmanům s úkolem vybrat ihned všechny finanční sumy uložené v důchodních pokladnicích, přivezl celkem 9719 kop 30 gr českých. Předčasný výběr peněz splatných k půlročním úrokům byl praktikován i v pozdějších letech, nebylo tedy výjimkou, že zisk z panství byl tímto způsobem prakticky vyčerpán ještě před řádným pololetním termínem.

¹⁸² Zásoby byly využity nejen pro potřeby dvora, případně panovníkových synů při jejich pobytu v Praze, ale také pro potřeby císařových úředníků a zahraničních návštěv. Kupříkladu roku 1570 putovaly ryby z komorních panství na stůl bavorského vévody Albrechta V. a saského kurfiřta Augusta.

dle nového, podrobnějšího posouzení stavu jednotlivých panství. V rámci něj měly být pořízeny nejen nové přehledy o výnosech jednotlivých panství, ale také opisy urbářů a instrukcí všech komorních úředníků. Maxmilián po poradě s dvorskou komorou uložil českým komorním radům prozatím několik příkazů odpovídajících předešlým relacím komisařů (dbát na včasné odvádění příjmů panství, snížit stavy úředníků a sloučit některé funkce, redukovat výdaje na vrchnostenský personál). Velmi jasně byl formulován také zákaz hospodaření hejtmanů a jiných úředníků na vlastních dvorech, jenž byl uveden i v oficiálních instrukcích, v praxi se s ním však bylo možné zcela běžně setkat.

Panovník dále souhlasil s pronájmem jednotlivých podniků, nikoli však těch, které se podílely na místní výrobě nebo na nichž byly závislé jiné výrobní celky (dvory – sladovny - pivovary). Již v této době se objevila myšlenka, že za některé placené úkony (tažné práce, kácení dříví či předení) by se mohlo ušetřit, pokud by se zadaly poddaným v rámci robotních povinností.¹⁸³ Stejně jako komora se ani on a jeho rádci nepřikláněli k pronajímání celých panství jako takových, naproti tomu souhlasil s návrhem komisařů, aby svatohavelské a svatojiřské vyúčtování a kontroly probíhaly přímo na panstvích. Vysílání k nim měli být nejen zástupci rady, ale především osoby z buchhalterie a z rentmistrovského úřadu. Zajímavý je v daném kontextu zdánlivě nesouvisející příkaz, aby viktuálie určené jednotlivým vrchnostenským kuchyním byly při příjezdu dvora okamžitě a bez námitek postoupeny k potřebám panovníka. Z formulace je totiž patrné, že se tomuto kroku v předešlých letech někteří z hejtmanů bránili.

Nová komise ustavená roku 1571 na základě Maxmiliánova požadavku dostala nejprve za úkol prostudovat zprávy předešlých komisí a účty jednotlivých panství, při příležitosti cesty měla posléze také uvést do úřadu nové hejtmany v Lysé, Chlumci a Brandýse. V čele komise stanul roku 1571 dvorský rada Kryštof z Althanu, spolu s ním se vizitace zúčastnil brandýský hejtman Vilém z Opprstorfu, z účtárny komory byli vysláni Pavel Šturm a Matyáš Poříčský, kteří nahradili původně delegovaného knihvedoucího Jana Domažlického z Riesengruntu.¹⁸⁴ K dispozici měli být komisařům také členové minulých vizitací Diviš Slavata z Chlumu a Košumberka a Zdeněk Berka z Dubé. Vizitace dostala za úkol navštívit nejen zmíněné brandýské, lysském a chlumecké panství, ale též Přerov Dobříš, Poděbrady a Pardubice.

---

¹⁸³ Koncepty zdání komory NA, SM, sg. S 195/6, karton 2261.

¹⁸⁴ Instrukce pro komisaře NA, SM, inv. č. 3312, sg. S 195/11 (sv. 1), karton č. 2264.

Posledně jmenované, tedy chlumecká a pardubická, jsou z relací komisařů nejobsáhlejší.¹⁸⁵ Informují mj. o tom, že byly skutečně zřízeny nové inventáře a aktualizovány urbáře, neboť původní zápisy již zdaleka neodpovídaly současnému stavu. Jeden originál od každého soupisu měl být přitom dle předešlého zvyku uschován na zámku spolu s ostatními úředními knihami, druhý, předaný české komoře, se měl při příležitosti cest vrchnostenských úředníků do Prahy každoročně aktualizovat.¹⁸⁶ Tato praxe byla připomínána i v budoucnu, povinnost uchovávat kopie urbářů při české komoře byla zakotvena i ve čtvrté komorní instrukci z roku 1592.¹⁸⁷ Doporučen byl opět pečlivější dohled nejen nad řádným odváděním dávek i včasným konáním pšeničných i rybních fůr. Stran deputátu úředníci zatím doporučovali zavést pouze jeho naturální podobu, tedy konkrétní míru naturálií a prostředků, které bude moci hejtman čerpat z důchodů panství pro zámeckou kuchyni. Teprve až si úřední aparát na tento nový způsob zvykne, mělo se začít uvažovat o zavedení finančního deputátu. Komisaři zastávali též stanovisko, že by do budoucna měl být vytvořen nový úřad, jehož představitel bude pověřen kontinuálním dohledem nad komorními statky.

Před odesláním vizitační zprávy ke dvoru bylo k jejímu překladu opět připojeno zdání české komory, které stejně jako v minulých letech zamítlo řadu návrhů komise, mj. právě zřízení této nové funkce, jejíž úkoly mohl zastat prokurátor. Komorní úředníci upozornili rovněž na některé nesrovnalosti v relaci, které měly na posuzování výnosů panství velký vliv – kupříkladu na rozličnost měr, dle kterých měřili obilí komisaři a které se reálně používaly na konkrétním panství. Vyslovili se též proti navrhovanému sjednocení měr a varovali před

---

¹⁸⁵ *Tamtéž*, folio 132-153. V. Pešák tvrdil, že se dochovaly jen tyto relace, ve fondu SM (sg. 195/11 (sv. 2), č. kartonu 2265, folio 62-82) je však uložen rovněž krátký, česky psaný souhrn pojednávající o Brandýsu, Lysé, Přerovu, Poděbradech, Chlumci a Pardubicích. Jeho autorem je také Pavel Šturm.

¹⁸⁶ Při cestách hejtmana a jiných úředníků do Prahy měla být vždy ohlášena délka jejich pobytu a posléze předložen podrobný soupis vynaložených nákladů, které mohly být vyplaceny pouze na základě kvitance (stvrzenky o zaplacení příslušné finanční částky) vydané komorním úředníkem. Stejně tak finance na jiné cesty vykonané personálem vrchnostenských aparátů měly být kryty pouze tehdy, prokázalo-li se, že se uskutečnily z popudu nadřízeného úřadu či s jeho předchozím povolením.

¹⁸⁷ Zmíněna byla zřejmě i v nové instrukci určené hejtmanům všech komorních panství, která byla vydána jménem panovníka roku 1571, originál posléze přeložen do češtiny a nejdéle roku 1572 rozeslán úředníkům. O instrukci se zmiňovali jak komorní radové, tak hejtmané panství, její plné znění jsem však v materiálech, které jsem měla při přípravě této práce k dispozici, bohužel nedohledala. Text zmiňovali ve svých pracech i V. Pešák a V. Černý (ten dokonce uvedl, že byl vyhotoven dle instrukce Uherských Starých Hradů, panství ležícího při dolnorakouské hranici, viz V. ČERNÝ, *Hospodářské instrukce*, str. 19), avšak rovněž na základě sekundárních zmínek. Nedohledala jej při výzkumech spojených s přípravou diplomové práce ani K. Růckerová (K. RŮCKEROVÁ, *Správa pardubického panství v době předbělohorské. Správa nad poddanými 1560-1620*, Praha 1989). Blíže k instrukcím vydaným komorou pro vrchnostenské úředníky viz kapitola č. 6.

zamýšleným zvýšením cen za ryby.¹⁸⁸ Shodné stanovisko s komisí zaujali oproti tomu v otázce poplužních dvorů a pivovarů, které neměly být pronajímány soukromým osobám. V tomto kontextu i v souvislosti s dřívějšími návrhy byl také předestřen návrh na výměnu úředníků, kteří vlastnili statky na panství či mimo něj a nevěnovali proto dostatečnou pozornost výkonu svého úřadu nebo jej využívali ke svému osobnímu prospěchu. Posty měly být do budoucna obsazovány pouze těmi, kteří nedisponovali takovými druhy nemovitostí, dokonce bylo doporučeno volit osoby, jež nebyly v danou dobu ve svazku manželském.

Podíváme-li se na situaci samotné české komory ve sledovaném období, výše uvedené skutečnosti, dochovaná korespondence i účetní záznamy jasně ukazují, že finanční problémy komorní pokladny naznačené v předešlé kapitole zdaleka nepominuly. Výnosy panství, jež měly tvořit podstatnou část jejího příjmu, i přes řadu pokusů o zlepšení oproti předešlým letům dokonce ještě poklesly,¹⁸⁹ nebylo tedy divu, že roku 1576 obdržel Maxmilián zprávu o naprostém vyčerpání komorní pokladny. Financí bylo přitom zapotřebí ke splátkám velkého úvěru u bankovních domů Weisů a Pallerů, ke kterému se panovník zavázal mj. proto, aby pokryl své pohledávky u Fuggerů.¹⁹⁰ V této nelehké situaci začal uvažovat o kroku, který ještě před nedávnem odmítal, a sice o zástavě jednoho z komorních panství.¹⁹¹ V úvahu připadalo

---

¹⁸⁸ Oboje dle jejich názorů mohlo způsobit zmatky a v případě rybníčního hospodářství ohrozit zisky z jednoho z nejnvýnosnějších odvětví. Oproti dřívější praxi však neměly být zisky z rybníčního hospodářství zasílány jednou za rok (ke svatojiřskému počtu), nýbrž ihned po výlovehách uspořádaných v průběhu roku.

¹⁸⁹ Roku 1572 dosahoval čistý zisk z panství 23 003 kopy míšeňské, další rok dorazila díky neúrodě do komorní pokladny ještě nižší suma - 19 691 kop míšeňských. Jednalo se přitom o příjem z Pardubic, Chlumce, Přerova a Poděbrad. Lysá byla dána k užítku Dětricha Schwendiho, nejvyššího lovčího, náhradou za pohledávky, které komora nebyla schopna uhradit. V. PEŠÁK, *Správa za Maxmilliána*, str. 286.

¹⁹⁰ Úvěr poskytovaly panovníkovi i další domy a skupiny osob, včetně spišské rodiny Henckelů, jejíž zástupce Lazar založil pobočku podniku přímo v Praze na Malé Straně. Blíže k jednotlivým bankovním domům a věřitelům habsburského domu viz M. VOLF, *Královský důchod a úvěr*, str. 119n. Obecně k problému úvěru a zadlužení také P. VOREL, *Páni z Pernštejna*, Praha 1999, k reáliím jihočeského prostředí, konkrétně šlechtického rodu pánů z Hradce předešle zmíněný Václav LEDVINKA, *Úvěr a zadlužení*, Praha 1985. První a druhá kapitola této práce (str. 9-37) přináší přehled literatury zabývající se tematikou financí a úvěru (nejen) v českém prostředí, podkapitola *Úvěr jako finanční zdroj a závazek* (str. 110-126) je věnována problematice úvěrové politiky a jejím pozitivním i negativním dopadům (zejména) na hospodaření předbělohorského velkostatku obecně. Blíže k dané problematice rovněž A. STEJSKAL, *Nedoplatek a zpětná dotace – sociálně ekonomické kategorie rožmberských velkostatků (1550–1611)*. ČNM, řada A 164, 1995, č. 1-4, str. 6-39.

¹⁹¹ De facto tím ignoroval požadavek stavů vyslovený na sněmu roku 1575, aby byla některá komorní panství, včetně Pardubic, prohlášena za královské, zemské statky. „[...]dáleji také stavové žádají, aby V. C. M. na místě statkuov těch, jež se království jmenují a předešlých časuov na mnohá předkládání a z důležitých potřeb od slavné paměti císaře Ferdinanda, pána a otce V. C. M. nejmilejšího; i od V. C. M. prodány jsou, statky své vlastní vedle milostivého zamluvení svého, kterých jste V. C. M. od jistých osob z stavuov v držení vjíti ráčili, jmenovitě Pardubice, Brandejs, Lišany, Chlumeck a Přerov k těm jiným-od starodávna královským a zemským

dokonce pardubické panství, největší z komorních držav, jež mělo být zastaveno pokud možno ve své celistvosti, teprve v krajním případě se mělo jednat o pronájmu jednotlivých částí. Proti tomuto se však komorní radové rozhodně postavili s poukázáním na význam Pardubic a jejich důchodů pro císaře i samotnou komorní pokladnu. Nedoporučovali ani případné pronájmy jednotlivých částí, mj. opět s odkazem na fakt, že některé podniky panství závisely jeden na druhém a případná parcelace by přinesla více škod než užitku. Další jednání o těchto plánech předčasně ukončila panovníkova smrt.

4. 2. 2 Pokus o osamostatnění úřadu v závěru „dlouhého“ 16. století

Myšlenka prodeje pardubického panství nebyla po smrti panovníka znovuobnovena, snahy o zdokonalení všech stupňů a odvětví komorní správy však pokračovaly i za Rudolfa II. Roku 1579 byl kupříkladu realizován předešlý návrh pověřit jednu konkrétní osobu pravidelnou, osobní kontrolou jednotlivých panství. Na žebříčku hierarchie správy komorních panství tak přibyl úřad vrchního hejtmána, jehož úkolem bylo dohlížet při pravidelných úředních cestách na hospodářskou, finanční i správní situaci jednotlivých částí komorního komplexu.¹⁹² To znamenalo mj. pečovat o dobrý stav režijních podniků, revidovat stav inventářů, místních pokladen a účtů vedených důchodním či sirotčím písařem a v případě jakýchkoli nedostatků či podezření neprodleně informovat komoru. Velkou pozornost měl věnovat také vrchnostenskému aparátu konkrétních panství, do jehož obsazení a působnosti mohl zasahovat. Podával kupříkladu dobré zdání o osobách, jež byly navrhovány pro výkon jednotlivých postů, posléze se účastnil jejich jmenování a dohlížel na to, aby dostaly při

---

statkuom připojiti ráčili...“ Stavové tímto krokem chtěli zamezit dosavadní praxi zastavování panství a jejich důchodů, případně jištění některých z pohledávek panovníkových věřitelů na komorních statcích. Proti tomuto požadavku se však ohradil nejen panovník, ale i samotná česká komora, která nesouhlasila ani se zasláním své agendy a majetových přesunů k úřadu desk zemských s tím, že bývalí králové taktéž nakládali s komorními statky bez konzultace se stavy. Tento způsob záruk proto nadále uplatňoval i Rudolf II., Matyáš a Ferdinand II., a to v v takové míře, že k roku 1630 činila celková částka komorního dluhu za tyto panovníky celkem 918 840 kop grošů míšeňských. E. MAUR, *Český komorní velkostatek*, str. 67-68, odpor komorních radů proti stavovským požadavkům a stížnostem NA, SM, inv. č. 3312, sg. S 195/2, č. kartonu 2258, folio 186-191. *Tamtéž*, v rámci kartonů 2257-2259 (sg. S 195/1-2), se nachází mj. soupisy pozemků přikoupených ke komornímu komplexu do roku 1597, stejně tak seznam vesnic odcizených od komorních panství při stavovském povstání a záznamy o dalších majetkových přesunech (např. o zástavách panství Schwendimu či Vchynskému).

¹⁹² Výtah instrukce vydané vrchnímu hejtmánu komorních panství roku 1604 viz *AC XXII*, str. 483-87, pozdější texty (1636 a 1653) zmiňuje V. ČERNÝ, *Hospodářské instrukce*, str. 303. Úřad byl však roku 1657 zrušen a panství byla posléze opět kontrolována pouze nárazově vizitačními komisaři. E. MAUR, *Český komorní velkostatek*, str. 51-53.

nástupu do úřadu odpovídající instrukce.¹⁹³ De facto byly tedy na něj delegovány některé činnosti, které doposud spočívaly na bedrech komory a vysílaných komisařů. Stejně jako předešle oni, měl i tento úředník povinnost informovat pravidelně o svých cestách a zjištěních komorní radu a předkládat návrhy, které by dopomohly zvýšit výnosy panství a ozdravit komorní pokladnu.¹⁹⁴

Jak již bylo naznačeno výše, pro samotnou českou komoru znamenalo přenesení císařského dvora do Prahy roku 1583 částečné uvolnění vazeb na dvorskou komoru a tím pádem také určité rozšíření pole působnosti úřadu. Této situaci napomohla rovněž nová komorní instrukce vydaná roku 1592, v níž bylo stanoveno, že jakákoli záležitost týkající se majetkových a finančních náležitostí Českého království, nesmí být rozhodnuta bez účasti zástupců české komory.¹⁹⁵ Její prezidenti, zejména Jáchym Novohradský z Kolovrat a jeho nástupce Štěpán Jiří ze Šternberka, se v dané době účastnili schůzí tajné rady, jednala-li o českých komorních záležitostech, a představitelé obou komor předstupovali nejednou společně s dvorními rady před samotného panovníka. Roku 1601 se také objevil návrh na reorganizaci dvorských úřadů,¹⁹⁶ na kterém se významnou měrou podílel Karel

---

¹⁹³ Zachovalo se hned několik konceptů listů, jimiž komora pověřovala vrchního hejtmana dosazením úředníků. Roku 1604 se měl vrchní hejtman Zikmund Měsíček z Vyškova vypravit za tímto účelem hned na čtyři panství, a sice na Chlumec, Malešov, Benátky a Dobříš, kde měli být jmenováni noví hejtmané - NA, SM, inv. č. 3312, sg. S 195/7 (sv. 1), karton 2262, folio 92-93. Vrchní hejtman byl roku 1629 pověřen rovněž jmenováním nového pardubického hejtmana Jiljího Fuchsa (*Tamtéž*, folio 23-24). Bez jeho povolení neměli mimoto jednotliví úředníci opustit panství, což bylo představitelům poděbradského, brandýského, benátského, křivoklátského a zbirovského panství vytýkáno nejen v pohnutých časech třicetileté války, ale již v průběhu druhé poloviny 16. století.

¹⁹⁴ Velmi obšírnou zprávu napsal o své kontrole vykonané na Pardubicku při příležitosti skládání svatojiřského počtu Hertvík ze Šenfeldu, první vrchní hejtman vykonávající tuto funkci mezi lety 1579-92, jinak majitel Chocně, Studence a statku Polná, který získal jakožto věřitel pánů z Hradce. Nepřímo byl majetkem spojen také s pardubickým prostředím - jeho žena Markéta Zárubová z Hustiřan zde vlastnila dvorec na Dlouhém předměstí a po smrti muže se podle všeho stala ženou pardubického forstmistra Berbisdorfa. Mimo tohoto dokumentu se zachoval také koncept Žejdlicova listu z roku 1581 adresovaného pardubickému hejtmanovi, jenž obsahoval čtyřicet článků s připomínkami a dotazy stran správy a hospodaření panství. Zpráva vrchního hejtmana 30. července 1581 viz NA, SM, sg. P 70 5/I, č. kartonu 1642, folio 1-19. Artykulové hejtmanu pardubskému o zprávu podání, Adlspachova odpověď na články tamtéž, sg. P 70 5/II, folio 265-274. K osobě Hertvíka Žejdlice kupříkladu V. LEDVINKA, *Úvěr a zadlužení*, str. 152 a J. SAKAŘ, *Dějiny Pardubic II /2*, str. 185, o Markétě Žejdlicové, rozené Zárubové z Hustiřan blíže J. KOTYK, *Ehrenfried z Berbisdorfu*, str. 88.

¹⁹⁵ Znění instrukce *Sněmy české VIII*, viz <http://www.psp.cz/eknih/snemy/v080/1592/t002001.htm> [2013-05-27].

¹⁹⁶ Reorganizace se měla týkat všech článků správy, od tajné rady, dvorské kanceláře, rady a dvorské válečné rady přes dvorskou komoru a odpovídající úřady přiřčených zemí. Viz zejména třetí část textu K. STLOUKAL, *Karel z Lichtenštejna a jeho účast ve vládě Rudolfa II I-III*, in: ČČH 18, č. 4, 1912, str. 389-434.

z Lichtenštejna a který se měl dotknout mj. také správy českých komorních financí. Lichtenštejn navrhoval, aby byli do dvorské komorní rady přijímáni zástupci českých, uherských a rakouských úřadů, naproti tomu v zemských komorách měly zasedat osoby, které nebyly obyvateli dané země. Tak by měli v centrálních úřadech slovo lidé seznámení s poměry, právy a instančními postupy jednotlivých zemí – proto byl ostatně kladen silný důraz na kvalifikovanost a v nejlepším případě právnické vzdělání úředníků. Zemské úřady by navíc de facto podléhaly neustálé kontrole, zda činí svá rozhodnutí s ohledem na prospěch zájmů celého soustátí, nejen jednotlivých zemí.

Lichtenštejnovy návrhy nicméně nebyly – ostatně podobně jako nespočetná řada dřívějších podnětů – realizovány a komorní pokladna byla i na počátku nového století v mínusu.¹⁹⁷ Situaci stěžoval i fakt, že v letech 1606-11 postrádala prezidenta, ztratila tudíž oproti minulým letům možnost přednášet své otázky a připomínky přímo u dvora. Neméně důrazně jako Rudolfa, potažmo jeho rádce, žádali proto radové hned roku 1612 i Matyáše, aby jmenoval hlavou úřadu některého z představitelů domácí politické scény. Přimlouvali se rovněž o to, aby měl prezident i nadále možnost referovat o záležitostech komory přímo panovníka. Jedině zajištěním větší samostatnosti v disponování s výnosy komorních panství a také snížením nákladů, které bývaly v minulých letech vypláceny na pohledávky a potřeby panovníka a jeho dvora, mohla být dle mínění radních pokladna komory v následujících letech alespoň částečně ozdravena. Panovník vyhověl pouze prvnímu požadavku, když ještě téhož roku jmenoval do funkce prezidenta Viléma Slavatu z Chlumu a Košumberka. Trval však na tom, aby veškerá komunikace českých radů v budoucnu procházela přes dvorskou komoru, kam měly být také zasílány k podpisu všechny důležité dokumenty. Vzhledem k tomu, že byl tento požadavek opakován téhož roku ještě dvakrát, nebyl ale zřejmě praktikován ani na výslovný příkaz panovníka.

O nastolení určité míry samostatnosti se pokusil kromě stávajících radů i nový prezident Vilém Slavata. Když byl vyzván, aby posoudil stav komorních financí a podal návrhy na umenšení dluhů a úpravu komorního zřízení, zakomponoval do svého zdání z roku 1614 také

---

¹⁹⁷ Průměrný roční schodek činil v letech 1605 – 1607 přes 108 313 kop míšeňských, 1611-1614 přesně 120 697 kop 57 grošů a 1 denár míšeňský. K roku 1610 byly přitom celkové dluhy komory vyčísleny na 2 073 275 kop míšeňských, do kteréžto částky navíc nebyly započítány dlužní sumy spojené s oběma Lužicemi a Kladskem. Smluvit nové půjčky, kterými by se pokryly nejnaléhavější finanční pohledávky, bylo - s ohledem na tuto částku a obecně známou insolvenční komory – proto takřka nemožné. František ROUBÍK, *Slavatův pokus o nezávislost České komory*, in: Sborník prací věnovaných Janu Bedřichu Novákovi k šedesátým narozeninám (1872-1932), Praha 1932, str. 469-470.

předchozí stížnosti a požadavky komory a podepřel je některými novými argumenty.¹⁹⁸ Požadavek samostatnosti byl přitom odůvodněn jednak rozdílnými podmínkami říše a Českého státu, jejichž neznalost mohla ovlivňovat rozhodnutí dvorské komory, jednak samostatností české kanceláře, která nebyla podřízena dvorské kanceláři, ale samotnému panovníkovi. Slavata upozorňoval také na skutečnost, že komorní věřitelé, a to jak zahraniční, tak domácí (mezi něž patřili nejen jednotlivci z řad šlechty, duchovních, měšťanů i poddaných, ale také celá královská a poddanská města i duchovní instituce) by díky tomuto kroku nabyli vůči úřadu větší důvěry.¹⁹⁹ Díky absenci jakékoli rozhodovací pravomoci se údajně stávali představitelé úřadu terčem posměchu, situaci nepomohly ani některé kroky dvorské komory, jež byly přičítány českému úřadu a ještě více jej kompromitovaly.

S otázkou prestiže a jistého společenského kreditu souvisela i další Slavatovo upozornění na stávající situaci, kdy čeští komorní úředníci, z nichž řada náležela do panského stavu a zastávala zároveň s komorními i významné zemské úřady,²⁰⁰ de facto informovali o své činnosti osoby nižšího stavu, z nějž pocházela řada rakouských komorních radů. Upozornil rovněž na absenci reciprocity informací - česká komora posílala do Vídně nejnaternější informace dotýkající se hospodářské a finanční situace Českého království, aniž by ona sama byla informována o činnosti dvorských úředníků. Na komoře nadto byly vyžadovány finance, které měly být ve skutečnosti hrazeny dvorskou komorou (platy dvorských úředníků a sluhů, obchodní pohledávky ad.) a ta je na císařův rozkaz musela uhradit, ačkoli sama neměla na zaplacení pohledávek v zemi. Mimoto vybírala dvorská komora v minulých letech v zemi různé finanční částky (z berní, důchodů komorních panství ad.) bez toho, že by informovala o svých krocích českou komoru. Činila tak i po vydání instrukce z roku 1592, která tuto praxi

---

¹⁹⁸ Obsáhlý rozbor konceptu *Tamtéž*, 472n.

¹⁹⁹ Soupis věřitelů panovníka, i když pro starší období (1585) viz SOA v Třeboni, Historica Třeboň, inv. č. 6484, sg. 5392a, folio 176-179. Celkový dluh činil v dané době 293 307 kop 1 groš a 4 denáry míšeňské.

²⁰⁰ Zmíněni zde byli de facto všichni předešní prezidenti komory s uvedením jejich činnosti v rámci zemských nebo dvorských úřadů před nastoupením do funkce, během výkonu úřadu a i po jeho opuštění. Výčet pamatoval na prvního prezidenta Jana mladšího Lobkovic nebo na Humprechta Černína z Chudenic, kteří zastávali po svém odchodu z funkce úřad nejvyššího zemského komorníka (Lobkovic) a podkomořího (Černín). Připomínal také Jana Jiřího ze Švamberka, který se stal nejvyšším sudím dvorským, Ferdinanda z Donína (apelační prezident, nejvyšší sudí a posléze nejvyšší hofmistr) či Adama z Valdštejna, který byl za svůj život přisedicím zemského soudu, královským dvorním maršálkem, komorním radou, nejvyšším štolbou, tajným radou, nejvyšším zemským sudím i hofmistrem. Již zmíněný Hertvík ze Žejdlíc zastával kromě úřadu vrchního hejtmana post přisedicího zemského soudu, Jiří z Gerštorfu byl zároveň komorním radou i zemským podkomořím, Volf z Vřesovic zemským písařem a Jáchym z Kolovrat karlstějnským purkrabím. Podrobněji viz F. ROUBÍK, *Slavatův pokus*, str. 475-76.

zakazovala. Slavatův nesouhlas se týkal rovněž zasahování dvorské komory do jmenování a činnosti vizitačních komisí.

Slavatův list je důležitý i z toho hlediska, že přibližuje některé záležitosti z dřívější praxe úřadu. Uvádí například, že již bývalí prezidenti si stěžovali na zásahy dvorské komory do svých kompetencí a toto vměšování se stalo příčinou nejen některých sporných momentů, ale také jedním z hlavních důvodů rezignace. Velký odpor vzbuzovaly rovněž snahy centrálního orgánu dosazovat do českého komorního sboru úředníky, aniž by došlo k poradě s českou komorní radou. Zřejmě kvůli uklidnění napjaté situace, která panovala mezi oběma úřady a neunikla ani pozornosti české stavovské obce, učinil Rudolf prezidentům české komory jisté ústupky. Stalo se tak kupříkladu za Jana z Lobkovic, kdy bylo v reakci na jeho stížnost zakázáno dvorské komoře vybírat v Čechách posudné, aniž by o svých krocích předtím informovala český finanční úřad. Michal Španovský dokonce odmítl převzít funkci komorního prezidenta, pokud mu nebude zaručeno, že bude podřízen přímo panovníkovi. Posléze skutečně s odvoláním na zásahy dvorské komory rezignoval. Jáchym Novohradský z Kolovrat žádal, aby se dvorská komora neúčastnila těch jednání tajné rady, jež se týkaly záležitostí českých zemí, neboť česká komora nebyla také přítomna při jejích interních jednáních. Kolovrat i jeho nástupce Štěpán Jirí ze Šternberka nesouhlasili ani s pravidelným předkládáním výkazů o stavu českých financí.

Představitelé úřadu koncem 16. a počátkem 17. století tedy uměli využít panovníkovy přítomnosti v Praze a po jistou dobu přijímali skutečně instrukce od jeho komorníka a rádců, nikoli od dvorské komory. Neváhali se také na Rudolfa II. obrátit v momentech, kdy hledali zastání a obranu před centrálním úřadem. Je tedy patrné, že Slavatovo memorandum do značné míry navazovalo na snahy a výdobytky řady předešlých prezidentů, na jejichž působení chtěl navázat. Situace po odjezdu Matyášova dvora z Prahy byla však diametrálně odlišná - dvorská komora začala opět uplatňovat svoji superioritu nad českým úřadem a jeho prezident nadále nedisponoval právem účastnit se jednání před tajnou radou. Dvorští komorní úředníci začali posléze vyřizovat některé zemské záležitosti a disponovat s finančními prostředky bez ohledu na zdání české komory, což ještě přispělo k již tak poškozené pověsti úřadu v domácím prostředí. Slavata proto s odvoláním na všechny předložené důvody žádal panovníka, aby prezident s jedním komorním radou, dvěma sekretáři a případně dalšími osobami znalými českých poměrů do budoucna doprovázel dvůr a mohl tak panovníkovi pravidelně podávat zprávy o situaci v zemi. Samotného prezidenta by přitom informovali

z Prahy komorní radové. V konceptu zprávy se také objevila otázka návratu císařského dvora do Prahy, který by usnadnil řešení nastíněných problémů. Podle Slavaty by také zajistil blahosklonější přístup stavů ke komorním věcem.

V listu, jímž Slavata informoval o memorandu prezidenta dvorské komory Christofera Breunera, zdůraznil, že žádost nemá být v žádném případě vnímána jakožto nepřátelský krok proti dvorské komoře. Informoval též, že na počátku prosince toho roku přijede osobně do Vídně, aby bylo možné o záležitosti jednat a probrat podobu případných reforem komorní správy.²⁰¹ Dvorská komora (jíž Slavata de facto obešel, neboť svůj spis postoupil tajné radě skrze českou kancelář) vystoupila však okamžitě proti Slavatovým požadavkům, žádala předložení spisu a pokárání autora. Upozornila taktéž na nebezpečí jakýchkoli ústupků, které by mohly povzbudit k podobným požadavkům i další zemské komory.²⁰² České komoře byla sice do budoucna přislíbena nová instrukce, prozatím se ale měla přidržet toho, co jí bylo nařízeno v původních dokumentech. Ze všech Slavatových požadavků nicméně dvorští radové připustili pouze možnost zavést příležitostné společné porady. Centrální úřad si tedy nadále udržel dohled nad jednotlivými úřady a právo disponovat s královskými důchody a příjmy začleněných zemí.

I přes tuto skutečnost se nicméně praxe obcházení příkazů dvorské komory udržela i v následujících letech. Sám Slavata využíval občasně přítomnosti panovníka v Praze a předával komorní účty a některé dokumenty Matyášovým rádcům. V období stavovského povstání byly důchody komorních panství zabráný pro potřeby povstalců, později také pro dvůr Fridricha Falckého. Dozorem nad nimi byl v dané době pověřen Kryštof Harant z Polžic a Bezdržic, po porážce stavů se ale vrátil do funkce Vilém Slavata. Funkci prezidenta komory vykonával do roku 1624, tedy i v období státního bankrotu (kalady).²⁰³ Koncem roku 1623 byl v jejím důsledku navrácen komoře do rukou dohled nad mincovnami, jež panovník předtím vyjmul z její kompetence ve prospěch konsorcia knížete z Lichtenšteina, Albrechta

---

²⁰¹ V konceptu zprávy je také odstavec o odstoupení Slavaty v případě nevyplnění daných podmínek, ten je však dle F. Roubíka přeškrtnut, zřejmě tedy nebyl do originálu zakomponován. O tom svědčí ostatně fakt, že Slavata po neúspěchu memoranda setrval v úřadu a působil jako prezident komory i po porážce stavovského povstání.

²⁰² Upozorňovali na případ z roku 1587, kdy čeští radové žádali o to, aby byli spravováni českou stavovskou obcí, a se stejným požadavkem přišli také uherští stavové. *Tamtéž*, str. 484.

²⁰³ Základní informace o kaladě viz kupříkladu Antonín KOSTLÁN, *Dlouhá mince v Čechách*, in: *Problémy studia starších českých dějin*. AUC – Philosophica et historica 1/1989, *Studia historica* 34, Praha 1991, str. 101–127.

z Valdštejna, bankéře Jana de Witta a Jakuba Basseviho. Spolu s nimi byly komorním radům svěřeny dva nelehké úkoly - směnit slábnoucí domácí minci za zahraniční měnu a navrhnout nové zdroje příjmů. V této souvislosti se objevil již dříve přednesený návrh na splavnění Vltavy a Labe a zabavení určité finanční sumy pražské židovské obci. Diskutována byla znovu též možnost zástavy některých královských statků, tu však Slavata kategoricky odmítl s tím, že o takových krocích bude možné uvažovat skutečně až v nejkrajnějších případech.²⁰⁴

Stejně jako již tolikrát předtím a o to více v této krizové situaci, kdy k dřívějším nákladům přibýly další ohromné sumy na vedení války a splácení rozhojněných i nově vzniklých dluhů (včetně pohledávek věřitelů na konfiskátech pobělohorského období), se jevila reorganizace dvorské i české komory jako nezbytný krok. Ani nyní však nedošlo k razantnějšímu kroku a vydání nové instrukce, jež by uvedla v platnost alespoň některé z navržených reforem. Jedním z jejich projevů měla být přitom výměna personálu komorních panství, do jehož čela měli být postaveni odpovídající „odborníci,“ tzn. úředníci znalí hospodářské situace (nejen) daného panství a finančních i účetních náležitostí spojených s výkonem toho kterého úřadu. Roku 1629 byla také na základě návrhů komise vedené vrchním hejtmanem Jiřím Vilémem Michnou a Maxmiliánem z Endern vyhotovena buchhalterii alespoň jakási „provizorní“ instrukce, jež měla být předávána každému nově nastupujícímu úředníkovi. Text této zprávy však ukazuje, že se prakticky jen znovu opakovaly stanoviska a výtky, které byly již mnohokrát akcentovány.²⁰⁵ Totéž lze říci o výsledcích kontrol vyslaných na panství ve 30. letech, a to včetně generální vizitace uskutečněné roku 1635, která se opět zaměřila hlavně na reformy správního systému. Razancí se sice přiblížila Vchynského vizitaci (komisaři mj. odvolali některé úředníky, včetně představitele vrchního hejtmana, a uvedli do úřadu nové osoby), po vzoru většiny předchozích kontrol i dobových diskusí probíhajících v rámci

---

²⁰⁴ M. VOLF, *Dvorská komora a české finance*, str. 77. Vedle zástav se lze v dané době setkat rovněž s pronájmem celých panství. Z konce 16. a počátku 17. století se zachovaly kupříkladu smlouvy na pronájem všech panství náležejících olomouckému biskupství, přičemž celková nájemní suma činila ročně 77 900 zlatých. J. VÁLKA, *Hospodářská politika*, str. 88-90.

²⁰⁵ NA, SM, sg. č. 195/7 (sv. č. 1), kartonu 2262, folio 7-10. Jeho znění bylo do určité míry odrazem nové instrukce vydané účtárně roku 1628. I ona však obsahovala prakticky tytéž výtky, jež byly účetním předestřeny již v průběhu druhé poloviny předcházejícího století (nízká kvalifikace úředníků, nedodržování úředních hodin, nepořádné vedení úředních knih). O vývoji komorní účtárny L. KUBÁTOVÁ, *K otázkám ústřední a české zemské finanční správy*, str. 121.

samotné české komory však viděla řešení situace zejména spíše v prosazení dalších úsporných opatření než ve strukturálních změnách hospodářství.²⁰⁶

---

²⁰⁶ Tato tendence je spojována s osobou Ferdinanda III., jemuž byl jakožto nástupci Ferdinanda II. a titulárnímu českému králi svěřen dohled nad komorními záležitostmi. Z jeho iniciativy vzešlo ostatně i výše zmíněné zřízení pro města a městečka pardubického panství (viz poz. č. 128).

5. Vrchnostenská správa komorního panství Pardubice

Témata, jež byla náplní předešlých kapitol, tedy přiblížení dějinného vývoje panství a nastínění kompetencí a působnosti české komory, považuji za důležité pro pochopení a dokreslení následujících řádků, jež obrací pozornost k samotnému vrchnostenskému aparátu komorních panství. Lépe řečeno k jednotlivým úředním postům, pravomocem a povinnostem, které byly uděleny osobám zastávajícím tu kterou funkci, popřípadě které na ně byly přeneseny nadřízenými složkami.²⁰⁷ O tom, jak měly úřady v praxi fungovat, si lze – podobně jako u komorního úřadu – učinit představu z jednotlivých instrukcí vypracovaných pro vrchnostenské úředníky, v daném případě pro personál pardubického panství. Jejich vzájemným srovnáním, které bude provedeno v následující kapitole, lze dále odhalit, jak se do jejich podoby promítly obecné „reformní“ trendy nastíněné ve čtvrté kapitole (snahy o úsporná opatření, zpřesnění agendy účtů, zamezení machinací s důchody panství ad.). Do značné míry lze z nich rovněž vyčíst dřívější nešvary úřadu a jeho představitelů.

O dalších podobách praktické stránky úřadování vypovídají jednak zprávy samotných úředníků a úřední materiály spojené s jejich činností v rámci panství (účty, úřední knihy), jednak koncepty odpovědí české komory, její zprávy dvorské komoře a samotnému panovníkovi, dále zdání vrchního hejtmana, relace komisařů a vrchního hejtmana. Tyto dokumenty umožňují nahlédnout do běžné úřední praxe a poukázat na rozdíly mezi normou zakotvenou v instrukcích a komorních nařízeních a každodenní realitou úřadu a jeho představitelů. Z komparace jednotlivých panství vyplývá, že kompetence úředníků se v některých bodech místně odlišovaly, určité změny je možné sledovat ale i v rámci jedné lokality. Docházelo k nim jak na základě zásahů „shora“ (sloučení pravomocí dvou funkcí do jedné, snížení počtu personálu), tak dle konkrétních potřeb a situace na daném panství (např. přenos některých povinností hejtmana na jiné úředníky). Také tyto procesy budou předmětem následujících řádků, přičemž hlavní důraz bude vzhledem k tématu práce kladen na jejich podobu v kontextu úřední činnosti pardubického aparátu.

---

²⁰⁷ V rámci jednotlivých podkapitol budou stručně zmíněni rovněž správci vrchnostenských podniků a výrobních celků. Tyto osoby sice nelze nazvat „úředníky“ v pravém slova smyslu, nelze však opomenout skutečnost, že spoluvytvářely do značné míry správní, hospodářské i finanční zázemí panství.

5. 1 Nejvyšší představitel správy a jeho „zástupci“

Podoba vrchnostenského aparátu pardubického panství se až na některé drobné výjimky nelišila od struktury, jejíž utváření můžeme na panství sledovat již za dnů pánů z Pernštejna a jež byla až na některé odchylky a místní odlišnosti v základech totožná i u jiných komorních či šlechtických statků.²⁰⁸ Na následujících řádcích budou představeny jednotlivé úřední pozice, se kterými bylo možné se na pardubickém panství setkat, nastíněny budou pochopitelně náplně, kompetence a povinnosti jednotlivých funkcí. Podrobnější informace k této tematice poskytne rovněž následující podkapitola, neboť dochované instrukce, ač určené titulárně pardubickému hejtmanovi, obsahují četné zmínky též o činnosti ostatních zástupců místní vrchnostenské správy.

5. 1. 1 Hejtman

Vrchním představitelem vrchnostenské správy panství byl *hejtman*,²⁰⁹ jehož hlavním sídlem se roku 1492, kdy opustil Kunětickou horu, staly Pardubice, konkrétně prostory pardubického zámku. Hejtmana jmenovala vrchnost, od roku 1560 tedy panovník, česká komora nicméně navrhovala vhodné osoby a po císařově schválení je uváděla do funkce. Tento akt se odehrával vždy v místě, jež bylo centrem panství a jeho správy, v daném případě na nádvoří zámku v Pardubicích. Účastnili se jej zástupci komory - především ti z nich, kteří měli své vlastní statky nedaleko dané lokality, případně hejtmané okolních panství (v případě

---

²⁰⁸ Oproti předešlým letům nebyl zastoupen pouze úřad místodržícího, jenž zastupoval pány z Pernštejna v době jejich nepřítomnosti na panstvích. Zanikl pochopitelně rovněž post regenta, v němž se zejména v posledních letech perštejnské éry spojily povinnosti a kompetence místodržících jednotlivých perštejnských panství. Regentovi byli tudíž plně podřízeni hejtmané jednotlivých perštejnských panství a další místní úředníci. Centralizace měla usnadnit orientaci ve finančních tocích perštejnského dominia, napomoci postupnému umořování dluhů a do jisté míry stabilizovat finanční situaci. Tohoto nelehkého úkolu se ujal roku 1550 Petr Hamza ze Zábědovic, do jehož rukou byl tak svěřen dohled nad finančními komorami Pernštejnů v Praze, Pardubicích a v Kladsku. Hamza se pokusil do koloběhu perštejnských dluhů, půjček a splátek, zasáhnout především v letech 1551-1552, kdy disponoval nejrozsáhlejšími pravomocemi a mohl postupovat prakticky bez zásahů vrchnosti. V pozdějších letech byly jeho kompetence značně omezeny a celý pokus konsolidovat situaci skončil pro Jaroslava z Pernštejna, posledního perštejnského vlastníka pardubického panství, finančním i osobním fiaskem (viz podkapitola 3. 1). Korespondence regenta a jeho pánů viz P. VOREL, *Česká a moravská aristokracie v polovině 16. století. Edice register listů bratří z Pernštejna z let 1550-1551*, Pardubice 1997, obecně k Hamzovi TENTÝŽ, *Páni z Pernštejna*, str. 188-203 či V. PRCHAL, *Úřednický personál*, str. 95n.

²⁰⁹ V rámci rozsáhlejších dominií mohlo úřadovat i více hejtmanů (případně správců či ředitelů panství), kteří byli podřízeni regentovi panství, tzv. vrchnímu hejtmanovi či řediteli (kromě citovaného perštejnského dominia kupříkladu rožmberské, lobkovické či smiřické državy). Obecně k tomuto V. ČERNÝ, *Hospodářské instrukce*, str. 40-71 (zejména 52-59), J. HANZAL, *Patrimoniální úředníci a úřady v době předbělohorské*, in: SAP 19, 1969, str. 446-47 (s důrazem na rožmberské dominium), V. LEDVINKA, *Úvěr a zadlužení*, Praha 1985, str. 70 (dominium pánů z Hradce).

Pardubic kupříkladu poděbradský či chlumecký hejtman) – zastupování od roku 1579 většinou vrchním hejtmanem. Ceremoniálu měli být dále přítomni odstupující hejtman, úřednictvo zdejší vrchnostenské kanceláře, správci režijních podniků a v neposlední řadě městské rady a vesničtí rychtáři. Ti všichni byli předem sezváni na konkrétní datum do Pardubic, kde byli svědky jmenování nového představitele panství. Po oficiálním uvedení do úřadu přijal nastupující hejtman od svého předchůdce hejtmanskou instrukci, inventář zámku a klíč od pokladnice (pokladnic), do níž se ukládaly důchody panství a další finanční sumy. On sám mohl posléze na základě dohody s komorou (vrchním hejtmanem), popřípadě po dobrém zdání vizitačních komisařů, jmenovat další vrchnostenské úředníky.²¹⁰ Posléze bylo jeho úkolem dohlédnout na to, aby především úředníci zastávající v kontextu místní správy vyšší posty (místohejtman, purkrabí, fišmistr a forstmistr, důchodní i sirotčí písař) složili v co nejkratší době přímo v úřadu české komory předepsanou přísahu. Stejně jako on měli být i tito vrchnostenští úředníci, kancelářský a pomocný personál, zámecká čeleď a služebníci ubytováni a vyživováni v pardubické rezidenci.

Zaměříme-li se na náplň samotného úřadu, dá se souhrnně konstatovat, že hejtman, jakožto „prodloužená ruka“ komory, odpovídal komplexně za hospodářskou, finanční i správní stabilitu panství, o níž musel pravidelně informovat českou komoru.²¹¹ Prakticky žádná událost většího významu se tedy de jure neměla odehrát bez jeho ústního či písemného souhlasu uděleného na základě předchozího bedlivého posouzení situace a v řadě případů rovněž bez jeho přímé účasti. Ta byla vyžadována jak při každoročních soudech, při nichž se řešily sporné i nesporné záležitosti a zapisovaly převody majetku v rámci panství, tak během tzv. stavění sirotků, které se odehrávalo v centru jednotlivých rychet. Přítomen měl být dále při násadě plodu i výlovu rybníků a prodeji dřeva v panských lesích, kde měl společně s

---

²¹⁰ Jak bylo naznačeno výše, měly se posléze tyto osoby zaručit svými nemovitostmi, popřípadě za sebe ještě postavit rukojmí (v případě těch méně majetných). Oboje sloužilo jako záruka toho, že případné přestupky nebo finanční nesrovnalosti pozůstalé za onou osobou bude možné urovnat, aniž by jimi utrpěly důchody panství. Velmi důležitá byla tato záruka zejména u důchodních a sirotčích písařů, kteří se dostávali do kontaktu s největšími peněžními sumami.

²¹¹ Pravidelný písemný kontakt byl vyžadován u všech komorních hejtmanů, správců či purkrabí (např. Přerov), kteří stáli v čele jednotlivých panství. Měli se přitom na komoru obracet nejen se zprávami pojednávajícími o hospodářské a finanční situaci panství, ale rovněž s dotazy, připomínkami, požadavky a prosbami o radu. V praxi tak jednotliví úředníci činili zejména při řešení záležitostí a otázek, o kterých buď s ohledem na kompetence zakotvené v instrukci nemohli, či spíše nechtěli, samostatně rozhodovat. Sama komora po hejtmanovi žádala zdání ke zprávám došlým od ostatních vrchnostenských úředníků pardubického panství, městských rad, vesnických samospráv i samotných poddaných. Nutné bylo rovněž hejtmanovo vyjádření k případným nesrovnalostem v účtech či k závěrům, návrhům i výtkám vizitátorů.

fišmistrem či forstmistrem dohlížet na to, aby obchody probíhaly dle pravidel a ani jedna strana se necítila jakýmkoli způsobem poškozena. Bez jeho svolení, jemuž ve většině případů předcházela písemná konzultace s komorou, neměly být realizovány ani žádné stavební práce, opravy, koupě či prodeje vztahující se k zámku, pivovaru, dvorům, mlýnům či jiným podnikům patřícím panovníkovi. Hejtman byl zároveň osobou, jež společně s důchodním písařem ručila za finance a účty panství, respektive za jejich včasné odevzdání a za to, že budou zápisy o příjmech a výdajích v souladu se sumou uloženou v zámecké pokladnici. Proto byl v instrukcích, běžné úřední korespondenci i ve zprávách komisařů a vrchního hejtmana kladen veliký důraz na kontrolní pravomoc hejtmana a jeho bedlivý dohled nad ostatním personálem. Obzvláště pečlivým kontrolám měli být vystavováni ti, kteří přicházeli při různých příležitostech do styku s finanční hotovostí a zaznamenávali ji (či spíše měli zaznamenávat) do jednotlivých register. Takových osob bylo na území rozsáhlého pardubického panství mnoho, jednalo se jak o písaře činné při jednotlivých úřadech a režijních podnicích (písaři rybníční, lesní, obroční, útratní, pojezdny, správce a osoba zaznamenávající finance dašického pivovaru ad.), tak o představitele městských i vesnických samospráv. Ti všichni byli povinni jednou týdně uložit získané finance do zámecké pokladnice, předložit účty ke kontrole důchodnímu písaři a ten je měl posléze předat k podpisu hejtmanovi.

Společně s vrchnostenským personálem se tedy hejtmanovi zodpovídali rovněž městští úředníci, v čele s městskou radou, jejíž personální obsazení schvaloval,²¹² a představitelé místních samospráv, s nimiž měl být v pravidelném styku mj. díky výročním soudům. Stejně tak jako byla komora spojovacím článkem mezi vlastníkem panství (panovníkem) a jednotlivými vrchnostenskými úředníky, je tedy nutné i hejtmana vnímat nejen jako výše zmíněnou „prodlouženou ruku“ vrchnosti, ale také jako prostředníka mezi komorou, zástupci vrchnostenského aparátu, orgány místních samospráv a poddanými pardubického panství. V rámci panství disponoval rozhodovací pravomocí v otázce správy nad zdejšími obyvateli, pro něž představoval nejvyšší autoritu, na kterou se v případě potřeby obraceli. Jeho jménem

---

²¹² V Pardubicích bývali spolu s konšely jmenováni při každoročním „sázení rady“ také rychtář, starší obecní, správci sirotčích peněz (ve 2. polovině 16. století pouze jeden), dva starší důchodní, dva správci obecního dvora, kostelníci, dva správcové špitálu, cechmířtři a dohledači k chlebům, pivům i skladům. Seznamy městských rad se alespoň pro některá léta dochovaly v knihách městských počtů, ve většině případů jsou společně s radou uvedeni i zástupci výše uvedených postů (nejčastěji rychtář, městští písaři či cechmířtři). Viz SOkA Pce, AM Pce, Kniha městských počtů I–III, 1530–1560, 1561–1580, 1581–90 (dodatek II D1-IID3).

byly také vedeny zápisy v urbářích i purkrechtních knihách, vydávány zhostné listy,²¹³ uzavírány svatební smlouvy a kšafy, vyhotoveny seznamy sirotků a soupisy jejich movitého i nemovitého majetku.²¹⁴

Hejtmanovi byla svěřena rovněž soudní pravomoc, již následně uplatňoval jak při řešení inkvizičních, tak akuzačních procesů. Trestněprávní záležitosti byly řešeny před tzv. hrdelním soudem, jemuž měl hejtman předsedat, společně s ním se výslechů stabilně účastnili zástupci pardubické městské rady, místní rychtář a radní písař, případně některý z kancelářských písařů. Vězně přiváděli městští biřici, přítomen měl být rovněž kat, kterému byli někteří z nich předáni k uplatnění útrpného práva či provedení exekuce. V případě hejtmanovy nepřítomnosti či zaneprázdnění mohl být zastoupen místohejtmanem nebo purkrabím, k čemuž docházelo především v 90. letech za místohejtmanství Valentina Žaluda, o jehož osobě bude řeč později. Mimo to se mohli sporů účastnit i další zástupci vrchnostenského aparátu – kupříkladu fišmistr či forstmist a jejich personál, případně správci dvorů, spadal-li delikt do sféry jejich působnosti. Vzhledem k tomu, že mohli být souzeni poddaní z různých míst panství i mimopanští – pokud se jejich delikty vztahovaly k danému teritoriu nebo pokud byli na panství zadrženi – bývali u soudu přítomní rovněž zástupci vesnic, městských rad i vrchností, do jejichž pravomoci zadrženy spadal nebo se jich dotýkala jeho kriminální činnost. Úkolem delegovaných osob bylo dohlédnout na další průběh výslechu a případné

---

²¹³ Pardubická městská rada měla přitom jakožto představitel správního centra a do roku 1580 také jediného městského útvaru panství určité výhody, jež byly dány výše zmíněnými výsadami a privilegii. Patřila mezi ně též pravomoc vydávat pro své měšťany zhostné listy nezávisle na správě velkostatku. Touto výsadou ostatní městečka nedisponovala, což mohlo odradit případné zájemce o přistěhování, zejména pokud přicházeli z královských měst a obávali se případných průtahů při budoucím vyvazování z poddanství. Z tohoto důvodu usilovali o podobné pravomoci, jaké měli pardubští, i zástupci města Přelouče. Získali je nakonec roku 1580, v souvislosti se změnou statutu městečka na komorní město. P. VOREL, *Dějiny Přelouče I*, str. 69. Pardubičtí měšťané byli do značné míry nezávislí i v ostatních výše uvedených oblastech, o nichž vedli vlastní úřední záznamy (památné a sirotčí knihy, knihy zhostů, svatebních smluv, městských počtů ad.). Blízkost radnice a zámku a tudíž možnost snadnější a častější komunikaci s vrchnostenskými úředníky byla pro měšťany v řadě ohledů přínosná. V průběhu 16. století ostatně začali někteří z nich pronikat nejen do „nižších“ pozic aparátu, ale i na stěžejní správní posty (úřad místohejtmana, purkrabí ad.). Blíže k participaci měšťanstva na vrchnostenské správě viz podkapitola 7. 1. 1.

²¹⁴ Více k jednotlivým záležitostem zmiňovaná K. Růckerová, která podstatnou část své práce věnovala právě rozboru jednotlivých písemností vrchnostenské správy, o čemž ostatně vypovídá i samotný podnadpis díla (*Správa pardubického panství v době předbělohorské. Správa nad poddanými 1560-1620*). Základní náležitosti jednotlivých procesů budou nastíněny i v této práci, s ohledem na rozdílnost pojetí tématu a také proto, aby nebylo opakováno již jednou řečené, bude však nastíněn především kontrast mezi teoretickým vymezením kompetencí a jejich uplatněním v praxi.

finanční vyrovnání s mistrem popravčím po vykonání rozsudku.²¹⁵ Pro tyto druhy výsledků byly vedeny zvláštní, tzv. smolné knihy, jejichž úvodní pasáže jmenují osoby přítomné jednotlivým výsledkům. V některých případech je lze tedy alespoň částečně využít i pro doplnění či upřesnění případných mezer a nejasností v otázce personálního obsazení vrchnostenských i městských úředních postů.²¹⁶

Totéž platí pro záležitosti řešené v rámci civilních procesů (sporných i nesporných), neboť i pro ně byly vedeny samostatné knihy, z nichž nejvýznamnější jsou tzv. *Registra při a Registra poddanských smluv*.²¹⁷ Případy sporné agendy řešené před hejtmanským soudem se zapisovaly do prvně jmenovaných register, v nichž lze objevit jednak spory řešené mezi obyvateli daného panství, jednak mezi poddanými a představiteli městské či vesnické správy. Nalezneme zde též neshody mezi místními i mimopanskými poddanými, obyvateli královských měst a zdejšími šlechtici, jejichž statky měly společnou hranici s pardubickým panstvím. Registra smluv naproti tomu zaznamenávala smírná řešení sporů, okolnosti konfliktu a podmínky, jež sporné strany přijaly v rámci svého smíření a jež neměly být do budoucna porušeny. V těchto případech vystupoval hejtmán nikoli jakožto soudce nebo obhájce té které strany, jako v případě hrdelního soudnictví a stání hejtmanského soudu, nýbrž jakožto prostředník (ubrman) zodpovědný za smlouvené podmínky přijatelných pro obě strany. Byl-li v tomto procesu zastoupen jiným úředníkem, bývalo přesto jeho jméno uvedeno v úvodním znění jednotlivých úmluv společně se jménem zastupujícího úředníka. Stejně tak se – většinou v knihách, které se používaly průběžně a mezi jejichž zápisy tím pádem

---

²¹⁵ V průběhu druhé poloviny 16. století přitom došlo ke změně ve financování činnosti mistra popravčího, kterou již v pernštejnských dobách převzala spolu s péčí o šatlavu a její další personál městská rada. Plat této osobě nebyl tvořen jen z položek vyčíslojících výkony spojené s útrpným právem a exekucí, ale rovněž z částek postoupených za vyhojení mučeného či za pohřby odsouzených a exekurovaných. Příležitostně dostával kat peníze i za výkon povinností spojených s činností pohodného. V průběhu 70. let se ale zápisy o jeho služebném z knih městských počtů vytrácí (respektive daná kolonka zůstává nevyplněna). Díky pololetním účtům panství z let 1581-82, v nichž byly podrobně rozepsány mj. i náklady na vrchnostenský personál, se nicméně podařilo zjistit, že byly tyto úkony v dané době hrazeny nikoli z městského rozpočtu, ale z důchodu pardubického panství. NA, SM, sg. P 70/5I, karta 1642, folio 60^a.

²¹⁶ Smolné knihy pardubického panství, jež jsou uloženy v SOA Zámorsk, Vs Pardubice, pokrývají časové období let 1538–1626 a se svým rozsahem 1200 stran představují nejobsáhlejší skupinu zápisů tohoto typu v českých zemích. Jedná se přitom o tři kompletní celky a dva zlomky, období let 1560-1630 zachycují čtyři z nich - *Zlomek smolných register panství 1561–1615* (inv. č. 4101, sg. F 158, č. knihy 1510), *Zlomek smolné knihy 1564-1567* (inv. č. 311, sg. G 16, č. knihy 271), *Smolná kniha 1568–1590* (inv. č. 4095, sg. F 151, č. knihy 1504) a *Knihy smolná aneb černá 1590–1626* (inv. č. 312, sg. G 29, č. knihy 272).

²¹⁷ Již zmíněná, *Registra poddanských smluv 1597-1673*, č. knihy 1513 (titulní strana dokumentu viz OP7). V SOA Zámorsk, Vs Pardubice jsou uložena též *Registra při 1539-1604*, inv. č. 308, sg. G 5, č. knihy 268.

nevznikaly velké časové mezery – oddělovaly pasáže, které již spadaly do období úřadování nového hejtmana.²¹⁸

Kromě uvedených smírů se v Registrech poddanských smluv objevují také stížnosti některých poddaných dotýkající se již dříve řešených neshod, respektive nedodržování podmínek stanovených úmluvou. Ty byly znovu prošetřeny a v některých případech do budoucna opatřeny pokutami vymahatelnými za porušení okolností stanovených ve smlouvě. Poměrně překvapivým prvkem jsou zde dohody uzavřené s osobami, jež byly přistiženy při pochybné či vyložené kriminální činnosti, která běžně spadala do trestněprávní agendy. Díky nim se ukazuje, že pokud uznal hejtman (případně jiní zástupci úřadu) za vhodné vyjít viníkovi vstříc, mohl být původní ortel – včetně trestu dekapitace – podstatně zmírněn. Většinou se tak dělo na základě předešlé „přímluvy dobrých a poctivých lidí“, ujištění a písemně zakotveného slibu dotyčného o budoucím dobrém chování, někdy též po složení finanční pokuty nebo vykonání uložené práce, jež nahrazovala původní trest.²¹⁹

Pokud se hejtman rozhodl odstoupit z funkce nebo pokud ji, nejčastěji s odvoláním na stáří a špatný zdravotní stav, nemohl nadále vykonávat, informoval o své situaci komoru a požádal o brzké propuštění. Někteří hejtmané se rozhodli z úřadu odejít z toho důvodu, že současně vykonávali další funkce, popřípadě byli navrženi na jinou úřední pozici, jejíž náplň nebyla

---

²¹⁸ „Tyto pořád psané smlouvy a zápisové dály jsou se za spravování urozeného a statečného rytíře pana Albrechta Pffefferkona z Otopachu a na Jinonicích, ty časy Jeho císařské milosti hejtmana na Pardubicích a to ode dne památky svatého Havla léta páně 1601.“ SOA Zámorsk, Vs Pce, Registra poddanských smluv, kn. č. 1513, folio 20^a.

²¹⁹ Stalo se tak kupříkladu roku 1604 v případě Jiříka Pokorného, mlynáře z Nemošic, který v opilosti zabil Matěje Stupana, souseda téže vesnice. Za tento čin byl původně odsouzen k dekapitaci. Avšak s ohledem na „snažnou a slzavou přímluvu manželky své a přímluvu mnohejch poctivejch lidí“ napsal o jeho případě hejtman Albrecht Pffefferkon z Otopachu komorním radům a s jejich svolením byl posléze Pokorný propuštěn. Byla mu zároveň uložena jednak pokuta ve výši dvě stě kop grošů míšeňských, jednak dehonestující trest ve formě povinnosti stát každou neděli při mši s mečem v ruce před pardubickým kostelem. Rok předtím byl podobně skupince pytláků přistižených u panských rybníků změněn tělesný trest na určitou formu povinných prací - dotyční dostali za úkol vykopat čtyři provazce pařezů nedaleko poplužního dvora u Kunětické hory. Citace viz před. pozn. pod čarou, folio 34 a 35^a. Další případ, kdy se za muže chyceného při pytláctví přimluvili zástupci lesní správy viz TP3. O podobných praktikách v českém prostředí pojednává jednak výše zmíněná práce J. ČECHURY, *Kriminalita a každodennost*, Praha 2008, jednak P. MATLAS, *Dvojím metrem. Trestní praxe patrimoniální jurisdikce v raném novověku*, in: *Člověk a sociální skupina ve společnosti raného novověku*, České Budějovice, 2007, str. 291-313. Ze zahraniční literatury v kontextu K. HÄRTER, *Social Control and Enforcement of Police-Ordinances in Early Modern Criminal Procedure*, in: L. BEHRISCH - H. SCHILLING (ed.) *Institutionen, Instrumente und Akteure sozialer Kontrolle und Disziplinierung im frühneuzeitlichen Europa. Institutions, Instruments and Agents of Social Control and Discipline in Early Modern Europe*, Frankfurt am Main 1999, str. 39-64. Auto zde právě na základě výzkumů kriminality spíše než pojem „sociální disciplinace“ upřednostňuje v daném kontextu termín „sociální kontrola“.

dlouhodobě slučitelná s požadavky kladenými na hejtmana pardubického panství.²²⁰ Nepodařilo-li se radům sehnat v dohledné době odpovídající náhradu,²²¹ mohli dočasně jmenovat některého z místních vrchnostenských úředníků *správce* panství. Dotyčná osoba, většinou stávající místohejtman či purkrabí seznámený dostatečně s agendou hejtmanského úřadu, převzala úkoly, povinnosti a kompetence hejtmana, včetně navrhování a jmenování nových úředníků, o čemž komora předešle informovala ostatní složky místního aparátu. Ačkoli správcovství bylo v obou případech, jež se vyskytly ve sledovaném období na pardubickém panství, považováno za provizorium, trvalo nakonec v prvním období dva, ve druhém případě dokonce tři roky.²²² Během nich zodpovídal správce za chod panství a všechny náležitosti, které s tímto procesem byly spojeny, stejnou měrou jako hejtman. Na jeho hlavu se také snášely případné nedostatky a výtky, jimiž obvykle komora, vizitátoři, vrchní hejtman a ani obyvatelé panství nešetřili.

5. 1. 2 Místohejtman a purkrabí

Z výše uvedených skutečností je patrné, jak rozsáhlé byly úkoly a povinnosti, jež měla obsáhnout a zastat osoba vykonávající funkci hejtmana. Vedle prakticky neustálého dohledu a kontrolní činnosti nad ostatními úředníky a personálem, včetně bedlivého sledování finančních toků realizovaných a zapisovaných jednotlivými písaři, byl nucen zkoordinovat akce vyžadující spolupráci s lesním či rybníčním personálem, úřední cesty, účast při soudních jednáních a výsleších, případné další pracovní povinnosti i své osobní záležitosti. Představitelé úřadu proto opakovaně upozorňovali při osobním i písemném jednání komoru, komisaře a vrchního hejtmana na to, že vykonávat všechny povinnosti vytyčené hejtmanskými instrukcemi nebo vizitačními zprávami důsledně a přesně podle stanovených pravidel je s ohledem na tuto ohromnou škálu úkonů prakticky nemožné. Četné prosby o

---

²²⁰ Více k osobám jednotlivých pardubických hejtmanů viz kapitola č. 7, seznam osob vykonávajících danou funkci ve sledovaném období viz TP4.

²²¹ S ohledem na hejtmanovu spoluzodpovědnost za pololetní účty odevzdávané rentmistrovskému úřadu a jeho účast při převozu financí do Prahy o sv. Jiří a sv. Havlu byli noví hejtmané obvykle dosazováni v období bezprostředně předcházejícím či následujícím po daném datu. Začátek jejich úředního období se tak prakticky shodoval s novým účetním pololetím. Viz kupříkladu požadavek na Jiřího Adlspacha, prvního komorního hejtmana, zda by se mohl ujmout úřadu při svatém Jiří 1563 (NA, SM, sg. P 70/30, č. kartonu 1647, b.f) či nástup Albrechta Pffefferkona (pozn. č. 218).

²²² Tedy 1599-1601 a 1614-17, přičemž v obou případech vykonával funkci Valentin Žalud, významná osobnost z řad pardubických měšťanů a vrchnostenských úředníků, o níž bude podrobněji pojednáno zejména v podkapitole č. 7. 2. 3.

ustanovení dalších osob, na něž by mohla být delegována část povinností hejtmanského úřadu, ostatně komoře adresoval nedlouho po svém nastoupení do funkce již první komorní hejtman Jiřík Adlspach z Damsdorfu, který zastával ze všech pardubických hejtmanů úřadujících mezi lety 1560-1630 tuto funkci nejdéle (celkem 27 let) a – s ohledem na četné a pravidelné záznamy o jeho účasti při většině z výše uvedených událostí vyžadujících osobní přítomnost hejtmana – také nejkomplexněji.

S ohledem na opakované naléhání a částečně z obavy, aby se zanedbávání některých úkonů neodrazilo negativně na hospodářské a finanční situace panství, vyšla většinou komora požadavkům hejtmanů vstříc a jmenovala tzv. *místohejtmana*. Tato funkce byla v prostředí pardubického panství známá již v perněstejných dobách, stejně jako v komorní éře však nebyla vykonávána stabilně. Stručné shrnutí, že „*přesná náplň jeho činnosti nebyla v instrukcích zaznamenána a jisté je pouze to, že zastupoval hejtmana v době jeho nemoci či nepřítomnosti na panství,*“²²³ lze na základě dochované korespondence značně upřesnit. Sám hejtman Adlspach ve svých opakovaných žádostech o jmenování místohejtmana dokládal totiž jeho nepostradatelnost právě vyjmenováním povinností, jež byly tomuto úředníkovi ukládány. Díky tomu je patrné, že mezi stěžejní úkoly místohejtmana patřilo objíždění městeček a vsí a zastupování hejtmana při výročních soudech, svěřen mu byl rovněž dohled nad správou sirotčích záležitostí.²²⁴ Přebíral tedy na svá bedra záležitosti, které kolidovaly s jinými povinnostmi hejtmana, popřípadě vyžadovaly jeho dlouhodobější nepřítomnost v Pardubicích. Mohl se ale účastnit i řady dalších událostí (kontroly stavu rybníční sítě společně s fišmistrem, výlovu rybníků, inventarizace režijních podniků, inkvizičních procesů ad.), a to i v případě, že byl zároveň přítomen hejtman či jiný vrchnostenský úředník. Pravdivý je nicméně výše citovaný poznatek T. Šimka – byl-li hejtman nucen opustit na delší dobu panství a určit za sebe na tuto dobu zástupce, pak jím jmenoval skutečně nejčastěji právě místohejtmana.²²⁵

---

²²³ Tomáš ŠIMEK, *Správa pardubického komorního velkostatku v předbělohorském období*, in: VSH 1, Pardubice 1991, str. 149.

²²⁴ „[...] a ty věci, kteréž k úřadu místohejtmanskému náleží již [k] právu přicházejí jako nejprve teď při sv. Martinu přistavování sirotků činění a přijímání počtů zádušních a obecních z vesnic panství pardubického, potom počet sirotčí a za ním hned soudové v městečkách a ve všech [...]“ NA, SM, sg. P 70/30, č. kartonu 1647, b.f.

²²⁵ V případě, že musel hejtman opustit panství a pozice místohejtmana nebyla obsazena, mohl svým dočasným zástupcem jmenovat purkrabího, nebo některého z písařů. Mohlo se však jednat i o osobu, která momentálně nebyla členem personálu, osvědčila se ale v předešlých službách, popřípadě ji chtěl hejtman na některý

V praxi tudíž místohejtman nevystupoval jen jako jakýsi zástupce a pomocník nejvyššího představitele vrchnostenské správy, ale jako paralelně úřadující osoba vykonávající úkony svěřené jí stabilně i dočasně, dle momentální potřeby. Mimo to představoval vedle hejtmana další kontrolní orgán správy – tak jako měl hejtman dohlížet na činnost a agendu důchodního písaře, byl u místohejtmana zdůrazněn dohled nad záležitostmi sirotků, tudíž analogicky také nad postupy sirotčího písaře.²²⁶ Jak tenká mohla být hranice mezi touto kontrolou a přímými zásahy, ukázal spor mezi místohejtmanem Valentinem Žaludem, jehož vizitační komisaři v roce 1614 učinili již podruhé správcem panství, a Mikulášem Faberem jmenovaným při téže příležitosti sirotčím písařem. Konflikt, který se roku 1618 mezi muži rozhořel, byl založen na Faberově přesvědčení, že Žalud zcela vědomě přestupoval v době správcovství své kompetence a byl dokonce zodpovědný za nedostatky v sirotčí pokladnici, které komora připsala Faberovi při jeho odchodu z funkce.²²⁷

Dalším z úředníků, kteří se významnou měrou podíleli na správě panství a dohledu nad jeho hospodářskou situací a finančními náležitostmi, byl pardubický *purkrabí*. Jednalo se de facto o nejstarší z vrchnostenských funkcí činných v rámci původního kunětickohorského a pardubického panství. Jejím představiteli byla původně svěřena správa pardubického zámku, případně hradu na Kunětické hoře, a dohled nad personálem daného objektu.²²⁸ Mimo to měl

---

z úředních postů do budoucna dosadit. Takto Adlspach ve své zprávě komoře z roku 1580 oznamoval, že jej bude po dobu nepřítomnosti zastupovat Jiřík Čejka z Olbramovic, jehož by ostatně v nejbližší době přijal rád do funkce místohejtmana. Citace viz předešlá pozn. pod čarou.

²²⁶ Ačkoli v jiných případech komora sloučení funkcí vítala a sama iniciovala, nebylo právě z tohoto důvodu žádoucí, aby post místohejtmana splynul s úřadem sirotčího písaře, případně aby jej vykonávala tatáž osoba. Přesto k tomu na konci 16. a počátku 17. století došlo hned dvakrát, když vykonávali oba úřady paralelně Valentin Žalud (1585-90) a posléze také Jan Vostřešanský (zřejmě 1601). Odmítáno bylo rovněž sjednocení úřadu sirotčího a důchodního písaře, v obou případech totiž spojení funkcí odstranilo jednu z možností vzájemné horizontální kontroly úředníků a mohlo tak pomoci usnadnit manipulaci se sirotčím majetkem.

²²⁷ Spor mezi Žaludem a Faberem, jehož průběh je zaznamenán v NA, SM, sg. P 70/5II, karta 1642, folio 102-266, se protáhl na šest let, během nichž se u výslechů vystřídala řada bývalých i stávajících úředníků kanceláře. Tomuto případu, díky kterému lze poodhalit pozadí některých problematických skutečností z běžné praxe a fungování pardubického vrchnostenského úřadu, bude věnována bližší pozornost v již výše zmiňované podkapitole č. 7. 2. 3.

²²⁸ Když byl roku 1579 jmenován purkrabím Kunětické hory Lorenc Lojovický, navrhoval Adlspach koupit k jeho užitku a výživě hradního personálu dvůr v nedalekých Brozanech, který byl toho času ve vlastnictví forstmistra Manšteina. V této souvislosti uvedl rovněž seznam hradního personálu a předešlé způsoby jeho zaopatření: „[...] jakož se toho jiní za pánů z Pernštejna, tak také za jeho milosti císařské, kteříž obydlí svý na hůře Kunětické měli a účastní byli, že se jim jistej počet čeledi chovalo, jako vrátnej, hlásnej a holomky, a dobře-li se pamatují, že jest všech pět osob, kterým se obzvláštní mzda ze zámku Pardubic platila, nicméně i pivo čelední dávalo, že by toho on Lorenc Lojovický slušně užítí měl.“ Z Pardubic mu nadto mělo být zasláno ještě

pardubický purkrabí dohlížel na hospodářství místních poplužních dvorů,²²⁹ pivovaru a mlýnů, jejichž správci mu byli povinni předkládat své účty a inventáře. Stejně jako místohejtman mohl se však i on, jakožto zástupce nebo společník hejtmana, účastnit řady událostí, včetně těch, při nichž docházelo k manipulaci s penězi. Proto byl ostatně komorou kladen neustálý důraz na to, aby osoba vykonávající daný úřad byla schopná a důsledná a aby byla při svém jmenování do funkce zavázána přísahou a povinností postavit za sebe rukojmí.

Výčet zástupců tohoto úřadu, jejichž jména jsou uvedena v rámci poznámkového aparátu následujících kapitol, není stejně jako u místohejtmanského úřadu zcela kontinuální. Tato skutečnost je dána jednak tím, že ani purkrabský úřad nebyl obsazen po celé sledované období. Druhým důvodem, který může být zároveň příčinou určitých nejasností při identifikaci toho kterého úředníka v písemných pramenech, je občasné spojování a opětovné oddělování postů purkrabiho a místohejtmana,²³⁰ případně svěření výkonu obou funkcí jedné osobě. Ta mohla být poté v písemných pramenech titulována buď jako představitel obou úředních postů anebo pouze jakožto zástupce jednoho úřadu, který stál zřejmě v pojetí pisatele na hierarchicky vyšší pozici.

---

půl korce žita každý týden, zbytek potravy měl však Lojovický odebírat z brozanského dvora. Lojovický působil na hradě zřejmě do své smrti roku 1580 nebo 1581, kdy je ve svatohavelském vyúčtování uvedena suma 4 kop českých postoupených na jeho pohřeb manželce Alžbětě. NA, SM, sg. P 70/5II, č. kartonu 1642, folio 45.

²²⁹ Tato povinnost dala zřejmě vzniknout jednomu z německých termínů užívaných v úředních materiálech pro tuto funkci, a sice „*Getreideschreiber*“ která v některých případech nahradila tradiční pojem „*Burggraf*“ či počestěný výraz „*Purgraf*“. Prvně uvedené označení může být přitom značně zavádějící s ohledem na skutečnost, zároveň s purkrabím působil při administrativě také samotný tzv. obilní písař označovaný stejným výrazem nebo pojmem „*Kornsreiber*“.

²³⁰ Na případné spojení funkcí se u Adlspacha informoval při své první cestě do Pardubic již výše zmíněný vrchní hejtman Hertvík Žejdlíc ze Šenfeldu. Adlspach na otázku odpověděl kladně s tím, že „*kdyby se kdo pilnej a pracovitej v to dáti chtěl, že by to dobře spraviti mohl.*“ Žejdlíc později ve své zprávě komoře doporučoval, aby byl v případě sjednocení postů nahrazen nynější místohejtman Jiřík Čejka z Olbramovic jmenovaný na Adlspachovu žádost v loňském roce (viz poznámka č. 225). Zdání doložil jednak argumentací, že „*[Čejka] ač člověk dobrý jest, však k této práci, která nemalá než dosti velká bude (poněvadž jeden dvory spravovati bude a po všech soudích držeti, též lid v spravedlnostech jejich soudnejch zastávati musí) prostý mi se zdá...[.]*“, jednak návrhem uvést do funkce Václava Sasku Vojjře, který byl výběřím posudného v chrudimském kraji a předešle působil jako purkrabí na Strakonících, hejtman a regent v Bechyni, Vimperku, Želči a Choustníku. NA, SM, sg. P 70/5II, č. kartonu 1642, folio 270n. Naproti tomu zpráva z roku 1618 také požadovala - s odkazem na rozlohu panství a hejtmanovy povinnosti - obsazení uvolněné pozice místohejtmana, ten měl však nadále fungovat paralelně s purkrabským úřadem. *Tamtéž*, folio 52. Blíže ke starobylé rodině Čejků z Olbramovic K. VYŠÍN, *Čejkové z Olbramovic*, in: ZKPP 1975, č. 9, str. 6-8.

5. 2. Vrchnostenská kancelář a její písaři

5. 2. 1 Důchodní a sirotčí písař

Oba úřady, o nichž bude řeč na následujících řádcích, byly již několikrát v textu zmíněny, většinou v rámci pasáží pojednávajících o finančních záležitostech panství. Často se jejich povinnosti skloňovaly rovněž ve vizitačních zprávách a relacích komisařů, kteří zpravidla nemávali k představitelům obou postů velkou důvěru a apelovali na hejtmany, aby obzvláště oni byli podrobováni častým a důsledným kontrolám. Není divu – osoby, které přijaly na svá bedra povinnosti důchodního či sirotčího písaře, byly zodpovědné za správu nejdůležitějších a nejobjemnějších finančních toků plynoucích v rámci pardubického panství i mimo něj. Byly také povinny vést o těchto sumách podrobné záznamy, jež byly sumarizovány v pravidelných týdenních, měsíčních, čtvrtletních a pololetních účtech. Samozřejmě mělo být přitom nejen řádné vedení a včasné předkládání počtů ke kontrole (každý týden hejtmanovi, komoře minimálně dvakrát ročně ke svatohavelskému a svatojiřskému termínu), ale především to, že budou ony zápisy – započítávající příjmy, vydání, dluhy i nedoplatky související s poskytnutými úvěry – odpovídat stavu finanční hotovosti uložené v důchodní/sirotčí pokladnici. Tento hypotetický předpoklad však jen ve velmi malém procentu případů odpovídal realitě (nejen) pardubického panství.

Podíváme-li se blíže na vzájemné postavení písařů v kontextu pardubického vrchnostenského aparátu, lze v zásadě říci, že *důchodní písař* stál o pomyslný stupínek výše než písař sirotčí, jehož činnost a agendu měl společně s hejtmanem (případně místohejtmanem) kontrolovat. Každý týden mu měli své finanční výkazy a přijaté sumy předkládat i další úředníci (kancelářští písaři, útratní, obroční a pojezdny písař, lesní a rybníční personál ad.), městští důchodní písaři i rychtáři jednotlivých vesnic. Přijatou peněžní hotovost měl po sečtení a porovnání s počty uložit do pokladnice a registra evidující příjmy i vydání za daný týden (tzv. „*registra týhodních outrat*“) předložit hejtmanovi, který je měl společně s důchodním písařem stvrdit svým podpisem.²³¹ Podobně měly být pojištěny také měsíční soupisy a evidence v tzv. hlavních registrech, na jejichž základě se vyhotovovaly

²³¹ Tato povinnost byla akcentována ve všech instrukcích i listech komorních radů, přesto roku 1571 napsal komisař Pavel Šturm komoře, že „*na příjmy všelijaké toho panství žádných téhodních register, tak jako na jiných panstvích, který by hejtman vlastní rukou podpisoval, se nedrží, a tak jsem musel písaři věřiti a v tom přestati, co mi koli toho, že přijal, předložil*“. NA, SM, sg. 195/11 (sv. 2), č. kartonu 2265, folio 81 (instrukce vyhotovená komorou Šturmovy při příležitosti vizitace viz TP5). To ostatně potvrdil několikrát i hejtman Adlspach, kterému bylo právě nedodržování pokynů stran evidence financí a kontroly počtů opakovaně vyčítáno (viz podkapitola č. 7. 2. 1).

statohavelské a svatojiřské počty. V záznamech měly být přitom zvláště vedeny běžné a zvláště stálé příjmy, v obou případech se však zapisovala jak přijatá a vydaná hotovost, tak naturální a materiální náležitosti.²³² Zřetelně odděleny – v účtech i v pokladnici – měly být rovněž částky určené na zaplacení berně. Ty byly posléze předávány pojezdnému písaři a odvezeny výběřčím hradeckého a chrudimského kraje.

Jak tyto sumy, tak ostatní částky, které byly z důchodů panství vyňaty důchodním písařem či hejtmanem, musely být nejen přesně specifikovány a odůvodněny, ale také podloženy stvrzením hejtmana, v případě větších sum též kvitancemi komory. Ty si mohla nechat účtárna či rentmistrovský úřad zaslat ke kontrole společně s hlavními registry, předložení kvitancí vyžadovali při vizitacích rovněž jednotliví komisaři.²³³ V rámci předešlé kapitoly bylo několikrát naznačeno, že malé výnosy jednotlivých panství byly přičítány právě nedoplatkům vzniklým nepořádností důchodních písařů, rozličnými machinacemi a podvody, proto upínali komisaři při kontrolách zvýšenou pozornost právě na tuto oblast. Důchodní písař byl povinen účastnit se revizí spolu s hejtmanem, odpovídat na otázky stran financí a účtů, vysvětlovat a zdůvodňovat případné nedostatky. Ani tato opatření, stejně tak upomínky, výtky, hrozby různými tresty i vězením však nezměnily nic na faktu, že de facto žádná z osob vykonávajících mezi lety 1560-1630 post důchodního písaře pardubického panství neopustila úřad s čistým štítem.²³⁴ Zodpovědnost za dluhy vzniklé v dobách úřadování připadla přitom

---

²³² Neustálý důraz na zpřesnění (nejen) agendy důchodního písaře, jež začalo být ve druhé polovině 16. století důsledněji vyžadováno na všech panstvích podřízených komoře, bylo často spojeno s iniciováním založení nových úředních knih, jež měly být oproti předešlým řádně, pravidelně a hlavně přehledně aktualizovány. Některé z takových podnětů realizovány byly, jiné nikoli. Na míře důslednosti úřednictva se ale tak jako tak příliš neprojevovaly, úřední agendě neprospěly ani podmínky života za třicetileté války. O velkých zmatcích v zápisech informuje v daném období mj. zpráva buchhalterie z roku 1637. Podle ní panovaly nepořádky ve všech knihách vedených vrchnostenskou i místní správou (zmíněna jsou kupříkladu purkrechtní registra, sirotčí počty ad.) a nebude-li přikročeno k podstatnějším změnám, „*nikdá takovým nepřipustnostem konce nebude.*“ NA, SM, inv. č. 2643, sg. P 70/9, karton č. 1646, folio 30^r.

²³³ Komisaři i vrchní hejtman často upozorňovali na to, že útraty nebyly mnohdy přímo specifikovány a zdůvodněny. Častá byla rovněž výtka, že se proplácely vysoké sumy za výživu a ošatné úředníků a zaměstnanců režijních podniků i za některé další potřeby, ačkoli měly být od roku 1571 hrazeny z deputátu vyměřeného hejtmanovi. Podrobněji se dané otázce věnovala mj. generální vizitace komorních panství vedená roku 1614 Václavem Vchynským ze Vchynic a Tetova, jež narozdíl od většiny předešlých komisí zavedla okamžitě řadu úsporných opatření. NA, SM, sg. P 100/5I, č. kartonu 1707, folio 1-33, viz též pozn. 175. Základní informace k Vchynského komisi P. VOREL, *Důsledky generální vizitace pardubického panství roku 1614*, in: Informační zpravodaj KPPM 1985, č. 2, str. 14-21.

²³⁴ De facto stejnou situaci dokládá pro rožmberské a švamberské prostředí v letech 1589-1616 A. Stejskal. Resty v řádech desetitisíců kop míšeňských za sebou přitom zanechávali jak komorní písaři zodpovídající za agendu celého dominia, tak správci jednotlivých panských důchodů, jejichž dluhy však zřídka překročily 1 000

po smrti mužů na jejich manželky a potomky. Jelikož při nástupu do funkce ručili úředníci v řadě případů svým majetkem, bylo po dobu kontroly účtů zemřelého písaře zakázáno s dědictvím manipulovat.²³⁵ Ačkoli nedoplatky do důchodní či sirotčí pokladnice panství měly mít sice přednost před nároky dalších nebožtíkových věřitelů, přesto bylo jejich vymáhání náročné a většinou se – spíše s menšími než většími výsledky - protáhlo i na několik let.

K těmto situacím přitom docházelo i přes řadu bezpečnostních opatření, kterými byla formálně manipulace vrchnostenskými financemi ošetřena. Jedním z takových kroků bylo situování kanceláře důchodního písaře v prostoru zámeckého areálu, kde mohl hejtman lépe dohlížet na jeho činnost. Dalším důvodem bylo zajištění lepší ochrany pokladny, která byla umístěna ve sklepě pod kanceláří.²³⁶ Klíče od ní měly být dle hejtmanské instrukce dva – jeden pro hejtmana a druhý pro důchodního písaře – a zámky sestrojeny takovým způsobem „*aby písař bez hejtmana a hejtman bez písaře k penězům nemohli.*“²³⁷ Na dodržování tohoto

---

kop míšeňských. Vzájemná komparace s realitou komorních panství ukazuje i na velmi podobnou realizaci kontrolní činnosti, kterou místo majitele panství vykonávala od roku 1578 revizní instituce (buchhalterie), potažmo její komisaři. I této účtárně předkládali jednotliví písaři své pololetní účty A. STEJSKAL, *Finanční zpronevěry a jejich funkce v politické a kulturní reprezentaci vrchnostenské byrokracie v Čechách na přelomu 16. a 17. století*, in: Lenka BOBKOVÁ (ed.), *Život na šlechtickém sídle v 16.-18. století*, Ústí nad Labem 1992, str. 82-94.

²³⁵ Ke splátce případného dluhu vzniklého v dobách výkonu úřední funkce se písaři zavazovali již při svém jmenování do úřadu. Proto kupříkladu Mandalena z Weitmile, vdova po důchodním písaři Matyáši Levhartickém, prakticky bezprostředně po smrti manžela zaslala komoře spolu s manžellovým kšaftem také prosbu o vyslání odpovědných osob (z účtárny či rentmistrovského úřadu), které by zkontrolovaly důchodní účty. NA, SM, sg. P 70/30, karton 1647, b. f. Levhartický byl přitom předešle z funkce odvolán právě kvůli nesrovnalostem ve finanční agendě. Více k jeho osobě I. HORÁK, *Náhrobní kámen Matyáše Levhartického z Levhartic v Pardubicích*, in: ZKPP 1974, č. 6, str. 10-11. Stejně tak Anna, vdova po správci dašického pivovaru Janu Kapitolovi, byla roku 1614 v rámci plánované koupě ždánického mlýna a dvora vyzvána, aby přispěla do závdavkové sumy na oba objekty a umenšila tak nebožtíkův dluh. Z požadované sumy 500 kop míšeňských nicméně poskytla pouze polovinu. NA, SM, sg. P 70/I-2, karton 1642, folio 196 n.

²³⁶ V pramenech se sice uvádí slovo „sklep“, které však v dobovém jazyce nemuselo představovat pouze podzemní prostor, nýbrž místnost s klenutým, nízkým stropem. P. VOREL, *Dějiny Přelouče I*, Přelouč 1999, str. 61.

²³⁷ J. KALOUSEK (ed.), *AČ XXII*, str. 208. Zajímavé je, že podle nedatováno konceptu nařízení (přepis viz TP6), jež se v úvodu obrací na pardubického hejtmana a důchodního písaře, adresováno ale mělo být všem hejtmanům komorních panství, se komora rozhodla pověřit dohledem nad pokladnicí kromě písaře a hejtmana ještě další dvě osoby. Truhlice měla být tedy opatřena hned čtyřmi zámky. Zbývající dva klíče měli dostat buď zdejší rychtáři „*neb jiní sousedé, lidi víry hodní a hospodáři dobří*“, kteří se posléze měli vždy ve smluvený den dostavit na pardubický zámek a dohlédnout na uložení peněz a register do truhlice. Vzhledem k tomu, že se v materiálech, které jsem měla při přípravě dané práce k dispozici a které časově pokrývají celé sledované období, nevyskytla jediná zmínka o praktikování tohoto opatření, zůstává otázkou, zda bylo vůbec uvedeno do praxe.

opatření apelovala komora několikrát, bylo zakotveno i v dalších komorních instrukcích pro pardubického hejtmana. Když se však na zabezpečení důchodů panství dotazoval roku 1581 vrchní hejtman, dostalo se mu poněkud vyhybavé odpovědi: „[...] *jak se peníze a důchody určené pánům Fugarům odvozují, to se nic do truhlice nekládá. A jak se to shromáždí, což můž bejtí nejpíš, to pánům Fugarům do Prahy dovezouc odvozuje.*“ Vzhledem k tomu, že se měly být Fuggerům na příkaz panovníka odváděny všechny výnosy pardubického panství, tak hejtman de facto potvrdil, že daný článek instrukce s písařem nedodržují. Neuvedl ani, jakými způsoby, na kterém místě a zda vůbec jsou finance v průběhu shromažďování jednotlivých dávek zabezpečeny.²³⁸

Na zámku byla (nebo alespoň měla být) uschovávána taktéž sirotčí truhlice. Kancelář samotného *sirotčího písaře* bychom však nenalezli zde, nýbrž v budovách tzv. Příhrádku, kde se nacházely světnice vyhrazené zdejšímu kancelářskému personálu.²³⁹ V těchto prostorách měl být písař k zastížení v dobách, kdy zrovna neobjížděl jednotlivé rychty a neúčastnil se stavění sirotků (okolo svátku sv. Lucie) nebo inventarizace a přebírání jejich movitého i nemovitého majetku po úmrtí otce nebo obou rodičů.²⁴⁰ Takto získaná finanční hotovost byla posléze ukládána do sirotčí truhlice, jež byla zabezpečena podobně jako ta důchodní, pouze s tím rozdílem, že klíče od jejího zámku měly být dle instrukce svěřeny třem osobám - sirotčímu i důchodnímu písaři a hejtmanovi.²⁴¹ Sirotčí písař býval v některých případech přítomen rovněž při sepisování kšaftů a mohl se stejně jako ostatní úředníci účastnit soudních

---

²³⁸ NA, SM, sg. P 70/5II, karton 1642, folio 270n. Jako možný úložný prostor se nabízí jiná truhlice, již měl mít písař dle instrukce přímo ve své kanceláři a ukládat do ní sumu, kterou od hejtmana dostával na případná týdenní vydání. Jedná se však pouze o hypotézu, která by odpovídala logice praktického života úřadu.

²³⁹ Jednalo se o opevněné předpolí zámku, jakousi spojnicí mezi městem a rezidencí (nákres viz OP8). Kromě kanceláří se zde nacházela také sýpka, konírna a výrobní dílny, jednalo se tedy zároveň o hospodářské zázemí zámeckého objektu. Před Sakařem (J. SAKAŘ, *DějinyIV/1*, str. 37-52) se popisu zámku a jeho okolí věnoval A. SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze I.*, str. 30n.

²⁴⁰ Cesty úředníků obecně, tedy i náklady spojené s pobyty sirotčího písaře na různých místech pardubického panství, byly propláceny (tzv. *pasírovány*) z důchodů panství. V rámci úsporných opatření byla proto v průběhu 70. let stávající praxe změněna a stavění sirotků se posléze konalo v prostoru pardubického zámku, kam se měli společně se sirotky dostavit zástupci jednotlivých rychet.

²⁴¹ Stejně jako v případě hlavní pokladnice bylo i u sirotčí truhlice navrhováno rozšířit počet kontrolorů o další dvě osoby. Ani v tomto případě se přitom nemělo jednat o členy vrchnostenského aparátu, nýbrž o pardubického primase a jednoho z místních radních. Tuto úpravu navrhla mj. již několikrát zmiňovaná Vchynského komise (NA, SM, inv. č. 2673, sg. P 100/5I, č. kartonu 1707, folio 5^a). Hejtman se přitom ve své korepondenci vždy zmiňuje o existenci jedné „*sirotčí truhly*“, kdežto na jiných panstvích se finance (alespoň dle zpráv zástupců místních aparátů, jež jsou uloženy v NA, SM, inv. č. 3312, sg. SM S 195/9 - II, karton 2264, b. f.) ukládaly do více truhlic. Ty byly sice také uloženy v prostorách místních zámků, klíče od nich však drželi jednotliví rychtáři.

jednání. Roku 1614 komisaři rovněž navrhovali, aby sirotčí písař v době, kdy nebude zaneprázdňen vlastní agendou, vypomáhal důchodnímu písaři s vedením účtů a mohli tak jeden druhého vzájemně kontrolovat.²⁴² S ohledem na tuto možnost vzájemné, horizontální kontroly také komora odmítala sloučení funkcí či svěřeni jejich agend jedné osobě.²⁴³

Úkolem sirotčího písaře bylo opatrovat finance sirotků, jistoty i částky pojištěné na nemovitém majetku až do doby, než dosáhne sirotek dospělosti, po tento čas byla dotyčnému vyplácena pouze základní hotovost potřebná pro jeho obživu a běžná vydání. V některých případech bylo převzetí dědictví dále podmíněno sňatkem sirotka či dosvědčením jeho řádného chování, poctivosti a pracovitosti, jež vydávaly osoby, k nimž byl dotyčný v průběhu let přidělen ke službě. Správa panství vystupovala však nejen jako ochránce sirotčího majetku – a to i ve vztahu k poručníkům, kteří by se mohli pokusit obohatit na majetku svého svěřence – ale také jako ručitel dobrého vychování a zprostředkovatel pracovní praxe. Zkušenost s různými druhy zaměstnání měla do budoucna sirotkům usnadnit hledání práce a živobytí, budoucím hospodářům zase napomoci k tomu, aby se jednou stali dobrými správci zděděného gruntu. Šafáři poplužních dvorů, představitelé pivovaru, mlýnů, místní hospodáři, sedláci, řemeslníci, obchodníci a další osoby přijímali nové pracovní síly obvykle hned po „stavuňcích“, v rámci kterých probíhala evidence sirotků. Po roce informovali vrchnost o tom, jak byli s prací sirotků spokojeni. Osvědčení mohl však vydávat i sám hejtman a další vrchnostenští úředníci, neboť někteří bystří jedinci bývali – zřejmě již na základě předešlých doporučení – přidělováni na vychování k vrchnostenské kanceláři.²⁴⁴

Ačkoli všechny instrukce zakazovaly jakékoli machinace se sirotčími penězi, byla právě sirotčí pokladnice zdrojem mnohých půjček a finanční jistotou v nejpotřebnějších situacích. O

---

²⁴² Ze zprávy hejtmana Adlspacha z roku 1567 vyplývá, že tuto funkci vykonával zřejmě sirotčí písař již v dřívějších dobách: „Což z kterého rybníka a kterého týhodne se utrží a komu zejména co prodáno jest, to se všecko do register trojích v přítomnosti mé, písaře důchodního, fišmejstra a Šimona, písaře sirotčího, kterejž proti písaři důchodnímu i fišmejstru rejstra drží, se vepisuje.“ NA, SM, SM P 70/2, karton 1642, folio 19^a.

²⁴³ Přesto ke spojení funkcí, podobně jako u dříve zmíněných postů místohejtmana a sirotčího písaře, v některých případech docházelo. Benátský důchodní písař Václav Žatecký ve své prosbě o propuštění ze služby roku 1639 dokonce uvedl, že vykonával oba úřady paralelně po dobu devatenácti let. NA, SM, sg. S 195/7 (sv. 1), karton 2262, folio 43^a.

²⁴⁴ Povinnost hejtmana vyhledávat k zámecké službě takové osoby byla dokonce zmíněna v komorní instrukci vydané roku 1604: „A majíce hejtman náš ty všecky sirotky před sebou tu opět s pilností též šetřiti má, jestli by se kdeří sirotci vostřejšího vtípu mezi nimi našli, aby ti mimo jiné fedrování na díle k literárnímu umění aneb [pro budoucí služeb našich potřebu], na řemesla k zdělávání rozdílných potřeb hospodářských oddáni a užívání byli.“ *AC XII*, str. 388. Pasáž označená hranatými závorkami byla do textu včleněna v instrukci z roku 1652.

vyzvedávání sirotčích peněz pro potřeby panovníka bylo stručně pojednáno v předešlé kapitole,²⁴⁵ kde bylo rovněž uvedeno, že zapůjčená suma sice měla být v brzké době splacena z posudného – v případě pardubického panství na ni měla plynout také část z příjmu panství a prostředky zadržené zběhlým či zemřelým sirotkům – ale v praxi se její umořování protáhlo na dlouhá léta.²⁴⁶ Do pokladnice dlužili dále nejen sami sirotčí písaři, za kterými zůstávaly stejně jako za důchodními resty v řádu stovek až tisíců kop. Dlužníky byli i ostatní vrchnostenští a městští úředníci, kteří si vypůjčovali ze sirotčích peněz pro soukromé účely,²⁴⁷ případně městské obce využívající daných sum pro rozhojnění obecního majetku. V seznamech dlužníků se objevovali též poddaní panství i mimopanští šlechtici či městské rady.

---

²⁴⁵ Z upomínky pardubských, jež byla komoře zaslána roku 1649, vysvítá, že panovník si vypůjčil roku 1568 sumu 2000 kop míšeňských i z pardubické městské sirotčí pokladnice. Dluh byl mezi lety 1568-1593 navýšen o úrok 3000 kop, přičemž splatnost samotné sumy byla roku 1593 Rudolfem II. prodloužena na dalších 27 let. Paralelní vedení městských sirotčích záležitosti a sirotčí agendy panství vyvolal výše uvedeného roku spor mezi městskou radou a vrchnostenských důchodním písařem. Pardubičtí totiž předložili komoře mimo Maxmiliánovy a Rudolfovy jistiny také dokument císaře Matyáše, jímž znovu prodlužoval splatnost půjčky, a vyžadovali na jeho základě navýšení sumy získané za uplynulá léta na úrocích. Písař Václav Najmon, který o dané jistině údajně slyšel poprvé za svých třiatřicet let působení při vrchnostenské kanceláři, naproti tomu doporučoval komoře splácet dluh i nadále dle jistiny z roku 1593 (neboť suma stále nebyla doplacena). Nesouhlasil také s tím, aby byla roční splátka 600 rýnských plynoucí z majetku zběhlých sirotků určena pouze městské obci, nýbrž aby jí byly pokrývány resty v zámecké sirotčí pokladnici (viz též dále pozn. č. 248). NA, SM, sg. P 70/9, karton č. 1646, folio 13.

²⁴⁶ Tato skutečnost nemusela být dána pouze výši vypůjčené částky, ale především nasčítáním úroků, které měli dlužníci splácet společně s ní. T. Siglová doložila, že výše úroku mohla v případě půjček ze sirotčích truhlic překročit hranici 6%, která byla stanovena zemskými zřízeními, a zmiňuje dokonce případ, kdy byla suma navýšena o 40%. K pardubickým poměrům blíže T. SIGLOVÁ *Sirotci a vdovy v městečku Dašicích v letech 1563–1618*, VSH 11, 2002, s. 3–40, podrobně se věnovala sirotčím knihám citovaná K. RŮCKEROVÁ, *Správa nad poddanými*, str. 94n. Pro srovnání též Bronislav CHOCHOLÁČ, *Sirotčí truhlice*, in: Tomáš Dvořák - Radomír Vlček (edd.), *Milý Bore... Profesoru Ctiboru Nečasovi k jeho sedmdesátým narozeninám věnují přátelé, kolegové a žáci*, Brno 2003, str. 43-48.

²⁴⁷ Dříve zmíněný Matyáš Levhartický, pardubický důchodní písař, takto zůstal po své smrti dlužen nejen do důchodní, ale i do sirotčí pokladnice. Spor o Levhartického kšaft se posléze řešil nejen mezi hejtmanem a českou komorou, ale také před městským soudem, kde jej napadl sirotčí písař Šimon Bumbal (mimořádně později rovněž odvolaný z funkce kvůli jistým nedoplatkům do sirotčí truhlice). Požadoval přitom po písařově vdově Mandaleně přednostní splacení nebožtíkova dluhu ve výši 400 kop míšeňských. Do sporu se zapojili také další z Levhartického věřitelů, zasáhl do něj i samotný hejtman, který přikázal uhradit ze zastaveného majetku a posléze prodaného domu (doklad o prodeji SOKA, AM Pce, *Knihy bílé*, č. knihy 56, folio 76) nejprve nebožtíkovy dluhy do důchodní pokladnice. Posléze měly přijít na řadu sirotčí peníze a až v poslední řadě pohledávky ostatních věřitelů. SOKA Pce, AM Pce, *Nálezy ve přích při právu města Pardubic (zlomek) 1570-1573*, inv. č. 153, č. knihy 122, folio 5-14^a. Spor Mandaleny a Bumbala se dostal až před apelační soud, ten však potvrdil hejtmanovo rozhodnutí a odmítl Mandalenin požadavek, aby jí sirotčí písař uhradil finance, které na náklady spojené se soudním procesem vynaložila. R. RŮŽIČKOVÁ - T. SIGLOVÁ, *Apelační soud a odvolání proti rozhodnutím nižších soudů pardubického panství. Případy řešené v civilním soudním řízení v 16.-18. století*, in: Sborník prací východočeských archivů, SOA Zámorsk 2009, str. 56-57.

Vymáhání dlužních a úrokových částek z tolika míst bylo samo o sobě nesnadné, velmi zdoluhavé a tak často nebyly dlužní částky ani po desetiletích splaceny v plném rozsahu. Sirotci, kteří nedostali v důsledku takto vzniklých nedostatků vyplaceny své řádné podíly, se v lepším případě pokoušeli sehnat obživu u hospodářů, které poznali za svých služebních let, případně se živili námezdní silou. Jiní však z panství utekli a zanechali za sebou mnohdy již tak dosti zpustlé grunty, které v následujících letech, kdy byly ponechávány v majetku úřadu pro případ návratu poddaných, ještě více chátraly.²⁴⁸

5. 2. 2 Kancelářský personál

Tzv. „soudná světnice“, kde probíhaly jak běžná jednání, tak soudní procesy a výslechy, se spolu s dalšími prostory vyhrazenými pro *kancelářský personál* nacházela v prostoru zmiňovaného Příhrádku. Kromě důchodního a sirotčího písaře, kteří stáli de facto v čele nejvýznamnějších finančních a účetních agend pardubického panství, byla součástí vrchnostenského aparátu ještě řada dalších osob, které měly na starost různé úkony spojené s běžnou kancelářskou prací, případně výběrem řádných i mimořádných platů a dávek. Funkce jednotlivých písařů nebyly přitom normativně a zřejmě ani v praxi zcela striktně odděleny. Střídání písařů u takřka všech druhů jednání s poddanými budí zdání, že delegování toho kterého písaře bylo spíše než výsledkem jakýchsi daných norem a pravidel projevem okamžité potřeby a časových možností představitelů aparátu. Komorní instrukce, relace komisařů a občasné zmínky v hejtmanově korespondenci, kde bývají v souvislosti s písaři uvedena přízviska *obroční (obilní), útratní, listovní a pojezdny*, nicméně jistou elementární specializaci potvrzují.

Písaři, v tomto případě zejména *listovní písař* a jeho pomocníci, přijímali a evidovali došlé písemnosti a připravovali koncepty některých zpráv, jež byly posléze postoupeny ke schválení hejtmanovi a dalším úředníkům. Jejich rukama byly vedeny rovněž zápisy v knihách svatebních smluv, purkrechtních i urburních registrech, agenda sporného i nesporného soudnictví a některé další písemnosti úředního charakteru, jejichž texty vznikaly jednak na

---

²⁴⁸ Na bídu některých vesnických vdov a sirotků, kteří se nejednou „žebrotou se živiti a hladem mřiti musejí“, upozorňoval roku 1649 pardubický sirotčí písař Václav Najmon. Uvedl při té příležitosti rovněž výši dluhu do sirotčí pokladny, který činil 44 401 kop 38 grošů a 5 denárů míš. NA, SM, sg. P 70/9, karton č. 1646, folio 12^a. Oproti roku 1579, kdy jej hejtman Adlspach vyčíslil na 21 835 kop 44 grošů míš., se tedy prakticky zdvojnásobil. Nutno podotknout, že v této částce byl započten i pernštejnský dluh, který se panovník zavázal splatit při koupi panství a z něhož zbývalo koncem 70. let k doplacení 14 835 kop grošů míšeňských. NA, SM, inv. č. 3312, sg. SM S 195/9 II, 2264, b. f. K porovnání pro pardubické poměry mladšího období Miroslav TOEGEL, *Zbihání poddaných na pardubickém panství v druhé polovině 17. století*, SH 7, 1960, str. 191–226.

základě písemných zpráv, jednak dle ústních jednání. *Obroční písař* evidoval obilí získané z poplužních dvorů, z dávek odváděných poddanými, stejně jako to, jež bylo zakoupeno pro běžnou spotřebu či pro výrobní činnost režijních podniků, zejména dašického pivovaru. Se správcem pivovaru,²⁴⁹ stejně tak s dvorními šafáři, oborníky z Kladrub a Kunětické hory, mlynáři a řadou dalších osob²⁵⁰ komunikoval rovněž *útratní písař*. Úkolem tohoto úředníka bylo zapisovat jednak roční množství zasetého i sklizeného obilí, jednak sumu naturálií vydanou ze sýpek pro běžnou spotřebu, výrobu i prodej. Evidenci útratního písaře podléhala také hospodářská zvířata chovaná při vrchnostenských podnicích a produkty živočišné výroby, které byly uvolněny k prodeji či k užítku zámecké kuchyně, případně byly zakoupeny pro její potřeby. Na základě těchto typů zápisů sepisoval posléze důchodní písař týdenní kuchyňské útraty.

Část personálu kanceláře mohla mimoto doprovázet hejtmana a ostatní představitele úřadu na úředních cestách v rámci pardubického panství i mimo něj, v některých případech mohli písaři dokonce nadřízené úředníky zastoupit. Docházelo k tomu i v poměrně významných událostech, při nichž docházelo k převodům či prodeji nemovitostí, sepisování majetkových a smluvních smluv, kšaftů i inventářů movitého majetku zemřelých osob. V souvislosti s těmito a některými dalšími úkony, které byly povětšinou nerozlučně spjaty s přesuny finanční hotovosti, bývá v pramenech kromě útratního písaře uváděn též (*písař*) *pojezdny*. Samo přízvisko naznačuje, že osoba vykonávající tuto funkci bývala pověřována především úkony vyžadující pohyb v terénu a přesuny mezi různými, často poměrně vzdálenými lokalitami. Při svých cestách tento úředník jednak doručoval a přebíral (nejen) úřední korespondenci, jednak urgoval nedoplatky a vymáhal pokuty uložené obyvatelům panství. Mohl se však také účastnit výročních i mimořádných soudních stání a sepisování různých typů písemností a smluv, za jejichž vyhotovení mu poddaní byli povinni zaplatit. Všechny finance, jež písař při svých

---

²⁴⁹ Správce dašického pivovaru měl spolu se svou čeládkou zaznamenávat, popřípadě tzv. „vrubovat“ (1 vrub čili nářez např. do hole či jiného dřevěného předmětu značil určitou jednotku, kupříkladu várku či prodaný sud), kolik varů se za týden v pivovaru uskutečnilo a kolik sudů, případně v jaké míře, komu a za jaký poplatek bylo prodáno. Při obeslání od důchodního písaře byli povinni přivést svá registra ke kontrole a postoupit je pro vyhotovení pololetních účtů. Mimoto adresoval hejtmán správci zdejšímu pivovaru řadu komorních nařízení, která měl předat dašickým sousedům. Stejně jako v případě Pardubic a Přelouče, považovala však nejednou i dašická městská rada zásahy komory za narušení suverenity obce. Některé pokyny proto ignorovala, nebránila se ani otevřenému sporu. Některé sporné momenty viz T. SIGLOVÁ, *Soudové zisku nenesou*, str. 166-68 (cit. z elektronické podoby disertační práce).

²⁵⁰ Největší množství personálu přitom čítal dašický pivovar a poplužní dvory. Zde dohlíželi na stálé i námezdní síly výše uvedený správce pivovaru (Dašice), šafáři a šafářky (poplužní dvory).

rozličných cestách nashromáždil, měl nicméně ihned po příjezdu do Pardubic uložit do důchodní pokladnice.

Kromě uvedených písařů byli mezi zaměstnance kanceláře počítáni rovněž „*kancelářští mládenci*“, pomocníci a „učedníci“ jednotlivých úředníků.²⁵¹ Jednalo se většinou o chlapce a mladé muže vybírané z rodin měšťanů i mimoměstských poddaných a sirotků, kteří takto získali základy triviálního vzdělání a osvojili si náležitosti písařského povolání. Otázkou zůstává, zda navštěvovali již předtím městskou školu (a byli vybráni kupříkladu na doporučení kantora) či zda mohla výuka zpočít až po jejich příchodu ke kanceláři. Každopádně prokázal-li některý z mladíků inteligenci a určitou míru talentu pro „písařské umění“, byly mu posléze představovány podrobně povinnosti jednotlivých písařů a záležitosti spojené s jejich úřední agendou. Někteří z mládenců zůstali u kanceláře i po dosažení dospělosti, kdy mohli nastoupit na místo některého z písařů. Nejedna z nich dokonce v průběhu svého života vystřídal hned několik úředních postů, pro obzvláště schopné a cílevědomé osobnosti nebyla zapovězena ani pozice sirotčího nebo důchodního písaře. Zářným příkladem takového úředníka byl již výše zmíněný Mikuláš Faber, původně sirotek z Týnce nad Labem. V zachovacích listech, které si nechával za své služby vystavovat od všech pardubických hejtmanů, je uvedeno, že („*od mladosti své jsa při tom zámku vychován*“) zastával průběžně funkce písaře listovního a pojezdného, písemnou agendu vyřizoval i pro mladšího fišmistra a hlásil se i na post písaře polesního. Roku 1615 byl vizitačními komisaři v čele s Václavem Vchynským z Vchynic jmenován sirotčím písařem.²⁵²

---

²⁵¹ Zpráva vrchního hejtmana z roku 1581 udává pět mládenců. Proti snížení počtu písařů a kancelářských pomocníků, jež bylo téhož roku komorou navrhováno, se hejtman ohradil s odkazem na množství agendy, kterou byla pardubická vrchnostenská kancelář nucena vyřizovat. Jiřík Adlspach ve svém zdání vrchnímu hejtmanu dokonce psal, že by bylo naopak vhodné počet písařů ještě navýšit. NA, SM, sg. P 70/5II, karton 1642, folio 270.

²⁵² Faberovy listy viz NA, SM, sg. P 70/5II, karton 1642, folio 170n a SM, sg. 70/30, č. kartonu 1647. Při vrchnostenské kanceláři byl vychován také Martin Borovec, který byl nejprve mladším písařem soudní světnice, posléze pojezdným, písařem útratním a obročním a od roku 1592 správcem dašického pivovaru. V rámci sirotčí služby zde působil též Mikuláš Podůlšanský, který z pozice pacholete v soudní světnici postoupil do funkce útratního písaře. Základní informace o písařích K. RŮCKEROVÁ, *Správa nad poddanými*, str. 162-163, originály dokumentů NA, SM, sg. 70/30, 70/32, karton 1647-1648. Nadějným synkům z poddanských poměrů se dostávalo výchovy při kanceláři i v pernštejnské době. Podobně jako později Faberovi otevřela tato možnost obzory též přeloučskému sirotkovi Martinu Zychovi, synovi zdejšího ševce. Ten vykonával v průběhu svého života post přeloučského radního písaře, koncem 50. let se stal místohejtmanem pardubického panství a posléze dokonce správcem moravských panství Vojtěcha z Pernštejna. Více o něm podkapitola č. 7. 1. 1. O procesu zaučování písařů a kariérách některých úředníků poddanského původu v jihočeském prostředí v mladším období viz P. MATLAS, *Shovívavá vrchnost*, zejména str. 114-124.

Všechny naznačené úkony spojené s kancelářskou agendou, požadavky jednotlivých úředníků i poddaných, množství agendy určené k vyřízení a evidenci, účast na úředních cestách a do jisté míry i kontrolní činnost spojená s úřední praxí jednotlivých písařů kladly na personál Příhrádku nemalé nároky. Za svou flexibilitu, pečlivost, spolehlivost a zodpovědnost měly být proto zúčastněné osoby odměněny stálým platem, ubytováním a stravováním na zámku, zpočátku jim bylo také hrazeno ošatné, obuvné a potřeby nutné pro výkon úřadu. Některé z nich měly možnost vyžádat si – po přimluvě hejtmana či jiného úředníka – i jisté mimořádné příspěvky, kupříkladu při příležitosti konání svatebního veselí.²⁵³ V poslední třetině 16. století však byly tyto zvyklosti několikrát narušeny cyklickými snahami komory o prosazení různých úsporných opatření. První výraznější pokus představovalo vyměření výše zmíněného deputátu, tedy pevně stanovené sumy, jež mohla být na výživu a potřeby zaměstnanců použita a již hejtmáné neměli překračovat. Když toto opatření zavedené roku 1571 nepřineslo odpovídající efekt,²⁵⁴ přistoupilo se ke zrušení některých výsad, včetně bezplatného stravování úředníků na pardubickém zámku, a snížení platů. Na demotivační důsledky těchto kroků, jež by se mohly neblaze projevit na výkonu funkce a analogicky tedy i správě panství, upozorňovali přitom jak hejtmáné, tak někteří komorní radové. Přesto právě toto pravidlo bylo na rozdíl od mnoha jiných do praxe skutečně zavedeno.

---

²⁵³ Při jedné z takových příležitostí, kdy se hejtmán Adlspach přimlouval za Mikuláše Mikulku, mladšího písaře soudné světnice sloužícího při kanceláři již od pacholety, uvedl, že se jedná de facto o místní zvyklost: „*předešle ten způsob byl, když který mládenec z písařů v stav manželský vstoupiti chtěl, že jest se jemu na pomoc k veselí svatebnímu z důchodů Jeho M^{stí} C^é panství pardubského pět kop grošů dávalo.*“ NA, SM, sg. P 70/30, karton 1647, b.f. Stejná suma byla postoupena listovnímu písaři Matyáši Chlumeckému roku 1581 nebo 1582. NA, SM, sg. P 70/5II, č. kartonu 1642, folio 45 (účet pro období od sv. Jiří 1581 do sv. Havla 1582).

²⁵⁴ Mimo vyměřený deputát bylo kupříkladu roku 1572 vydáno za stravu 1002 kop 12 grošů českých. SA, SM, inv. č. 3312, sg. S 195/1-I, karton 2257, folio 40-41. O čtyři léta později si nechala dvorská komora předložit vyrozumění, jak se zavedení deputátu projevilo na výnosech jednotlivých panství. Srovnání výnosů bylo přitom provedeno pro roky 1568-70 (tedy před zavedením deputátu – vor dem Deputat) a 1572-74 po zavedení deputátu (in dem Deputat). Suma příjmu činila v letech 1568-70 celkem 85 554 kop 52 groše a půl denáru (průměrný roční příjem 28 518 kop 17 grošů 2 a půl denáru), po zavedení deputátu 1572-74 celkem 83 767 kop 24 grošů 4 denáry (průměr 27 922 kop 28grošů 1 denár). Samotnému pardubickému panství bylo v letech 1568-70 z této sumy přičítáno celkem 51 784 kop 22 grošů 1 denár (roční průměr vyčíslen na 17 261 kop 27 grošů 2 a půl denáru), 1572-74 pak 40 795kop 2 groše 6 a půl denáru (průměrně tedy 13 598 kop 20 grošů 6a půl d za rok). Propad lze pozorovat i u ostatních částí komorního komplexu (kromě přerovského panství), přičemž chlumecké panství, jehož výnos byl v daných letech v porovnání s pardubickým zhruba třetinový, zaznamenalo pokles přibližně o 2 200 kop míšeňských z celkového výnosu. U ostatních oblastí se již jednalo vesměs o rozdíly v řádech stovek, nikoli tisíců kop. Koncept dokumentu viz NA, SM, sg. S 195/5(sv. 3) karton 2261, folio 78-84. Pro posouzení příčin kolísání výnosů panství, rozdílu mezi odhadovanými a reálnými zisky a otázky, do jaké míry lze tyto trendy vůbec vztahovat k zásahům komory, by bylo do budoucna zapotřebí podrobnějších studií dotýkajících se hospodářské a finanční správy jednotlivých oblastí.

5. 3 Rybniční a lesní hospodářství

Význam pardubického rybníkářství nejen v rámci hospodářství daného panství, ale obecně v kontextu komorního komplexu, byl nastíněn již ve třetí kapitole. Považuji však na tomto místě za dobré připomenout, že zisky z tohoto odvětví tvořily v průměru 40-50% z výnosů celého pardubického panství, přičemž počet zdejších rybníků se pohyboval okolo číselky 230. Velmi podstatný krajinný i hospodářský prvek panství představovaly vedle rybniční sítě rovněž místní lesy, které pokrývaly přibližně jednu čtvrtinu rozlohy panství. Lesní porost nebyl vnímán pouze jako prostor konání kratochvílí v podobě lovů a honů, ale také jako zásobárna dřeva pro stavební a výrobní činnost, běžnou potřebu, otop i pro vývoz a prodej. Zisky z obou odvětví plynuly stejně jako ostatní příjmy do zámecké pokladnice a následně do kanceláře komorního rentmistra, případně do rukou králových vyslanců či faktorů fuggerovského finančního domu.

Nutno podotknout, že do Prahy byla komoře či panovníkovi zasílána nejen utržená hotovost, ale také samotné produkty obou odvětví – ryby především při příležitosti návštěv panovnického dvora, arciknížat a významných hostů, větší množství dřeva zejména pro potřeby rozsáhlejších oprav a přestaveb. Prizmatem tohoto finančního i materiálního sejetí je nutno vnímat eminentní zájem české komory na dobrém stavu místních rybníků a lesní sítě, na který byl kladen důraz ve všech instrukcích a korespondenci a o němž chtěli být radové pravidelně informováni. A to nikoli pouze prostřednictvím osoby hejtmana, vizitátorů, představitelů zemských úřadů či úředních osob podřízených komoře (kupříkladu vrchního lovčího), nýbrž samotnými představiteli rybniční a lesní správy pardubického panství. Obvykle s nimi proto udržovali přímý písemný i osobní kontakt, který mohl na první pohled budít zdání důslednějšího dozoru, než jakému podléhali jiní vrchnostenští úředníci. Na druhou stranu mohl ale dotyčným osobám zajistit jistou míru samostatnosti a nezávislosti na hejtmanovi a ostatních člancích místní správy.

5. 3. 1 Správa pardubické rybniční sítě

V čele správy rybničního hospodářství stála osoba *fišmistra*, jemuž byl podřízen další rybniční personál, čítající *dva mladší fišmistry* (jednoho ke straně bohदानecké, druhého ke straně rosické), *porybné (rybniční) písaře*,²⁵⁵ *haltýřníky*, *sádečníky*, *rybniční pacholky* a

---

²⁵⁵ Osoba rybničního písaře byla nepřímo zmíněna již v pernštejské instrukci určené hejtmanovi pardubického panství roku 1525: „*It. peníze za ryby, ty také upomínány býti mají osobou tou, kteráž k tomu obrácena jest... ten peníze ty přijímati má a z nich počet mně* [tj. Vojtěchovi z Pernštejna] *těž činiti povinnen jest.*“ *AC XII*, str. 81.

holomky. Každoročně prováděli násadu rybníků i jejich výlov a následný rozvoz a prodej obyvatelům panství i mimopanským kupcům a obchodníkům, společně měli pečovat o dobrý stav rybníční sítě, vodních kanálů, haltýřů i stavidel. Každodenní dohled měl též minimalizovat ztráty způsobené některými poddanými a pytláky, kteří se pokoušeli obohatit své jídelníčky vrchnostenskými kapry a štikami. Zvýšená pozornost měla být vodní síti věnována na jaře a po velkých letních bouřích, aby bylo možné včas odhadnout nebezpečí povodní a škod a učinit příslušná opatření.

Jednou ze stěžejních povinností rybníčního personálu, za jejíž splnění zodpovídal fišmistr společně s rybníčním písařem, byla evidence příjmů z prodeje (případně výše úvěru, za něž byly ryby poskytnuty), jejich řádné sečtení a předání důchodnímu písaři a hejtmanovi.²⁵⁶ Hotovost měla být během výlovů ukládána do zvláštní truhlice, respektive do přihrádek, na které byl úložní prostor nádoby rozdělen. Finance byly do jednotlivých otvorů vhazovány podle druhu a stáří výlovu, za něž byly utrženy (v případě Pardubic zejména za kapry a štiky). I v tomto případě bylo uplatněno pravidlo dvou klíčů - jeden byl svěřen porybnému písaři, jeden hejtmanovi. Spolu s truhlicí měla být důchodnímu písaři pravidelně předkládána také rybníční registra, do kterých se stejně jako v případě sirotčích a důchodních knih zapisovaly nejen příjmy, ale i vydání určená na nákup násady, materiálu potřebného k údržbě a opravám rybníků. Bylo tak možné porovnat nejen rozdíly mezi příjmy a výdaji, ale také mezi násadou, očekávaným ziskem a reálným výlovem toho kterého rybníku. Znatelná disproporce mezi těmito položkami byla často předmětem dotazů komisařů, vrchního hejtmana i samotných komorních radů.²⁵⁷ S nepochopením komory se setkala v 70. letech

---

Mladší fišmistři, kteří měli vypomáhat přednímu (hlavnímu) fišmistrovi při kontrolách rybníků, měli k ruce své písaře, v pramenech označované analogicky jako mladší rybníční písaři.

²⁵⁶ Ryby, k jejichž přenosu či převozu byly využívány vozíky a koše naplněné čistou vodou, byly váženy a prodávány na džbery, nikoli na kopy (kopa po 4 a půl kopách míšeňských), jak žádali při svých návštěvách komisaři. Kancléř komory Daniel Škréta dokonce uvedl, že když se tento příkaz pokusili pardubičtí roku 1613 v rámci letních výlovů naplnit, řada kupců odmítla ryby přijmout. NA, SM, sg. P 70/5I-2, karton 1642, folio 21. Blíže *AC XXII*, str. 205.

²⁵⁷ Vrchnostenští úředníci na tyto otázky odpovídali velmi povšechně s odkazem na různé faktory, na nichž byl příjem závislý, neradí také předem odhadovali výnosy z rybníčního hospodaření. Komisaři naopak ve svých odhadech počítali s jakousi „ideální sumou“, již získali vynásobením množství násady a ceny za jeden džber/jednu kopy ryb. O problematice rozličných měř byla řeč v předešlé poznámce, hejtmané, fišmistři, ale i někteří z komorních radů upozorňovali rovněž na řadu podmínek, jež ovlivňovaly konečný výnos. Nejednalo se pouze o přírodní faktory, ale také o počet vysušených rybníků, stav a lokace těch, které byly určeny daného roku k výlovu. Připomínaly se rovněž škody způsobené černou zvěří (především na rybnících nacházejících se blízko lesního porostu), ptactvem a vodními živočichy, stejně jako vodním pychem, který se na Pardubicku velmi

rovněž praxe účtování rybničního hospodářství, které se buchhalterii zasílalo pouze jednou ročně, při svatojiřském termínu. Komoře se tak jednak zdržovaly příjmy potřebné ke splátkám vlastních i císařových pohledávek, mimoto si byla v kontextu neustálých problémů s důchodními písaři vědoma nebezpečí možných machinací s těmito sumami. I přes její důrazné upomínky však nebyly rybniční zisky uvedeny ve svatohavelském počtu ani počátkem 80. let.²⁵⁸

Již výše bylo naznačeno, že o otázkách souvisejících s tématem rybniční správy jednala komora, případně jí delegovaní úředníci, jak s hejtmanem (v otázkách finančních pochopitelně i s důchodním písařem), tak s pardubickým fišmistrem. Ten také zasílal komoře pravidelná hlášení o stavu a opravách rybniční sítě, vysušení a osívání některých rybníků i následných výnosech. Mohl též navrhopvat nové plochy vhodné k vybudování vodního díla a - byla-li tato oblast alespoň zčásti osídlena - podílet se na jednáních o náhradě zatopených parcel. Velmi výraznou osobností na tomto postu byl Matouš Křížanovský z Živanic, první fišmistr komorní éry, který se těšil značné autoritě nejen v domácím prostředí, ale i v prostředí komorní rady.²⁵⁹ Když převzal roku 1572 daný úřad Jan Bořek z Poličan a Velehrádku, syn pernštejnského hejtmana Čeňka Bořka z Poličan, cítil se uražen skutečností, že komora neposílala zprávy dotýkající se rybničního hospodářství oproti dřívějším zvyklostem jemu jako přednímu fišmistrovu, nýbrž hejtmanovi panství. Urgoval v této záležitosti opakovaně komorní rady a uvedl, že se kvůli podobným zásahům do svých pravomocí stával terčem posměchu.²⁶⁰ S ohledem na daná příkoří zvažoval dokonce odchod z funkce.

---

rozmohl. Daniel Škréta uvedl ve své zprávě dokonce místní slovní hříčku odkazující na nejistoty stran rybničních zisků, kdy: „[...] *Jobecní o tom říkají, že rybníci, chybníci.*“ Citace viz předešlá pozn. pod čarou.

258 Viz kupříkladu počet předložený od svatého Havla 1580 do svatého Jiří 1581, kde jsou uvedeny jak příjmy (8444 kop 44 grošů čes. 2 denáry a 1 a půl hal), tak prozatimní výdaje (803 kop 9 grošů čes. 9 denárů 1 halěr) související s rybničním hospodářstvím. Naproti tomu účet pro pololetí od sv. Jiří do sv. Havla roku 1582 se o rybničním hospodářství vůbec nezmiňuje. NA, SM, sg. P 70/5I, karton 1642, folio 34 n.

259 Komora byla dokonce fišmistrovým „dlužníkem“ - ještě koncem 60. let na ní skrze hejtmana urgoval částku, jež zapůjčil Jaroslavovi z Pernštejna. Za Pernštejnovy dluhy podle smlouvy o koupi pardubického panství převzal totiž zodpovědnost panovník a dohledem nad jejich umořováním pověřil komoru. Viz NA, SM, sg. P 70/30, karton 1647, b. f.

260 „*Že toliko při tom zachováván budu jakož nebožtík Matouš [Křížanovský], což by se tak koli auřadu mého dotejkalo, že o to ke mně od Vašich milo^{sti} by se mělo dopisovati a ne k jinému, což mně s nemalých posměchem jest [...] a tak jestliže by to mělo bejti a vaši milosti mně v tom opomítati, nemohl bych nijak pro posměch svůj v tom trvati [...] a protož vždy Vaši milostí za to žádám, že při tom zůstaven budu tak jako předešlý fišmejstr tak*

5. 3. 2 Lesní správa

Vrchním představitelem lesní správy pardubického panství byl *forstmistr*, jehož postavení v hierarchii správy bylo oproti ostatním jmenovaným úřadům poněkud atypické. Oficiálně podléhal stejně jako ostatní zaměstnanci zámku hejtmanovi panství, který měl společně s ním vybírat prostranství k mýcení a posléze dohlížet na evidenci a prodej dřeva. Ani jeden z nich však nesměl rozhodnout o jakémkoli kroku dotýkajícím se lesního hospodářství, aniž by jej zkonzultovali nejen s komorou, ale rovněž s osobou *nejvyššího lovčího (jägrmistra)* Království českého, která zodpovídala za správu českého komplexu královských lesů.²⁶¹ O jeho stavu měl komoru pravidelně informovat a zároveň předkládat návrhy, které plochy se mají ponechat nedotčené, které naopak vymýtit, případně jaké revíry by bylo z hlediska zvýšení výnosnosti vhodné odprodat či naopak přikoupit. K těmto návrhům se mohli vyjádřit hejtmané i samotní forstmistři jednotlivých panství,²⁶² slovo *jägrmistra* mělo

---

aby mi žádný v tom, což k úřadu mému náleží nevkračoval[...]“ Jednalo se přitom jak o běžné záležitosti dotýkající se jakýmkoli způsobem rybníční správy panství, dotazy, připomínky i výtky, které vyžadovaly vyjádření fišmistra, tak o rozhodující slovo ve výběru rybníčního personálu. Bořkovu nevoli zřejmě rozjitřila nedávná událost, kdy byla za pomocného fišmistra vybrána bez jeho vědomí nekompetentní osoba což by on sám nedopustil („*byl bych já na to místo dobrého, rozumného podfišmistra způsobil, ne tak jak by mi snad tu nějaký strčen byl, čemuž by nic nerozuměl, tomuž já bych povolil nemohl*“). *Tamtéž*, b. f. Bořkovy výtky zřejmě nevyzněly naprázdno, neboť posléze s komorou čile korespondoval nejen on, ale i jeho nástupce Franc Čířek z Dybsdorfu (jeho zprávy kupříkladu v NA, SM, sg. P 70/90, č. kartonu 1651, folio 6n).

²⁶¹ Instrukce vydané pro tento úřad roku 1568 a 1599 viz *AČ XXII*, str. 241-50 a 344. Opis instrukce z roku 1599 je uložen v SOA Třeboň, Historica Třeboň, inv. č. 7411, sg. 5915, folio 217-264. Zprávy lovčího zasilané dvorské komoře od roku 1554 do 1614 viz NA, ČDKM, sg. ČDKM IV – Čechy - 17/4, karton 37.

²⁶² Z toho důvodu měl ostatně hejtman *jägrmistra* na jeho objížďkách doprovázet a mít přehled o tom, která lesní prostranství a v jakém rozsahu budou určena ke kácení. Tento postup byl vyžadován na všech komorních panstvích a promítl se i do redakce druhé komorní instrukce, která byla zaslána na jednotlivá panství k roku 1615 (viz *AČ XXII*, str. 467). V ní je přímo řečeno, že na předešle užívané výmluvy hejtmanů, podle nichž se některá mýcení děla sice na příkaz *jägrmistra*, avšak bez jejich vědomí, nebude brán do budoucna zřetel, neboť za komorní fořty nesou zodpovědnost všichni tři úředníci. V souvislosti s touto zmínkou nelze nepřipomenout relaci vrchního hejtmana o správě pardubického panství z roku 1581, v níž přímo uvedl, že *jägrmistr* ani *forstmistr* nejenže v dané otázce vůbec nekomunikují s pardubickým hejtmanem a „*kdež se jim líbí, tu mejtí*“, ale *forstmistr* není dokonce přítomen ani při některých prodejkách dřeva, což „*zřetelně proti instrukci jest*“. NA, SM, sg. P 70 /5I, č. kartonu 1642, folio 9. V některých případech se zase dřevo kácelo bez vědomí *jägrmistra*, k čemuž se v jednom ze svých listů přiznal sám hejtman. Rovnou též komoru informoval, že ani do budoucna není z praktických důvodů ochoten vyčkávat na svolení lovčího či na jeho příjezd v dobách, kdy bylo panství ohroženo povodněmi a bylo nutné postavit neprodleně tarasy nebo opravit vodní díla. *Tamtéž*, sg. 70/2, folio 18. To však zřejmě nebyly jediné momenty, kdy se kácelo bez vědomí zemského úředníka, alespoň soudě dle stížnosti Mikuláše Chmele z poloviny 60. let. Chmel mj. tvrdil, že tehdejší hejtman Adlspach spolu se svým švagrem, *forstmistrem* Jetřichem Manšteinem z Pappenheimu, odebírali z vrchnostenských lesů pravidelně a bez vědomí nadřízených orgánů dřevo pro své potřeby. Chmelova stížnost a reakce obou úředníků viz podkapitola 7. 2. 1.

nicméně před komorou i panovníkem značnou váhu. Před započítím jakékoli manipulace se dřevem, tedy i v případě, kdy jej bylo zapotřebí pro naléhavé opravy a přestavby, museli proto vrchnostenští úředníci vyčkat jägrmistra příjezdu a posouzení situace. Do jeho kompetence spadalo také rozhodování o tom, jaká suma by se měla ten který rok z lesů utržit.²⁶³ Jednotliví představitelé lesní správy podléhali tedy nejen hejtmanově, ale i jägrmistrově dohledu, jeho účast byla ostatně vyžadována i při jejich jmenování a uvedení do funkce. Neméně důležité byly kontrolní pravomoci, kterými disponoval nejvyšší lovčí ve vztahu k lesnímu personálu a pomocí nichž na něj komora de facto přenesla značný díl zodpovědnosti za řádnou správu lesního hospodářství.²⁶⁴

Samotný forstmistr jakožto nejvyšší představitel lesní správy pardubického panství měl tedy v zásadě dohlížet na to, aby všechny náležitosti probíhaly jednak dle instrukce, která mu měla být předána při nástupu do úřadu, jednak dle vzájemné dohody s hejtmanem a jägrmistrem. Mezi ony „náležitosti“ je přitom nutno zahrnout nejen uvedené, přesně vyměřené mýcení lesů a následný prodej dřeva, ale také péči o zvěř, zajištění pravidelných kontrol jednotlivých revírů a dopadení případných škůdců a pytláků, kterých se v rozsáhlých pardubických lesích, zejména pak v tzv. Království (úseku přiléhajícím k Hradci Králové), vyskytovalo немало.²⁶⁵ Nelze opomenout rovněž forstmistrovu účast při řešení některých

---

²⁶³ Někdy mohl stát však vytyčený rozsah mýcení v protikladu ke zprávám komorních radů, kteří stejně jako v jiných případech i v této souvislosti nabádali personál k šetrnosti. Když roku 1566 takto rozeslala komora všem hejtmanům výtku, že se na panstvích kácí každý týden příliš velké množství dřeva, což způsobuje panovníkovi veliké škody, argumentoval poděbradský, lyský i pardubský hejtman shodně právě tvrzením, že se tak děje na základě povolení samotné komory a především z příkazu jägrmistra Dětřicha Schwendiho. Lovčí téhož roku nařídil pardubickým, aby stávající prodej dřeva vynášející okolo 2 000 kop míšeňských, navýšili na 2 500 kop, což považoval pardubický hejtman jednak za přemrštěné, jednak za značně škodlivé pro pardubické lesy. NA, SM, sg. S 195/6 (sv. 1), karton 2261, folio 77-78.

²⁶⁴ Roku 1633 zaslal vrchní hejtman komoře zprávu pojednávající o „neřádech“ forstmistrů na křivoklátském, zbirovském, točnickém a královedvorském panství, v níž bylo uvedeno, že dotyční úředníci prodávají dřevo a pronajímají louky bez vědomí hejtmana a obracejí takto získanou hotovost ve svůj prospěch. Objevilo se zde rovněž nařčení ohledně přijímání peněz za posudí a i za prodej piva z některých krčm. Stížnost přeposlala komora k vyřízení nejvyššímu lovčímu a připojila doprovodný list, v němž na něj – nikoli na hejtmana nebo komisaře, jak bylo zvykem u neřádů ostatních členů vrchnostenského personálu - de facto delegovala zodpovědnost za prošetření a napravení dané situace. NA, SM, sg. S 195/6 (sv. 2) karton 2262, folio 368.

²⁶⁵ Myslivost byla prokázána jak některým urozeným osobám, které byly v důsledku toho dokonce předvolány před komorní soud, tak poddaným daného panství i mimopanským měšťanům a obyvatelům vesnic. Pytláci u sebe většinou mívali nejen pytlácká oka, tenata a chladné zbraně, ale také zakázané ručnice, které po přistižení při činu neváhali obrátit proti lesnímu personálu. Zajímavé je, že ačkoli tresty uvedené v zemském zřízení byly úředníkům známy a při soudech často citovány (pardubičtí je přitom velmi často používali ve spojitosti s Brikciho a posléze i Koldínovou sbírkou městských práv), nebyly v konečné fázi vždy uplatněny a realizovány. Mimo příkladů, které byly popsány v pozn. č. 219, lze v daném kontextu uvést rovněž osobu Jana Mlejníka,

hraničních sporů, o jejichž průběhu a (v ideálním případě smírném) řešení podával zprávy komoře.²⁶⁶ K ruce měl podobně jako fišmistr několik pomocníků, především *polesné, hajné, forstknechty, myslivce a polesní holomky*. Stejně jako pro rybniční správu, byla i pro potřeby lesního personálu určena osoba, která měla na starost evidenci náležitostí spojených s lesním hospodářstvím. Úkolem *polesného písaře* bylo pořizovat zápisy o tom, kolik dřeva a jakého typu bylo v tom kterém revíru pokáceno, na jaké potřeby bylo následně využito,²⁶⁷ případně komu a za kolik bylo prodáno nebo věnováno (v rámci deputátu či z milosti těm, jejichž obydlí bylo poničeno povodněmi, krupobitím či požáry). Příjem těchto peněz měl stejně jako

---

obyvatele blízkého Hradce Králové, který byl v pardubické šatlavě poprvé roku 1580, kdy byl spolu s dalšími muži uvězněn pro pytláctví. Jeden z vyslychaných lesních škůdců, Marek Volavka z Hradce, se o něm zmiňoval posléze i roku 1592 (Volavkův výslech viz SOA Zámorsk, Vs Pce, *Kniha smolná aneb černá*, č. knihy 272, folio 103-148). Při jeho prvním uvěznění, kterému předcházelo nejen přistižení přímo při činu, ale i četné výpovědi svědků o již předešlém, opakovaném pytláctví, mu byla na vlastní žádost udělena milost podmíněná splacením 50 kop českých. Muž však pokutu nesplatil a - slovy hejtmána „*kladouc sobě takovou milost za hřbet*“ - zůstával ve vězení nadále. Adlspach žádal komoru o radu ohledně dalšího postupu s Mlejnkem i s jiným uvězněným, který byl vydán na mučení, posléze katem znovu zhojen a zůstával též nadále v šatlavě v očekávání svého rozsudku. Ani v jednom případě nebyl kapitální trest vyneseno okamžitě, nebyl dokonce hejtmanem ani zmíněn. NA, SM, sg. P 70/30, karton 1647, b.f. Též řada dalších případů z pardubických smolných knih i výše zmíněných Register poddanských smluv dokládá, že dobové zákoníky a jimi vyměřené tresty byly sice mezi úřednictvem i místními měšťany dobře známy, to však neznamená, že byly v praxi za všech okolností uplatněny.

²⁶⁶ Činit tak mohl buď skrze osobu hejtmána a jeho zprávy, ke kterým podobně jako fišmistr připojoval svá zdání. Zprávy však bylo možné do Prahy zasilat i samostatně, bez konzultace s hejtmanem, který se tak o nich někdy dozvěděl až od komorních radů žádajících jej o vyjádření k forstmistrově listu. Čilou korespondenci vedl s komorou především Jetřich Manštein z Pappenheimu, švagr Jiřího Adlspacha, bývalý kunětickohorský purkrabí a vlastník několika statků v Pardubicích i blízkém okolí (viz německy psané listy v NA, SM, sg. P 70/30, karton 1647). Manšteinovým nástupcem se stal Václav Krupý z Probluze, manžel Mandaleny Svítkovské ze Škudel, dcery pernštejnského úředníka Buriana Svítkovského, mezi další významné osobnosti z řad pardubického lesního personálu patřil též Jiřík Čulík z Rutvasu a Klamovského vrchu. Do Pardubic přišel z Chlumce (předtím zřejmě sloužil také na Křivoklátě) a původně měl nastoupit na post fišmistra (lze tak alespoň soudit z listu předního fišmistra Jana Bořka z Poličan z roku 1580, který považoval Čulíka za vhodného nástupce na svou pozici – NA, SM, sg. 70/30, č. kartonu 1647, b. f.). Byl zřejmě synem Jana Čulíka, pardubického poddaného (sám Bořek uvedl, že byl na panství „*od dětství vychován*“) a za své zásluhy byl v průběhu 80. let nobilitován. Čulíkův syn, taktéž Jiřík, pokračoval později v otcových stopách a stal se pardubickým hajným. Nelze opomenout rovněž osobu Ehrenfrida z Berbisdorfu, působícího na Pardubicku od roku 1606, o němž byla řeč v podkapitole 3. 2. 2 v souvislosti s jeho účastí na stavovském povstání. Na jeho místo nastoupil Šmidl Henrykar z Eberku, jehož ženou se stala Anna Alžběta Czellerová z Rozenthalu, dcera pardubického hejtmána Kašpara Czellera (viz soupis pardubických hejtmanů, TP4). Základní informace o jednotlivých úřednících T. ŠIMEK, *Správa*, str. 153, o Jiříkovi Čulíkovi K. VYŠÍN, *Čulíkové z Rutvasu*, in: ZKPP 1975, č. 3, str. 6-7, rodina Krupého z Probluze TÝŽ, *Krupý z Probluze*, in: ZKPP 1975, č. 2, str. 7-8, zmínky o Berbisdorfovi viz pozn. č. 139, zmínka o Henrykarovi z Eberku výše zmíněný K. VYŠÍN, *Cellerové z Rozenthalu*, str. 25 a G. KADLEC, *Náhrobníky na kostele P. Marie v Pardubicích*. 6) *Náhrobník Jiřího Šmidly Henrykera z Eberku*, in: ZKPP 1985, č. 11/12, str. 252-54.

²⁶⁷ Velká část z dřeva obráceného k potřebám panství byla využita na opravy rybniční sítě a mostů. Na panství se dokonce dováželo pro tyto potřeby dřevo i z jiných panství, v listech hejtmána jsou zmiňovány kupříkladu poděbradské duby.

rybniční písař srovnat s vydáními a předkládat je na pardubickém zámku pravidelně důchodnímu písaři.

6. Úřední instrukce a nařízení – teorie „shora“?

Již výše v textu byla zmíněna některá nařízení, která byla udělována jednak samotné české komoře, vrchnímu hejtmanovi i komorním komisařům, jednak vrchnostenskému aparátu jednotlivých komorních panství, jimž především je věnována tato kapitola. Než přistoupíme k samotným textům, považuji za nutné upozornit na skutečnost, že ne každý dokument, který obsahuje pokyny stran správy, hospodářství a financí lze označit jako instrukci. Pod tímto termínem se skrývá „*souhrn nařízení, rad a návodů o veškeré správě celého panství nebo některého jeho správního odvětví, který vydal majitel panství nebo jeho zástupce úředníkům na panství, a to všem nebo některému z nich.*“²⁶⁸ Pardubická vrchnostenská kancelář měla v průběhu sledovaného období k dispozici hned několik norem tohoto druhu, jež obsahovaly pokyny pro jednotlivé úřední posty a jejich představitele. Podle toho, v jaké podobě, za jakých podmínek a pro koho byly vydány, je lze rozčlenit na několik typů. Jednalo se jednak o instrukce vydávané při nástupu toho kterého úředníka do funkce (v daném kontextu první komorní instrukce pro pardubického hejtmana k roku 1563), případně znovu vyhotovované pro jeho následníky. Tyto texty mohly mít stejné znění jako dřívější pokyny, popřípadě mohly obsahovat drobné úpravy a zpřesnění reagující na zkušenosti z praxe (instrukce vydané mezi rokem 1615/1616-1652). Paralelně s nimi komora vydávala nařízení dotýkající se pouze jedné konkrétní oblasti správy, kupříkladu výše zmíněný text upravující proces přebírání, evidence a opatrování vrchnostenských platů a dávek (viz TP6). Pokud bylo zapotřebí revidovat více bodů předešlé instrukce, popřípadě pokud tento text přestal odpovídat potřebám komory a samotných lokálních správ, mohla být vydána (případně vydány) zcela nová/é instrukce, jež nahrazovala/y v plném rozsahu předešlý text (předešlé texty) a byla/y určena/y více panstvím. Většinou znamenala/y nejen zpřesnění, rozšíření a formální i obsahovou úpravu stávajících norem, ale rovněž doplnění některých nových článků

---

²⁶⁸ V. ČERNÝ, *Hospodářské instrukce*, str. 11. Nepočítají se tedy mezi ně tzv. „knižní instrukce“, tištěné rady a návody o správě obecně (např. Brtvínova kniha) či o náležitostech určitého odvětví (Dubraviovo dílo *De piscinis*), jež nejsou určeny konkrétnímu panství (oblasti). Zahrnout nelze ani zákoníky a právní sbírky (zemská, městská i vesnická zřízení), ani soudní artikuly. Zároveň nelze zapomínat, že tyto normativní prameny v praxi koexistovaly vedle sebe a úředníci i poddaní se k nim uchýlovali dle momentální potřeby a dané situace. Argumentovali jimi také v průběhu oficiálních jednání a soudních stání (viz výše uvedená praxe citování městských a zemských práv v rámci akuzačních i inkvizičních procesů na pardubickém panství, pozn. č. 129 a 265).

nebo celých tematických oddílů. Legalizovala/y také některé z přechozích pokynů panovníka, návrhů komisařů, vrchního hejtmana i samotných vrchnostenských úředníků. Takovým textem byla například komorní instrukce z roku 1603/1604.²⁶⁹

Instrukce, které se zachovaly do dnešních dnů, případně, o jejichž existenci a některých dílčích aspektech víme díky dochované korespondenci a materiálům předávaným na komunikační linii panství – nadřízené orgány, zobrazovaly jakousi „ideální podobu“ úřadování. Ta byla – či lépe řečeno měla být – po představiteli funkce požadována, v ideálním případě se jí měl on sám snažit dosáhnout.²⁷⁰ Jednotlivé články textu uváděly proto (více či méně podrobný) výčet povinností úředníka a pokyny pro různé sféry a oblasti správy, včetně otázek hospodářských a finančních.²⁷¹ Vyměřovaly také jeho postavení vůči komoře, případně dalším správním orgánům – viz výše jägrmistr-forstmistři jednotlivých panství – a k ostatním složkám vrchnostenského aparátu. Velmi silný motiv v těchto vztazích představoval prvek

---

²⁶⁹ Klasifikaci vrchnostenských norem provedl ve svém článku rovněž M. Bastl, který uvádí jednak písemné instalační instrukce, dále pokyny vydávané „ad hoc“ v korespondenci vrchnosti a úřednictva a neméně významné ústní pokyny, na které se úředníci v korespondenci zpětně odvolávali. Milan BASTL - *Policejní disciplinace a boj s kriminalitou v rožmberském Českém Krumlově*, in: Měšťané, šlechta a duchovenstvo v rezidenčních městech raného novověku (16.-18. století). Sborník příspěvků z konference uspořádané v Prostějově ve dnech 25.-27. dubna 1995 Muzeem Prostějovska v Prostějově a Rakouským ústavem pro východní a jihovýchodní Evropu, odbočka Brno, Prostějov 1997, str. 366. Ačkoli byly posledně jmenované pokyny považovány spíše za provizorní řešení, které mělo být v nejbližší době pojištěno písemně, setkáváme se s nimi poměrně hojně i na Pardubicku. Zdejší personál se na nepsané instrukce odvolával především v souvislosti s kontrolami komisařů či vrchního hejtmana, osoby účastníci se pololetních vyúčtování přímo v úřadu české komory pak odkazovaly i na pokyny samotného prezidenta komory, případně jednotlivých komorních radů, zástupců buchhalterie nebo rentmistrovského úřadu. Oni sami se na komorní radu obraceli ze žádostí o osobní jednání při řešení zásadních otázek i problémů v oblasti správní, finanční i hospodářské. Nutno říci, že ne vždy u ní našli odpověď, v takovém případě byli odkázáni na dvorskou komoru, případně na samotného panovníka. Jiřík Adlspach takto v březnu roku 1568 psal Maxmiliánovi II., když mu byla na základě pololetních účtů vyčtena a připsána k restu částka, kterou (bez předchozí konzultace s komorou) vyčlenil na potřeby jägrmistra a jeho pomocníků při účasti na místních honech. NA, SM, inv. č. 2643, sg. P 70/5, karton 1644, folio 312. V době vlády Rudolfa II. se tentýž hejtman odvolával dokonce na osobní jednání se samotným panovníkem.

²⁷⁰ A. Stejskal instrukce charakterizuje jako „prostředek, který mají podřízení a nadřízení proto, aby dosáhli konformního jednání.“ A. STEJSKAL, *Geneze a emancipace*, str. 23. Je nutné mít proto při jejich studiu na paměti, že samy o sobě nejsou zrcadlem reality, spíše skicou toho, jak měla vypadat. Na tuto skutečnost ostatně upozorňoval již V. Černý: „Instrukce hospodářské jako pramen historický je třeba bráti s kritickou opatrností [...] teprve doplněním dalšího materiálu archivního lze zjistit, zdali a pokud se hospodařilo vskutku tak, jak instrukce radily.“ Viz *c. d.*, str. 14. Sám se však posléze podle znění norem podobu (nejen) úředníkovy života konstruoval.

²⁷¹ Stejně tak mohly vymezovat postupy a praktiky, které byly považovány za překročení úředních pravomocí a jako takové mohly být odpovídajícím způsobem sankcionovány. V instrukcích určených pardubickému hejtmanovi byla právě tato pasáž jednou z nejobměňovanějších částí textu, která se průběžně zpřesňovala a rozšiřovala o nové články (viz TP7).

vzájemné kontroly, jež měla probíhat jak „shora dolů“, tedy ze strany „nadřízeného“ orgánu k úřadům podřízeným (komora vůči vrchnímu hejtmanovi a komisařům, tito vůči hejtmanovi a ostatním složkám vrchnostenského aparátu), tak v opačném směru. Takto hejtman jako nejvyšší představitel panství dohlížel na vrchnostenské úředníky i na představitele městské a vesnické samosprávy, tyto orgány však zároveň mohly být pověřeny kontrolou vrchnostenského aparátu (během soudních jednání, vyřizování sirotčích záležitostí ad.). Mimo to byl zde přítomen prvek horizontální kontroly, jež měla probíhat paralelně mezi jednotlivými členy aparátu.²⁷²

Komorní instrukce určené hejtmanům jednotlivých panství, tedy i tomu pardubickému, byly vydávány jménem panovníka a jejich formální i obsahová úprava bývala velmi podobná. Většina těch, jež jsou zmiňovány v této práci, je edičně zpřístupněna,²⁷³ další instrukce a nařízení, případně zmínky o jejich existenci, byly v rámci příprav této práce objeveny mezi obsáhlou materií Staré manipulace (NA) a ve fondu Velkostatek Pardubice (SOA Zámorsk). Nutno na tomto místě připomenout, že instrukce, jejichž adresátem byl hejtman, obsahovaly zároveň pokyny pro další složky zdejšího správního aparátu. Tyto elementární artikuly se měly stát většinou základem pro vypracování samostatných instrukcí určených jednotlivým členům aparátu. Sepsáním takových pokynů bývali v některých případech pověřeni hejtmané, což umožňovalo přizpůsobit je lépe potřebám a poměrům panujícím na daném panství. Ti měli poté odeslat text ke kontrole komorním radům, kteří jej poté postoupili se svým zdáním a možnými připomínkami dvorské komoře a panovníkovi.

Druhou možností bylo vyhotovení instrukce ze strany samotné české komory, popřípadě vrchního hejtmana komorních panství. V takovém případě mohl být text zaslán k posouzení

---

²⁷² Jak již bylo naznačeno v předešlé kapitole, na vzájemný dohled byl kladen silný důraz zejména při nakládání s financemi a účty, jež předkládali jednotliví vrchnostenští písaři i městské a vesnické obce. V konečné fázi za ně sice nesli největší díl zodpovědnosti hejtman a důchodní písař, jejichž jmény byly vyhotovovány pololetní účty, na průběžných vyúčtováních a kontrolách se ale podílely i další osoby (purkrabí, místohejtman, sirotčí písař ad.). Stále více byli kontrolou a participací nejen na záležitostech finančního, ale i hospodářského a soudního charakteru, pověřováni rovněž členové místních samospráv, a to i v záležitostech, za něž dříve ručili členové vrchnostenského aparátu. Tento trend pokračoval i v 17. století a projevil se mj. na požadavcích, jež byly kladeny na osoby volené do městských rad. Oproti 16. století, kdy se lze v seznamech rad setkat i po několik let stále se stejnými jmény, se koncem následujícího století konšelé střídali mnohem častěji a v jejich řadách se vedle „zachovalých a zasloužilých“ mužů objevovali i mladší měšťané. Sám hejtman přitom odůvodňoval jejich jmenování lepším vzděláním a znalostí úředních postupů. K porovnání T. SIGLOVÁ, *Soudové zisky nenesou*, str. 150 n., více v následující kapitole.

²⁷³ Přepisy instrukcí lze nalézt v již mnohokrát zmiňovaném *AC XXXII*, obecně k nim V. ČERNÝ, *c. d.*, zejména str. 11-25, zde též pro srovnání seznamem autorem recipovaných textů (*Tamtéž*, str. 275-378).

hejtmanovi dotyčného/dotyčných panství a dalším odpovědným úředníkům se žádostí o bedlivé pročení a sdělení případných připomínek. Stalo se tak kupříkladu roku 1582, kdy byly sepsány hned dvě instrukce pro pardubické úředníky – jedna (společná) pro místohejtmana a purkrabího, druhá pro předního fišmistra.²⁷⁴ K posouzení ji dostal jednak pardubický hejman Jiřík Adlspach, jednak komisař Vilém Opprstorf. Oba ji měli projít jakožto znalci místních poměrů a navrhnout případné úpravy.²⁷⁵ Můžeme předpokládat, že ani další instrukce neplynuly „shora dolů“, bez jakékoli recepce nižších orgánů, jak by se mohlo ze znění konečných verzí zdát. Nezodpovězenou otázkou, jež je dána absencí odpovědi dotčených osob a v některých případech samotných originálů daných instrukcí (což bohužel platí i pro výše uvedené texty), prozatím zůstává to, do jaké míry se případné připomínky odrazily v konečném zpracování. S tím ostatně souvisí otazník uvedený v názvu této kapitoly odhalující pochyby o tom, že takové instrukce byly pouze teorií přicházející „shora“, jíž dotyční úředníci bez předchozích připomínek i následných výtek pasivně přijímali a aplikovali, nehledě na to, zda se s ní ztotožňovali či nikoli.

Následující řádky přibližují a srovnávají texty, které byly na panství delegovány ve sledovaném období. Komparace přitom probíhá nejen v této rovině, ale rovněž v souvztažnosti k časově starším i mladším pokynům, což umožňuje důkladněji nastínit jednotlivé proměny a úpravy a přiblížit proměňující a zpřesňující se představy o povinnostech jednotlivých úředníků. Tyto posuny a novinky nám mohou napovědět leccos o realitě (ne)fungování daných úřadů a případných neuralgických místech, kterých se konkrétně na pardubickém panství objevilo hned několik.

---

²⁷⁴ Sepsáním instrukce pro purkrabího byl ostatně pověřen při svém nástupu do funkce roku 1563 již Adlspach, posléze ji měl zaslat ke zhlédnutí nejvyššímu pražskému purkrabímu. Ještě roku 1581 však vrchní hejtmán po své návštěvě Pardubic upozorňoval komoru, že místohejtman, purkrabí ani fišmistr tohoto panství žádnou instrukci nemají. Její vydání o rok později bylo tedy s největší pravděpodobností důsledkem Žejdicovy urgencye. Sepsání jednotného textu pro místohejtmana i purkrabího odráží dobovou tendenci opakovaného spojování a rozdělování těchto dvou funkcí, o níž bylo blíže pojednáno v předešlé kapitole. Zpráva vrchního hejtmana viz NA, SM, sg. P 70 5/I, karton 1642, folio 1-19.

²⁷⁵ „I poněvadž vy také toho panství a těch úřadů povědomi jste a nejednou jste tam za komisaře nařízení byli, protož vám takové instrukci k uvážení a korigování odsíláme, přátelsky žádajíc, že v ně bedlivě nahlédnete a uznátelei co potřebného k opravení, změnění, přidání neb ujmutí, to k nápravě přivedete.“ Výňatek z konceptu listu adresovaného Opprstorfovi, viz NA, SM, sg. P 70/30, karton 1647, b.f.

6. 1 Instrukce vydané v 16. století

6. 1. 1 Text Vojtěcha z Pernštejna

Stejně jako byla v kapitole o dějinách panství předsunuta komornímu období pasáž pojednávající o perňštejnské éře, považují i v tomto případě za nutné přiblížit nejprve ve stručnosti instrukci vydanou pro hejtmana pardubického panství Vojtěchem z Pernštejna. Zaprvé pro porovnání, zadruhé z čistě utilitárního hlediska – právě ona byla zřejmě stěžejním dokumentem, jímž se řídil Čeněk Bořek z Poličan, perňštejnský hejtman, který zůstal ve své funkci i po odprodeji Pardubic a spravoval panství do své smrti roku 1561. Nahlížel do něj jistě i Burian Svítkovský ze Škudel působící jako správce panství od roku 1560 do převzetí hejtmanské funkce Jiřikem Adlspachem v roce 1563. Nezachovala se sice intaktně, k dispozici máme nicméně její výtah, jehož vznik byl Josefem Kalouskem s ohledem na jména úředníků, jež jsou v textu uvedena, datován k roku 1525.²⁷⁶ Oproti mladším instrukcím pojednávalo dané nařízení jen velmi stručně o rybníčním i dvorovém hospodářství a dalších šlechtických podnicích, která byly zřejmě obsáhleji rozpracována v plném znění textu. Naproti tomu stejně jako komorní instrukce věnovalo velký prostor finančním a účetním záležitostem a zdůrazňovalo nejen hejtmanovu rozhodovací a soudní pravomoc, ale také povinnost zjišťovat klid a smír mezi poddanými i jejich bezpečí. Toho měl docílit nejen vyhledáváním a příkladným trestáním přestupků a zločinů spáchaných jak mimopanskými, tak zdejšími obyvateli, ale především urovnáváním konfliktů a napravením případných křivd.²⁷⁷ Již v předešlé kapitole byla zdůrazněna hejtmanova povinnost zprostředkovávat

---

²⁷⁶ Sepsání tohoto textu bylo Vojtěchem z Pernštejna odůvodněno ryze pragmaticky, neboť původní zřízení „*jest obšírně sepsané a častému přečtení obtížné a všeho v paměti obdržeti nemožné, proto tobě [hejtmanovi] kratší sepsání po artykulích dávám.*“ *AČ XXII*, str. 78.

²⁷⁷ Moment vzájemného urovnání, ať již mimosoudně či na základě rozhodnutí soudu, který byl doprovázen v některých případech formulací udávající podmínky dohody a stvrzen podáním ruky nebo přísahou, byl ostatně jedním ze základních kamenů společenského života raněnovověké obce. Smír přitom mohli zprostředkovat nejen tzv. právní přátelé (zástupci sporných stran) nebo vrchnostenská úředníci, ale také vybrané – nejlépe nezainteresané – osoby (ubrmáni), které posoudily danou situaci a navrhly okolnosti a podmínky úmluvy. Od momentu, kdy byly smluvené podmínky zapsány do úředních knih, mohlo být jakékoli jejich porušení v budoucnu sankcionováno. Velmi významnou roli hrál smír ve sporech o čest, kde jej většinou doprovázela omluva, vzájemné uznání za „dobrého a poctivého člověka“ a závěrečná formulace potvrzující zachování počestnosti svěřících se osob. V takovém případě mohla být za připomenutí sporu pokutována i osoba, jež nebyla původně do sporu zapojena. Stalo se to kupříkladu pardubickému měšťanu Matouši Plzákovi, který zastupoval jednu z místních vdov a odmítal komunikovat s „právním přítelem“ druhé strany, pekařem Štěpánem Rosou. Tento muž měl za sebou hned několik sporů, z nichž většinu vyvolal v opilosti a nezdráhal se při nich použít ani silných slov. Roku 1570 zhaněl jiného pekařského mistra Jana Šempeka, kterého označil v domě rychtáře za „*zvyjebeného zrádce*“, nedlouho poté byl dokonce „*pro svůj dlouhý neobřezaný jazyk*“ uvězněn

spolu s ostatními úředníky smírná řešení mezi místními poddanými. V textu jsou zmíněny mj. i půtky mezi osobami městského a rytířského stavu, které nebyly zřejmě nikterak výjimečným jevem. Jako jeden z jejich důsledků lze vnímat výše zmíněné rozhodnutí obce o zamítnutí prodeje městských nemovitostí osobám šlechtického původu.

Úvodní články instrukce se stejně jako mladší texty týkají správy zámku a dohledu nad čeledí zaměstnanou při něm i při dvorech.²⁷⁸ Velkou měrou se měl na něm podílet i Pavel Vániš, významný pernštejnský úředník působící ve správě pardubického panství od počátku 16. století.²⁷⁹ Funkce, kterou vykonával, není sice přímo specifikována, povinnosti, jež jsou v této souvislosti uvedeny (opatrování zámku, přijímání zámecké čeledi i služebníků ke službě ve dvorech, jejich kontrola), však odkazují s největší pravděpodobností na post pardubického purkrabí. Oba úředníci byli povinni dohlížet na finanční záležitosti a přijímání dávek, které měli každou neděli purkmistři, rychtáři a další osoby předávat na zámku důchodnímu písaři. Hejtman měl dokonce povinnost vést paralelní registra běžných důchodů a každé čtyři neděle z nich stejně jako důchodní písař provést vyúčtování, což po představitelích dané funkce později požadovala též česká komora. Kompletní vyúčtování měli úředníci předkládat svému pánovi dvakrát ročně, při svatém Jiří a svatém Havlu.

---

v městské Bílé věži. SOkA Pce, AM Pce, *Nálezy ve přích*, č. knihy 122, folio 2^f-4^f. O rok později bylo jeho jméno připomínáno v městských počtech, s tím, že „*po částém trestání a napominání [...] stavu panskému, rytířskému, osobám úředním lál, hromoval a to v domě Jiříka Čulíka [budoucí pardubický forstmistr, pozn.aut.] vožravši se sousedy svolával [...]*“. SOkA Pce, AM Pce, *Knihy městských počtů I*, dodatek II D1, folio 195^a. Plzák na tyto případy upozornil apelační soud s tím, že Rosa dle jeho názoru není kompetentní pro post právního přítele. Soud však jeho námitku zamítl a dokonce Plzákovi pohrozil vězením za to, že jítí staré spory. SOkA Pce, AM Pce, *Knihy smluvní památné*, inv. č. 32, knihy 1, folio 137^f. Ke sporům o čest v pardubickém prostředí zmíněné práce T. Siglové, k porovnání Jana SCHWALLEROVÁ-FÁČKOVÁ, *Spory poddaných městečka Veselí nad Lužnicí ve světle rychtářských knih (1630-1783)*, Praha 2002 (rigorózní práce), případně TÁŽ, *Život a dobrá čest jedním krokem kráčeji*". *Čest a každodennost ve Veselí nad Lužnicí v 17. a 18. století*, in: Kuděj 8/2006, str. 26-45.

²⁷⁸ Dvorovému hospodářství měl hejtman spolu s purkrabím věnovat zvýšenou pozornost. To znamenalo nejen pečlivě vybírat osoby šafářů, nabádat je k šetrnosti a neustálému dohledu nad místní čeládkou a námezdníky, ale také osobně kontrolovat, zda ve dvorech setba i sklizeň obilí a dalších plodin probíhá bez prodlení a jakékoli újmy na výnosech a příjmech pána z Pernštejna. Obzvláště bedlivě měli být dohledu úředníků a šafářů podrobeni mlatci obilí, kteří byli vrchností často podezíráni ze záměrného prodlužování služby směřujícího k získání lepšího finančního ohodnocení. Z tohoto důvodu s nimi později byla smlouvena mzda nikoli za odpracované dny, ale za odvedený výmlat.

²⁷⁹ S bohdanečskými bratry Pavlem i Jiřím Vánišovými, později nobilitovanými a užívajícími přídomku ze Ždánic, se setkáváme ve vrchnostenské službě již za Viléma z Pernštejna. Vojtěch je dokonce roku 1531 zahrnul do svého testamentu a odkázal každému z nich po 300 kopách grošů českých. Blíže k oběma V. PRCHAL, *Úřednický aparát*, především str. 97-98.

Všechny peněžní zisky měly být ukládány do truhlice uchovávané na pardubickém zámku, od níž měly mít stejně jako v komorní éře klíče dvě osoby.²⁸⁰ Případné dluhy a nedoplatky do pokladnice měli úředníci evidovat a bez jakýchkoli prodlení upomínat.²⁸¹ Jakékoli půjčky či vydání z této sumy zapisované spolu s finančními i materiálními příjmy vždy o sobotách do týdenních register mohly být ostatně uskutečněny pouze na základě písemného souhlasu pána z Pernštejna. Ten také hejtmana v instrukci hned na několika místech a v různých souvislostech nabádal k šetrnosti a bedlivému uvážení a prošetření všech útrat.²⁸² Musel být proto schopen posoudit nutnost a opodstatněnost případných oprav zámku, rybníční sítě, dvorů i podniků, jejichž dobrý stav byl pro příjmy panské pokladny nezbytný, a mít o těchto věcech dobrý přehled. Mimo jiné z tohoto důvodu bylo jeho povinností seznámit se s instrukcemi vydanými ostatním úředníkům a být s nimi v pravidelném kontaktu.²⁸³ Den, kdy se měla odehrávat společná jednání aparátu, zástupců městských a vesnických samospráv, šafářů, mlynářů a dalších představitelů jednotlivých vrchnostenských podniků, byl instrukcí stanoven na neděli. Důvodem byla s největší pravděpodobností přítomnost jednotlivých složek správního aparátu ve městě při odvádění dávek důchodnímu písaři.

Obzvláštní pozornost měl hejtman věnovat také obraně majetku a práv jednotlivých sirotků, jejichž stavuňky se měly konat přímo v Pardubicích o vánočních svátcích. Půjčky ze sirotčí pokladnice, musely být stejně jako v komorní éře vydávány pouze na základě svolení vrchnosti, ta s nimi však nikterak nešetřila. Velké množství sirotčích sum sloužilo k potřebám zdejších poddaných, rad obou měst a městeček i vesnických samospráv a v neposlední řadě samotného šlechtického rodu, přestože oficiálně vystupovali Pernštejnové jako ochránci

---

²⁸⁰ Zajímavé je, že ačkoli i v perňštejnské době byly od truhlice dva klíče, hejtman nebyl držitelem ani jednoho z nich. První měl na starost důchodní písař, držitelem druhého byl jistý „*Petr písař*“, jehož funkce není v tomto kontextu specifikována. Na dalších stranách instrukce je nicméně zmiňován jako pomocník důchodního písaře a osoba zodpovědná za kontrolu rybníčních register, jež měl vést paralelně s rybníčním písařem. *Tamtéž*, str. 80.

²⁸¹ Vojtěch upozornil i na dřívější nešvar promíjení některých díle nesplacených dluhů, kterému měli úředníci do budoucna zamezit, „*neb jsem já již pro takové nepilné upomínání o několik set přišel.*“ *AČ XXII*, str. 80.

²⁸² „*A když se má zapsati za novou věc, vždycky na starou se vyptaj, a ti zápisové at' se rozvažují a zapisují bez mé škody, poněvadž skrze ty zápisy sobotní mnoho peněz každéj rok vydám. Protož tobě i jinejm poroučím, abyste mne v tom opatřili, at' jich darmo nedávám.*“ *Ibidem*, str. 82

²⁸³ V textu je zmínka rovněž o dříve vydaných zřízeních určených místním fišmistrům: „*It. vzhlídej v zřízení fišmajstrům Pardubským ode mne vydaná, a což se koli v nich na tebe vztahuje, toho neopouštěj a k nim i ke všem služebníkům majm, kteříž se věcí mejch pod správou tvou na Pardubicích dotýkají, pro každý neřád uznalaj a škodu mou dostatečně promluv, a oni v tom at' jsou tebou napraveni.*“ *Ibid.*, str. 81.

sirotčího majetku.²⁸⁴ Ačkoli měly být právě tyto sumy, ať již byly zapůjčeny kterékoli osobě a za jakýmkoli účelem, upomínány co nejdůsledněji a získané finance ihned ukládány do sirotčí truhlice, realita byla i v této době odlišná od psané normy. Sám Vojtěch ostatně upozorňoval na nešvary stran sirotčích peněz a napomínal své úředníky, aby těmito nedostatky nenechávali trpět nezaopatřené sirotky.

Již v této instrukci se objevilo také nařízení o osívání vysušených rybníků, jež bylo v různých obměnách součástí každého z komorních nařízení. Vrchnost si jím vymíňovala právo využít dané plochy pro svou potřebu, čemuž byly dle Vojtěchova názoru v předešlých letech kladeny překážky právě ze strany některých úředníků osívajících vysušené prostory pro své potřeby. Tato možnost vedlejšího zisku byla mezi úřednictvem i přes opakované zákazy hojně využívána prakticky po celé sledované období. Dochovaly se dokonce seznamy jednotlivých osob a výše výnosů z takto využitých ploch, které obraceli dotyční úředníci – někdy dokonce s vědomím a souhlasem komorních radů – ke svému prospěchu.

Vojtěch z Pernštejna neopomněl v daném textu zmínit městské zřízení, jež bylo Pardubicím uděleno Vilémem z Pernštejna (viz podkapitola 3.1). Svobody udělené měšťanům měl sice hejtman respektovat a vyvarovat se jejich překračování, zároveň měl však totéž vyžadovat od měšťanů. Ve vztahu k poddaným zmiňoval Vojtěch také jisté artikuly, které měli úředníci jeho jménem přečítat při příležitosti výročních soudů a které zřejmě plnily funkci jakýchsi místních zřízení.²⁸⁵

6. 1. 2 Komorní instrukce (nejen) pro pardubického hejtmana

První instrukce, která vymezovala povinnosti hejtmana pardubického panství jakožto úředníka podřízeného české komoře, je datována k 15. říjnu roku 1563. Připojen k ní byl list Maxmilliána II. adresovaný přímo Jiříku Adlspachovi z Damsdorfu, osobě vykonávající od tohoto roku daný úřad.²⁸⁶ Panovník v něm kromě oficiálního vyjádření důvěry, že zasláné

---

²⁸⁴ „Ať jest těch peněz pilně napomínáno, neb já se obávám, že jsou velmi roztrhány, a já tak pravím, že bych radši sám v některé věci zhynul, nežli bych se toho dopustiti, aby skrze neopatrnost mou nebo tvou sirotkuom co ubývati a jich spravedlnosti tratiti mělo.“ *Ibid.*, str. 85.

²⁸⁵ „It. atykule při soudech, kteréž se lidem čtou z rozkázání mého, při kterajch jest konečná vůle má, aby se tak zachovávaly, jak napsány jsou: tebe za to žádám a ouřadu tvého napomínám, aby k tomu lidi přísně měl, aby se podli (nich) zachovávali v městečkách i ve vseh. *Ibidem*, str. 85

²⁸⁶ Oba texty viz *AČ XXII*, str. 199-213. Ačkoli se uvádí, že instrukce byla Adlspachovi udělena při jeho nástupu do úřadu, ve skutečnosti již v době jejího vydání vykonával funkci hejtmana - panovník dokonce ve zmiňovaném listu reagoval na jeho předešlé dotazy stran dvou pardubických poddaných. O okolnostech Adlspachova nástupu

pokyny a povinnosti budou Adlspachem i jeho následovníky plněny a dodržovány, nabádal úředníka, aby sám vyhledával, promýšlel a navrhoval cesty, jakými by se dalo zefektivit místní hospodářství a zajistit vyšší výnosy. V případě potřeby se měl obrátit o radu k nadřízeným orgánům a on sám měl být – v předem určených a oznámených hodinách – ve své kanceláři k dispozici nejen úředníkům, ale i místním poddaným. Panovník jej zároveň pověřil vyhotovením instrukce pro zdejšího purkrabího, která byla zmíněna již v úvodním textu této kapitoly.²⁸⁷ Mimo to měli být do Pardubic zasláni komisaři Diviš Slavata z Chlumu a Košumberka, Zdeněk Berka z Dubé a na Rychmburce a Václav Haugvic z Biskupic a na Litomyšli, kteří se dlouhodobě podíleli na komorních vizitacích a také na procesu integrace pardubického panství v rámci polabského komplexu. Společně s nimi měl nový hejtman, Burian Svítkovský ze Škudel a další „*osoby těch věcí povědomé*“ prohlédnout urbář panství i pozemkové knihy a zaslat jejich výpis k posouzení samotnému panovníkovi.

Samotná instrukce je členěna na padesát jedna článků, první jsou opět věnovány správě zámku a opatrování jeho inventáře, jejichž soupis byl učiněn při hejtmanově příchodu do Pardubic. Adlspach přitom neručil jen za vnitřní prostory a jejich vybavení, ale též za exteriér stavby a případné opravy, které se mohly stejně jako v předchozích i následujících letech konat pouze se svolením vrchnosti. Podobně jako v perněstejském byl i zde akcentován dohled nad zámeckou čeledí i služebníky ve dvorech, jímž byl pověřen nejen hejtman a purkrabí, ale také bývalý správce panství Burian Svítkovský. Zámecká čeleď, jejíž počet neměl překračovat míru vyměřenou komisaři, měla stejně jako samotní úředníci přespávat na pardubickém zámku. Mimo něj se mohli všichni členové aparátu zdržovat jen v případě mimořádné potřeby a čeleď pouze po předchozím povolení hejtmana nebo purkrabího. Kromě finanční odměny byla všem zaměstnancům zpočátku poskytována pravidelná strava, dále ošatné, finanční, naturální i materiální „*milosti*“ (zejména produkty režijních podniků a dvorového hospodářství) poskytované při příležitosti různých svátků. V neposlední řadě měli

---

do funkce svědčí list z téhož roku, který byl určen jmenovitě Vilémovi z Rožmberka (toho času nejvyššímu komorníku), dále nejvyššímu purkrabímu a nejvyššímu kancléři. Panovník po úřednicích požadoval jednak ustanovení komise pro pardubické panství, jednak je pověřil výběrem spolehlivých osob, jež budou jednat s Adlspachem, toho času roudnickým hejtmanem. Z textu vyplývá, že již dříve byl jeho nástup na post pardubického hejtmana zvažován, nyní se mělo s Jiřikem smluvit, zda by byl ochoten ujmout se funkce při svatém Jiří téhož roku. NA, SM, sg. P 70/30, karton 1647, b. f.

²⁸⁷ Do doby, než by byla instrukce schválena komorou a panovníkem a posléze uvedena do praxe, měl hejtman purkrabího instruovat na základě pokynů uvedených v souvislosti s daným postem v hejtmanové instrukci. Podrobněji viz pozn. č. 274.

určitou šanci přilepšit si ke svému živobytí pronájmem a osetím menší plochy na vysušených rybníčních pásmech.²⁸⁸

Z vrchnostenských režijních aktivit bylo v instrukci jako první zmíněno dvorové hospodářství, jež mělo mít zásadní význam pro obživu, potřeby a zejména výrobní činnost panství. Na starost jej měli spolu s jednotlivými šafáři a šafářkami také pardubický purkrabí, obroční písař a částečně i písař útratní.²⁸⁹ Velká část obilí přijatého ze dvorů či od poddaných se svázela do pivovaru nebo místních mlýnů, kde bylo jeho množství znovu pečlivě zváženo, zapsáno a teprve poté obráceno k užítku.²⁹⁰ Tato několikastupňová evidence měla umožnit odhalení případného zcizování vrchnostenského obilí na všech úrovních a ve všech fázích transferu. Přísné evidenci mělo podléhat lesní hospodaření, na které měl hejtman dohlížet s polesným písařem i forstmistrem. Společně měli rovněž vybírat místa k mýcení tak, aby byly způsobeny jen minimální škody pardubickému fořtu a místní zvěři. I registra lesního hospodaření měla být přitom vedena dvojmo – písařem a samotnými hajnými. Zdůrazněn byl opět proces přebírání peněz při prodeji dřeva, které neměly být uschovávány u polesného písaře ani forstmistra, nýbrž ihned předány důchodnímu písaři. Oproti tomu porybný písař příjmy nejen zapisoval, ale společně s hejtmanem peníze přijímal a podílel se na vystavování dlužních úpisů. Vlastnil (nebo alespoň měl vlastnit) jeden z klíčů k truhlici, do níž byly peníze

---

²⁸⁸ Jeden z článků sice opakoval pernštejnský zákaz o vysoušení a osívání rybníků bez vědomí vrchnosti, v praxi však této možnosti i nadále řada úředníků využívala. Zapovídalo se také překupování obilí, zvířat, potravin a jiných náležitostí od poddaných, tato pasáž však nebyla narozdíl od pozdějších textů nikterak rozsáhlá. Stejně tak otázce víry a vyznání úředníků i poddaných byla narozdíl od instrukce z roku 1602, kde byl dané tematice věnován celý článek, věnována pouze obecná zmínka o hejtmanově dohledu nad morálkou místních poddaných: „Což se pak lidí na tom panství osedlých tak městských jako vesních dotejče, ty všecky má jmenovaný hejtman tak řídit a spravovati, aby napřed ctnostně, šlechetně a křesťansky živi byli, sám na sobě spolu s služebníky svými a čeládkou pod svou správou mající dobrej příklad dávajíc, zlolání a plzkých mluvení, tudíž cizoložstva a smilstva i jiných nenáležitostí, kteréž by proti Pánu Bohu všemohoucímu byly, tak starým jak mladým všudy, zvláště pak před panami a osobami ženskými i před mládeží pod pokutou vězení a skutečného trestání nedopouštěti.“ *AČ XXII*, str. 201.

²⁸⁹ Instrukce přitom již přímo požadovala, aby byla námezdní síla najatá k mlácení obilí placena od počtu korců, nikoli podle dní strávených ve službě. V zimě měli být zaměstnanci dvorů k dispozici pro případ potřeby zámku nebo jiných podniků. Zahálet neměly ani šafářky, kterým se doporučovalo věnovat se předení, péči o hospodářská zvířata a výrobě jednotlivých produktů (máslo, sýrů atd.).

²⁹⁰ O povinnosti poddaných odebírat pivo z dašického pivovaru byla řeč ve třetí kapitole, tento článek byl implicitně vyjádřen i v hejtmanově instrukci: „Také aby nám užítkové neucházeli, ale piva aby tím častěji se vařiti a odbejvati mohla, hejtman všem krčmářům na panství našem Pardubském, kteříž k témuž pivovaru náležejí, aby odnikadž jinad kromě z tého pivovaru našeho Dašického žádných piv k šenkování pod pokutou skutečného trestání nebrali, přístně poručiti.“ *Tamtéž*, str. 208. Výtky o nedodržování tohoto nákazu byly sice komisari vzneseny hned několikrát, kromě udělení menších peněžních pokut však o uplatnění jiné formy onoho „skutečného trestání“ není zmínka.

ukládány utržené za ryby při výlovu.²⁹¹ Jeho povinností bylo evidovat také množství a druh násady jednotlivých rybníků i následného výlovu a společně s hejtmanem, fišmistry a ostatním rybničním personálem nesl zodpovědnost za stav rybniční sítě.

Kromě běžných platů plynoucích vrchnosti z režijního podnikání měl hejtman za úkol dohlížet na to, aby do pokladny plynuly včas a v co největší možné míře stálé platy, jimiž byli své vrchnosti povinni zdejší poddaní. Z toho též vyplývalo jeho právo, ba přímo povinnost, obsazovat uprázdněné či nedbale spravované grunty vhodnými osobami a dobrými hospodáři. K pokutám či přímo k odebrání gruntu měl nicméně přikročit až po předešlé konzultaci s komorou.²⁹² Stejně tak vydání výhostu se nemělo odehrát bez povolení panovníka a stalo-li se tak, měl být takový dokument považován za neplatný. V případě úmrtí některého z hospodářů, byli rychtáři či konšelé povinni zajistit příslušnou nemovitost, její vybavení a případné movité náležitosti a nejpozději do tří dnů infomovat hejtmana. Na tento krok byl kladen důraz zejména tehdy, nezanechal-li po sobě nebožtík žádné či pouze nezletilé potomky. V takovém případě bylo hejtmanovým úkolem posoudit, zda lze na daný majetek uplatnit odúmrtní právo či nikoli.

Pokud zůstal po nebožtíkovi nezletilý sirotek, ručil nejvyšší představitel panství nejen za jeho majetek, ale rovněž výchovu a obživu, jak bylo ostatně naznačeno již v předešlé kapitole. Měl rovněž dohlédnout „*aby [sirotci] ne zahálení, ale dílu zvykali a svých spravedlností nemrhali, než potomně jsouc sami svoji hospodáři při cizím zvykší a naučivše se, své vlastní lépe spravovati a živnost provozovati uměli.*“²⁹³ Stavění sirotků bylo stanoveno na svátek svatého Martina, kdy měl být zhotoven jejich soupis. Hejtman a jeho spolupracovníci se měli

---

²⁹¹ Truhlice měla být otevřena po výlovu každého jednotlivého rybníku a hotovost ihned porovnána se zápisy v rybničních registrech. Stejně jako u běžných počtů měly být následně tyto zápisy podepsány hejtmanem a předány důchodnímu písaři spolu s penězi či řezanými cedulemi, jež zaznamenávaly množství ryb vydaných na úvěr a termín, do něhož měla být smluvená suma splacena.

²⁹² Na tuto konzultaci byl kladen obzvláštní důraz i z toho důvodu, aby hejtmanští úředníci nevybírali bez vědomí komory jakékoli poplatky pro své potřeby, případně aby nevyměřovali poddaným dávky, sezónní úkony ani roboty nad rámec vymezených povinností. Instrukce také zcela zapovídala tělesné tresty. O to naléhavěji o dva roky později komora žádala po pardubickém hejtmanu Adlspachovi vyjádření k výše zmíněné stížnosti Mikuláše Chmele. Tento muž obvinil hejtmana nejen z obohacování se na úkor císařova majetku, ale též z toho, že nutil poddané pracovat na opravě svého vlastního dvora, mj. přepravovat stavební materiál v rámci povinných fůr. Neméně podstatné bylo nařčení, podle něhož Adlspach uplatňoval na neposlušné poddané tělesné tresty, včetně velmi netradičního způsobu vězení v podobě velkých sudů, které si nechal pro tyto účely speciálně vyrobit (viz blíže následující podkapitola 7. 2. 1).

²⁹³ AČ XXII, článek s názvem *O sirotcích a lidech neosedlých*, str. 202-203.

při této příležitosti též vyptat jednotlivých hospodářů na chování a pracovitost sirotků a v případě negativních reakcí zvážit odpovídající trest. Záležitosti dotýkající se finanční stránky sirotčí agendy se naproti tomu řešily v rámci výročních soudů a měly podléhat přísné kontrole hejtmána či místohejtmána a podrobné evidenci sirotčího písaře.

Výše v textu byla vedle sirotčího několikrát zdůrazněna role důchodního písaře, evidujícího a opatrujícího důchody pardubického panství. Společně s hejtmánem zodpovídal též za včasné a řádné vyúčtování zasílaná pololetně do účtárny české komory. Značný prostor byl proto v instrukci věnován i tomuto úřednímu postu, přičemž několikrát byla zdůrazněna těsná spolupráce a vzájemná kontrola hejtmána a důchodního písaře. Obzvláštní ostražitost byla po obou úřednících vyžadována během přijímání peněžitých i nepeněžitých dávek a jejich zapisování do příslušných register. Vybrané finance měly být ukládány do zámecké truhlice zajištěné dvěma zámky takovým způsobem, aby ji jeden bez druhého nemohli otevřít. Jakékoli vydání z peněz se oficiálně nesmělo uskutečnit bez svolení komory, případně panovníka. Stejně tak dorazila-li do Pardubic některá z osob delegovaná sem za tímto účelem, musela se nejprve prokázat písemným poručením císaře či jednoho z finančních úřadů opatřeným pečetí a posléze vystavit na vybranou částku odpovídající kvitanci. V instrukci byla dále zakotvena hejtmánova povinnost kontrolovat a podepisovat nejen pololetní vyúčtování, ale také týdenní registra příjmů a vydání, která měla být předkládána účtárně, vrchnímu hejtmánovi či komisařům společně s hlavními účty. Ačkoli se toto nařízení objevovalo i v následujících instrukcích, patřilo mezi ty druhy pokynů, jež se ani přes opakovanou urgenci a hrozbu sankcemi nedokázaly mezi pardubickými hejtmány prosadit. Totéž lze říci o dalším požadavku komory, dle kterého byl dokonce hejtmán povinen vést paralelní, na důchodním písaři nezávislá registra týdenních útrat a své zápisy porovnávat pravidelně s registry písaře.

Kromě toho vyžadovali radové, aby nejvyšší představitel panství pravidelně kontroloval a podepisoval záznamy ostatních písařů, součástí jejichž agendy byla rovněž manipulace s peněžitými i nepeněžitými příjmy a vydáními. Těmito opatřeními chtěla komora zamezit machinacím jednotlivých písařů, nebo je alespoň co nejdříve odhlalít, a zabránit rozsáhlým škodám na důchodech panství. Zvláštní je, že články podobného znění nebyly (narozdíl od povinnosti podpisu register) v prvním komorním zřízení vůbec uvedeny. Musely být tedy vydány mezi lety 1563 a 1567, kdy se hejtmán v jednom ze svých listů komoře podívoval nad takovými požadavky. Vyjádřil se dokonce v tom smyslu, že opatření tohoto typu není jednak

oficiálně kodifikováno, jednak není ani s ohledem na podrobnou agendu jednotlivých písařů nutné.²⁹⁴ Zdráhavost a rozličné výmluvy úředníků stran kontrol jednotlivých písařů (zejména toho důchodního), jež dle svých slov nemohli nebo nechtěli vykonávat (časová zaneprázdněnost, zmatky v agendě a průtahy v úřadování), se objevovala i v následujících letech. Byla jistě dána jednak pochybnostmi o důvěryhodnosti toho kterého písaře, které jednotliví hejtmané, vrchní hejtman i komisaři nejednou vyjádřili v korespondenci s komorní radou. Tento přístup však zároveň vybízí k myšlence, že si takto představitelé panství do určité míry připravovali půdu pro zbavení se spoluzodpovědnosti za případné nedostatky odhalené účtárnou či rentmistrem.

Otázkou nicméně zůstává, zda byl požadavek podpisu register akcentován pouze v rámci korespondence nebo byl včleněn i do komorní instrukce vydané hejtmanům počátkem 70. let. O tomto textu byla již zmínka v podkapitole číslo 4. 2. 1 s tím, že její plné znění prozatím bohužel nebylo v archivních pramenech nalezeno. Sekundární zmínky naznačují, že se měla věnovat jednak zavedení a vyměření deputátu pro výživu a vychování personálu na jednotlivých panstvích, jednak nakládání s financemi a účty. Absence dokladů o výše uvedeném typu nařízení jak v relaci komisařů, tak ve zprávách pardubického hejtmana dochovaných ze 70. let 16. století tomu však nenapovídá.²⁹⁵ Podobný artikul není součástí ani obsáhlého, bohužel nedatovaného nařízení, které se sice v úvodu odvolávalo na již dříve vydané nařízení hejtmanovi a důchodnímu písaři, avšak blíže jej nespecifikovalo.²⁹⁶

---

²⁹⁴ [...] i na to vašim milostem tuto odpověď dávám, že jsem v to dotud, pokud jsem v té práci od jeho milosti císařské jakožto pána svého nejmilostivějšího ani od žádného jiného, abych jaká registra proti písaři důchodnímu držeti měl potahován nebyl, tolikéž abych se v rejstrech rybnických neb haltýrních i pivovarních podpisovati měl žádného poručení sem neměl. A podle mého sprostého zdání také toho žádná potřeba obzvláštní není, předkem poněvadž písař důchodní všelijaké příjmy buď stále neb běžné podle jisté věci přijímá. A to všecko k počtu podli čeho kdy co přijal skládá, z čehož se řádně vyhledati muož, co kterého roku k sobě přijal, i také kam co jest vydal.“ NA, SM, sg. P 70/2, karton 1642, folio 18^r. Mimo to upozorňoval Adlspach na fakt, že prakticky každou oblast či podnik přinášející vrchnosti zisk, spravovala pověřená osoba, jež měla ve většině případů k ruce svého či vrchnostenského písaře. Očekávalo se, že správce a písař se budou kontrolovat navzájem a jejich agendu znovu prošetří při převzetí počtů i důchodní písař. V dané souvislosti byl sice zmíněn jakýsi dohled sirotčího nad důchodním písařem, který lze však v kontextu pozdějších obvinění dotýkající se obou osob vykonávajícími tyto úřady (výše zmíněný Matyáš Levhartický a Šimon Bumbal, viz pozn. č. 247) označit slovem „kontrola“ jen stěží.

²⁹⁵ Sám Adlspach, který se nezdráhal velmi důrazně a rozhodně vystupovat proti návrhům nadřízených orgánů, jež znamenaly pro správu panství a pro něj konkrétně nevídané změny, se ve svých zprávách soustředil především na podhodnocené přiděly stanovené deputátem. O obdobném nařízení se však v dochované korespondenci kromě zprávy z roku 1567 již nenachází jediná zmínka.

²⁹⁶ Jedná se o text uvedený již v předešlé kapitole, jehož prepis je součástí textových příloh této práce, viz TP6.

Podobnou povinnost nereflektovala ostatně ani zpráva vrchního hejtmana z roku 1581, která jinak obsahovala množství připomínek, postřehů i výtek stran správy pardubického panství, včetně otázek finančního a účetního charakteru.

I přes naznačenou absenci dokladů o nařízení tohoto typu v průběhu 70. a 80. let se však stala jeho ignorace jedním z bodů rozsáhlé stížnosti datované k 26. červenci roku 1587, jež byla sepsaná jménem panovníka a adresována pardubickému hejtmanu.²⁹⁷ V souvislosti s neřádným spravováním důchodních peněz zde byl znovu uveden fakt, že hejtman i proti předešlému nařízení nekontroloval a nepodepisoval registra písařů, ke kterýmto povinnosti se jej v uplynulém roce pokoušel údajně přimět při své návštěvě nejprve napomenutím, posléze i písemným nařízením vrchní hejtman. Text obvinění zašel ještě dál – nejvyšší představitel pardubické vrchnostenské správy prý nedodržel v minulosti ani mnohokrát opakované a upravované bezpečnostní podmínky stran opatrování důchodů panství. Instrukci, která mu byla v této věci udělena, údajně dokonce odmítl přijmout.²⁹⁸ Onou „druhou instrukcí“, mohl být jeden z výše uvedených textů, či zcela jiný text obsahující pokyny buď pro jednu oblast správy, nebo pro více oborů. Situaci zde poněkud komplikuje fakt, že úředníci někdy slova „instrukce“ a „nařízení“ používali jako synonyma, mohlo se proto jednat i o nařízení, jež bylo součástí „běžné korespondence“ a obracelo se na hejtmana s jedním konkrétním pokynem. Ať tak či tak, onen akt odmítnutí pokynu ze strany hejtmana znovu poukazuje na fakt, že proces iniciace, sepsání, vydání normy a její uvedení do praxe rozhodně nemusel být (a v řadě případů také nebyl) jednorázovým a jednosměrným aktem, jež byl ve sto procentech případů zakončen bezpodmínečným prosazením nařízení v praxi.

---

²⁹⁷ Podobná stížnost byla vyhotovena roku 1628 i na hejtmana, důchodního a obročního písaře na Zbirově. Ta dokonce citovala jednotlivé artykuly hejtmanské instrukce a ihned uváděla příklady, jakými způsoby se jednotliví úředníci proti těmto pokynům provinili (zneužívání důchodních peněz pro své potřeby, vydržování nadbytečného služebnictva, obchody s poddanými, chov vlastních hospodářských zvířat při vrchnostenských dvorech ad.). NA, SM, S 195/7 sv.1, karton 2262, folio 25-32.

²⁹⁸ „Vedle instrukcí po ta všecka léta strany přijímání a chování peněz s písařem důchodním Cassi jest nikdá ndržel a jináč, než ta instrukce vyměřuje, se při tom choval. Register žádných (kromě autratních) jsouce k tomu od JMC psáno potom i obzvláštního jeho rozkazu od vrchního hejtmana ústně napomenut, podpisovati nechtěl. A v to se odpovědí svou psanou zjevně ohlásil, že toho učiniti nemůže, skrze což k tomu přišlo, že tak velcí restové teď dvou pořád důchodních písařích na znamenitou JMC škodu vzešly[...] I v tom se hejtman slyšeti dal, že ty Cassi s písařem důchodním tak držeti povinnen není, poněvadž se na to instrukci jeho, kteráž mu nejprve dána byla, nevztahuje, tyto pak druhé instrukci, že jest přijíti nechtěl, nýbrž zase ji vrátil.“ NA, SM, sg. P 70/30, karton 1647, b.f.

6. 2 Nová komorní instrukce a její proměny v průběhu 17. století

6. 2. 1 Okolnosti vzniku instrukce a její redakce

Z předešlé podkapitoly je patrné, že v průběhu druhé poloviny 16. století obdržel kromě hejtmanské instrukce (nejen) pardubický hejtman řadu dalších nařízení.²⁹⁹ Reagovaly jednak na jeho dotazy a připomínky, jednak na nedostatky zjištěné při průběžných kontrolách. Promítly se v nich pochopitelně i neustálé pokusy o zpřesnění agendy jednotlivých správních odvětví,³⁰⁰ stejně jako snahy o reformu úřední praxe samotné české komory. Značné množství jednotlivých připomínek, pokynů, nařízení, ale i výtek a zákazů, které byly vydávány různými subjekty (nejen komorní radou jako takovou, ale i její buchhalterii, rentmistrovským úřadem, komisaři a vrchním hejtmanem), vnášelo však do úřadování ústředních orgánů i jednotlivých vrchnostenských aparátů značnou nejistotu a zmatky. Komora proto přikročila koncem století k vydání nové, mnohem obsáhlejší instrukce určené hejtmanům všech komorních panství, do jejíhož textu se promítly některé z dříve vydaných nařízení. Do značné míry reagovala také na předešlé nešvary a snažila se napravit a pokrýt nedostatky a trhliny minulých textů, jichž uměli někteří jedinci, zejména zdatní polemici (mezi něž patřil i pardubický hejtman Jiřík Adlspach) zdárně využít.

O vydání nové instrukce zřejmě komora uvažovala již na konci 16. století, kdy probíhaly pokusy o reorganizaci samotného centrálního úřadu a kdy i jemu samému byla panovníkem udělena nová instrukce.³⁰¹ Rok 1604, kdy byla s největší pravděpodobností oficiální verze nového textu zaslána hejtmanům a následně vstoupila v platnost,³⁰² byl pro tento krok

---

²⁹⁹ Kristina Růckerová, která se podrobně zabývala pardubickými zhoštnými listy, upozornila i pro pozdější období na některé zmínky dotýkající se jistých instrukcí z roku 1617 a 1619. Nebylo u nich však uvedeno, zda se jednalo pouze o pokyny upravující podmínky a proces vydávání zhoštů či o obsáhlejší texty širšího dosahu. K. RŮCKEROVÁ, *Správa pardubického panství*, str. 87.

³⁰⁰ Jako výsledek těchto snah je možné do značné míry označit také výše zmíněné texty vydané rovněž v 80. letech pro fišmistra, místohejtmana a purkrabího pardubického panství. Na jejich základě – a v případě písemných pořízení zřejmě také po předešlé konzultaci s hejtmanem – měli oni sami dále instruovat svůj personál.

³⁰¹ Více k tomuto v podkapitole 4. 2. 2.

³⁰² Pod touto datací byly alespoň opisy instrukce (dva německé a tři české) uloženy ve Schwarzenberském archivu v Českém Krumlově v době, kdy je měl k dispozici Josef Kalousek. Později vydal obě verze v rámci prvního dílu *Řádů selských a instrukcí hospodářských (AČ XXII, str. 366-481)*. Zde jejich uvedení v platnost dokládá rovněž datací totožného německého textu uloženého ve Vídni, kam byl zaslán v prosinci roku 1603. Bohužel citované texty či jiné koncepty s danou instrukcí se mi prozatím nepodařilo objevit ani ve zmiňovaném oddělení v Českém Krumlově, v písemnostech Staré manipulace a Českého oddělení dvorské komory v NA nebo

příhodným hned z několika hledisek. Jednak byla spolu s ním vydána nová instrukce vrchnímu hejtmanu, jež zdůrazňovala stejně jako daný text nutnost zpřesnit a zpřehlednit agendu vrchnostenského aparátu a zamezit opakování zlořádů, které se v jeho praxi v minulých letech vyskytly. Určitý podnět představovalo také rozšíření komorního komplexu o panství Český Krumlov, k čemuž došlo roku 1602, tudíž i potřeba zvolit pro tuto oblast nového komorního hejtmana a seznámit jej s jeho povinnostmi a pravomocemi. Téhož roku měli navíc do úřadu nastoupit hned čtyři noví hejtmané delegovaní na panství chlumecké, malešovské, benátské a dobříšské.³⁰³ S ohledem na předešlé zkušenosti radů s nedůvěrou hejtmanů ke změnám instrukce, jež jim byla předána při vstupu do úřadu, bylo tedy ze strany nanejvýš žádoucí, aby úředníci již v době převzetí úřadu měli k dispozici nový text.

Rozsah dané instrukce, která byla mnohem obsáhlejší než text určený pardubickému hejtmanovi roku 1563, do určité míry odpovídal požadavkům kladeným na zpřesnění a zdokonalení správy jednotlivých úředních aparátů. Dochovaný opis textu čítal původně 180 článků, některé zcela nové, jiné sice v základech převzaté z dřívějších instrukcí, avšak dále rozšířené či zpřesněné, případně opatřené zcela novými pasážemi a odstavci. Takto upravené znění bylo základem komorních instrukcí až do počátku 18. století, kdy byla vydána zcela nová verze. Jednotlivé „redakce“, jimž bude v této podkapitole věnována pozornost, nicméně ukazují, že původní text doznal v průběhu století řady úprav. Komparace provedená J. Kalousem v rámci edičních příprav dvaadvacátého dílu Archivu českého zohledňovala instrukce pro křivoklátské panství a text určený královodvorskému, zbirovskému a točnickému hejtmanovi z let 1615-1616,³⁰⁴ stejně jako verze určené roku 1652 a 1673 pardubickému a roku 1655 křivoklátskému hejtmanovi.³⁰⁵ Kromě těchto textů jsem při práci reflektovala taktéž instrukci datovanou rokem 1638, jež je uložena ve fondu Velkostatek Pardubice v SOA

---

ve fondu Historica Třeboň v SOA v Třeboni, kde byla uložena instrukce z roku 1616 pro panství královedvorské, točnické a zbirovské. Porovnání přepisu a originálu by bylo přitom zajímavé i s ohledem na jisté ediční úpravy textu, na něž Kalousek ve svém díle odkazuje. Za rady a pomoc při pátrání bych na tomto místě ráda poděkovala prof. Čechurovi a Mgr. Kristině Popelka ze SOA v Třeboni – oddělení Český Krumlov.

³⁰³ Viz pozn. č. 193.

³⁰⁴ Přepis druhého textu je součástí SOA v Třeboni, Historica Třeboň, inv. č. 7853, sg. 6253.

³⁰⁵ Uvedené instrukce se staly vzorem některých textů určených vrchnostenskému personálu šlechtických dominií. Takřka stoprocentní shodu uvádí Václav Černý kupříkladu mezi komorními a lobkovickými instrukcemi vydanými taktéž v první polovině 17. století, viz V. ČERNÝ, *c.d.*, str. 318-319.

Zámorsk a až na několik drobných odchylek v jednotlivých formulacích se vesměs shoduje s instrukcemi z roku 1615-16.³⁰⁶

Úkolem následujících řádků není opakování a tlumočení všech povinností, pokynů a nařízení, nýbrž určité porovnání jednotlivých verzí v kontextu (ne)fungování komorní správy ve sledovaném období. Články instrukce totiž v zásadě reagovaly na některé neuralgické body, problémy, nedostatky a nešvary spojené s praxí komorní správy, jež měly být do budoucna lépe ošetřeny a přiměřeným způsobem sankcionovány. Nebude-li uvedeno jinak, pochází pasáže citované v této podkapitole z textu instrukce vydané roku 1604. Naproti tomu partie, do nichž budou zakomponovány pozdější změny a citace z mladších verzí (tedy z let 1615-16, 1638, 1652, případně 1673), budou odpovídajícím způsobem odlišeny.

6. 2. 2. Obsahová náplň textu a jeho úpravy

První odstavec instrukce se již tradičně dotýkal tematiky opatrování pardubického zámku, oproti předešlým textům však vyžadoval podrobnější evidenci místních služebníků a čeledí, jejichž seznam měl být vepsán do tzv. čeledních register. Spolu se jmény a původem dotyčných měl být uveden typ služby či zadané práce a výše i forma platu. Další novinku představoval článek uvádějící, že nikdo kromě úředního personálu, zámeckých služebníků a vyslanců komory či panovníka (kteří se prokázali písemným pověřením), neměl právo být ubytován na zámku. Od roku 1615 byl připojen dovětek, že se tak nemělo dít ani při svatbách, křtinách a dalších slavnostních příležitostech.³⁰⁷ Zpřísnit se měl dále dohled nad inventarizací zámku i jednotlivých podniků, cedule, případně partikulární inventáře evidující zdejší

---

³⁰⁶ SOA Zámorsk, Vs Pce, *Instukce JMC na panství pardubské vydaná (1638)*, inv. č. 165, sg. G 58, č. knihy 169 (úvodní list viz OP9). Součástí daného fondu jsou rovněž texty (opisy) zmiňovaných instrukcí z let 1652 – *Instukce Ferdinanda III. o správě panství (1652)* a *Instukce JMC o správě panství (1652)*, inv.č. 166-67, sg. G 74-75, č. knihy 170-71 – a 1673 (*Instrukce Leopolda I. z roku 1673*, inv. č. 169, sg. G 43, č. knihy G 173).

³⁰⁷ Takové typy návštěv, stejně jako vydržování osobního služebnictva a vychovatelů pro manželky a děti některých úředníků, nebyly ničím neobvyklým. Z pardubických hejtmanů měl údajně nejpočetnější doprovod Václav Chotek z Chotkova a na Všetatech, který svůj nástup do úřadu podmínil právě zachováním osobního služebnictva a zajištěním preceptorů pro své děti. K dispozici měl dle vlastních zpráv pacholka a pachole obstarávající jeho koně, osobního pacholka na zámku, kočího, pro manželku děvečku, preceptora a chůvu k dětem a dvě další dívky. NA, SM, inv. č. 2643, sg. P 70/5III (sv. č. 8), karton 1643, folio 465. Blíže k Chotkovi J. SAKAŘ, *Dějiny II/2*, str. 176 nebo TENTÝŽ, *Dějiny IV/ 2*, str. 417, případně T. ŠIMEK, *Správa*, str. 147 nebo G. KADLEC, *Václav Chotek z Chotkova*, in: ZKPP 1984, č. 9-10, str. 221-23. S působením Chotka a se samotnými instrukcemi je ostatně spojen i další kuriózní případ. Když se již jako bývalý hejtman účastnil roku 1594 jmenování Fridricha z Vildštejna, svého nástupce na Pardubicku, měl mu v rámci ceremoniálu předat hejtmanskou instrukci. Chotek však udivenému Vildštejnovi sdělil, že žádný takový text nemá, ani ho po celou dobu svého působení neobdržel, a odkázal jej na komorní radu. NA, SM, sg. 70/30, karton 1647, b. f.

vybavení, měly být průběžně doplňovány a aktualizovány. Od roku 1652 bylo navíc požadováno jejich každoroční zaslání do buchhalterie komory. Rozhodování o nákladnějších koupích či opravách bylo delegováno na komisaře, kteří měli v budoucnu pravidelně, alespoň dvakrát do roka vizitovat jednotlivé komorní statky a v rámci pobytu na panství řešit okamžitě co nejvíce záležitostí, problémů a nedostatků.³⁰⁸

Obšírně pojaté byly články dotýkající se jednotlivých režijních činností a podniků, které obsahovaly oproti dřívějším dobám nejen obecné informace o dohledu nad zaměstnanci a správě dvorů, mlýnů, pivovaru a dalších podniků, ale nově také některé konkrétní rady, jak zvýšit výnos a zefektivnit výrobu. I v této oblasti byl kladen silnější důraz na kontrolu průběžných počtů vedených při jednotlivých podnicích, jež měly být do budoucna zasílány komoře společně s hlavními účty. Kromě dříve řešených náležitostí stran správy a podrobné evidence rybníčních a lesních záležitostí,³⁰⁹ bylo nyní totéž akcentováno s ohledem na počty obilné, sladovnické a pivovarnické.³¹⁰ Pravidelným kontrolám měly podléhat rovněž rozličné

---

³⁰⁸ [...]komoře naší české neb těm komisařům - kteříž budoucně každého půl léta k objíždění všech panství našich obzvláště k tomu nařízení budou, že netoliko do počtů písařův našich nahlídnouti, ale ke všem jinejm hospodářstvím na týchž panstvích našich přihlídati a všelijaké nedostatky napravití pomoci mají – v známost uvéstí [...]. *AČ XXII*, str. 368. Již roku 1615 bylo však ustanovení o pololetních vizitacích vynecháno.

³⁰⁹ Oběma bylo pochopitelně věnováno mnoho prostoru i v nové instrukci. Do příslušných pasáží byly zakomponovány některé z dřívějších nařízení a zákazů komory, mj. povinnost vydávat ryby na úvěr pouze po dostatečném určení kupujících, což se i přes předešlá upozornění komory nikterak striktně nedodržovalo. Nejzazší termín pro splátku takových dlužných částek byl roku 1604 stanoven ke sv. Jiří, v textech z druhé poloviny 17. století již termín pevně stanoven není, doba splatnosti měla být smluvena při vyhotovení smluv. Od roku 1652 bylo součástí článků dotýkajících se záležitostí vrchnostenské rybníční sítě rovněž několik zmínek o pokutách za pých, zákaz pronajímání vodních ploch bez svolení vrchnosti či jejich neoprávněného využívání pro potřeby místních (nájemních) mlýnů. Komora varovala dále před znečišťováním rybníků odtokem z odpadních strouh. Pod dohled fišmistra a hejtmána byly v dané době nově přiděleny lesní potoky bohaté na pstruhy, jež bývaly doposud povětšinou ponechávány v užitku lesního personálu. Jeho zástupcům byly v průběhu 17. století odebrány i některé další možnosti přilepšení – jednalo se jak o dříví, které zbylo při jednotlivých prodejkách, tak o plody ze zahrad přilehajících k forstu či o píci určenou do budoucna pro zvířata do dvorů. Přímému forstmistru byl připomenut zákaz prodávat dřevo bez vědomí hejtmána, jehož měl každý týden navštívit na zámku, poreferovat o stavu lesního hospodářství a předložit mu týdenní účty. Aby byl představitel panství seznámen s povinnostmi a kompetencemi lesního personálu a mohl jej na základě toho kontrolovat, měl mít podobně jako v pernětejných dobách neustále k dispozici forstmistrovu instrukci. Podrobněji k rybníční a lesní správě viz *Tamtéž*, 467-474.

³¹⁰ *A co se kdy kterému krčmáři neb komu jinému z který várky piva buďto za peníze nebo na dluh vystaví, na to má rejstřík varní do pergamenu šitý místo těch malých cedulek, kderech se prve užívalo, založen, za starším sládkem jednostejně zanechán a jistými prostými znamenými a připsáním jmen krčmářův tak spraven bejti[...].“ *Ibid.*, 409. Podobné kroky směřující k paralelnímu vedení jednotlivých agend a zpřesnění zápisů v registrech lze pozorovat ve stejném období i na jihočeském dominiu pánů z Hradce. Zde došlo dokonce k vyčlenění pivovarských a rybníčních register z agendy jednotlivých důchodních písařů a všechny tři evidence (pivovarské, rybníční i důchodní počty) byly následně podřízeny hlavní hradecké komoře. V. LEDVINKA, *Úvěr a zadlužení*, str. 21.*

rejstříky mlynářů, pilařů, šafářů, šafářek a ovčáků, správců vinic, štěpnic, zahrad i kostelů,³¹¹ na něž měli kromě hejtmana nadále dohlížet především purkrabí, pojezdny a obilní písař.³¹² Posledně jmenovaný měl být přítomen rovněž při sušení rybníků a jejich osívání. Nejúrodnější části měly být určeny pro vrchostenské obilí, zbylé plochy mohly být postoupeny poddaným, kteří později odváděli panovníkovi část ze svých výnosů, tzv. mandelní. Dohled nad těmito záležitostmi, stejně tak nad pacholky a čeládkou při dvorech, rybnících a vinicích nicméně již neměl spočívat přednostně na bedrech vrchnostenského aparátu – čím dál častěji bylo v instrukcích akcentováno zapojení představitelů místních vesnic a měst, které se nacházely v blízkosti toho kterého díla či podniku.

Nový oddíl instrukce, který zcela jistě reagoval na předešlou situaci na jednotlivých panstvích – jak ostatně dokládá i situace na Pardubicku nastíněná v podkapitole 3. 2. 2 – byl nazván *O neřádných lidí poddaných obcování, kněžích a náboženství*. Jak sám titul napovídá, pojednával daný artikul jak o morálce, tak o vyznání poddaných pardubického panství, respektive o povinnosti hejtmana dohlížet na jejich podobu. Zároveň jej vyzýval k vyhledávání osob, jež se provinily proti dobovým právním, mravním i věroučným normám a zvyklostem nebo byly z takového počínání obviněny. Ve všech verzích textu přitom komora na hejtmana apelovala, aby na panství netrpěl jakékoli jiné vyznání, příslušníky sekt či jejich přívržence. Jména osob, jež by byly z vyznávání těchto praktik podezřelé, měl neprodleně

---

³¹¹ Zde měli inventář, účty, ale i rejstříky, které evidovaly půjčky poskytnuté na úrok ze zádušních peněz, na starost starší kostelníci. I oni měli pravidelně předkládat na zámku své počty, hejtman měl dokonce vlastnit jeden klíč od zádušní truhlice. Nutno však podotknout, že stejně jako v řadě jiných případů, bylo by i promítnutí tohoto pokynu do praktického života značně nepraktické - vždyť na panství se k roku 1605 nacházelo 34 kostelů a 1 klášter, některé ve značné vzdálenosti od Pardubic. Na tuto náležitost ostatně neupozorňovala ani jedna z dochovaných relací a zpráv komisařů či vrchního hejtmana, jež jsou citovány v této práci.

³¹² Spolu se soupisy obilí, které měli vést ve spolupráci s obilným písařem, evidovali představitelé dvorů společně s purkrabím také [...] *jobzvláštní registra dobytčí* [...], do nichž měli poznamenati „[...] *co se kdy a kde hříbat, telat a prasat urodí, co těch doma ostaví, též husí, kácat, kuřat odchová, sejrův, másla nadělá, a co se z toho všeho kdy a kde zase prodá, pro kuchyni naši vezme aneb kamžkoli jinam obracuje* [...] *má se i to s pilností poznamenati, jak mnoho kterého roku z domácí kouděle přize se napřede, co se z ní jakého plátina na rozdílnosti nadělá, prodá neb načkoli k domácí potřebě zase vydá.*“ AČ XXII, str. 418-19, 422. Instrukce zmiňovala dokonce každodenní kontroly dvorů, aby byl purkrabí s jejich personálem v co nejčastějším kontaktu a mohl být lépe spraven o jeho chování a hospodaření. S ohledem na praktickou stránku věci (vzdálenost jednotlivých dvorů, vykonávání dalších povinností spojených s purkrabským úřadem) byl sice tento požadavek nesnadno praktikovatelný, dokládá však lépe než instrukce z roku 1563 rozsah působnosti purkrabího a jeho význam pro hospodářství komorních panství. Na Přerovsku jej kupříkladu ještě umocňovala skutečnost, že osoba vykonávající tuto pozici byla zároveň nejvyšším představitelem přerovského panství. Zastávala tak de facto správní i kontrolní úkony hejtmanské funkce a zároveň měla za úkol pečovat o zdejší zámek a dvorové hospodářství, ručila za jejich účty a inventáře. Korespondence komory a přerovského purkrabího viz kupříkladu NA, SM, inv. č. 3312, sg. S 195/5(sv. 3) a sg. S 195/9, kartony 2261, 2263.

oznámít komoře. Považuji za důležité zdůraznit, že utrakvismus uvedený v textu z roku 1604 společně s katolictvím,³¹³ nebyl pochopitelně zakomponován nejen do žádné z pobělohorských verzí, ale ani do textů pocházejících z let 1615-16. Roku 1652 přibylo ke stávajícím pokynům ustanovení o povinném vykonání zpovědi a přijímání svátosti, a to alespoň jednou do roka.

Jistých změn doznal mimo výše uvedených článků taktéž artikul pojednávající o soudech. Začátek jejich konání byl oproti předešlým zvyklostem stanoven na období po Novém roce, konečný termín pak k svátku sv. Ducha (od 50. let ke svatému Jiří). Konkrétní časový plán pro jednotlivé rychty měl být poddaným oznámen s minimálně čtrnáctidenním předstihem a jejich povinností bylo dostavit se posléze k danému datu s purkrechtními, případně sirotčími penězi. Připomeňme, že se při této příležitosti řešily a zapisovaly rovněž koupě, prodeje i převody nemovitostí poddaných, uzavíraly dohody a smlouvy a řešily sporné záležitosti.³¹⁴ Společně se zástupci místních samospráv měl u nich zasedat s hejtmanem sirotčí či důchodní písař a vše řádně zapisovat do gruntovních, účetních a dalších úředních knih.³¹⁵ Výpisy z nich měly být spolu s uvedením jednotlivých příjmů a výdajů po skončení soudů bezprostředně

---

³¹³ „*Aby byli lidé poddaní naši předkem dobrými, řádnými pobožnými kněžskými víry katolické, které by fary byly pod jednou, a které pod obojí, též kněžskými řádnými, dobrými, pobožnými, kteříž by byli pořádně svěcení a starobylé řády a pořádky podlí nařízení církve svaté zachovávali, kteříž by od arcibiskupa našeho Pražského za hodné a pořádné uznání byli, s ním se řídili a spravovali, a žádných jiných sekt cizích náboženství neprovozovali, nýbrž slova Božího a služeb Božích bez zameškání pilni byli, opatření jsouce, ve dni sváteční slova Božího zoumysla nezameškávali, anobř napořád, jaký starí, tak mladí, mužského a ženského pohlaví, do kostelův rádi chodili, a tu vůli Boží znáti se vyučovali.*“ *Ač XXII*, str. 372. Stejný důraz byl v souvislosti se vzděláváním mládeže kladen nejen na osobu kněze, ale rovněž na představitele místních škol. O podobě výuky měl být proto hejtman dobře informován, aby mohl včas zamezit odchylkám od oficiálního katechismu.

³¹⁴ Soudní pravomoc hejtmana byla zdůrazněna v instrukci na několika místech, paralelně byl nicméně položen akcent na to, aby se obyvatelé na hejtmana obraceli pouze se záležitostmi, které nerozhodli či nemohli rozhodnout rychtáři a konšelé. Hejtman si měl pro tyto příležitosti vyhradit určité dny a hodiny, neměl se jimi však zaobírat na úkor svých dalších povinností. Ze zápisů v soudních aktech a z reakcí komisařů se přesto nezdá, že by byly ony „úřední hodiny“ nějak úzkostlivě dodržovány, lidé se i nadále obraceli na hejtmana spíše dle momentální potřeby.

³¹⁵ Článek obsahoval také varování před zatěžováním poddaných nadměrnými platy a dávkami, které úředníci v některých případech praktikovali za účelem vyššího zisku pro sebe samé. Tato pasáž byla v dalších letech pozměněna a značně rozšířena, zdůrazněn byl pak především zostřený dohled nad zápisem do gruntovních knih, který se měl dít pod dozorem hejtmana okamžitě po provedení jakékoli transakce či změny. Knihy měly být stejně jako ostatní důležité dokumenty uchovávány na bezpečném místě, aby nebylo možné vstupovat do nich mimo období konání novoročních soudů. Manipulace s úředními zápisy nebyla mezi úřednictvem nikterak výjimečnou záležitostí, o čemž svědčí nejen koncepce článku, ale též některé zprávy komisařů a listy komorních radů, které odkazují na stížnosti poddaných uvádějících nesoulad mezi zapsanými platy, dávkami a povinnostmi na straně jedné a požadavky úředníků na straně druhé. Článek *O soudech a posudích*, str. 374-79, k jednomu z případů manipulace se sirotčími účty blíže podkapitola 7. 2. 3.

odeslány buchhalterii. V případě, že by při této nebo jakékoli jiné příležitosti žádal některý z poddaných, jehož majetek přesahoval 30 kop míšeňských, o svolení k opuštění panství, byli vrchnostenští úředníci povinni poradit se s komorou před vynesemím jakéhokoli rozhodnutí. K suplice dotyčného zaslané radům měli připojit informace o dotyčné osobě. Byl-li poté výhost žadateli udělen, musel být zapsán do zvláštních register, přičemž seznamy poddaných, kteří panství opustili nebo se do něj naopak přistěhovali, byla vrchnostenská kancelář od roku 1652 povinna předkládat ke kontrolám společně se sirotčími počty.

K evidenci dávek stálých platů poddaných byly určeny výše zmíněné urbáře, které se měly obnovovat vždy v přítomnosti komisařů a zástupců komorní buchhalterie. Jakékoli změny, ke kterým došlo mezitím v držbě nemovitostí, měli písaři evidovat ve zvláštních knihách a posléze co nejpřehledněji vpisovat do urbářů.³¹⁶ Ani přes toto nařízení se nicméně nepodařilo zabránit zmatkům a nejistotám způsobeným několikerým prepisováním a přeškrtáváním jednotlivých pasáží.³¹⁷ Vymáhání sum, které poddaní ke svatojiřskému či svatohavelskému termínu z jakéhokoli důvodu neodevzdali, mělo započít nejpozději dva týdny poté. V případě, že byly některým z nich platy a dávky odpuštěny,³¹⁸ musela být tato skutečnost spolu s dostatečnou specifikací a zdůvodněním uvedena v pololetních počtech. Přehledně měly být od stálých platů v počtech odděleny berně a jiné mimořádné dávky, což v minulosti nebývalo vždy zvykem. Na jejich výběru se podíleli nejen vrchnostenští úředníci (zejména pojezdny),

---

³¹⁶ V některých případech byly přímo do urbářů vkládány samotné listy poddaných, v nichž dotyční informovali o majetkových přesunech či změně v platbách za některé pozemky. K těmto dokumentům byly někdy připojeny i seznamy uvádějící proměny v držbě gruntů a pozemků. Vedle jmen původních majitelů, vedených v urbánských registrech, se vepisovala jména nových držitelů, aby bylo při konání soudů jasné, na kterých osobách platby vyžadovat. Viz kupříkladu seznam zaslaný od konšelů městečka Týnce – SOA Zámorsk, Vs Pce, *Urbář z roku 1617*, č. knihy 16, folio 366.

³¹⁷ Pro představu viz OP3 – ukázka zápisu z pardubického urbáře z roku 1563. Urbáře datované tímto rokem jsou v SOA Zámorsk uloženy dva (SOA Zámorsk, Vs Pce, *Urbář z roku 1563*, inv. č. 14-15, č. knihy 13-14) – jeden v dané podobě, jaká je uvedena v příloze, druhý s minimem prepisů a škrťů. Nejedná se však o kopie, neboť zápisy v nich jsou odlišné. S ohledem na jména uvedená u jednotlivých nemovitostí a jejich pozdější prepisy se přitom zdá, že druhý z nich (č. knihy 14) byl vyhotoven později.

³¹⁸ Takové povolení bylo uděleno pouze výjimečně, a sice poddaným, kteří utrpěli rozsáhlé škody způsobené požáry, povodněmi, krupobitím, neúrodou a v době válek rovněž rabováním spojeným s průtahy jednotlivých vojenských oddílů. Každá žádost, která byla v tomto ohledu k vrchnostenské kanceláři vznesena, musela být následně prošetřena a zpráva spolu s vyjádřením hejtmana zaslána české komoře.

ale taktéž konšelé a rychtáři, kteří měli vybrané sumy odevzdávat před stanovenou lhůtou důchodnímu písaři.³¹⁹

Velmi podstatnou novinkou, jejíž pozadí bylo nastíněno v závěru předešlé podkapitoly, bylo kodifikování hejtmanovy povinnosti vést účty paralelně s důchodním písařem.³²⁰ Znovu byl připomenut pokyn o vedení týdenních register příjmů i útrat, jež měli do budoucna stejným způsobem sepisovat i ostatní písaři. Každý týden měly být tyto dokumenty a zápisy ostatních úředníků z řad vrchnostenské správy i místních samospráv zkontrolovány a signovány hejtmanem.³²¹ Jedině v případě, kdy byla v zápisech odhalena chyba nebo nedostatek, měl hejtman právo nestvrdit je svým podpisem a vyžádat okamžitě od dotyčného písaře vysvětlení. Posléze byly všechny soupisy srovnávány s penězi, které byly uloženy v zámecké pokladnici. Klíče od truhlice měl dle předešlého způsobu sstřežit hejtman a důchodní písař, o dohledu dalších dvou osob, o němž se zmiňoval text uvedený v rámci textových příloh této práce, zde není jediná zmínka. Bezprostředně po kontrole měly být týdenní příjmy zapsány do hlavních register, jež obsahovaly přesně předeepsané rubriky umožňující úředníkům i účtárně komory snadnější orientaci.³²² Dovětek uvádějící, že neplnění

---

³¹⁹ Toto ustanovení bylo k textu připojeno roku 1615, stejně jako pokyn, aby se peníze určené na berně ukládaly do zvláštní truhlice odlišné od zámecké pokladnice. I od ní měly být dva klíče, za jejichž vlastníky byl označen hejtman a důchodní písař. Na berní měli úředníci při jejich předávání požadovat od výběřčích kvitanci, tu měl ostatně sám důchodní písař vydávat při přebírání peněz i rychtářům a konšelům. Během kontroly register bylo hejtmanovou povinností vyžádat si dané doklady, porovnat je se zápisy písaře a následně je navrátit představitelům jednotlivých obcí. Pokud poddaní, včetně osob náležejících ke šlechtickému stavu, neodvedli požadované dávky ani po napomenutí úředníků či samotné komory, byl hejtman oprávněn zabavit dotyčnému část jeho majetku (z živého i neživého inventáře), prodat jej a sumu odpovídající požadované berni odvést výběřčím.

³²⁰ „Co se pak dotejče všech a všelijakých jinejch běžnejch důchodův, kteří se na témž panství našem odkudzkoli scházejí, žádnějch nevyjímajíc, kromě důchodův pivovarských: na to má se hejtman náš obzvláštní rejstřík proti písaři důchodnímu držeti a s pilností dáti poznamenati, co se kdy komu buďto za peníze hotový nebo na dluh prodá, neb co se začkoli jiného od koho kdy přijme a takový rejstřík s podepsáním ruky vlastní při odvedení jednoho každého počtu proti písaři důchodnímu do puchhalterie komory naší české též odeslati.“ AČ XXII, str. 442.

³²¹ I tento požadavek komory, který byl již předešle vznesen na pardubického hejtmana, tedy našel uplatnění v nové instrukci. V době hejtmanovy nepřítomnosti měl danou povinnost převzít purkrabí, v případě pardubického panství lze uvažovat rovněž o účasti místohejtmanů, které ve většině případů hejtmané představovali komoře jako své zástupce.

³²² „A poněvadž na častém vytahování register téhodních do týchž regiter hlavních neb titulních nemálo, ale téměř podstata všeho počtu záleží, protož písaři naši hned po zavření jednoho každého týhodního oučtu hned ten nejprv příští týden všecky počty z register týhodních bez dalšího odkladu do register hlavních pod náležitě rubriky, v té rozdíllosti s tou dokonalou specifikací, jakž v registřích téhodních zapsány jsou [...] aby netoliko hejtman náš na každý den do týchž register sobě volně nahlídnouti a v nich o všem všudy dokonalou zprávu

tohoto úkonu ze strany písaře, případně písařů, bude důvodem k propuštění ze služby, do určité míry odkazoval na dřívější trend, kdy byli ve službě běžně ponecháváni písaři neplnící své povinnosti, nepředkládající včas pololetní počty a dokonce i tací, kterým byly účtárnou či rentmistrovským úřadem opakovaně prokázány značné nesrovnalosti.

Zmíněným pololetním počtům je v instrukci věnován samostatný článek, za zmínku stojí změny termínů jejich odevzdávání. V původní instrukci byly stanoveny na stejné období jako skládání výpisů z hlavních a týdenních register, tedy koncem měsíce června a prosince. Text z roku 1615-16 se vrátil k tradičním svatojiřským a svatohavelským termínům a roku 1652 bylo pololetí vyměřeno svatým Janem Křtitelem (24. 6.) a vánočními svátky. Pokud objevila komora při svých pololetních i průběžných kontrolách jakékoli disproporce mezi účty a odvedenými financemi, které nebyl dotyčný písař schopen vysvětlit a napravit do určité časové lhůty (oficiálně se udávaly čtyři týdny), měly být takové sumy neprodleně vymáhány na majetku úředníka či rukojmích, které za sebe dotyčný postavil před převzetím úřadu. K dluhu se přitom mohly přičíst i ty částky, u nichž bylo uvedeno, že byly odvezeny při vyúčtování do Prahy, případně předány v průběhu roku vyslancům panovníka, komory i rentmistrovskému úřadů, avšak písař je nebyl schopen podložit odpovídajícími kvitancemi.

V případě sirotčích peněz zůstalo nezměněno jak pravidlo dvou klíčů od sirotčí truhlice, tak příkaz postavení rukojmí, případně zaručení majetkem, ze strany osoby, které se půjčovaly sirotčí peníze. Ačkoli se to v některých případech praktikovalo i předtím, byla roku 1652 oficiálně ustanovena povinnost přikládat k pololetním účtům rovněž agendu sirotčích záležitostí.³²³ Kontrole sirotčích počtů komorou měla předcházet kontrola provedená

---

najíti mohů. Ale aby i v čase potřeby tíž písaři, když by se jim koliv zakazovalo ku počtu pohotově nalezeno bejti mohli.“ AČ XXII, str. 449.

³²³ Instrukce z roku 1615 obsahuje mimo to ještě jeden další článek, který opakuje zákaz nakládání s penězi bez povolení komory nebo panovníka: „[...] těch peněz sirotčích nemá žádný hejtman ani písař k sově přijímati a jich za sebou zadržovati nemá... žádným vymyšleným způsobem nemají hejbatí, ani jich na mnoze neb na mále, byť toho naše nejpilnější potřeba ukazovala a v důchodu ten čas peněz nebylo, k potřebám našim vlastním, ovšem pak svým, bez zvláštního našeho neb komory naší České psaného povolení a poručení sobě vypůjčovati.“ *Ibid.* 379. Je zde sice uvedeno, že jakékoli dluhy do pokladnice budou úředníci povinni uhradit ze svého majetku, to byl však jediný náznak sankce za tento přečin. O tom, že resty zůstávaly často nesplaceny po celé generace, byla řeč výše, situaci ztěžoval též fakt, že jednotliví písaři se snažili nedoplatky převádět na své následníky a ti zase dále. Určit, jaká suma zůstala za tím kterým písařem, bylo obtížné i kvůli nepořádkosti v účtech. Na všechny uvedené skutečnosti upozorňovala komorní buchhalterie v roce 1637, když odhalila rozsáhlé nedostatky v sirotčí truhlici. NA, SM, inv. č. 2643, sg. P 70/9, karton č. 1646, folio 28-31. Nejistota panovala mj. též v tom, jaké sumy byly jednotlivým sirotkům vyplaceny. Peníze se totiž ještě roku 1579 ukládaly do pokladnice hromadně (za určitou vesnici či městečko), nikoli zvlášť za každého sirotka, a z této sumy se posléze hradily jejich potřeby a nutné výdaje (Adlspach komoře, NA, SM, inv. č. 3312, sg. S 195/9, karton 2264, b. f.).

hejtmanem (případně místohejtmanem) a důchodním písařem. Ta se odehrávala koncem roku, aby byly v době konání výročních soudů již loňské záležitosti uzavřeny a bylo zřejmé, kolik peněz je uloženo v sirotčí truhlici a jaké sumy mají ještě splatit jednotliví dlužníci. Hejtman měl o provedení tohoto úkonu předem informovat komoru, která jej posléze vyrozuměla, zda vyšle k tomuto úkonu zástupce účetny či nikoli. Tak jako tak bylo hejtmanovou povinností učinit nejdéle do dvou týdnů od provedení kontroly výtah sirotčích počtů a zaslat jej českému finančnímu úřadu. Došlo-li přitom kdykoli v průběhu roku k úmrtí sirotka, na jehož majetek se nevztahovaly náklady dalších osob, měly být zděděné finance, případně částky získané prodejem gruntu a inventáře, ihned vyzvednuty ze sirotčí pokladnice a uloženy do hlavní zámecké pokladny.³²⁴ Stejný postup byl vyžadován i při přebírání majetku zběhlých sirotků. Rozsáhlé zbíhání poddaných ostatně nebylo záležitostí pouze válečného a poválečného období, vrchnostenská úředníci i komorní komisaři na něj upozorňovali již v průběhu druhé poloviny 16. století. Přičítali jej většinou obchodování se sirotčími penězi a dluhům panovníka do sirotčích truhlic komorních panství i městských pokladen, které připravily některé sirotky o možnost převzít své dědictví.³²⁵

Sirotčí písař měl do svých register zapsat nejen jednotlivé sumy, ale také jména těch, kterým byly poskytnuty. Zároveň byl povinen hlídat, kolik již dotyčný z truhlice odčerpal, a zabránit tomu, aby výdaje na vychování jednoho sirotka neplynuly z dědictví jiného. To byl však s ohledem na praxi půjčování sum, naznačenou nedbalost v evidenci peněz a v neposlední řadě na výši defraudací takřka nemožný úkol.

³²⁴ Analogicky se mělo postupovat i v případě ostatních poddaných. K roku 1615-16 byly do instrukce vepsány náležitosti dědického práva, jež zaručovalo dědictví v první řadě nevybytým (tedy svobodným/neprovdaným) synům a dcerám, stejně jako bratrům a sestrám zemřelého. Dědit pak mohli i dílní synové a dcery a jejich děti, teprve posléze měl majetek dotyčného spadnout odúmrtím právem na panovníka. Vdovám měla být v případě úmrtí manžela vyplacena třetina dílu ze statku, zbylé dva díly byly obráceny k užítku panovníka. De facto tímto ustanovením tedy zaniklo právo svobodného kšaftu, které bylo spolu s řadou pernštejnských výsad uznáváno komorou i po roce 1560 a které umožňovalo poddaným odkazovat majetek osobám, s nimiž nebyli v příbuzeneckém vztahu. Dané nařízení, které obdržel již roku 1584 Jiřík Adlspacek, bylo zopakováno roku 1602 nově ustanovenému Albrechtu Pfefferkonovi z Otopachu a na Jinonicích a spolu s některými dalšími významnými listinami bylo včleněno do pardubického urbáře založeného roku 1588. SOA Zámorsk, Vs Pce, *Urbář z roku 1588*, č. knihy 15, folio 418^r-419.

³²⁵ Instrukce nabádala vrchnostenské aparáty, aby v případě nepovoleného opuštění panství alespoň tři léta vyčkala, zda se dotyčný nevrátí a nepřevzme své náležitosti, teprve posléze měl jeho majetek spadnout na panovníka. V praxi se ale na návrat zběhlých poddaných čekalo déle, než předepisovala instrukce, především v době třicetileté války, kdy řada lidí opouštěla dočasně panství kvůli průtahům vojenských oddílů. Nespěchalo se ani s převzetím malých, zpustlých gruntů, jejichž oprava by byla finančně náročná a prodej obtížný. Zběhlí sirotci byli přitom evidováni i několik desítek let - soupis sirotků pocházející s největší pravděpodobností z konce 60. let 17. století podával kupříkladu informace o osobách, jež opustily panství v uplynulých pětadvaceti letech. Uvedeno bylo jméno a lokace dotyčného sirotka i osoby, u níž v dané době sloužil, stáří chlapce či dívky a rok, kdy opustil/a panství. V závěrečném sloupci byl poznačen také odkaz na příslušnou partii v sirotčích

S ohledem na dřívější svévoli ve vybírání poplatků za jednotlivé úřední úkony (např. za udělování svolení ke svatbě či výkonu řemesla, za zápisy do úředních knih i vyhotovování opisů a listin pro potřeby poddaných) byla rovněž instrukcí stanovena výše povolených poplatků, jež mohl personál (respektive hejtman se sirotčím a důchodním písařem) požadovat a přijímat ke svému užitku. Dalším nešvarům, které se v úřední praxi objevily nebo o nichž komorní radové předpokládali, že by se v budoucnu vyskytnout mohly, byly věnovány jedny z nejčastěji obměňovaných pasáží instrukce dotýkající se přečinů úředníků. Roku 1615 byl tomuto tématu dokonce věnován samostatný článek nazvaný *O všelijakých věcech, kteréž se hejtmanu i jiným služebníkům zapovídají*.³²⁶ V průběhu let se mezi zákazy objevily de facto všechny přečiny, se kterými se komora, komisaři a vrchní hejtman předešle setkali v praxi jednotlivých úřadů a o nichž informovali ve svých zprávách dvorskou komoru a panovníka. Jednalo se jak o skupování nemovitostí a vydržování vlastních dvorů, zemědělských ploch i hospodářských zvířat, tak o obchodování s poddanými i ostatními zástupci (nejen) vrchnostenského aparátu a městských samospráv. Pochopitelně znovu a znovu (a se stále stejným, prakticky nulovým výsledkem) byly striktně zakazovány také půjčky z důchodních peněz i ze sirotčí pokladnice. Bylo zde rovněž řečeno, jakou sumu může ten který úředník nárokovat za den svého (předem ohlášeného a komorou schváleného či přímo vyžádaného) pobytu v Praze.³²⁷

Následoval článek o výživě služebnictva, který se zmiňoval o zrušení deputátu, nabádal hejtmana k šetrnosti a důchodního písaře k podrobným zápisům kuchyňských útrat.³²⁸ Tato poměrně obsáhlá pasáž byla však v 50. letech vynechána, stejně jako ta, jež vyměřovala

---

knihách, jež podávala informace o majetkových záležitostech sirotka. NA, SM, sg. P 70/5 (sv. č. 13), karton č. 1646, b. f..

³²⁶ Znění článku ve verzi z roku 1638 viz TP7.

³²⁷ Za jeden den a noc měly být roku 1652 hejtmanu pasírovány (uhrazeny) 2 zlaté rýnské (k roku 1655 jsou uvedeny 3 florény), důchodnímu písaři, purkrabímu a staršímu (hlavnímu) fišmistru 1 zl. r., obilnému písaři 45 kr., pojezdnému 30 kr. *AČ XXII*, str. 397.

³²⁸ Ze znění jednoho z článků vysvítá, že měl důchodní písař k ruce jakýsi vzor, kterého se měl při sepisování kuchyňských útrat přidržovat: „*Nicméně má i všekna jiná útrata kuchyňská, co se kdy dobytka k zabiti přikupuje, masa od řezníkův v čas nedostatkův vezme, též koření, solí, ryb suchejch, tunných, štik, herynkův a všelijakých jinejch věcí drobnějších při kuchyni spotřebuje, podle té formy, jaký regiment zvláštní z komory naší české na jisté poručení naše vydaný to šíř ukazuje, světle a pořádně podle týž rubriky zapsáno bejti, aby netoliko hejtman náš na každý čas o tom o vše v patrnější zprávu v registřích najíti a neřády časně přetrhnouti mohl, ale aby v čas přijímání počtův volněji v to nahlídnouti a vyvozeno bejti mohlo, jak spoře v jednom i druhém se zacházelo, a co kde pasírováno bejti má neb nemůže*“. *Tamtéž*, 401.

množství piva přidělovaného v rámci služby úředníkům, služebníkům, čeládce a námezdníkům zaměstnaným při jednotlivých vrchnostenských podnicích.³²⁹ Nárok na tuto výsadu posléze instrukce přiznávala pouze hejtmanovi (dvě vědra) piva, purkrabímu a písařům (po jednom vědru). Akcentována nebyla ani povinnost zapisovat ryby obrácené od rybníků k potřebám zámecké kuchyně, ačkoli i nadále byly zaznamenávány ty, jež byly určeny pro potřeby komisařů, komory nebo panovníka a jeho zástupců. Absence článku dotýkajícího se stravování úřednictva při pardubickém zámku byla dána jednoduše zrušením této tradice, která měla být aparátu a služebnictvu vynahrazena přidáním určité finanční sumy ke stávajícímu platu. K tomuto aktu přikročila komora zřejmě počátkem 30. let, o čemž svědčí jednak list vrchního komisaře Jiřího Viléma Michny z Vacínova,³³⁰ jednak vynechání části týkající se viktualií již v instrukci z roku 1638.

---

³²⁹ Vedle piva byl úředníkům postupován určitý počet ryb z místních rybníků. Za účast na jejich výlovu jim také plynuly akcidence (tzv. podžberné), podobně jako za účast při soudech, o nichž byla řeč výše. K roku 1652 se jednalo o 7 krejcarů z každého džberu prodaného u rybníku a 15 krejcarů ze džberu ryb haltýřních. Vybraná suma se měla posléze rozdělit na čtyři díly, z nichž jeden byl určen hejtmanovi, druhý fišmistru, třetí rybničnímu písaři a čtvrtý rybničním pacholkům. U panství, které nemělo fišmistra, se suma dělila mezi hejtmana, důchodního písaře a rybniční personál.

³³⁰ Michna ve své relaci informoval komoru o jednání s hejtmany a zaslal soupis smluvených sum vypsaných na jednotlivé členy personálu, viz NA, SM, sg. 195/7 (sv.č. 1), karton 2262, folio 20 n. O zrušení přidělu viktualií se již předtím kladně vyjádřila generální komise z roku 1614 (NA, SM, sg. P 100/5I, karton 1707, folio 13^f), tehdy však byly přídatky na přimluvu hejtmanů a samotných zástupců komory (především zmiňovaného Daniela Škréty) zachovány.

7. Řády a neřády úřadů na Pardubicku – náhled do praxe

Ještě než přikročíme k samotnému závěru této práce, považuji za nutné věnovat pozornost několika významným záležitostem, sporným momentům a neuralgickým bodům, které jsou spojeny s působením vrchnostenského úřednictva v prostoru pardubického panství. Některé z nich byly již výše v textu (především v rámci poznámkového aparátu) zmíněny, avšak pouze stručně, jako příklad či dodatek některých uvedených skutečností. Přitom právě ony jsou jedním z nejcennějších „zrcadel“, které nám dovolují alespoň částečně nahlédnout do reality úřední praxe pardubického vrchnostenského aparátu. Důkazy některých z nich můžeme objevit v dokumentech, které se pro studium dané problematiky přímo nabízí, tedy v písemnostech samotné vrchnostenské kanceláře (účty, urbáře, pozemkové a sirotčí knihy, knihy zaznamenávající případy soudnictví sporného i nesporného ad.), případně v písemnostech vzniklých činnostmi zdejších samosprávních orgánů (pamětní knihy, knihy rukojemství ad.). Významné svědectví poskytují dále materiály pocházející z prostředí nadřízeného úřadu – v daném případě tedy především pokyny české komory, zprávy jednotlivých komisařů vizitujících komorní panství, od roku 1579 též od vrchního hejtmana. Neméně důležité jsou listy dvorské komory a vyjádření panovníka či jeho zástupců, jakými byli kupříkladu Ferdinand Tyrolský či Ferdinand III., o jejichž vlivu v komorních záležitostech byla řeč výše.

Se všemi těmito materiály ostatně souvisí další podstatná - dovolila bych si dokonce tvrdit, že přímo stěžejní - součást heuristických materiálů, kterou představuje korespondence mezi centrálními úřady a členy vrchnostenského aparátu. Jednotlivé dokumenty obsahující dotazy, požadavky, pokyny, nařízení i výtky, ale také opisy, kopie či výtahy písemností, které byly součástí příloh (a jejichž znění by se nám jinak do dnešních dnů nedochovalo), totiž uchovaly jak řadu podrobností o některých „kapitolách“ dějin úřadu, tak informace o veřejném i soukromém životě jeho představitelů. Odhalují též podrobnosti problematických momentů a neuralgických bodů raněnovověkého úřadování, které můžeme předpokládat či odvodit právě z instrukcí, pokynů a nařízení, ale jejichž pozadí nám normativní prameny ani záznamy v úředních knihách a materiálech samy o sobě zprostředkovat nemohou. Konkrétní případy těchto lapsů a disproporcí mezi úřední teorií a každodenní praxí pardubického vrchnostenského aparátu v letech 1560-1630 jsou stěžejním předmětem následujících řádků.

V souvislosti s pasážemi o osobnostech a životních osudech jednotlivých členů úředního aparátu bych ráda zdůraznila, že základní poznatky o některých z nich byly uvedeny v pracech T. Šimka a K. Rückerové,³³¹ několik jmen bylo zmíněno též v předcházejících kapitolách této práce. Není sice možné rozpracovat zde životopisy všech osob, přesto bych následující řádky ráda věnovala alespoň některým z nich. Byly to ony, kdo - v různých podobách a formách - ztělesňovaly „prodlouženou ruku“ panovníka jakožto vlastníka panství a pána místních poddaných. To jejich tváře, povahové vlastnosti, chování a vystupování vůči obyvatelům panství (ovlivněné nikoli pouze povinnostmi a kompetencemi svěřeného úřadu, ale také jejich sociálním a společenským postavením) dávaly konkrétní podobu oné abstraktní kategorii označované pojmem „vrchnostenský aparát“.³³² Nezapomínejme ani na skutečnost,

---

³³¹ Vícekrát uvedená studie T. Šimka cituje řadu pramenů, v případě absence dokladů k určitému časovému úseku či jednotlivým osobám však autor vycházel zejména z druhého a čtvrtého dílu Sakařových Dějin Pardubic. Lépe řečeno z pasáží věnovaných úředníkům jakožto členům pardubické městské komunity, o jejichž nepřesnostech byla řeč ve druhé kapitole. Naproti tomu velmi přesná a precizní je diplomová práce Kristiny Rückerové. Součástí příloh statě je mj. abecední rejstřík uvádějící jména úředníků vyskytujících se v archivních materiálech, jež měla autorka při svém studiu k dispozici. U většiny osob jsou mimoto uvedeny základní informace o dané osobě a odkazy na prameny i literaturu, které o ní podávají další informace. Samotný rejstřík i některé z těchto odkazů hrály významnou roli při kontrole řady zjištění předestřených v mé práci, jež nekorespondovaly se závěry T. Šimka či J. Sakaře. Konečný výsledek tohoto několikastupňového procesu dohledávání, kontrol i korekcí učiněných na základě pramenné základny představují minulé i následující informace o osobách a životech pardubických úředníků.

³³² Za jedno z nejuvýstižnějších vyjádření pozice úřední osoby v období raného novověku považuji tuto pasáž: „*Úředník zjednodušeně řečeno ztělesňoval jakousi trojjedinost bez vzájemného a přesného odlišení. Bezpochyby byl soukromou osobou se zájmem o osobní profit, zároveň také zaměstnancem a služebníkem vrchnosti a zaměstnavatele v jedné osobě, která od něho očekávala zaměstnanecký výkon a věrnost. Do třetice vystupoval jako veřejná osoba zaručující konání aktů „obecného dobrého“ či veřejného prospěchu v intencích společnosti na velkostatku.*“ A. STEJSKAL, *Matyáš Fuch z Fuchýřova - kariéra sluhy dvou pánů*. HO 8, 1997, č. 1-2, str. 25. K porovnání s problematikou úřednictva na schwarzenberském dominiu P. MATLAS, *Sociální původ, vzdělání, kariérní strategie a motivace patrimoniálních úředníků na schwarzenberském panství Hluboká nad Vltavou v 17. a 18. Století*, in: SAP 61, 2011, č. 2, str. 435-463. Na rozličné, cílené i neoficiální projevy a vlivy vrchnostenského aparátu ve vztahu k nadřízeným a podřízeným orgánům a jeho působení v kontextu lokálních společenství (komunikační a zprostředkovatelská funkce, kulturní reprezentace ad.) klade v posledních letech velký důraz zahraniční literatura, za všechny znovu zdůrazňuji práce S. BRAKENSIEKA, v daném kontextu zejména Stefan BRAKENSIEK, *Politik, Justiz und Verwaltung im internationalen Vergleich. Praktiken lokaler Justiz, Politik und Verwaltung im internationalen Vergleich*, in: Stefan BRAKENSIEK – Heide WUNDER (ed.), *Ergebene Diener ihrer Herren? Herrschaftsvermittlung im alten Europa*, Köln-Weimar-Wien 2005 str. 1-21, k porovnání TENTÝŽ, *Communication between Authorities and Subjects in Bohemia, Hungary and the Holy German Empire, 1650–1800: A Comparison of Three Case Studies*, in: Wim BLOCKMANS - André HOLENSTEIN - Jon MATHIEU (ed.), *Empowering Interactions. Political Cultures and the Emergence of the State in Europe 1300–1900*, Aldershot 2009, str. 149–162, případně TÝŽ, *Herrschaftsvermittlung als kultureller Austausch. Eine Einführung*, in: Michael NORTH (ed.), *Kultureller Austausch in der Frühen Neuzeit*, hrsg. v., Köln-Weimar-Wien 2009, str. 163–173. V českém prostředí lze s těmito podněty srovnat především některé statě, jež tematice vrchnostenského úřednictva věnoval J. Hrdlička - Josef HRDLIČKA, *Mezi ctí a normou. Ke kultuře služby slavatovských hejtmanů okolo roku 1630*, in: V. Bůžek – P. Král (ed.), *Společnost*

že právě tito muži měli být adresátem a zároveň zprostředkovatelem a vykonavatelem disciplinačních a civilizačních procesů, jež vycházely – alespoň dle modernizačních teorií – z prostředí centrálních orgánů či společenských elit. V tomto případě byly podobné snahy kodifikovány nejen formou panovníkových i komorních instrukcí, nařízení, výnosů a pokynů, ale také v podobě zemských zřízení a v neposlední řadě městských zákoníků. Pod jejich pravomoc dotyční náleželi nejen jako úředníci, ale také jako členové určitého stavu a vlastníci svobodných i poddanských statků a nemovitostí. V prostředí pardubického panství nesmíme zapomínat ani na stále „živá“ pernštejnská privilegia, jež byla sice původně dílem vrchnosti, v průběhu let se však stala jedním z nejvýznamnějších symbolů suverenity místních obcí a o to bedlivěji byla střežena zdejšími komunitami a jejich představiteli. Modus vivendi příslušníků vrchnostenského úřednictva je tedy nezbytné vnímat jako určitou „výslednici“ všech těchto objektivně daných podmínek i subjektivních vlastností a podnětů. U každé osoby mohly mít přitom jednotlivé složky odlišný stupeň důležitosti a analogicky také různý dopad na osobnost člověka a jeho (ne)přizpůsobení se danému prostředí.

7. 1 Býti (raněnovověkým) úředníkem...

V páté kapitole byl uveden soupis všech stěžejních úředních postů, jež byly součástí poměrně početné skupiny, která je v této práci nazývána souhrnným názvem vrchnostenský aparát. Pořizoval-li soupis pardubického úřednictva vrchní hejtman či vizitační komise, započítali do konečného součtu také zámecké služebnictvo a čeleď při dvorech, jejichž služebné bylo rovněž hrazeno z důchodů, naturálních i materiálních zdrojů pardubického panství. K roku 1571 se jednalo celkem o 180 osob,³³³ rozpočet sestavený na základě generální vizitace roku 1614 počítal s 90 osobami.³³⁴ Až na snížení počtu kancelářských

---

v zemích habsburské monarchie a její obraz v pramenech (1526-1740), České Budějovice 2006 (= Opera historica 11), str. 347-373, TÝŽ, *Úředník*, in: V. Bůžek – P.(ed.), *Člověk českého raného novověku*, Praha 2007, str. 216-238, dále TENTÝŽ, *Herrschaftliche Amtsträger als Klienten und Patrone im frühneuzeitlichen Böhmen? Kommunikation im Dominium der Herren von Neuhaus, Slawata und Tschernins (1550-1730)*, in: S. Brakensiek – H. Wunder (Hg.), *Ergebene Diener ihrer Herren?*, str. 145-163. K porovnání A. STEJSKAL- M. BASTL, *Rožmberská správa v 16. a na počátku 17. století. Norma a její fungování (diskusní úvaha)*, in: XXIII. mikulovské sympozium 1993, Brno 1995, s. 145-155.

³³³ Počtem personálu se pardubickým podmínkám přiblížily pouze Poděbrady (k roku 1561 je udáváno celkem 123 osob), na jejichž peněžitě platy bylo celkem vydáno 809 kop 30 grošů a 1 denár míš. SM, sg. S 195/5 (sv. 3) karton 2261, folio 91-92.

³³⁴ Vchynského komise si od této redukce, jež měla být doprovázena zrušením viktualních odměn i stravování zaměstnanců při pardubickém zámku, slibovala každoroční úsporu ve výši 1450 tolarů 50 grošů míšeňských. NA, SM, sg. P 100/5I, karton 1707, folio 17^a.

mláďenců (ze čtyř na dvě a později jednu osobu), sloučení některých postů (místo dvou porybných písařů se nadále počítalo s jednou osobou) a propuštění jednoho jágra se naznačená redukce dotkla právě služebnictva a čeledi (mj. zámeckého řezníka, kuchařů a kuchtíků, vrátného ad.), ne úřednictva jako takového. I nadále se tedy v Pardubicích setkáváme jak s hejtmanem, místohejtmanem a purkrabím, tak s jednotlivými písaři a představiteli rybníčního a lesního personálu. Na následujících řádcích se blíže zaměříme na to, z jakých sociálních a majetkových poměrů pocházeli jeho představitelé a na bázi jakých vazeb fungovala jejich vzájemná interakce.

7. 1. 1 Šlechta, měšťanstvo i vesničtí synkové - složení vrchnostenského aparátu

Stejně jako na jiných panstvích, bývaly i na Pardubicku vyšší pozice vrchnostenského aparátu (zejména post hejtmana, purkrabího a forstmistra) ve značné míře (nikoli však výhradně) obsazovány příslušníky nižšího šlechtického stavu. Zejména pro méně majetné šlechtice znamenalo přijetí úřadu nejen garanci určitého finančního a společenského zázemí, ale také možnost navázat bližší kontakty s jedinci, jejichž přízeň mohla být pro ně (nejen) v rámci dané lokality přínosná. Část šlechty přítomná na pardubickém panství v polovině 16. století se na panství zakoupila již za Pernštejnů, kdy získávala buď statky v okolí Pardubic či nemovitosti přímo ve městě a místních městečkách. Někteří šlechtici se přistěhovali z moravských či jiných statků patřících erbu zubří hlavy, o slovo se hlásila i zdejší rodová šlechta. Ne všichni z jejich představitelů nicméně toužili spojit svůj osud se službou Pernštejnům.³³⁵

Vedle této skupiny tvořili významnou složku zdejšího úřednictva nobilitovaní měšťané. I oni disponovali právem používat erb a predikát, který získali ve většině případů odměnou za své dobré a věrné služby šlechtici či samotnému panovníkovi.³³⁶ Proto jsou někdy „volně“ přiřazováni ke kategorii šlechtického stavu nebo s ní dokonce splývají, což je dáno mj. tím, že

---

³³⁵ Vztahy některých drobných šlechticů s Vilémem z Pernštejna a jeho syny, kteří skupováním místních statků, cílenou arondizací panství a ovládnutím místního trhu urychlili úpadek a chudnutí řady z nich, nebyly pochopitelně na nejlepší úrovni. Velmi často se v pramenech objevovala především obvinění Pernštejnů stran lesního pychu, kterého se měli dopouštět šlechtičtí sousedé. Neshody neustaly ani po roce 1560, kdy byli dokonce někteří šlechtici na základě obvinění pardubického hejtmana obesláni pro lesní pych ke komornímu soudu. Vypsání šlechty, jejíž statky sousedily s pardubickým panstvím viz NA, ČDKM, sg. ČDKM IV – Čechy - 18/1/2, č. kartonu 39, folio 242-248.

³³⁶ Podle V. Bůžka patřilo mezi lety 1557-1615 k příslušníkům nižšího stavu v Čechách asi 11 500-13 800 příslušníků šlechtických rodin. Počet erbovníků povýšených do rytířského stavu v období 1541-1620 se pohyboval okolo čísla 215. V. BŮŽEK, *Nižší šlechta*, str. 11

část z nich byla skutečně šlechtickou obcí přijata do svých řad.³³⁷ Pokud se tak stalo, pokoušeli se někteří bývalí erbovníci získat do své správy alespoň drobný svobodný majetek, povětšinou dvůr s menším či větším pozemkem či zdejší vesnice vyňaté z majetku vrchnosti. Dědičná držba takových statků znamenala nejen další pozvednutí společenské prestiže, ale především konečné stvrzení toho, že dotyčný splňoval všechny náležitosti pro to, aby mohl být považován za plnohodnotného člena šlechtického stavu. Získat svobodný majetek bylo však na Pardubicku v období komorní éry daleko obtížnější než za Pernštejnů – proti alodizaci jakékoli části panství totiž vystupovali nejen někteří radové, ale i samotní hejtmané panství, kteří upozorňovali na některé negativní důsledky a problémy, které by tento krok do budoucna mohl způsobit.

Jako příklad, na němž lze dobře demonstrovat tyto odmítavého postoje, mohou posloužit opakované prosby pardubického fišmistra Matouše Křižanovského z Živanic a jeho syna Bohuslava, kteří žádali o alodizaci vesnic Skalice a Bližejovice (patřících předešle Burianu Svítkovskému ze Škudel).³³⁸ Zisky z nich plynuly sice Matoušovi jako odměna za jeho věrné služby (za něž získal roku 1570 rovněž nemošický mlýn), fišmistr však toužil získat obě obce do svobodné, dědičné držby. Prosby o alodizaci, jež zasílal mezi lety 1570-72 opakovaně komoře i samotnému panovníkovi, byly sice oficiálně nakonec vyslyšeny, reálného naplnění se však až do své smrti nedočkal. Ještě koncem 70. let se pokoušel tytéž vsi získat jeho syn Bohuslav (dožadující se u komory také jistých finančních pohledávek po otci), o jejich znovupřidělení usiloval rovněž Burianův syn Cyprián Svítkovský ze Škudel.³³⁹ Kromě vesnic Bohuslavovi přislíbili radové statky u Heřmanova Městce, ani v jeho případě však akt příslibu neznamenal okamžitý zisk a písař musel opakovaně urgovat Prahu i Vídeň o převedení majetku do svých rukou. V podobné situaci se ostatně ocitl též místohejtman Martin

---

³³⁷ Neplatilo zde zdaleka tvrzení, že „*nobilitovaní měšťané (tv. erbovníci) museli čekat několik generací, než byli uvedeni do šlechtického stavu*“. V. BŮŽEK a kol., *Společnost v českých zemích. Struktury, identity a konflikty*, Praha 2010, str. 86. Na Pardubicku se setkáváme v počátku komorního období hned se třemi osobnostmi, které se staly erbovníky a ještě za jejich života byl jejich rod přijat do šlechtického stavu. Jednalo se o již zmíněného správce Buriana Svítkovského ze Škudel (nobilitován 1531, 1552 přijat do šlechtického stavu) fišmistra Matouše Křižanovského (nobilitace 1557, 1567 povýšen panovníkem) a místohejtmana Martina Přeloučského, blíže o něm na následující straně.

³³⁸ Matoušovy a Bohuslavovy listy viz NA, SM, 70/5II (sv. 5), karton 1643 a SM P 70/30, karton 1647.

³³⁹ Více k Burianovým potomkům J. BERNARD, *Zapomenutý východočeský rybníkář Burjan Svítkovský ze Škudl*, str. 4-5.

Přeloučský z Neratova, když se pokoušel vymanit ze závislosti na vrchnostenské správě svůj dvůr ve Svítkově.³⁴⁰

Zdaleka ne všichni erbovníci se ale dočkali povýšení do rytířského stavu a je otázkou, zda o něj vůbec výrazněji usilovali. Většina nobilitovaných byla tak jako tak silně spjata se zdejšími strukturami a prostředím, a to nejen majetkovými pouty, ale také neméně důležitými právními a sociálními vazbami, včetně příbuzenských svazků. Nesmíme zapomínat ani na jejich sepjetí s místní kulturou, tradicemi a zvyky, které formovaly mentalitu dané osoby a které byly pro její zařazení do dobového společenského rámce (či spíše rámců) velmi důležité.³⁴¹ Někteří mimoto nemuseli disponovat částkami potřebnými k výplatě svobodného

---

³⁴⁰ Martin Zych, nobilitovaný jakožto Přeloučský z Neratova, byl jednou z oněch výrazných osobností, o kterých byla řeč v úvodní pasáži této kapitoly. Jeho otcem byl švec Zikmund Zych, soused města Přelouče, po jehož smrti zdědil Martin roku 1531 jeden z městských domů. Podle pozdějších zpráv jednoho ze svých synů působil od mládí při pernštejské kanceláři v Pardubicích, kam byl přidělen v rámci sirotčí služby a kde si jej zřejmě oblíbil Burian Svítkovský ze Škudel. Kancelářská praxe a jistě i navázané kontakty mu otevřely brány nejen do přeloučské radnice, kde působil jako radní písař, ale do samotné zámecké kanceláře. Do Pardubic se vrátil roku 1559 a byl na přímluvu Svítkovského dosazen na post místohejtmana pardubického panství. O rok později Martina oslovil sám Vojtěch z Pernštejna, bratr zadluženého Jaroslava, a nabídl mu funkci správce moravského panství Týniště. Tehdejší pardubický hejtman Čeněk Bořek z Poličan při té příležitosti komoru žádal, aby zkušeného Martina nepropouštěla, neboť jeho zkušeností a služeb bude na novém komorním panství zapotřebí (NA, ČDKM, sg. ČDKM IV – Čechy – 18/1, č. kartonu 39, folio 212). Jistou motivací pro setrvání v Pardubicích mohla být Martinova nobilitace, která se odehrála roku 1561, ani to ale přeloučského rodáka, nyní již Martina Přeloučského z Neratova, nezastavilo a téhož roku odešel na Moravu. Zde byl přijat do šlechtického stavu a kromě Týniště musel posléze sloužit ještě minimálně na dvou panstvích, neboť ve svém listu, který adresoval komoře po návratu do Pardubic, uvedl, že „jiné troje panství, jedné dvě léta a druhé dvoje šest let spravoval“. Zde přijal znovu funkci místohejtmana, kterou vykonával do roku 1580. Za své služby žádal nejprve dva dvory u Heřmanova Městce, nakonec zakoupil roku 1578 dvůr ve Svítkově, ze kterého však odváděl pravidelnou roční rentu. Právě jej se pokoušel v následujících dvou letech vymanit ze závislosti na vrchnostenské správě a žádal o jeho přidělení „*bud'to Majestátem aneb dskami zemským mně i dědicům budoucím mým*“ (NA, SM P 70/1, karton 1642, folio 1'). Hejtman Adlspach (ačkoli uznával Martinovy zásluhy, po jeho smrti si komoře vícekrát posteskl, že ztratil velmi dobrého pomocníka, a stal se dokonce poručníkem jeho synů) nicméně i v Martinově případě trval na tom, že jakákoli forma alodizace není v prostředí pardubického panství žádoucí. Místo toho navrhl, aby mu bylo doživotně odpuštěno placení renty z tohoto dvora. Místohejtman se poté obrátil s prosbou na samotného císaře, ani tento pokus ale nebyl korunován úspěchem. Přes tato příkoří patřil nicméně Martin k jedné z nejúspěšnějších a nejuznávanějších osobností dané doby a svým synům i dceři (která se vdala za syna Buriana Svítkovského) zanechal po smrti nejen dobré a vážené jméno, ale také značný majetek. K Martinovi dále P. VOREL, *Dějiny Přelouče I*, zejména str. 54, 60 a 66.

³⁴¹ Dle mého názoru je toto jeden z podstatných a ne vždy dostatečně akcentovaných důvodů toho, proč na panství zůstávaly i děti některých nobilitantů a šlechticů. V nejednom případě zde žili jejich potomci po několik generací, velmi často docházelo i ke sňatkům mezi jednotlivými rody. Připomínám v daném kontextu kupříkladu rodiny Matouše Křižanovského (pozn. č. 111), Buriana Svítkovského a Martina Přeloučského (předešlá pozn.). Totéž lze říci i o Čeňku Bořkovi z Poličan – Bořkova vdova Maryana ze Zálužan se stala manželkou místohejtmana Jiříka Čejky z Olbramovic a syn Jan byl pardubickým fišmistrem. Na Pardubicku se usadil také jeden ze synů Jana Jelínka staršího z Koldína, místohejtmana pardubického panství (zřejmě) mezi lety 1563-70.

gruntu. Naopak ti, kterým by tento krok jejich finanční situaci umožnila, si zase mohli být dobře vědomi odmítavého postoje, jenž zastávaly nadřízené orgány vůči alodizaci zdejší půdy a který de facto znemožňoval zisk svobodného majetku v dané lokalitě, tudíž i faktické stvrzení svého povýšení. Všechny tyto okolnosti byly zřejmě podpořeny také faktem, že erb a predikát či sama příslušnost k šlechtickému stavu neposkytovaly dotyčnému výhodnější pozici pro jeho participaci na vrchnostenské správě. Stejně tak ani nástup do funkce nemusel být zákonitě příslibem nobilitace, ta představovala v řadě případů spíše odměnu za věrné služby než odrazový můstek na stupnici vertikální mobility.

Příslušnost k vrchnostenskému aparátu měla ostatně sama o sobě zajistit úřední osobě určitou společenskou moc a prestiž v rámci dané lokality. Tato myšlenka hrála jistě podstatnou roli nejen pro výše zmíněné skupiny, ale také pro měšťany, s jejichž jmény se v průběhu druhé poloviny 16. století setkáváme stále více nejen v prostředí kanceláře na Příhrádce, ale též na pozicích důchodních a sirotčích písařů či purkrabí. Nelze zapomínat ani na sirotky a vesnické chlapce působící často ve vrchnostenských službách již od raného mládí, kteří vystřídali v průběhu svého života běžně hned několik postů (viz podkapitola č. 5. 2. 2).³⁴² Tento trend pronikání poddaných, zejména pak vzdělaného městského živlu, do

---

Tento muž přišel do Pardubic počátkem 60. let z Náchoda, kde působil nejprve jako radní písař, posléze jakožto vrchnostenský úředník Smiřických. Přídomek „z Koldína“ mu byl přidělen roku 1557 a získal jej společně s přítelem Pavlem Kristiánem, autorem zákoníku městských práv (Hermengild JIREČEK, *Práva městská království českého a moravského*, Praha 1876, úvodní text). Sám také vystupoval velmi často jako právní přítel místních měšťanů (jeho jméno je opakovaně uváděno ve zmíněném zlomku knihy *Nálezy ve přích při právu města Pardubic*, SOKA Pce, AM Pce, inv. č. 153, č. knihy 122) a když roku 1570 zemřel, odkázal svůj majetek na panství i v Náchodě svým synům. Jejich poručíkem byl stejně jako v případě dětí Martina Přeloučského ustanoven hejtman Adlspach. Minimálně o jednom z nich, Karlu Jelínkovi z Koldína, víme, že zůstal na panství dlouho po otcově smrti. Neusadil se však v Pardubicích, nýbrž v blízkých Sezemicích, kde si na jeho povýšené chování a neoprávněné šenkování cizího piva opakovaně stěžovala městská rada. V Jelínkově domě došlo roku 1604 dokonce ke střetu mezi ním a radními, při němž létaly vzduchem nejen obvinění a nadávky, ale málem také ruční sekera. SOA Zámorsk, Vs Pce, *Registra při 1539-1604*, knihy 268, folio 161-162, o Jelínkovi blíže T. SIGLOVÁ, *Soudové zisky nenesou*, zejména str. 99, 100, 106, 256-57 (cit. z elektronické verze disert. práce). K daným osobám dále zmíněná díla T. Šimka a J. Sakaře (kromě *Dějin Pardubic II/2*, str. 162-195 také *Dějiny IV/2-4* obsahující seznamy vlastníků jednotlivých městských a předměstských nemovitostí).

³⁴² Ačkoli někteří z těchto mužů dosáhli dokonce i na pozici správce či místohejtmana (vzpomeňme výše zmíněného Valentina Žaluda nebo Jana Vostřešanského, kteří zastávali pozici sirotčího písaře a posléze i místohejtmana), je nutno vnímat „kariéru“ pardubických písařů spíše jako oscilaci mezi posty nežli jako cílený, více či méně strmý vzestup směřující k nejvyšším pozicím. V průběhu svého života mohl kterýkoli z úředníků zastávat střídavě řadu funkcí a nebylo neobvyklé, že se cyklicky vracel i na hierarchicky „nižší“ posty, aniž by tento „sestup“ v dnešní slova smyslu byl považován v tehdejší společnosti za degradaci. Platnost uvedeného poznatku též v prostředí aristokratického dvora posledních Rožmberků, kde dostávaly „nové šance“ dokonce i osoby podezřelé ze zpronevěry vrchnostenských peněz, odvodil v rámci svého bádání A. STEJSKAL, *Geneze a emancipace*, str. 74 n.

prostředí raněnovověkých vrchnostenských aparátů, bývá považován za jeden z projevů postupující byrokratizace a profesionalizace úředních aparátů. Pozorujeme ji stejně tak v centrálních, jako ve vrchnostenských úřadech, a postupem 17. století i v prostředí místních správních orgánů.³⁴³ Jak se ukázalo, v prostředí Pardubicka můžeme jména poddaných, především pak obyvatel zdejších měst a městeček,³⁴⁴ vysledovat v řadách vrchnostenského aparátu již za Pernštejnů. Totéž můžeme říci i o 2. polovině 16. století a počátku století následujícího, kdy se jejich jména hojněji objevují i ve výčtech purkrabí, důchodních a sirotčích písařů. Za jeden z projevů byrokratizace na lokální úrovni lze dle mého názoru v rámci pardubického panství považovat i výše zmíněné začleňování městských a vesnických samospráv do úkonů a povinností, jež původně náležely do kompetence vrchnostenského aparátu.

Velmi důležitá je v daném kontextu rovněž argumentace použitá panovníkem, komorou, komisaři či hejtmanem při přijímání té které osoby na určitý úřední post. Z předcházejících řádků vyplývá, že dědičná či oficiálním aktem „stvrzená“ urozenost ani majetnost nebyly ve druhé polovině 16. století nepřekonatelnou podmínkou pro výkon vyšších postů vrchnostenského úřadu na Pardubicku.³⁴⁵ Lze je vnímat spíše jako jednu z okolností, která

---

³⁴³ Na význam tohoto procesu a nepřímo i na přínosnost výzkumu jeho geneze a podoby v prostředí vrchnostenských aparátů a místních samospráv upozornil ostatně již v minulosti J. PÁNEK, *K úloze byrokratizace při přechodu od stavovské k absolutní monarchii*, in: AUC Phil et Hist 1989, č. 3, s. 75-85 (v tomto případě str. 78).

³⁴⁴ Nejednalo se přitom pouze o „původní“ pardubické sousedy, jimž jednak blízkost radnice a zámku, jednak spolupráce v některých majetkových, finančních i soudních záležitostech umožňovala snadnější a častější komunikaci s vrchnostenským aparátem a tudíž i lepší pozici pro proniknutí do jeho struktur. V kanceláři se setkáváme s obyvateli Přelouče (kromě Martina Přeloučského lze zmínit pardubického purkrabiho Jana Poděbradského, kterého si do funkce vyžádal sám hejtman Vildštejn, či důchodního písaře Tomáše Klatovského), Bohdanče (Valentin Žalud, snad i Matouš Křižanovský, který zde sídlil na sklonku svého života) nebo Týnce (Mikuláš Faber). Mimoto přicházely do města též poddaní z jiných panství (ze smiřického Náchoda pocházel kromě Jana Jelínka i Matěj Gruff, pardubický důchodní písař v letech 1582-84), královských měst (především Hradce, Chrudimi a Kutné Hory) i ze samotné Prahy (mj. za hejtmanství Albrechta Pfefferkona z Otopachu a na Jinonicích). Nutno však podotknout, že drtivá většina úředníků se po nástupu do funkce v Pardubicích či na místních předměstích zakoupila, případně zde získala určitý nemovitý majetek již v předešlých letech (Valentinu Žaludovi kupříkladu odkázala švagrová Dorota Chlumecká dům přímo na náměstí - SOKA Pce, AM Pce, *Knihá bílá*, č. knihy 56, folio 148).

³⁴⁵ Objevily se dokonce případy, kdy byla jejich absence považována za výhodu. Když se kupříkladu hejtman Adlspach vyjadřoval po svém příchodu do Pardubic k prosbě Jana Vlčka, pernštejnského fišmistra, který chtěl i nadále setrvat ve službě, podpořil ji mj. tím, že Vlček nebude odváděn od práce rodinnými starostmi ani péčí o své hospodářství: „[...]protož jest při tom tolikéž mé zdání, že by se týž Jan Vlček JMC k takové práci dobře trefiti mohl, předkem proto, že jest hospodář dobrej a toho hospodářství naskrz vědom, druhé, že jest pacholek pilnej a střídmej a není nežli sám, ženy ani dítek nemá, ani žádného hospodářství a na tom na všem JMC dobře a užitečně náleží“. Roku 1565 nastoupil sice na post předního fišmistra Matouš Křižanovský, Vlček byl ale nadále

byla brána v potaz při vybírání vhodného představitele, nikoli jako rozhodující argumentační prvek panovníka, komory či samotných „kandidátů“. Mnohem větší důraz byl naopak kladen na to, jestli je osoba způsobilá k vykonávání úřadu, to znamená, zda předtím působila na nějakém postu v rámci samosprávných orgánů či samotného vrchnostenského aparátu a zda byla seznámena s náležitostmi, povinnostmi a kompetencemi úřední služby.³⁴⁶ Obnášelo-li budoucí zaměstnání manipulaci s penězi, mělo být bráno v potaz, zda se dotyčný dříve s náležitostmi finanční agendy setkal a zda se v takové službě osvědčil či nikoli. Velmi častá bývala také argumentace založená na připomenutí předešlých zásluh dotyčného i jeho předků, zejména jednalo-li se o osoby, jež působily na panství již za dob pánů z Pernštejna, popřípadě prokázaly své služby samotnému panovníkovi.³⁴⁷ Setkáváme se s ní hojně nejen při nástupu

---

členem vrchnostenského aparátu, neboť o rok později byl totiž na přímluvu Adlspacha jmenován pardubickým purkrabím. Listy Vlčka, Adlspacha i odpovědi arciknížete Ferdinanda viz NA, SM, sg. P 70/5, karton 1644, folio 42n. Funkce purkrabího se týkal rovněž list Valentina Žaluda, správce panství, v němž roku 1601 informoval komorní rady o osobách Jiříka Rejcha a Pavla (Longa) Longky Kvacendorfu. Měl k němu připojit své zdání, který z nich by se na daný post hodil lépe. Žalud sice uvedl stavovskou příslušnost obou osob, důraz však kladl na jejich dřívější zásluhy (Jiří byl zdejším měšťanem, působil jako pojezdny pisař a zúčastnil se v císařových službách výpravy do Uher, Pavel patřil mezi rytíře a vykonával předešle post polesního pisaře) s tím, že „*každá z těchto dvou osob k té práci purkrabské se hodí.*“ A oba opravdu daný post vykonávali, Longka mezi lety 1602-1606, Rejch je zmiňován jako purkrabí k roku 1613. Zajímavé je, že Longkovo jméno bylo uvedeno v jednom z listů zaslanych komoře roku 1595 mezi osobami hlásícími se otevřeně k bratrské víře (NA, SM, sg. P 70/110, č. kartonu 1651, folio 3), což očividně nikterak nebránilo jeho participaci na správě panství.

³⁴⁶ Výjimku představoval úřad hejtmana, kde se s neurozenou osobou v 16. ani v první třetině 17. století nesetkáváme. Dvakrát sice stanul v čele panství měšťan Valentin Žalud (1599-1601, 1614-17), vždy však jako správce, nikoli jako hejtman, ačkoli se tak podle zpráv svých současníků nechával poddanými titulovat. V podobné situaci se ocitl v roce 1617 ke své nelibosti i Věněk Bukovský z Hustiřan, který ve svém listu z roku 1616 apeloval na komoru, aby jej do Pardubic nepovolala pouze jako správce, ale přímo jako hejtmana. Odkazoval přitom nejen na svůj původ, ale též na předešlé zásluhy panovníkovi a ochranu, již poskytl v minulosti některým obyvatelům při průtazích vojenských oddílů (NA, SM, sg. S 195/7 (sv. 1), karton 2262, folio 7-10). Ve 30. letech byl pověřen dočasnou správou panství Václav Khyrbik, zřejmě rodák z Brandýsa nad Labem, původem poddanského původu, nobilitovaný roku 1630. V Pardubicích vykonával nejprve post listovního pisaře, posléze správce dašického pivovaru a purkrabího. Do čela panství byl jmenován po odstoupení hejtmana Jiljího Fuchsa (1633). K. VYŠÍN, *Khyrbik a jeho erb*, in: ZKPP 1973, č. 11, str. 4-5.

³⁴⁷ Fišmistr Jan Bořek z Poličan se takto odvolával nejen na zásluhy otce Čenka, bývalého pardubického hejtmana, ale také na bližší nespécifikované služby svého bratra. Bratrovy činy připomínal v žádosti o propuštění z úřadu roku 1579 též purkrabí Jiřík Kolkreytar z Gruny. Hejtman Adlspach ve svém zdání dodal, že nebožtík Balthazar Kolkreytar bojoval léta na Tokaji, za kteroužto službu mu komora dlužila nemalé částky, které nebyly rodině prozatím vyplaceny. Protitureckých bojů se zúčastnil i budoucí pardubický purkrabí Jiřík Rejch a sirotčí pisař Mikuláš Faber. Po porážce stavovského povstání se někteří členové aparátu, kteří byli katolíky již před jeho vypuknutím, odvolávali jednak na příkoří a nebezpečnost, která museli v dané době překonávat, jednak na svou účast v bojích proti povstalcům. Polesný pisař Ferdinand Pišel zvolil tuto argumentaci, když žádal roku 1626 komoru o povolení šenkovat v Bohdanči víno, které získával od přátel z Moravy. „*V čas té proklaté a nešťastné rebelie proti JMC jsouce člověk náboženství katolického, o všecken stateček téměř přiševši, i o hrdlo množstvíkrát chtěje a usilujice mne, kdyby božské ochrany nebylo, připravili. Takže jsem nočně pryč z markrabství moravského do Vídně k JMC odjiti musel a v vojenským běhu jsem se proti nepřátelům potřebovati*

do služby, ale též při žádostech o propuštění, jež byly velmi často spojeny s prosbou o přiznání odpovídajícího výslužného.³⁴⁸ Původně hejtman při nominaci jednotlivých osob (často i ony samy, pokud žádaly o uvedení na určitý post) kladl důraz rovněž na společností uznávané a vyžadované hodnoty, jakými byly zachovalost a poctivost dotyčného. Naproti tomu v průběhu 17. století začíná nabývat na významu vzdělání dotyčného a jeho znalost nejen správních, hospodářských a finančních, ale i právních záležitostí. Souhrn znalostí a vědomostí tohoto typu se postupem času stával rozhodujícím momentem při rozhodování o obsazování nejen vrchnostenských, ale i městských úřadů. Vzdělání a někdy i dokončené absolutorium, které bylo předešle spojováno zejména s postem městských písařů, rozhodně nebylo opomíjeným prvkem ani v 16. a 17. století, teprve postupem času se nicméně stávalo podmínkou pro výkon stále širšího okruhu úřadů. S tím do jisté míry souviselo i určité omlazení úřadů, jež byly v minulosti v řadě případů udělovány jako čestné funkce a odrážely spíše vliv a postavení dotyčné osoby v rámci obce.³⁴⁹

7. 1. 2 Patronát, klientelismus a mocenské sítě na Pardubicku

Na základě výše uvedených poznatků můžeme konstatovat, že sociální struktura pardubického vrchnostenského aparátu ve sledovaném období byla značně členitá, čímž se nikterak neodlišovala od situace na řadě dalších komorních i šlechtických panství. V rámci

---

dal. I pro ty již oznámený příčiny Vašich milostí žádám, že mne na místě JMC tu milost prokázati milostivě ráčíte.“ Všechny zmíněné listy jsou součástí NA, SM P 70/30, č. katonu 1647, b. f.

³⁴⁸ To bylo zajištěno buď jednorázovou odměnou či fixně stanovenou finanční částkou plynoucí dotyčnému každoročně z důchodů panství, případně z výnosu jednoho z režijních podniků. Mimoto mohl být úředníkům předán k užívání některý z místních dvorů nebo mlýnů. S prosbou o výslužné se na komoru obracel mj. zmíněný Bohuslav Křižanovský, který ji při té příležitosti znovu upomínal o sumy zděděné po otci, které mu i po letech zůstávala dlužna. Navrhoval přitom, aby mu tuto částku uhradila ze splátek získávaných od pražských a kutnohorských odběratelů pardubických ryb. Prosbu o „provizion“ nicméně zasílali do Prahy takřka všichni odstupující úředníci (výše zmíněnému Janu Bořkovi byla přiznána suma 50 kop gr. českých ročně), písaři a zaměstnanci rybníční či lesní správy (viz přepis žádostí forštknechta Jana Hradského – TP8). NA, SM, sg. 70/30, č. katonu 1647, b. f.

³⁴⁹ Roku 1702 kupříkladu pardubická rada zdůvodňovala výběr mladého měšťana Jakuba Felixe Lysandra do svých řad jeho vzděláním a profesionální zručností, jež „zajistily“ dotyčnému prestižní druhé místo v seznamu pardubických radních. T. SIGLOVÁ, *Soudové zisku neneseš*, str. 150. Autorka v dané souvislosti upozorňuje také na častější obměny v obsazení městských rad, jež začínají být patrné především koncem 17. století. V řadě případů bylo – stejně jako v případě vrchnostenského úřednictva - spojeno nejen se špatným výkonem úředních povinností, ale také s defraudacemi a zneužíváním obecních financí pro obohacování a hospodaření radních. To jistě neznamená, že by se podobné praktiky v městech a městečkách neobjevovaly již předtím, jen byly nyní zřejmě více sledovány a akcentovány jak samotnými radními, tak pardubickým hejtmanem, který byl za schválení a sázení pardubické rady, tudíž do značné míry i za výběr jejích členů, zodpovědný.

vrchnostenských kancelářích se museli setkávat a komunikovat příslušníci různých stavů, sociálních skupin, majetkových, vzdělanostních i profesních struktur a předpokladů, mezi něž náležely na Pardubicku jak osoby žijící při městě již před rokem 1560, tak nově přišedší. Díky spolupráci a neustále akcentované povinnosti vzájemných kontrol zde vznikala různorodá spojení a vazby, které se pak v některých případech mohly přenášet i mimo rámec úřadu a ovlivňovat to, co bychom dnes nazvali soukromím jednotlivce. Hranice mezi soukromou a „veřejnou sférou“ života ostatně nebyly v daném období (nejen) v myslí raněnovověkého úředníka nikterak striktně odděleny. Nejednalo se zde pouze o finanční a majetkové vazby, ale též sňatkové aliance, poručnictví nad sirotky či o prostou ochranu a přímluvu. Důsledky těchto svazků mohly přitom značně ovlivnit život jednotlivce a jeho uplatnění v prostředí dané lokality a samotného panství.

V prostředí šlechtických velkostatků bývá vznik takových vazeb spojován jednak se snahou získat přízeň samotného pána panství, jednak s touhou po společenském a mocenském vzestupu i čistě osobním profitu. Vytvářeli je jak dvořané, tak samotní členové aparátů šlechtických dominií, někdy proti sobě dokonce stálo více takových skupin, které - zejména jednalo-li se o rozsáhlá dominia, jaké vidíme kupříkladu u pánů z Hradce, Rožmberků, později Lobkoviců či Schwarzenberků – konkurovaly jedna druhé. Velký rozsah pozemkového vlastnictví některých rodů a participace jejich představitelů na zemských nebo dvorských úřadech samy o sobě vyžadovaly vybudování rozsáhlého, několikastupňového aparátu, který by dbal o jednotlivé územní celky. Jeho složkám byla poté svěřena správa jednotlivých panství, tedy i zodpovědnost za jejich výnosy tvořící v drtivé většině případů stěžejní díl příjmu šlechtice. Kromě toho mohli představitelé úřadu posloužit vrchnosti i v jiných ohledech - nebylo kupříkladu neobvyklé, že pro svého pána vykonávali četné úřední a diplomatické cesty a bylo-li třeba, stávali se dokonce jeho věřiteli.³⁵⁰ V neposlední řadě pak reprezentativní úřední aparát, jehož členové v některých případech byli (nebo se v budoucnu stali) dvořany daného šlechtice,³⁵¹ do značné míry přispíval k prestiži svého pána. Bylo tedy

---

³⁵⁰ Připomínám půjčky pardubických úředníků pánům z Pernštejna (kupříkladu výše zmíněný případ Matouše Křížanovského) a považuji za dobré zároveň podotknout, že úvěrové toky plynuly i v opačném proudu. Mnoho poddaných se totiž po odprodeji Pardubic přiznalo k větším či menším částkám, jež zůstali dlužni do perňštejnské pokladnice. Obsáhleji k úvěrovým praktikám tohoto druhu mimo výše zmíněné práce V. BŮŽKA, *Nižší šlechta...*, Praha 1996 dále TYŽ, *Úvěrové podnikání nižší šlechty v předbělohorských Čechách*, Praha 1989, případně A. STEJKAL, *Nedoplatek a zpětná dotace*, str. 6-39.

³⁵¹ Na dvorech významných šlechtických rodů se v takovém případě mohla utvářet jistá „dvorská“ hierarchie, jejíž pravidla nevymezovala pouze úřední kompetence jednotlivých osob, ale také jejich pozice během stolování

v jeho zájmu, aby si své služebníky vybíral dobře a rozvážně, zajistil jim určité zázemí a odpovídající motivaci a měl o nich a jejich činnosti alespoň základní přehled. Nebylo neobvyklé, že výše naznačená propojení přesáhla rovinu vymezenou oficiálním vztahem šlechtic – dvořan/úředník/poddaný (případně dvořan - úředník, úředník – úředník ad.) a došlo ke vzniku určitých, ve většině případů vzájemně výhodných vazeb.

Jeden z projevů takového nadstandartního jednání se jak v rámci české, tak zahraniční odborné literatury označuje termínem *patronát*, nežádka se však v tomto kontextu objevuje rovněž výraz *klientelismus*. Prvně jmenované slovo může přitom odkazovat nejen na výše naznačený vztah mezi šlechticem a jeho úředníky/dvořany, ale v obecné rovině také na určitý prvek ochrany a podpory poskytované určitou osobou či skupinou, jež zdaleka nemusela být vždy příslušníkem/příslušníky šlechtického stavu, vůči jiné osobě/skupině.³⁵² I původní význam termínu *klientelismus* se do značné míry blížil této definici, neboť i on symbolizoval stav vzájemnosti založený z velké míry na společných zájmech a prvku ochrany mezi klienty a jejich patrony.³⁵³ Je-li tohoto vymezení v literatuře použito, odkazuje tedy také na existenci jakýchsi neoficiálních sítí vytvořených uvnitř pevně daných struktur (v daném případě v rámci vrchnostenského aparátu),³⁵⁴ stěžejní roli v nich ale většinou hraje zákulisní jednání, protekce a korupce, stejně tak jako konkurenční boje mezi osobami či celými znesvářenými skupinami. Bývají dávány do spojitosti i s finančními zpronevěrami, pomocí nichž mohl dotyčný jednak naplnit svou vlastní pokladnu na úkor té vrchnostenské, jednak navýšit případnými výhodnými koupěmi či investicemi svůj majetek i společenský kredit. Stejně tak

---

a slavností konaných velmožem. J. HANZAL, *Patrimoniální úředníci a úřady v době předbělohorské*, in: SAP 19, 1969, str. 447-452.

³⁵² Patronem mohl být i erbovník nebo měšťan, který měl v rámci aparátu určitý vliv a mohl jej využít k podpoře jiné osoby či k její ochraně, a to jak formou přimluvy, tak přímé intervence ve prospěch dotyčného. V širším kontextu lze tímto termínem označit kupříkladu i výše zmíněnou ochranu sirotků, k níž se zavazoval sám panovník jako správce panství a jejímž garantem měl být hejtman, respektive sirotčí písař a další členové vrchnostenské správy. Jako jeden z jeho projevů lze ostatně vnímat i hejtmanovu povinnost zastupovat poddané pardubického panství ve sporech s obyvateli či zástupci jiných panství a měst.

³⁵³ Viz kupříkladu *Ottův slovník naučný, svazek XIV.*, str. 377, dostupné z: [http://archive.org/stream/ottvslovnknauni00studgoog#page/n393/mode/2up\[2013-6-23\]](http://archive.org/stream/ottvslovnknauni00studgoog#page/n393/mode/2up[2013-6-23]).

³⁵⁴ Na existenci klientelismu nikoli pouze ve vztahu pán – dvořan/úředník/služebník, ale mezi samotnými úředníky rožmberského a švamberského vrchnostenského aparátu upozornil A. Stejskal: „*Klientelismus není definován jako stavovský limitovaný, nýbrž jako oboustranně prospěšný vztah umožňující za adekvátní reciproční služby klientům možnost redistribuce zdrojů, k nimž je přístup nějakým způsobem omezen.*“ A. STEJSKAL, *Geneze a emancipace*, str. 70. K porovnání Václav BŮŽEK - Pavel KRÁL (ed.), *Člověk českého raného novověku*, Praha 2007, str. 89.

se ale defraudace mohly stát velmi mocnou a nebezpečnou zbraní v rukou rivala, jemuž jejich odhalení posloužilo k odstranění konkurence.³⁵⁵

Pokud promýšlíme možnou podobu těchto vztahů v realitách pardubického panství, musíme si být vědomi dvou specifík komorních panství – jednak faktu, že na nich trvale nesídlila vrchnost – až na výjimky v podobě krátkodobých pobytů panovníka a notoricky známé obliby brandýského zámku Rudolfem II. – jednak toho, že se úředníci nezpovídali panovníkovi jako svému majiteli přímo, ale prostřednictvím české a dvorské komory. Dalo by se tedy předpokládat, že zde byla do určité míry oslabena jedna z podmínek vzniku zmíněných „aliancí“ a mocenských sítí usilujících o přízeň aristokrata. Nabízí se proto otázka, zda se alespoň s některými z výše uvedených „trendů“ můžeme na Pardubicku po roce 1560 setkat. Existovala autorita či autority, která by v očích místních obyvatel i členů aparátu alespoň zčásti nahradila nepřítomnou vrchnost? Byly zde „vhodné“ podmínky a okolnosti pro vznik obdobných aliancí a zákulisních machinací i zpronevř jako na jiných panstvích? Myslím, že abychom pochopili, proč lze na tyto otázky alespoň v některých ohledech poskytnout kladnou odpověď, musíme si paradoxně nejprve uvědomit skutečný dopad toho, co nás donutilo pochybovat - existenci několikastupňového mechanismu správy, jehož řídicí a kontrolní orgány se nacházely mimo dané území.

Zjednodušeně lze říci, že vrchnost (panovník) spravovala svá panství prostřednictvím jednoho z českých centrálních orgánů (česká komora), jež delegoval na panství své prostředníky. Kontrolou byli pověřeni především vizitační komisaři a vrchní hejtman, hlavním „zástupcem“ komory na pardubickém komorním panství byl hejtman. Byl to on, kdo měl mít přehled o všech správních, hospodářských i finančních záležitostech panství, účastnit se všech důležitých jednání a rozhodnutí a v neposlední řadě pravidelně kontrolovat ostatní členy aparátu a do určité míry i zástupce lokálních správ. Mohl také sám navrhopvat osoby vhodné pro výkon jednotlivých úředních postů, případně podpořit jejich suplikace týkající se žádosti o funkci či polepšení platu, ale i o propuštění z úřadu a přiznání výše zmiňované provize. Jisté suverenitě se těšili i představitelé lesní a rybniční správy, tedy nejvyšší

---

³⁵⁵ Obecně A. STEJSKAL, *Finanční zpronevřery a jejich funkce*, str. 82-94. Podrobněji k jedné z největších defraudčních kauz v prostředí rožmberského dominia, jež skončila exekucí pražského hospodáře rožmberských statků Jana Ledenického viz TENTÝŽ – M. BASTL, *Vzestup a pád rožmberského úředníka*, in: HO 6, 1995, č. 5-6, str. 118-123. K úřadu pražských hospodářů sídlících v rožmberském paláci na Hradčanech blíže Jiří KUBEŠ, *Mezi hlavní městskou a venkovskou rezidencí. Komunikace Petra Voka z Rožmberka s pražskými hospodáři (1594-1611)*, in: Scientific Papers of the University of Pardubice, Series C, Faculty of Humanities, 9, 2003, str. 43-53.

forstmistr a fišmistr daného panství. Právě jejich náklonnost, dobrá vůle, podpora či dobré zdání a přimluva doprovázející zprávy, suplikace i stížnosti ostatního personálu a samotných poddaných byla v řadě případů, když ne podmínkou, pak alespoň velmi výrazným příslibem úspěchu a kladného vyřízení.³⁵⁶ Osoby vykonávající dané funkce mohly tedy z pozice svého úřadu převzít do určité míry nejen roli přimlůvců a prostředníků, ale též mocných ochránců a do jisté míry „suplovat“ v tomto kontextu vrchnost.

Mohly však také samy využít moci, kterou jim tato pozice poskytovala, a navrhopvat či důsledně prosazovat do funkce osoby, které jim byly blízké a se kterými je někdy pojily přátelské nebo přímo rodinné vazby. Ačkoli nemusela tato praxe vždy znamenat, že by byla doporučovaná osoba pro daný úřad nekompetentní (mnohdy se jednalo o člověka, který byl dlouholetým členem aparátu a vykonával za svůj život hned několik postů), byla některými poddanými a dokonce i samotnými úředníky vnímána s určitou nelibostí.³⁵⁷ Nejednou se v takovém momentě objevilo též obvinění z poskytnutí či převzetí úplatků, jež jsou jinak v prostředí raněnovověké společnosti, v níž byla výměna darů běžnou praxí a hrála velmi silnou roli v utužení a stvrzení mezilidských vztahů, nesnadno postižitelné.³⁵⁸ V předchozích

---

³⁵⁶ Upozorňuji, že ač svá zdání k jednotlivým záležitostem nevydávali jmenovaní úředníci tak říkajíc „z dobré vůle“, ale z povinnosti vážící se ke svým úřadům, ne vždy je zasílali společně s listem, k němuž se jejich vyjádření mělo vztahovat. Tato skutečnost je ostatně dána i faktem, že ne vždy všichni úředníci a poddaní informovali komoru skrze představitele vrchnostenského úřadu. Nemuselo se přitom jednat vždy o cílené obcházení vrchnostenské kanceláře, ale o vyjádření určité míry suverenity, na které si obzvláště zakládali zmínění představitelé lesního či rybnického personálu, stejně jako městské rady a místní obce. Stejnou cestu pochopitelně volili i ti, kteří se na komoru obraceli se stížnostmi na nešvary zdejší správy či konkrétních úředníků (viz dále stížnost Mikuláše Chmele na pardubického hejtmana a forstmistra, žaloba Miuláše Fabera na Valentina Žaluda). V takových případech se nejvyšší představitel panství (a případně další činitelé) dozvídal o jejich zprávách až zpětně, když mu je k pročetí a vyjádření posílali komorní radové.

³⁵⁷ Na podobná spojení odkazoval několikrát zmiňovaný fišmistr Jan Bořek, když opouštěl roku 1580 svůj úřad a navrhoval na své místo France Čírku z Dybsdorfu. Zdůrazňoval, že jej mnozí přátelé a známí žádali, aby se za ně přimluvil u komory a zmínil se o nich jako o vhodných nástupcích, on však (alespoň to tak sám tvrdí) zvolil místo nich zkušeného Čírku, aby „*ne tak všecko, aby se to přáteli mělo osazovati, čehož na Pardubicích až příliš často jest*“. NA, SM, sg. P 70/30, b. f. Součástí příloh této práce (OP10) je náhrobek Čírkovy dcery Aleny, která zemřela ve městě roku 1588 a byla pohřbena u kostela sv. Jana.

³⁵⁸ Roku 1604 Tobiáš Čapek z Koloděj nařkl hajného Teofila z toho, že získal svůj post uplacením forstmistra (SOA Zámorsk, Vs Pce, *Registra pří*, kn. č. 268, folio 172-180). O dva roky později obvinil z úplatku samotného rychtáře Matěje Červinku, který měl podle Čapka nastoupit do úřadu díky tomu, že dal hejtmanovi darem klisnu. Toto tvrzení vyšetřovali vyslanci komorní buchhalterie, kteří vyslechli nejen bývalého hejtmana Albrechta Pfefferkona z Otopachu, ale i stávajícího představitele úřadu Jana Gerštorfa z Gerštorfu. Na základě jejich odpírání i Čapkova předešlého zhanění hajného Teofila vyměřili Tobiášovi trest v podobě čtyřtýdenního uvěznění o chlebu a vodě v šatlavě na Kunětické hoře. Za zdůraznění jistě stojí fakt, že se danou stížností komorní radové vůbec zaobírali a že došlo – zřejmě i s ohledem na některá předešlá pochybení zdejšího

kapitolách bylo také ukázáno, že představitelé úřadu čelili častým nařčením ohledně neplnění úředních povinností, jež byly zakotveny v instrukcích, nařízeních a pokynech komorních radů i jejích zástupců. Doprovázela je v řadě případů kritika ohledně překračování kompetencí dané funkce a jejich zneužívání k osobnímu prospěchu. Jedním z nejpatologičtějších projevů těchto přečinů byly bezesporu rozsáhlé zpronevěry, které se vyskytovaly na různých stupních správy po celé sledované období.

Z výše uvedeného vysvítá, že na některé problematické momenty úřední praxe poukazovali jak nadřízené orgány, tak ostatní členové vrchnostenského aparátu či obyvatelé daného panství. V některých případech je obtížné určit, zda byla všechna obvinění pravdivá, respektive zda za nimi nestála pouze snaha pošpinit pověst dotyčného. Ještě nesnadnější je zodpovědět otázku, jaká byla skutečná motivace osoby, která na tyto disproporce upozornila. Mohlo se jednat o prosté vyjádření nesouhlasu s praktikami dané osoby, významnou úlohu však mohla sehrát v nejednom případě ryze osobní zášť nebo touha pomstít se dotyčnému za některou z minulých křivd. Ať byl důvod stížnosti jakýkoli, důležité jsou okolnosti a průběh jejího prošetřování, jehož důsledkem mohlo být nejen odvolání obviněného z funkce, ale též odhalení dalších problematických momentů a mechanismů uvnitř samotného aparátu. Právě proto se některým z těchto záležitostí věnuje podrobněji následující podkapitola.

7. 2 Vybrané kapitoly ze života pardubického úřednictva

7. 2. 1 Jiřík Adlspach z Damsdorfu a počátky jeho působení na Pardubicku

Věnujeme-li pozornost vrchnostenskému úřednictvu, logicky se nabízí přiblížit nejprve osoby pardubických hejtmanů. Již několikrát bylo v předešlém textu zmíněno jméno Jiříka Adlspacha z Damsdorfu, prvního a ve sledovaném období také nejdéle úřadujícího pardubického hejtmana, který byl bezesporu jednou z nejpozoruhodnějších a také nejrozporuplnějších osobností z řad místního vrchnostenského aparátu.³⁵⁹ Tomuto muži, který

úřednictva – k podrobnému prošetření případu. Bližší SOA Zámorsk, Vs Pce, *Registra poddanských smluv*, kniha č. 1513, folio 29-30, oba případy spolu s dalšími obviněními vrchnostenských úředníků zmiňuje rovněž T. SIGLOVÁ, *Soudové zisky nenesou*, zejména str. 166-72.

³⁵⁹ Základní informace o vladycké rodině Adlspachů z Damsdorfu viz *Ottův slovník naučný*, díl I., str. 213, dostupné z: <http://archive.org/stream/ottvslovnknauni15ottogoog#page/n228/mode/2up> [2013-6-20]. Damsdorf či Domsdorf je německý název pro dnešní osadu Tomíkovice nacházející se nedaleko Šumperka.

pocházel ze Slezska a byl příslušníkem jedné z místních vladyckých rodin,³⁶⁰ umožnila služba panovnickému rodu proniknout do prostředí Českého království – podobně jako jiným šlechticům nečeského původu³⁶¹ – a lépe se zde etablovat. Roku 1563 jej komorní radové i panovník schválili jako vhodného kandidáta na post pardubického hejtmana, o kteréžto možnosti s ním začali radové a zřejmě i někteří zemští úředníci jednat nejdéle ke konci předešlého roku.³⁶² V daný moment vykonával Adlspach tentýž post na Roudnici, sem také směřoval panovníkův dotaz, zda by byl Adlspach ochoten dostavit se na Pardubice již ke sv. Jiří téhož roku. Na sv. Havla byla novému představiteli panství zaslána panovníkova instrukce, o níž bylo pojednáno v podkapitole č. 6. 1. 2, a některé z místních významných osobností (zejména Burian Svítkovský ze Škudel a Jan Jelínek st. z Koldína, důchodní písař Matyáš Levhartický z Levhartic) byly určeny jako Adlspachovi pomocníci při seznamování s prostředím, agendou a úřadem pardubického panství. Právě s těmito muži, kteří díky svým rozličným službám pernštejnskému rodu dobře znali náležitosti hospodářské a finanční správy panství, hojně spolupracoval nejen Adlspach, ale též Diviš Slavata z Chlumu a Košumberka, Václav Haugvic z Biskupic a Zdeněk Berka z Dubé, komisaři dohlížející spolu s finančním „supervizorem“ Jakubem Kočkou na konsolidaci panství a jeho začlenění do komorního systému.

---

³⁶⁰ Z Adlspachových listů vyplývá, že do Slezska zajížděl i během své služby na Pardubicku, vesměs z rodinných důvodů, jakými byla smrt strýce (kterého Jiřík označoval též za „hejtmana“ NA, SM sg. P 70/90, karton č. 1651, b. f.), svatba tety, návštěva sestry Elišky, křtiny jejich dětí. Pokud nastala taková situace, bylo jeho povinností oznámit předem příčinu svého odjezdu, dobu předpokládané nepřítomnosti na panství a jméno svého dočasného zástupce, požádat komoru (od roku 1579 vrchního hejtmana) o povolení k odjezdu a vyčkat odpovědi. Nezdráhal se dokonce podřídit svému odjezdu některé významné události - roku 1570 se kupříkladu pokusil kvůli „*pilné a důležité potřebě*“ sestry Elišky ve Slezsku „odsunout“ příjezd komisařů i samotného kancléře Vratislava z Pernštejna - NA, SM, sg. P 100/3, č. kartonu 1707, folio 166^a (viz též pozn. č. 99). Jedná se o tutéž Elišku, která se již jako vdova zakoupila roku 1577 v Pardubicích a nedlouho poté zde zemřela (J. SAKAŘ, *Dějiny II/2*, str. 169, doklad o koupi domu od bratra SOKA Pce, AM Pce, *Knihy bílá*, č. knihy 56, folio 93¹). Ve městě žila rovněž Adlspachova matka Alžběta a druhá sestra Dorota, manželka Hynka Vlka z Konecchlumí (viz pozn. 129).

³⁶¹ Někteří z nich ostatně pronikly i do úřadu samotné komory, viz kupříkladu pozn. č. 157.

³⁶² T. Šimek ve své stati uvedl, že komora jednala s Adlspachem již roku 1561. Kromě něj se o daný post údajně ucházela ještě jedna osoba, Jiřík měl být vybrán na základě předložené písemné rozvahy naznačující způsoby a kroky, jimiž by bylo možné v co nejkratší době zvrátit pasivní bilanci hospodářství pardubického panství (T. ŠIMEK, *Správa*, str. 145). Bohužel autor necituje prameny, ze kterých vycházel (ačkoli v řadě jiných případů jsou citace velmi přesné, jedná se vesměs o signatury z fondu SM) a Adlspachův text jsem prozatím v rámci prozkoumaných materiálů neobjevila. Přitom právě takový pramen by mohl být velmi významný, mj. pro ilustraci Adlspachova způsobu uvažování v otázkách správy, finančnictví a hospodářství.

Do výčtu osob, které hrály v průběhu 60. let ve správě panství významnou roli, je nutno zařadit minimálně ještě jedno jméno, a sice Jetřicha Manšteina z Pappenheimu (zvaného také Jetřich Preys), jednu z nejmajetnějších a nejvlivnějších osobností žijících ve druhé polovině 16. století na Pardubicku. Manštein zastával nejprve post pernštejnského purkrabího na Kunětické hoře, za komorní éry byl forstmistrem pardubického panství a nejdéle roku 1564 též Adlspachovým švagrem.³⁶³ Velmi často se s jeho jménem setkáváme v kartonech Staré manipulace, kde jsou uloženy forstmistrovy česky i německy psané listy adresované komoře či přímo samotnému panovníkovi. Objevuje se též v zápisech pardubických smolných knih, zejména v pasážích zaznamenávajících procesy s pytláky a dalšími škůdci lesního hospodářství. Velmi významné jsou také zápisy v urbářích, které dokládají rozsah Manšteinova pozemkového majetku ve městě, předměstí a blízkém okolí.³⁶⁴

Velmi brzy po svém příchodu do Pardubic se začal na různých místech panství zakupovat také samotný Jiřík Adlspach a (nejen) s místními nemovitostmi obchodoval po celou dobu svého takřka třicetiletého působení na Pardubicku.³⁶⁵ Nezapomínejme, že tak činil – stejně jako Manštein a řada dalších úředníků - navzdory artikulu dotýkajícího se zákazu skupování místních nemovitostí, který se opakoval ve všech hejtmanských instrukcích. Ještě roku 1588

---

³⁶³ Adlspach se ve druhé polovině 60. let oženil s Manšteinovou sestrou Evou Nyncovou, rozenou z Pappenheimu. Na zaopatření ženy a matky Alžběty vyčlenil jeden ze zakoupených domů, který se nacházel v prostoru pardubického Dlouhého předměstí. Eva mu naopak písemně potvrdila právo disponovat se vším majetkem, který do manželství vnesla, tedy i se svým věnem. Když roku 1574 zemřela, bylo její tělo pochováno u kostela sv. Jana, odkud také pochází ženin náhrobek, který je dnes vystavený v lapidariu Východočeského muzea v Pardubicích (foto viz OP11). Podle jedné ze zpráv, která údajně pochází z Archivu dvorské komory ve Vídni, se hejtman oženil o tři léta později znovu, tentokrát s Annou Žejdicovou - viz K. VYŠÍN, *O jedné svatbě před 400 léty*, in: ZKPP 1978, č. 9, str. 180-181.

³⁶⁴ Kromě dvora, který koupil Manštein od Bohuslava Křižanovského na Dlouhém předměstí, vlastnil také dvůr pod Kunětickou horou (ves Hrobice – smlouva o koupi NA, SM, sg. P 70/5-5III, karton 1644, folio 114), který mu byl ponechán k užívání i po odchodu z funkce purkrabího. Zakoupil či pronajal si rovněž několik rolí, luk, zahrad a kopanin v okolí města (SOA Zámorsk, Vs Pce, *Urbář z roku 1563*, č. knihy 13, folio 2^r). Po smrti otce zdědili majetek Jetřichovi synové, Jan a Jiřík, kteří panství brzy opustili. Jan Manštein se do města vrátil roku 1608, pobýval zde však jen do roku 1617. K tomuto létu je také v urbáři datována smlouva mezi ním a Václavem Bydžovským, toho času předním fišmistrem pardubického panství (jmenován komisí 1614 jako pomocník staříčského Jana Jiráně NA, SM, sg. P 100/5I, karton 1707, 3^a), jemuž Jan postoupil kus louky na Lažánkách (lokalita na pardubickém Bílém předměstí). Polovina z prodejní sumy pozemků byla ponechána Janovi, polovina odvedena do zámecké pokladnice. SOA Zámorsk, Vs Pce, *Urbář z roku 1617*, č. knihy 16, folio 356.

³⁶⁵ Nejednalo se přitom jen o domy ve městě (včetně nemovitostí v Zámecké ulici, v těsné blízkosti pardubické rezidence – viz OP8) a dvory na Dlouhém a Malém předměstí (zde měl Adlspach v pronájmu i mlýn), ale též o haltěře a rybníčky, pole, louky, chmelnice a kopaniny ve městě a okolí či o pronajaté plochy vysušených rybníků. SOA Zámorsk, Vs Pce, *Urbář z roku 1563*, č. knihy 13, folio 4^r. Zápisy ke koupi městských nemovitostí a pozemků SOKA Pce, AM Pce, *Kniha bílá*, č. knihy 56, folio 48, 75, 105, 118 a 242.

zakoupil svobodný statek Bořice na Chrudimsku a neustal v obchodech s domy, dvory a pozemky ani poté, co se stal po dobu opakovaně terčem stížností, výtek i výhrůžek ze strany komisařů, vrchního hejtmana, zástupců buchhalterie a rentmistrovského úřadu i komorních radů.³⁶⁶ Jeho počínání nebylo lhostejné ani zástupcům lokálních správ a samotným obyvatelům panství, z nichž někteří si byli očividně vědomi nejen nevhodnosti, ale také protiprávnosti takového jednání. Jedním z nich byl Mikuláš Chmel z Vršovic, soused města Pardubic, který se již roku 1564 rozhodl o hejtmanově počínání informovat komoru a Ferdinanda Tyrolského a o rok později adresoval stížnost samotnému císaři.³⁶⁷

Dokumenty pojednávající o této záležitosti a jejích následcích jsou významné nejen proto, že ukazují, jak brzy po svém jmenování se Adlspach stihl „ukotvit“ v místním prostředí (a zřejmě tím náležitě popudit některé původní obyvatele), ale také kvůli osobě stěžovatele. Mikuláš Chmel žil ve městě již v roce 1553³⁶⁸ a v průběhu 60. let komunikovali komorní komisaři mimo výše zmíněných osob také s ním, dalo by se tedy předpokládat, že znal poměrně dobře pozadí správy i hejtmanovy praktiky, neznámé mu zřejmě nebylo ani znění komorní instrukce. V listech zaslaných komoře, arciknížeti a králi (posléze císaři) Maxmiliánovi II. se však nezaměřil pouze na počínání Adlspacha, ale též na údajné přečiny forstmistra Manšteina („Prejse“, jak jej nazývá Chmel) a purkrabího Jindřicha Peczolta. Jedním ze zásadních článků stížnosti bylo právě Adlspachovo a Manšteinovo skupování nemovitostí a obchodování s nimi (Chmel zmiňoval konkrétně výměnu dvora v Brozanech za dvůr u Pardubic, která proběhla mezi Adlspachem a jeho švagrem) a zneužívání práce poddaných k rozličným přestavbám a opravám obou dvorů, kterými měli být lidé údajně pověřováni nad rámec svých robotních povinností. Neopomněl upozornit i na některé další neřády – forstmistr podle něj prodával větší množství dřeva, než jaké mu vyměřil nejvyšší lovčí, a finance získané prodejem přebytku obracel do své pokladnice. Adlspach měl zase být zdejší poddané takovým způsobem, že některé z nich dokonce ohrozil na životě, pro ty

---

³⁶⁶ Tato skutečnost se odrazila i v hejtmanově titulatuře, která od toho roku zněla „Jiřík Adlspach z Damsdorfu a na Bořicích.“ Statek patřil původně Václavu Lukavskému z Lukavic, který jej Adlspachovi odprodal za 2550 kop grošů českých. Zůstal v jeho rukou pouze tři léta, roku 1591 Bořice odkoupila Markéta Berková z Lípy. A. SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze I*, str. 220.

³⁶⁷ Chmelovy listy, odpovědi Adlspacha, Papeňheima i komorních radů a Ferdinanda Tyrolského viz NA, SM, sg. P 70/5II (sv. 3), sg. 70/5III, karton 1644.

³⁶⁸ Respektive je poprvé připomínán jako majitel zdejší nemovitosti. Téhož roku také získal od panovníka poněkud atypický erb – stříbrného pštrosa, který je umístěn v červeném štítu a drží v ústech malý meč obrácený hrotem vzhůru. K. VYŠÍN, *Heraldika Pardubická*, in: ZKPP 1973, č. 1, str. 10-11.

neposlušné nechal dokonce sestrojít jakési „vězení“ ve tvaru sudu, což vzbudilo na panství značný rozruch.³⁶⁹ Chmel pojednal velmi obsírně rovněž o sporech s purkrabím Jindřichem Peczoltem, který byl později - ačkoli se v tomto případě jednalo spíše o osobní neshody mezi oběma muži - jako jediný z obviněných odvolán z funkce. Nevraživost mezi ním a Peczoltem byla zřejmě dlouhodobější záležitostí, každopádně nedlouho před podáním stížnosti měl Peczolt o Chmelovi říci, že je zrádce a zloděj, za což jej dotyčný obeslal k městskému soudu. Doručení řezané cedule se základními informacemi o soudním stání mělo purkrabího údajně rozlítit natolik, že přiběhl s mečem v rukou přímo pod Chmelovo okno, kde došlo nejen na další silná slova, ale dokonce na výzvu k souboji.³⁷⁰

Naproti tomu hejtman s forstmistrem Chmelova obvinění odmítali a upozorňovali na to, že on i jeho žena jsou ve městě známí svou konfliktní povahou.³⁷¹ Sám komisař Václav Haugvic

---

³⁶⁹ „[...]pan hejtman, beze vši hodné a slušné příčiny, lidi dědičné poddané VMC, měšťany pardubský i jiný sedlský lidi, nenáležitě bije, neb jest ubil velmi škodně Vomejlila [přezdívkou výše zmíněného Štěpána Rosy, pozn. č. 277], pekaře, tu měšťánina v Pardubicích, druhého hospodáře ze dvora měšťanů, o kterýmž těchto dní před odjezdem mým malá naděje byla, aby živ zůstal, krčmáře i ženu jeho z Dřítče tolikéž jest nenáležitě a škodně zbil a i jinech nemálo lidí časů těchto krátkých poddaných VMC. Což jest se nikdy za paměti lidské za držení VMC ani za dni předešlých pánů, pánů z Pernštejna, nedálo, od žádnéjch hejtmanů ani úředníků, než zavínil-li jest kdo co z poddaných, bez bití bývali trestáni vězením i dále jináč podle uznání, jakž toho potřeba ukázala....[hejtman] dal jest udělati vězení sud na ty chudý lidi, do kteréhož je sázeti dává, v kterémžto sudu ani lehnúti ani seděti nemohou, než tak jsouce do něho vsazeni, na hrdle jej nositi musí, o čemž nejmilostivější císaři, o takové bití i takové neobyčejné vězení velikej pokřik na tom panství se děje, neb lidé chudí slyšíc o VMC, což v skutek pravda jest, že jest křesťanskéj pán býti ráčíte, rozumnější praví, že pán bůh svrchovanéj vysoko a Vaše císařská milost daleko a prostější snášejí taková trápení...“ NA, SM, sg. P 70/5II (sv. 3), karta 1644, folio 30.

³⁷⁰ „[Peczolt]k bitvě mě pobízel, volajíc na mne „zrádče, zloději, pojd' dolů a bij se se mnou“ a jiná hanebná slova jest ke mně mluvil, což já, nejjasnější císaři, pro pořádek práva toho jsem učiniti nechtěl. Vida, když jste ho milostivě za purkrabí na Pardubice podati ráčili, jak jest se k panu hejtmanovi zachoval, to jsem mu všecko mlčením pomínil a snesl. A přitom, nejmilostivější císaři, na tom dosti nemaje, když jest ho manželka má Markyta napomínala, i žena jeho, aby se pamatoval, mluvil ženě mý týž z aust v austy, že jest kurva, prakurva a horší kurva nežli běhlá, která kurva. Přitom děvče, dcerka má Salomena mu řeka: „Ale pane Jindřichu, pomněte se, co děláte,“ tu jest on k ní mluvil tato slova: „Šelmo, pancharte, nejsi než psí, lotrovský a zparchantilý krve.“ Kterýmižto řečmi mě, manželku, dcerku mou neprávne a nedůvodně beze vši příčiny jest vysoce na poctivost nařkl.“ Chmel na Peczolta nejprve neúspěšně žaloval u hejtmana, posléze u městské rady, která jej odmítla s odkazem na to, že Peczolt jakožto úřední osoba sloužící samotnému císaři pod její pravomoc nenáleží. Nepomohli mu ani komisaři Berka, Slavata a Haugvic s tím, že nemají ohledně purkrabího žádného poručení od císaře. I poté, co byl Peczolt zproštěn funkce, však jeho jméno z povědomí komorních radů nezmizelo – opakovaně jej totiž zmiňoval sám hejtman, paradoxně právě ve spojitosti se jménem Mikuláše Chmele. Oba muži jej údajně nadále odmítali poslouchat, bývalý purkrabí o něm dokonce nejednou „lehkomyslně a potupně mluvití měl“. Adlspach proto v průběhu 60. let opakovaně žádal komoru i samotného panovníka, aby proti Peczoltovi a Chmelovi zakročili a pomohli jemu samému v obraně vážnosti hejtmanského úřadu na Pardubicku. Oba případy viz předešlá pozn. pod čarou, folio 32^r a 121.

³⁷¹ Chmel i jeho žena Markéta vedli spory s některými pardubickými měšťany, Adlspach dokonce zmiňoval, že nejednou byl jeho příčinou vyvolán ve městě svár, při němž došlo jak na chladné zbraně, tak na ručnice. Za

Chmela při návštěvě panství sice vyslechl, dále se ale záležitostí – alespoň dle Mikulášova mínění - nezabýval. Opakovanými upomínkami však nakonec dosáhl toho, že byla na příkaz Ferdinanda Tyrolského vyslána komise, která měla prošetřit všechny body stížnosti a vyslechnout obhajobu obviněných. Chmel i obvinění muži se měli ke stání, jehož datum bylo stanoveno na sobotu po svátku Božího těla roku 1575, dostavit spolu se svědky, kteří by dosvědčili či vyvrátili jednotlivé body obvinění. Manštein považoval tento krok za potupu a žádal komoru o zproštění dané povinnosti s tím, že Brozany zakoupil kvůli neúrodě na svém původním dvoře a poddaní se k opravám a pomoci, jež byla proplacena, dokonce sami nabízeli. Zmiňované dříví pak nemělo pocházet z císařova forstu, nýbrž z Manšteinových zásob, jež dříve zakoupil a poctivě zaplatil.³⁷² Adlspach se na rozdíl od švagra stání před komisaři nebránil a dementoval nařčení hned na několika stranách - nejprve písemně Ferdinandu Tyrolskému, posléze komoře i samotnému Maxmiliánovi II. a nakonec osobně samotným komisařům. Tvrdil stejně jako Manštein, že poddaní se podíleli na opravě jeho dvora (který on sám nazýval „chalupou“ a tvrdil, že jej zvelebují pro případného budoucího kupce) dobrovolně a byli za svou práci náležitě zaplaceni. Co však nepopřel, byly tělesné tresty na místních obyvatelích, včetně užívání speciálně přizpůsobených sudů jako určité formy vězení.³⁷³ Užíval jich však – alespoň dle svého úsudku - pouze v případě nejvyšší potřeby a nikdy neměly za následek trvalé ohrožení zdraví dotyčného. Jejich zachování do budoucna považoval za garanci poslušnosti obyvatel panství, kterou podle jeho mínění pouhé pročitání císařových příkazů, komorních, zemských i místních zřízení při výročních soudech

---

Jaroslava z Pernštejna měl být dokonce za toto chování dočasně vypovězen z města (*Ibid.*, folio 38^r). Problémy neustaly ani po uzavření sporu s hejtmanem, forstmistrem a purkrabím, již roku 1570 žaloval Chmel na celou pardubickou radu, především na primase Jakuba Prachatického. Tvrdil dokonce, že jej sám primátor na ulici napadl, snažil se mu vytrhnout jeho zbraň (tesák) a usiloval spolu s dalšími, alkoholem posilněnými sousedy o jeho život. Chmelova žena se pak s radními soudila znovu roku 1577, již jako vdova. J. SAKAŘ, *Dějiny Pardubic II/2*, str. 175-76 (originály Chmelových stížností zaslané městské radě s odpověďmi arciknížete viz SOKA Pce, AM Pce, inv. č. 1210, karton č. 6, folio 10, zde se k roku 1572 hovoří i o krátkodobém uvěznění Chmela). Více o něm R. RŮŽIČKOVÁ - T. SIGLOVÁ, *Apelační soud... Případy řešené v civilním soudním řízení*, str. 55, viz též následující poznámka.

³⁷² Chmela přitom označoval za „zlopověstného člověka“, který stále „ve znamenitém nářku jest, tak že téměř se jeho každý dobrý štítí a pokud takových nářků z sebe nesvede, nic [s ním] činiti míti nechtějí“. To, že se měl on sám ospravedlňovat z jeho nařčení, navíc tváří v tvář, považoval za urážku a také za podnět k posměchu, kterým jej mohla posléze zahrnout zejména městská obec. Viz NA, SM, sg. P 70 5/II (sv. 3), č. kartonu 1644, folio 36-37.

³⁷³ „Čemuž tolikéž, aby ten sud před rukama bejti měl, na odpor nejsem. Však pro potrestání těch, kteří hanebně proti nevůli boží živi bejti chtějí, v něm trestati dám.“ *Tamtéž*, folio 39^r.

zajistit nedokázalo.³⁷⁴ Samotné průtahy komory ohledně vynesení konečného rozhodnutí o sporu - jež byly pro rozhodování komorních radů příznačné i v ostatních otázkách správy – a neposlušnost Chmela i některých dalších obyvatel ještě více poškozovaly vážnost nejen Adlspacha, ale samotného hejtmanského úřadu.³⁷⁵

Dokument se zněním konečného rozhodnutí sice není součástí dochované korespondence, nicméně hejtmán i forstmistr zůstali na rozdíl od Peczolta nadále ve funkci a jméno Chmela, jeho ženy a dcery se i v následujících letech objevuje v soupisech pardubických sousedů, došlo tedy zřejmě k jisté písemné či smluvní dohodě. Přesto se stížnosti na Adlspacha objevovaly i v dalších letech (některé byly zřejmě anonymní, případně postoupeny komorou hejtmánovi k vyjádření bez udání jména stěžovatele), na řadu z nich odpovídal v rámci běžné úřední korespondence. O některých byla řeč již v předešlých kapitolách – drtivá většina se týkala hejtmánova nepořádného zacházení s financemi a účty a nerespektování nařízení, která mu byla ohledně těchto otázek zaslána. Zmiňovány byly však i další Adlspachovy přečiny a nešvary – kromě hromadění a pronajímání nemovitostí, pozemků i vodních staveb (včetně rybníčku u zámku), dále handlování s dobytkem a dalším hospodářským zvířectvem i rostlinnými produkty. Ty měl od místních nejen kupovat, ale na náklady vrchnosti také chovat, pěstovat a nechat vyrábět přímo v panských dvorech pro svou vlastní potřebu.³⁷⁶ Při osívání vysušených rybníčků zabíral nejurodnější plochy, a to nejen na úkor ostatních

---

³⁷⁴ „*Ač se jim při soudech mnozí artykulové čtou a na místě VMC, čeho se držeti a čeho varovati mají, přísně poroučí pod propadením jistých pokut, ale poněvadž se jim toliko čte a poroučí a jich se toho skutkem nedotkne, nic se toho nestrachují ani nebojí, skrz co mezi nimi mnohými veliká nepoddanost povstává, ježto tudy předkem zřízení i poručení, naposledy i auřad VMC zlehčen jest.*“ *Ibid.*, folio 23^r.

³⁷⁵ Zdá se, že s praktikami nového hejtmána měli problém i další místní obyvatelé a probíhající vyšetřování, jež mohlo v jejich mysli evokovat možné ohrožení Adlspachovi pozice, některé povzbudilo k otevřeným projevům nesouhlasu. Část pardubských přednesla své výtky přímo Adlspachovi, který po Chmelově vystoupení obeslal obec a sezval ji na zámek. Zde vyzval měšťany, aby mu své případné stížnosti sdělili tváří v tvář. Samotného jej však zřejmě reakce některých zaskočila: „[...] *tu jsou se někteří ke mně jako k správci svému ale velmi nezbedně chovali, kterým já jsem nic neublížil, s některýmiž ani nemluvil. Kdyby nebyli na zámku Vaší císařské Milosti, nevím, co by byli se mnou naložili. Při čemž byli mnozí dobrý lidé, a tak od té chvíle mnozí mně v žádném poslušenství státi nechtějí.*“ Tento moment uvedl i ve svém listu císaři, několikrát také zopakoval, že se na základě tohoto chování cítí ohrožen nejen na své poctivosti, ale přímo na životě. Dodal též, že pokud nebude záležitost s Chmelem, kterou považoval za příčinu obecného neposlušenství, vyřešena, nemínil v úřadu nadále setrvat. *Tamtéž*, folio 20-22.

³⁷⁶ Přitom právě zákazem vlastnit dvory a chovat dobytek (a tudíž nemožností zajistit sobě a své rodině odpovídající obživu) zdůvodňoval Adlspach svou prosbu o navýšení platu z 50 na 100 kop. *Ibid.*, 122.

úředníků, ale i samotného císaře (komory).³⁷⁷ Závažné obvinění se dotýkalo Adlspachova zneužívání deputátu vyměřeného v 70. letech pro výživu ostatních členů aparátu a místní čeledi, kteroužto sumu měl hejtman užívat pro svou potřebu.³⁷⁸ Všechny tyto námitky a stížnosti, jejichž autory již nebyl žádný ze svárlivých měšťanů, ale vizitační komisaři, vrchní hejtman, případně česká či dvorská komorní rada, se posléze promítly do písemné stížnosti na

---

³⁷⁷ Výsada osívat vysušené rybníční plochy byla za Pernštejnů přiznána pouze rybníčnímu personálu, v komorní éře tohoto způsobu přivýdělnku využívali takřka všichni úředníci. Jednalo se o jednu z praktik, která byla sice oficiálně zakázána, komisaři na její porušování ve svých relacích často upozorňovali, v praktické rovině byla však samotným panovníkem i komorními rady trpěna jako určitá forma přilepšení pro úřední aparát, jehož zástupci si neustále stěžovali na nízké služebné. Ze stejného důvodu byly zřejmě zpočátku „tolerovány“ různé akcidence vyžadované personálem za jednotlivé úřední úkony (jejich maximální výše byla zakotvena v instrukcích až od počátku 17. století), i fakt, že úředníci v drtivé většině případů nebydleli ani se nestravovali na pardubickém zámku a navzdory proklamované normě vlastnili mnohdy i několik nemovitostí, dvory a pozemky ve městě a jeho okolí. Tyto skutečnosti byly sice hejtmanovi i dalším úředníkům příležitostně vytýkány, kromě razantního zásahu Václava Vchynského roku 1614, který lze v kontextu určité váhavosti ostatních komisí označit za určitou „anomálii“, nebyly však nikdy důrazněji a kontinuálněji prosazovány či sankcionovány.

³⁷⁸ Viz podkapitoly 4. 2. 1 a 5. 2. 2. O zavedení deputátu se uvažovalo již roku 1567, kdy komora přikázala hejtmanům sepsat, kolik se na jednotlivých panstvích ročně utratí za stravu a další záležitosti pořizované členům aparátu i čeledi - NA, SM, sg. S 195/6 (sv. 1) karton 2261, folio 1. Realizace se nicméně uskutečnila až o čtyři léta později a hned následující rok Adlspach informoval komoru o nemožnosti dodržet stanovenou sumu (400 kop míšeňských pro stoosmdesátčlenný personál, přičemž suma byla určena především na nákup masa, chlebě, slepic, vejce, piva, vína, koření a soli, ročně měli jeho členové navíc právo na deset vepřů a deset kop slepic). Tvrdil přitom, že částka na pokrytí potřeb aparátu nestačila a musel ji doplnit ze své vlastní pokladnice, navrhoval ji proto do budoucna navýšit alespoň na 500 kop míšeňských, přidat 100 kop na koření a 70 beček soli. Zmínil rovněž rozruch, který u zámeckého služebnictva a čeledi ve dvorech vyvolalo zrušení tradičních přidělů ryb, které se rozdávaly vždy ve čtvrtek a v pátek na zámku, ve dvorech o pátcích. Členů úředního aparátu se naproti tomu dotkl zákaz osívání rybníků (které však i přes opakované upomínky komory obhospodařovali i v dalších letech – viz předešlá podkapitola 6. 2. 2 i před. pozn. pod čarou), bez kteréžto možnosti přilepšení někteří z nich (včetně jeho samotného) uvažovali o opuštění úřadu. NA, SM, sg. 70/30, č. kartonu 1647, b. f. Nařčení, že byly všechny tyto stesky nepravdivé a představitelé aparátu zneužívali deputátní sumu pro své potřeby, neobsahovala pouze stížnost sepsaná roku 1587 přímo proti pardubickému hejtmanovi, ale též zpráva buchhalterie (zřejmě) z roku 1603/1604: „*Ten deputát, jakž jsme slejchali, za několik let trval, kterýžto hejtmané, netoliko nějaké ztenčení mimo předešlý způsob, když deputátové nebyly, na stravě neměli, ale mimo své náležitě vychování ještě nemálo z toho deputátu nabyli a přispořovali [...] služebníky ke útratě náležející skrovněji a tenčeji chovali a sami sobě jaká kdy chtěli, na stravě i pití připravovali*“. SM, NA, sg. P 100/1-I, karton 1707, folio 37. Je zde též uvedeno, že hejtmané na komorních panstvích chovali ve vrchnostenských dvorech svá hospodářská zvířata a odebírali neoprávněně produkty dvorového hospodářství („*něco zdarma, něco za polovic dostávali*“). Tyto nešvary byly ostatně jedním z důvodů, proč byl deputát zrušen a proč buchhalterie nedoporučovala jeho opětovné zavedení, o němž se zřejmě v dané době v prostředí komory uvažovalo. Dokument se zmiňoval rovněž o špatné správě některých panství (jmenovitě kolínského, přerovského, benátského, mělnického a brandýského), kde „*sotva důchody na hejtmany postačovaly*“, neboť někteří z nejvyšších představitelů panství, kteří žili v místních rezidencích s manželkou, dětmi, služebníky a děvečkami, často živili z deputátu mimo zámeckou čeleď ještě svůj doprovod (účtárny udávala až 26 osob). Je tedy patrné, že tato praxe, s níž se na Pardubicku setkáváme především u hejtmana Václava Chotka (viz poz. č. 307) nebyla nikterak neobvyklá ani na ostatních panstvích.

pardubického hejtmána, jež byla sepsána jménem panovníka roku 1587 a o níž byla řeč v předešlé kapitole (podkapitola 6. 1. 2). Ani jednou za všechna ta léta však nebylo proti Adlspachovi znovu zahájeno řízení podobného tomu, jež proběhlo roku 1565 (nebo se o něm alespoň nedochovala žádná dokumentace). Přes veškeré výtky a Adlspachovy opakované návrhy na rezignaci zůstal nakonec hejtmanem takřka do konce svého života.³⁷⁹

7. 2. 2 Vrchnostenský úřad jako závazek, kompromis, motivace i přítěž

Každého, kdo se seznámí alespoň se základními poznatky o Adlspachově působení na Pardubicku, musí dříve či později napadnout, proč nebyl tento muž, s jehož působením se pojila taková řada závažných obvinění, odvolán a nahrazen vhodnější osobou. Čím si vysvětlit, že vykonával hejtmánský post sedmadvacet let, když po celou dobu jeho působení řada osob nezávisle na sobě předkládala důkazy o tom, že nejen nedodržel řadu nařízení, ale zcela otevřeně se jim vzpíral a odmítal dokonce přijímat takové pokyny, které nekorespondovaly s jeho představami o výkonu funkce.³⁸⁰ Z jakého důvodu přesto česká i

---

³⁷⁹ Z úřadu odstoupil roku 1590, oficiálně byl odvolán s největší pravděpodobností o rok později (tehdy odešel z funkce rovněž Jetřich Manštein) a zemřel – takřka symbolicky – na sv. Jiří roku 1592. Adlspachův náhrobní kámen lze dodnes spatřit v kostele sv. Bartoloměje (viz OP12), popisem náhrobku Jiřika a jeho ženy Evy se zabývá I. HORÁK, *Náhrobní kameny manželů Evy a Jiřika Adlspachových z Damsdorfu*, in: ZKPP 1975, č. 12, str. 6-8 nebo J. KOTYK, *Náhrobník Jiřika Adelsbacha z Damsdorfu u sv. Bartoloměje v Pardubicích*, in: ZKPP 1982, č. 1-2, str. 35-36. Na panství žila celý svůj život také Adlspachova dcera Anna Marie, zřejmě poslední přímý potomek rodu Adlspachů z Damsdorfu, jejímž prvním manželem byl Ladislav Bedřich Lukavský z Lukavice. Druhým manželem se stal Petr Kryštof, příslušník významné šlechtické rodiny Kapounů ze Svojkova, jejíž příslušníci vlastnili některé statky v okolí Pardubic. Hejtman měl však zřejmě ještě další dceru/dcery, neboť roku 1588-89 mu byl adresován list od Jana Bruknara z Brukštejna a na Čivicích, který jej v intitulaci i dále v textu nazýval otcem („*Urozenému panu Jiříku Adlspachovi z Damsdorfu a na Bořicích, JMC hejtmanu na Pardubicích, panu otci mému zvláště milému...*“ viz NA, SM, sg. P 70/94, č. kartonu 1651, folio b.f),

³⁸⁰ Připomínám Adlspachovo odmítnutí instrukce, kterou mu předával vrchní hejtman, a jeho permanentní nechuť podílet se na kontrolách finančních záležitostí a účetní agendy důchodního i ostatních písařů. Na problémy i případné nebezpečí spojené s touto povinností upozorňoval od samého počátku působení ve funkci. Odkazoval na svou zaneprázdňenost („*práce a klopoty hojně mám, že na mě někdy sotva hlava zuostane*“), díky níž nebylo možné, aby byl na zámku vždy, když důchodní písař operoval s penězi, nemohl tudíž ani dohlédnout na správné vedení účtů a zamezit případným machinacím. Ze stejného důvodu u sebe odmítal opatrovat pokladnici: „*Kdež jest v též instrukci dostaveno, aby takové peníze v truhlici ve sklepě mém se chovali a každého týhodne písaři podle uznání a potřeby na útraty aby se dávali, to nijak bejti nemůže. Neb já vždycky doma přítomen, kdy se důchodové, kteří rozliční jsou, přijímají, bejti nemohu.*“ Požadoval proto, aby byla pro důchodního písaře vydána samostatná instrukce, podle níž by byl povinen spravovat vrchnostenské finance. Prosil též komoru, aby se kontrol i pololetního uzavírání účtů účastnili přímo v Pardubicích vyslanci buchhalterie a rentmistrovského úřadu („*než abych já se peněz podli takové své klopoty dotejkati měl, jest nemožné i také mně nebezpečné*“). NA, SM, sg. 70/5-III, č. kartonu 1644, folio 119-120. Odmítavě ostatně reagoval roku 1580 i na požadavek, aby zasílal účtárně spolu s pololetními také sirotčí počty. Tento list je jednou

dvorská komora nebo samotný panovník neiniciovali jeho sesazení a náhradu? Abychom mohli zodpovědět tyto otázky, musíme si přiblížit i druhou stránku Adlspachova působení a jeho vystupování v rámci panství, které i přes naznačené problematické body rozhodně nelze hodnotit jednostranně jako negativní.

Velmi důležité je upozornit na fakt, že i přes počáteční problémy a spory se Adlspach rozhodl na panství trvale usídlit³⁸¹ a postupem času zavládl mezi ním, zdejší obcí a jejich představiteli orgánů jistý – minimálně formální - respekt. Jeho zrod lze velmi pravděpodobně spatřovat právě v oněch neklidných letech po hejtmanově příchodu na panství, které byly jak pro Adlspacha, tak pro místní obyvatele značně nejistým a neklidným obdobím. Poté, co došlo k urovnání záležitosti s Chmelem a Peczoltem, zde zřejmě došlo k vytyčení určitých hranic a nastolení jakéhosi kompromisu mezi zúčastněnými stranami. Rázný hejtman, který se zpočátku nezdráhal měšťany v případě neposlušnosti zbít, v následujících letech respektoval pernštejnské výsady a privilegia udělená Pardubicím i ostatním obcím (upozorňoval dokonce na některé body ve svých listech komorním radům),³⁸² podpořil svým podpisem suppliky

---

z výborných ukázek Adlspachova způsobu komunikace s komorou, které dokázal vždy velmi slušně, přitom rázně vysvětlit, proč některé z jejich požadavků nemůže a nebude plnit (přepis viz TP9).

³⁸¹ O tomto faktu nevypovídá jen systematické rozšiřování majetkové základny a spríznění s Manšteinem, ale též skutečnost, že se ve městě v průběhu výkonu hejtmanské funkce usídlila většina jeho rodiny. Adlspachův vztah k městu ostatně dokládá jedna zmínka ve výše zmiňovaném dopise z roku 1570, v němž informoval o svém odjezdu do Slezska (NA, SM, sg. P 100/3, č. kartonu 1707, folio 166n). Zde použil pro Pardubice hned několikrát ekvivalent „doma“: „[...]Jaby táž komise vejš psaná do mého zase domů navrácení prodloužena byla, a když se bohda domů navrátím, snesouc se s těmi pány komisaři, kdy by na Pardubicích k vyřízení těch věcí a kterež den sjeti se měli[...]“. Tento fakt je důležitý i v kontextu přístupu následujících hejtmanů, pro které byl daný úřad a pobyt na Pardubicku víceméně dočasným řešením.

³⁸² Nejednalo se přitom jen o některé právní a hospodářské záležitosti, včetně výše zmíněné otázky robotních povinností (podkapitola 3. 2. 1). Jednou ze svobod, na které si místní měšťané obzvláště zakládali, bylo právo vybírat si svého duchovního správce. I o této záležitosti byla již v rámci třetí kapitoly řeč (především v úvodní pasáži podkapitoly 3. 2. 2), připomínám tedy na tomto místě pouze fakt, že právě osobě hejtmana přičítala dolní konzistoř (a posléze i arcibiskupský úřad) hlavní vliv na odklonu místních obyvatel od utrakvismu. Ačkoli k recepci některých luterských či kalvínských myšlenek došlo s největší pravděpodobností již za pánů z Pernštejna, ve druhé polovině 16. století byl jejich vliv patrný ve způsobu uspořádání kostela, podobě kázání a především ve výběru kněží. Adlspach a jeho nástupci (kromě Rejšvického, Czellera a Fuchse všichni nekatolíci) měli na volbu duchovního správce jistě určitý vliv, zásadní slovo však náleželo městským radám a místním obcím. Listy komisařů Chotka, Vildštejna i Gerštorfa viz NA, SM, sg. P 70/112, č. kartonu 1651, všichni v nich shodně upozorňovali zejména na pardubické pernštejnské výsady, jež obci dávaly právo volit své duchovní správce. Pardubičtí se kvůli obhajobě patronátního práva nezdráhali přicestovat do Prahy a podat zde dokonce stížnost na samotnou konzistoř (NA, SM, P 70/14, č. kartonu 1646, b. f). Duchovního správce si volila i další místa - když chtěl kupříkladu roku 1589 arcibiskup dosadit na uprázdněný post mikulovického faráře Jakuba Valkemberského, odpověděl mu Adlspach, že o této záležitosti musí rozhodnout mikulovičtí. Ti si po smrti svého bývalého správce opatřili náhradu, proto měl Valkemberský nejprve „s nimi o to jednati [...] budou-li ho chtít sobě za správce církevního přijíti“. NA, SM, sg. P 70/4, č. kartonu 1642, folio 35.

městských rad a obyvatel Pardubic, Přelouče a dalších městeček i vesnic a co je důležité - zdá se, že do suverenity městských úřadů a obecních správ zasahoval jen minimálně, víceméně na požádání měšťanů.³⁸³ Jeho osobě naopak nebyly činěny problémy se zakupováním majetků ve městě i na předměstích, což bylo Adlspachovi, jeho rodině a případně dalším osobám, za něž se hejtman přimluvil, umožněno dokonce i po roce 1581, kdy se obec usnesla na tom, že do budoucna nebude přijímat osoby šlechtického původu do svých řad.

Odhlédneme-li od trvalé rezistence vůči převzetí zodpovědnosti za činnost důchodního písaře a podíváme-li se na to, jak vykonával ostatní povinnosti spojené s hejtmanským úřadem (účast při význačných událostech, soudech i jednáních ad., pravidelná jednání s úředníky, místními správami i obyvateli, stejně jako s komorními rady, komisaři a vrchním hejtmánem, včetně dodržování pravidelné a obšírné korespondence), lze konstatovat, že i když nepatřil Adlspach k jednoznačně důsledným úředníkům,³⁸⁴ požadavky kladené na osobu pardubického hejtmána plnil nejčastěji a nejkomplexněji ze všech následujících hejtmánů. Vůči členům aparátu vystupoval sice přísně,³⁸⁵ ale poměrně korektně, nešetřil přimluvami, projevy uznání a dobrými zdánými ohledně přijímání do funkce, navýšení platu i materiálních dávek či poskytnutí výslužného. Stížnosti ohledně finančního i materiálního zajištění přitom nepřicházely komoře pouze od členů úředního aparátu, ale prostřednictvím hejtmána též od

³⁸³ Jeho jméno se objevuje - pochopitelně kromě pasáží pojednávajících o obnovování městských rad – především při příležitosti soudních procesů, kde vystupoval buď jako rozhodující autorita, již bylo postoupeno rozhodnutí o tom kterém sporném případě, nebo jako zástupce nezletilých sirotků. V této pozici se s ním setkáváme i při příležitosti sporu o majetek nebožtíka Levhartického (pozn. č. 247) či Linharta soukeníka, Matouše Hlavničky, Jana Kotláře a Václava Radouše, rukojmích pardubického soukeníka Václava Hájka. Zde se Adlspach postavil na stranu mužů a podpořil jejich přípověď na Hájkův statek, neboť dlužil určitý obnos do sirotčí truhlice. SOkA Pce, AM Pce, *Nálezy ve přích*, inv.č. 153, č. knihy 122, folio 41^f

³⁸⁴ Viz zpráva vrchního hejtmána o neúčasti Adlspacha při jägrmistrových kontrolách lesního hospodaření (pozn. č. 262).

³⁸⁵ Listovního písaře Milinského se dokonce nezdráhal vsadit do vězení, stejným způsobem potrestal za nesrovnalosti a nedůslednost v účtech i výše zmiňovaného Matěje Gruffa. Tohoto muže si (dost možná na popud místohejtmána Jana Jelínka z Koldína, který byl původně rovněž smiřickým úředníkem) Adlspach roku vyžádal z Náchoda, prodal mu dokonce při jeho příchodu do města svůj dům a pozemky při městské Bílé bráně (SOkA Pce, AM Pce, *Knihy bílá*, č. knihy 56, folio 67^a). Gruff posléze vystřídal několik písařských pozic v rámci vrchnostenského aparátu – byl kupříkladu obročním i útratním písařem – a v 80. letech se stal pardubickým důchodním písařem. K. RŮCKEROVÁ, *Správa nad poddanými*, str. 160n. Stejně jako většině ostatních písařů našla komorní účtárna i jemu řadu nesrovnalostí v účtech, byl odvolán z funkce a opakovaně upomínán, aby splatil dluhy, které za jeho činností v zámecké pokladnici zůstaly. Matěje nepotkalo na Pardubicku mnoho štěstí ani v osobním životě – během let 1578-83 ztratil pět synů a jednu dceru, částečně v důsledku morové epidemie propuknuvší v letech 1582-83. Děti byly pohřbeny u kostela sv. Jana a kamenná deska, kterou nechal Matěj v upomínku vyrobit, byla posléze osazena do podlahy kostela. I. HORÁK, *Náhrobní kameny v kostele sv. Jana Křtitele (I. Malovaný epitaf a náhrobní kámen dětí Matěje Gruffa)*, in: ZKPP 1973, č. 7/8, str. 20-22.

služebníků a čeládky při dvorech, která dle jeho názoru zbláhala ze služby právě kvůli nízkému služebnému.³⁸⁶ Upozorňoval též na demotivující vliv, jaký mělo snižování viktualních dávek a omezování či přímo rušení některých mimořádných příspěvků (ošatné, obuvné ad.) na stávající i potenciální služebníky.

I s ohledem na tyto skutečnosti může být poněkud zarážející velký počet suplikací úředníků a konceptů odpovědí komory týkajících se propuštění z funkce, které máme dochované prakticky ze všech stupňů správy, od hejtmanů po kancelářské písaře či lesní fostknechty. Nejednalo se přitom pouze o případy, kdy dotyčný již dále nechtěl nebo nemohl své povinnosti vykonávat s ohledem na špatný zdravotní stav nebo „*pro sešlost věkem*“. Z dochovaných dokumentů uložených ve fondu Stará manipulace, vyplývá, že ne všechny osoby vnímaly výkon úředního postu po celou dobu působení v úřadu jako výsadu či odměnu za své úsilovné snahy. Právě naopak, nejeden z mužů v korespondenci uvedl, že byl do úřadu povolán, popřípadě se jej „uvolil“ přijmout, někdy dokonce jen na krátký čas či pod řadou doprovodných podmínek. O záměru odstoupit z funkce se proto komora od některých osob dozvíдалa již nedlouho po převzetí funkce (včetně hejtmanů Jiříka Adlspacha z Damsdorfu, Václava Chotka z Chotkova i Albrechta Pfefferkona z Otopachu a na Jinonicích), což ovšem neznamená, že by všem bylo okamžitě vyhověno - někteří museli svou žádost zasílat opakovaně, dokonce i po dobu několika let.³⁸⁷

Nabízí se otázka, proč jsou tyto prosby o propuštění z úřadu tak časté, jak v řadách pardubických hejtmanů, některých fišmistrů a forstmistrů, tak členů ostatního personálu. Kupříkladu o pardubické hejtmanské funkci po roce 1591, kdy byl odvolán Jiřík Adlspach, se T. Šimek vyjadřuje jako o jakémsi „mezistupni“ na cestě k dalším pozicím, případně

---

³⁸⁶ „[...]nebo neboží svý spravedlnosti k takovým službám přikládati musejí, a kdyby opatření svý měli, tak by se k té práci a povinnosti své líp přidržeti mohli.“ NA, SM, sg. P 70/5 karton 1644, folio 117^r-118. Otázkou samozřejmě zůstává, kolik prostředků vynahrazených oficiálně na dané záležitosti, se skutečně dostalo k těmto lidem, a kolik jich uvízlo v rukou úřednictva.

³⁸⁷ Václav Chotek z Chotkova (1591-94), nástupce Adlspacha, takto žádal o propuštění z funkce již první rok služby. Na roční službě se s komorou smluvil i Albrecht Pfefferkon z Otpachu a na Jinonicích (1601-06), nakonec setrval ve funkci pět let, přestože od počátku opakovaně žádal o zproštění úřadu. Fridrich z Vildštejna (1594-99) a Jan Gerštorf z Gerštorfu a Malvic (1606-14) byli zase dle svých slov „*velmi chatrní na zdraví*“ a agendu za ně vyřizovali ve většině případů ostatní úředníci. Gerštorf ve městě trvale nepobýval, nezastihla jej zde roku 1614 dokonce ani generální komise. Komisaři vyhověli jeho prosbám o zproštění úřadu, zbavili jej funkce a jmenovali dočasně správcem Valentina Žaluda. Na zdravotní problémy se odvolával ve své prosbě o odvolání též hejtman Jiljí Fuchs (1629-33). Listy hejtmanů viz NA, SM, sg. P 70/30 b. f. O původem lužickém rodu Gerštorfů i o Janovi samotném viz K. VYŠÍN, *Gerštorfové z Gerštorfu*, in: ZKPP 1975, č. 5, str. 12-13, J. KOTYK, *Jan Gerštorf z Gerštorfu*, in: ZKPP 1978, č. 5, str. 72.

„přídavku“ k již získanému úřadu (Chotek ji vykonával jako hejtman rakovnického kraje, Gerstorf byl výběřčím posudného v hradeckém kraji). To by mohlo do určité míry zdůvodnit časté střídání osob na daném postu a výtky komory stran neplnění některých povinností. Tento moment však sám o sobě vyvolává další otázku - proč právě post pardubického hejtmana - představitele nejrozsáhlejšího a nejvýnosnějšího z komorních panství - nebyl zjevně považován za natolik „atraktivní“ úřad, aby o něj usilovaly osoby, které žádnou takovou funkci nezastávaly?

Jedním z faktorů, který hrál, alespoň dle mého názoru, v tomto paradoxu významnou roli byla jistá nedůvěra k habsburským centrálním orgánům a samotné české komoře, umocněná v jejím případě navíc všeobecně známou insolvenčí. Neochota vykonávat funkci pardubického hejtmana, mohla být zejména u příslušníků šlechtického stavu spojena s vědomím, že přijetí této funkce znamenalo vyjádření určité podřízenosti české a dvorské komoře, teprve poté samotnému panovníkovi a to vše de facto bez vlivu stavovské obce. Na tuto situaci – jak bylo ostatně naznačeno výše – byla česká stavovská obec velmi opatrná.³⁸⁸ Další - v některých případech dost možná i rozhodující – úlohu při rozhodování o (ne)přijetí či opuštění úřadu hrála zodpovědnost výše postavených úředníků za ostatní složky aparátu, především za jednotlivé písaře a jejich účty. Povinnost dohledu a kontroly účetní i finanční agendy byla opakovaně akcentována jak v korespondenci, tak v hejtmanské instrukci z počátku 17. století, nebylo tedy již tak snadné na ni rezignovat podobným způsobem, jaký několik let úspěšně praktikoval Adlspach. Hejtman se nadále nemohl odvolávat ani na nepořádnost a „makulace“ jednotlivých písařů, o jejichž rozsahu měli povědomost i na ostatních (pravděpodobně nejen) komorních panstvích.³⁸⁹ Jistou nechuť mohli případní „kandidáti“ pocítovat také vůči kontrolám, jimž se museli pravidelně zodpovídat, a častým

---

³⁸⁸ Vzpomeňme na nedůvěru stavů vůči komoře a četné podmínky, které si při vstupu do funkce kladli i sami prezidenti české komory a jednotliví radové (viz kapitola č. 4, zejména 4. 2. 2). Podobnou nedůvěru bylo ostatně možné v českém prostředí sledovat i ve vztahu k apelačnímu soudu, ve Slezsku vůči zdejší komoře a panovníkem jmenovaným hejtmanům. J. PÁNEK, *K úloze byrokratizace*, str. 79.

³⁸⁹ Vzhledem k tomu, že některé zprávy komory byly určeny nejen pro jednu oblast, ale pro všechna či některá vybraná panství, případně úřední osoby, bývaly vyhotovovány v totožném znění a rozeslány hned několika adresátům. V řadě z nich se přitom komora zmiňovala o nepořádnosti v počtech a o předešle zjištěných nedostatcích, v nichž několikrát dávala za příklad právě pardubické panství, na němž „*se mnoho neřádů předešle dalo*“. Nutno doplnit, že tyto nedostatky stran počtů nebyly specialitou pouze pardubického úřadu – jejich pozdní skládání bylo pravidelně vyčítáno rovněž představitelům chlumeckého, poděbradského, lyského a brandýského panství. Jeden z nedatovaných konceptů komory upomínal zdejší hejtmany, že od nich a jejich důchodních písařů neobdržela účty pět týdnů po sv. Jiří. NA, SM, sg. S 195/6 (sv. 1) karton 2261, folio 16-17.

dotazům, pokynům, ale i výtkám a stížnostem komorních radů, komisařů, vrchního hejtmana i ostatních úředníků a dokonce i samotných poddaných daného panství, na něž byli povinni reagovat a zdůvodňovat své chování a případné nedostatky. Museli také počítat s neustálou nedůvěrou a kontrolami ze strany nadřízeného úřadu. Přijmout takový způsob života a přivyknout jistému stavu podřízenosti spojenému se zodpovědností, jež nebyla podle mínění mnohých odpovídajícím způsobem honorována, mohlo být pro řadu osob velmi obtížné. Další důvody, které úředníci velmi často udávali ve svých prosbách o odvolání z funkce, byl nízký plat a materiální zajištění, které nepostačovaly ani na běžné potřeby, natož na odpovídající reprezentaci. Některým vadilo rovněž to, že kvůli úředním povinnostem zanedbávali jiné povinnosti i soukromé záležitosti, včetně péče o vlastní hospodářství, majetek a rodinu.³⁹⁰

Další velmi důležitou otázkou, která se však na základě úředních materiálů a oficiální korespondence poměrně těžko zodpovídá, je motivace, očekávání a případná taktika jednotlivých osob při jejich nástupu do funkce a vykonávání úřadu. Je dobré mít na paměti, že úředníci mohli svými prosbami a stížnostmi sledovat určité cíle, kupříkladu navýšení platů či naturálního deputátu. Mohli se též pokoušet utéct před zodpovědností za některé nedostatky a chyby, které již byly nebo mohly být v budoucnu odhaleny a do nichž byli určitým způsobem zapleteni. Mohli se také zcela jednoduše cítit uraženi a zasaženi některou z výtek komory, buchhalterie nebo rentmistrovské kanceláře, obzvláště jednalo-li se o osoby, které si zakládaly nejen na své urozenosti či váženosti, ale i poctivosti a určité míře suverenity.³⁹¹ Došlo-li alespoň k jedné z takových situací, mohli posléze tito muži vnímat participaci na vrchnostenské správě jako přítěž, starost a v nejednom případě i jako nebezpečí pro svou

---

³⁹⁰ Takto kupříkladu žádal o propuštění z funkce roku 1579 purkrabí Jiřík Kolkreytar z Gruny. Jako důvod uvedl smrt ženy, která pečovala kvůli jeho zaměstnanosti o rodinné hospodářství a jejíž místo musel nyní zastat. Na rodinné záležitosti (starost manželky s dětmi a čeládkou v době jeho nepřítomnosti) odkazoval roku 1605 také zmiňovaný Albrecht Pfefferkon z Otopachu. Oba listy NA, SM, sg. P 70/30, karton č. 1647, b. f.

³⁹¹ Vzpomeňme Jiříka Adlspacha, který vyhrožoval svou rezignací nejen při sporu s Chmelem a Peczoltem, ale téměř pokaždé, když se měl poté bránit nějakému nařčení nebo když nesouhlasil s nařízeními komisařů, vrchního hejtmana, komory i samotného panovníka. Velmi emotivně se bránil obvinění, že odjel z panství bez povolení vrchního hejtmana, též Václav Chotek z Chotkova. Tvrdil jednak, že panství opouštěl vždy až na základě svolení nadřízených orgánů a nikdy neoprávněně – majetkem i výkonem druhé hejtmanské funkce byl vázán na Rakovnicku, často zajížděl také ke komornímu soudu, kde vedl nejen spor se svými dlužníky. Mimoto uvedl, že kvůli službě na Pardubicku, respektive kvůli povodním a následným zjišťováním škod a realizaci oprav, nebyl přítomen ani u skonu matky, ani na pohřbu svého otce. Stejně jako Adlspach zakončil svůj list zmínkou, že bude rád takové nevděčné funkce zproštěn. Nezapomněl rovněž dodat, že na výkonu funkce pardubického hejtmana beztak více trátí, než získává: „*Neb s žádným ziskem neb s užitkem svým to nečiním, ale svou velikou škodou, kdežto mohu k svému svědomí vzíti, že jsem do pěti set kop svých vlastních peněz k službě té tento rok přiložil.*“. Citace viz předešlá pozn. pod čarou, list z roku 1592.

osobu a v nepolední řadě pro vlastní pokladnu. Pokud se tedy za daných okolností komoře podařilo nalézt osobu, která byla pro výkon dané funkce způsobilá (tzn. měla určité předešlé zkušenosti s toutéž či podobnou funkcí a jejími náležitostmi), souhlasila s jejím vykonáváním a panovník byl ochoten uvést ji do funkce, pak mohla být tato „souhra“ podmíněna určitými (oboustrannými) kompromisy. Proto ostatně komora a samotný panovník jakožto vlastníci panství, jehož důchody – ačkoli trvale nižší, než bylo požadováno – tvořily významnou položku příjmů – přistupovali na některé podmínky kladené jednotlivými úředními osobami.³⁹² Váhavost a nedůvěra některých rytířů vůči výkonu vrchnostenské funkce a některé z komorou odhalených nešvarů mohly též určitým způsobem přispět k postupnému nárůstu počtu vrchnostenských úředníků poddanského původu. Pro většinu z nich představoval zisk vrchnostenské funkce značnou motivaci, jak se majetkově i společensky etablovat a získat jistý podíl na moci.

7. 2. 3 Finanční a materiální zaopatření personálu a problematika „defraudací“

Závěr této kapitoly bych ráda věnovala jednomu z neuralgických bodů pardubických dějin, který do značné míry souvisí s výše zmíněnými stížnostmi na finanční i materiální zajištění úřednictva. Stesky ohledně nedostatečného honorování služby se objevovaly po celé období u všech členů vrchnostenského aparátu, ať už se jednalo o osoby hejtmanů, purkrabích, místohejtmanů, fišmistrů nebo kupříkladu kancelářských mládenců. Náklady spojené s výkonem funkce, jež nepokrylo služebné, byli totiž úředníci nuceni uhradit ze svých prostředků, a to ve většině případů bez větší naděje na proplacení nákladů ze strany komory.³⁹³ Občas vyřešili danou situaci odčerpáním určité sumy z vrchnostenské pokladnice, ta mohla být nicméně po kontrole komorní účtárny zpětně prohlášena za „rest“ (dluh), který byl dotyčný povinen uhradit komoře. V řadě případů se zřejmě tyto sumy „ztratily“ v částce, která byla v účtech vykázána jednotně jako suma potřebná k zajištění rozličných potřeb vrchnostenského personálu. Na její neúměrnou výši sice opakovaně upozorňovali komisaři i

---

³⁹² Viz případ Václava Chotka (pozn. č. 307), kterému bylo dovoleno odčerpávat z výnosu panství finance i na zaopatření a výživu rodiny, osobního služebnictva a čeládky.

³⁹³ Kromě zmínek Adlspacha (pozn. č. 378) a Chotka (pozn. č. 391) psal ohledně této skutečnosti komoře i místohejtman Martin Přeloučský z Neratova. Roku 1578 upozorňoval nejen na nedostatečné zajištění pro svou osobu, ale též pro své pacholky a koně, jež potřeboval kvůli častým cestám v rámci panství i mimo ně. Informoval též komoru, že jednoho z koní při jedné z urgentních cest „*přetrhl, až mu umřel*“ a přestože opakovaně požadoval na komoře náhradu financí, jež vynaložil na nové zvíře, stále mu nebyla zaslána. NA, SM, sg. 70/30, č. kartonu 1647, b. f. Pro představu o zaopatření úřednictva viz TP10 (suma služebného uvedena ve svatojiřském počtu z roku 1582).

vrchní hejtman, vzhledem k tomu, že nebyla hrazena komorou, ale odváděna v případě potřeby přímo ze zámecké truhlice, neměl centrální úřad příliš možností, jak tuto praxi efektivně ošetřit. Určitým řešením mělo být zavedení fixního peněžního deputátu rozvrženého nikoli hromadně, ale na každého člena aparátu, proto jej zřejmě představitelé správy tak důrazně odmítali. Brojili rovněž proti stanovení závazné výše akcidenčních poplatků, neboť obě aktivity – společně s výše zmíněným osíváním rybníků – představovaly vděčnou příležitost, jak navýšit běžné příjmy.³⁹⁴

Byla tu však ještě jedna možnost „přivýdělků“, která byla stejně tak lákavá jako nebezpečná především pro ty členy aparátu, kteří se dostávali do styku s financemi, případně přebírali poddanské dávky, výnosy a produkty režijního hospodaření. Představovalo-li osívání rybníků a výběr akcidenčí jakousi „šedou“ zónu na půli cesty mezi zakázaným a (neoficiálně) tolerovaným jednáním, pak jakékoli obvinění ze zpronevěry mělo být neprodleně prošetřeno a v případě jeho potvrzení odpovídajícím způsobem sankcionováno. I zde se však koleje, po kterých se pohybovala teorie a praxe, často poměrně zásadním způsobem rozbíhaly. Právě praktiky, jež jsou v literatuře souhrnně označovány jako defraudace, představovaly totiž jeden z nejproblematičtějších momentů v dějinách správy pardubického panství (nejen) po celé sledované období. Kvůli jeho názornějšímu zobrazení si dovoluji drobnou polemiku s tvrzením V. Černého, který kdysi napsal, že po odhalení jakýchkoli machinací vrchnostenského aparátu byl „*nepoctivý úředník potrestán, propuštěn, přišel nový a dostal novou instrukci*“.³⁹⁵ Realita tak, jak nám ji ukazují archivní prameny, byla ale poněkud odlišná. Vztáhneme-li dané věty na prostředí pardubického panství, lze konstatovat, že úředník, jemuž hejtman, či spíše buchhalterie nebo rentmistrovský úřad odhalili disproporce mezi účty a financemi (případně kvitancemi vyhotovenými na odevzdané sumy), byl potrestán jen výjimečně. Až na výše zmíněné momenty, kdy Adlspach uvěznil písaře

---

³⁹⁴ Zrušení stravování při zámecké kuchyni a jeho nahrazení finanční hotovostí bylo naproti tomu nevyhnutelnou změnou spíše pro služebnictvo a čeledí. Většina úředníků se zde nestravovala již předtím, někteří si nechávali jídlo donášet do svých domů ve městě, jiní zažádali přímo o peněžitou náhradu. Ta byla přiznávána především v případech, kdy bylo pro daného člena personálu složité či zcela nemožné, aby každý den cestoval za stravou na pardubický zámek. Jednalo se zejména o členy lesního a rybníčního personálu, včetně samotného fišmistra Matouše Křižanovského, který měl jednak z časových důvodů, jednak s ohledem na své stáří zajištěno stravování v Bohdanči.

³⁹⁵ V. ČERNÝ, *Hospodářské instrukce*, str. 14.

Milinského a Gruffa a výjimečné případy za jeho nástupců,³⁹⁶ se veškeré sankce omezily na odvolání z úřadu a následné vymáhání dlužné sumy na dotyčném, případně jeho rodině či rukojmích. Samotné zproštění funkce přitom nemuselo nastat hned po odhalení problému - úřední osobě bývala poskytnuta určitá časová lhůta, během níž měla nedostatky zdůvodnit a případně uhradit dlužní sumu. Souhlasit nelze ani s tvrzením o vydávání nových instrukcí – kupříkladu pardubický důchodní písař neměl v 60. a 70. letech k dispozici vůbec žádný komplexnější text tohoto druhu, ačkoli jej hejtman po komorní radě opakovaně požadoval.

Právě na důchodním písaři přitom ležela největší tíha zodpovědnosti za finanční a účetní agendu – to on měl pravidelně kontrolovat ostatní písaře, přebírat a následně evidovat jednotlivé příjmy i vydání, na jejich základě sestavovat pololetní vyúčtování pro komorní buchhalterii a finanční částky předávat do rukou vyslanců Fuggerů, rentmistra, komisařů a dalších osob pověřených komorou. Svatojiřské a svatohavelské počty měly být sice kontrასignovány hejtmanem, vyhotovovány však byly jménem důchodního písaře. On přebíral hlavní zodpovědnost za jejich správnost a právě jemu byly vytýkány případné disproporce. Již v podkapitole pojednávající o kancelářském personálu pardubického panství (číslo 5. 2. 1) jsem naznačila, že ani jedna z osob, která zastávala daný post ve sledovaném období, neopustila svůj úřad bez toho, aniž by po sobě nechala větší či menší dluh. Týkalo se to jak výše zmiňovaných Matyáše Levhartického z Levhartic (1560-69), Bohuslava Křižanovského z Živanic (1570-82) a Matěje Gruffa (1582-86), tak Pavla Gampferta (1586-88), Juliána Albína (1588-91) i Jana Kaufmanna (1591-1593).³⁹⁷ Za neplnění povinností byl kárán též Petr Kautský (zmiňovaný mj. Vchynského komisí) a Tomáš Javornický, na jehož nedůslednost a časté pobyty mimo panství upozorňoval roku 1618 nejen komorní komisař

---

³⁹⁶ Ne vždy muselo dojít k reálnému uvěznění úředníka – roku 1602 bylo Janu Vartovskému z Varty a Janu Plzákovi, písaři polesnému, nařídáno neopouštět svůj pozemek a vyčkat rozhodnutí komise, která měla posoudit jejich blíže nespecifikované přečiny. Nakonec byli však na příkaz samotných komisařů propuštěni, jen Plzák musel přislíbit, že se v budoucnu dostaví bez průtahů k případnému soudnímu stání. Tento závazek potvrdil symbolicky podáním ruky hejtmanovi. Viz SOA Zámrsk, Vs Pce, *Registra poddanských smluv*, č. knihy 1513, folio 26^a.

³⁹⁷ Na Albínovu nepořádnost a handlování s penězi upozornili roku 1590 Adlspacha komorní radové s tím, aby začal okamžitě hledat nového důchodního písaře. Hejtman navrhl Martina Borovce (viz pozn. č. 252), tehdejšího útratního písaře, který ale pocházel z chudých poměrů a bylo pro něj proto obtížnější sehnat za sebe rukojmí. Do funkce nakonec nastoupil pardubický měšťan Kaufmann, jehož měl roku 1593 vystřídat Daniel Kautnar, vyslaný do Pardubic komorní radou. Hned po svém příchodu a seznámení s agendou však hejtmanu Chotkovi oznámil, že danou funkci s ohledem na svůj pokročilý věk nemůže zastat. Hejtman se tedy musel v krátkém časovém úseku znovu poohlížet po novém písaři. NA, SM, sg. 70/30, č. kartonu 1647, b. f. Základní informace o písařích, včetně podrobnějšího rozepsání dlužních sum viz T. ŠIMEK, *Správa*, zejména str. 156n a K. RÜCKEROVÁ, *Správa nad poddanými*, přílohy práce.

Václav Kolidius, ale sám hejtman.³⁹⁸ Dluhy písařů se přitom pohybovaly v řádech stovek i tisíců kop grošů, není tedy nikterak podivné, že jejich splácení bylo – stejně jako u dalších dluhů do důchodní i sirotčí pokladnice - zdlouhavým a v řadě případů nikdy nenaplněným procesem. Podobné částky zůstávaly rovněž za sirotčími písaři, jejichž rukama procházely srovnatelné sumy či dokonce překračující ty, s nimiž manipulovali důchodní písaři.³⁹⁹ Dalšími nejčastěji zmiňovanými dlužníky jsou správci dašického pivovaru, ojedinělé zmínky dokládají též dluhy některých dalších členů personálu.⁴⁰⁰ K roku 1614 takto dlužili pardubičtí úředníci komoře celkem 7632 tolarů.⁴⁰¹

Na defraudacích se mohly samozřejmě podílet i osoby, kterým nebyly tyto praktiky přímo dokázány či přímo vytknuty v dochovaných dokumentech. Nejčastěji zmiňován je v daném kontextu samotný hejtman, zejména Jiřík Adlspach, jehož distanc od financí a účtů důchodního písaře může být považován za taktiku, kterou se snažil vyhnout zodpovědnosti za machinace, na kterých se sám spolupodílel. Sezónní prodeje ryb a dřeva konané v terénu poskytovaly dostatek příležitostí i fišmistřovi, forstmistřovi a jejich personálu, kteří mohli

---

³⁹⁸ Kolidiova zpráva NA, SM, sg. P 70/5I-2, karton 1642, folio 36n. Základní informace o této kontole T. ŠIMEK, *Vizitace české komory na pardubickém panství roku 1618*, in: Informační zpravodaj KPPM 1989, č. 1-3, str. 30-34.

³⁹⁹ Kromě Šimona Bumbala (1563-71), který zřejmě v tomto ohledu „spolupracoval“ s důchodním písařem Levhartickým, dlužil do pokladnice též jeho nástupce Šťastný Vopatovský (zmiňovaný k roku 1572-1573), Jan Vostřešanský (?1590-1607), Tomáš Klatovský (1607-14) a Mikuláš Faber (1614-17). Spokojenost naopak panovala s účetnictvím Valentína Žaluda (1574-90), který po sobě – alespoň oficiálně – žádné dluhy nezanechal, a s písařem Simeonem Tejnkem vykonávajícím danou funkci před vypuknutím stavovského povstání.

⁴⁰⁰ Dokládá to mj. zpráva rybníčního písaře Jana Žehuňského, který od roku 1618 dlužil 381 kop 46 grošů a pět peněz. Do komorní účtárny je sice doručil osobně, avšak až roku 1622. Jelikož nebyl v dané době v Pardubicích přítomen důchodní písař Kašpar Hendrych Krnovský a tudíž nebyly ani k dispozici vrchnostenské účty, bylo Žehuňskému dovoleno učinit o této záležitosti zápis do urbenních register – viz SOA Zámrsrk, Vs Pce, *Urbář z roku 1617*, č. knihy 16, folio 357^r. Zprávy o naznačeném handlování s rybami přicházely mj. od pražských kupců, kteří „sobě do některých písařů a jiných služebníků při rybnících stěžují, kterak se jim od nich nemalé překážky daly.“ NA, SM, sg. S 195/7 (sv. 1), karton 2262, folio 7-10. Ojedinělá nebyla ani tvrzení, že je za sumu zodpovědný ze služebníků úředníka – tohoto tvrzení použil jak Matyáš Levhartický, tak Mikuláš Faber (blíže následující strana), kterému měl jeden z jeho pacholků uzmout jistou sumu ze sirotčí truhlice.

⁴⁰¹ Křižanovskému či lépe řečeno jeho potomkům bylo toho roku připisováno k dluhu dokonce 3207 a půl tolaru, Kaufmanovi 338 tolarů, sirotčímu písaři Vostřešanskému 1930 tolarů, jakémusi Chrstkovi – 378 a půl tolaru a Kautskému jistý díl pšenice, zřejmě z dob jeho správcovství v Dašicích. Kolidiova zpráva z roku 1618 uvádí některé další informace - Tomáši Klatovskému přiznává rest tisíc kop, dědicům po Vostřešanském zbývalo splatit 800 kop míšeňských (které měli ostatně doplatit už před 8 lety). Z dluhu po Janu Pikhartovi bylo půl odpuštěno, zbytek měla rodina splácet po 50 kopách ročně. NA, SM, sg. P 70/5I-2, karton 1642, folio 54-55. Na dluhy předchůdců se odvolával ve třicátých letech i důchodní písař Jan Slavík Kutnohorský (NA, SM, sg. P 70/30, b. f.).

místo do vrchnostenské pokladnice snadno vložit získané sumy do vlastního váčku. Mimoto měl personál velmi dobrou možnost uzmout pro svou potřebu samotné ryby či vrchnostenské dřevo. Totéž platilo o surovinách, výrobcích a dalších druzích zisku přijímaných ze dvorů či režijních podniků, na nichž se obohacovali nejen jejich správci, ale také zdejší čeládka, stáli i sezónní služebníci. Řadu možností k odcizení peněz měl rovněž purkrabí jako osoba spoluzodpovědná právě za dvorové hospodářství a do značné míry tedy i za výnosy z mlýnů a pivovarnictví.⁴⁰² Nelze opomenout ani osobu místohejtmana, jemuž býval kromě dalších povinností svěřován dohled nad sirotčími záležitostmi, především nad sirotčími registry. A právě tato povinnost se stala ohniskem již předešle zmiňovaného sporu mezi správcem Valentinem Žaludem a sirotčím písařem Mikulášem Faberem, v němž se jednalo o zpronevěru bezmála 1700 kop grošů míšeňských.

Nerada bych opakovala informace, které byly o obou mužích již uvedeny v rámci předešlých kapitol, připomínám jen, že ani jeden z nich nebyl původně pardubickým měšťanem - Valentin Žalud přišel do Pardubic z Bohdanče, Mikuláš Faber z Týnce nad Labem. Oba byli při kanceláři vychováni od útlého věku a během let vykonávali různé, zprvu zejména písařské posty. Mikuláš byl listovním, porybným i pojezdným písařem,⁴⁰³ hlásil se též na post písaře polesního a roku 1614 byl komisaři jmenován sirotčím písařem. Tento post vykonával dlouhá léta i Valentin Žalud (1585-90), mezi lety 1585-90 paralelně s funkcí místohejtmana. Hejtmanovým zástupcem byl až do roku 1599, kdy jej komora jmenovala

---

⁴⁰² Pro svou „nepořádnost“ byl odvolán kupříkladu purkrabí Šebastián Bastl, který byl zproštěn funkce na žádost hejtmana Fridricha z Vildštejna (1594-99). Zajímavé by bylo sledovat podrobněji též činnost jeho nástupce Jana Poděbradského (1594-98), rozeného Jana Margla ze Sobišku. Jméno tohoto muže, který se narodil v rodině šlechtice v Poděbradech, bylo spojeno nejprve s působením v přeloučské městské radě. Zde vystupoval jako Jan Poděbradský, vzal si dceru místního řezníka Markétu Zoubkovou a podle P. Vorla nebyl po celou dobu v pramenech akcentován jeho urozený původ. Po přijetí funkce purkrabího však začal opět k podpisu připojovat svůj predikát (pod ním byl později znám i jeho syn Václav Margle ze Sobišku, prokurátor při úřadu desk zemských v letech 1595-1628) a svou nově nabytou moc uplatňoval k nelibosti některých přeloučských i při rozhodování o záležitostech náležejících do pravomocí samosprávy města. O Janovi a jeho rodině více P. VOREL, *Dějiny Přelouče I*, zejména str. 178-183.

⁴⁰³ O toto místo se ucházel hned po svém návratu z Uher, kam se vypravil na dva měsíce roku 1595 spolu s pardubickými vojáky. Ačkoli hejtman slíbil, že mu po dobu nepřítomnosti bude úřední funkce zachována, po svém návratu ji našel obsazenou. Pokusil se proto prosadit v rybníční správě, zde měl však zpočátku problémy se samotným předním fišmistrem Franzem Čírkou z Dybsdorfu, který jej odmítal přijmout. Oficiálně odkazoval na to, že pro něj není momentálně v aparátu místo, jistý vliv mohla mít však i jeho nechut' k poněkud neomalenému přístupu Fabera (který označil Čírkova stávajícího písaře za příliš starého, aby mohl dobře vykonávat daný post) a zřejmě i k silné angažovanosti hejtmana Vildštejna. Ten totiž – zřejmě aby odčinil porušení svého slibu – vyvíjel na fišmistra ohledně Faberovy žádosti jistý nátlak. NA, SM, sg. 70/30, karton 1647, b. f. Informace o Faberovi viz též podkapitola 5. 2. 2.

správce panství. Stejný post zastával mezi lety 1614-17,⁴⁰⁴ tehdy měl navíc převzít povinnosti purkrabího a místohejtmana.⁴⁰⁵ Již s jeho působením na postu místohejtmana i období prvního správcovství bylo spojeno hned několik stížností (zneužívání pravomocí úřadu, hromadění majetku a handlováním s vrchnostenskými penězi). Ty se však ve většině případů odbyly výčitkou komory a rozvleklým vysvětlením Žaluda, který by svou výmluvností mohl směle konkurovat Adlspachovi.⁴⁰⁶ Naproti tomu Faberovo obvinění vzbudilo značnou pozornost jak v prostředí centrálních úřadů, tak na Pardubicku. V průběhu následujícího vyšetřování, které se protáhlo na šest let, nebyli do kauzy zasvěceni pouze komorní radové a delegovaní komisaři, ale též někteří vrchnostenští úředníci a zámecká čeleď poskytující řadu svědeckých výpovědí a v neposlední řadě pardubičtí radní, kteří vydávali vidimus některých písemností - tu pro Fabera, tu pro Žaluda.⁴⁰⁷

Jádrem sporu byla výše zmiňovaná suma, respektive otázka, který z mužů byl zodpovědný za její zcizení. Komorní buchhalterie ji automaticky připsala na vrub Faberovi, ten se ale ihned proti takovému nařčení ohradil a obeslal ku právu Žaluda. Tvrdil, že ke zpronevěře - nikoli však z jeho popudu, nýbrž z iniciativy Žaluda - došlo během jejich společné cesty do Ždánic, kde jednali s majiteli místního mlýna a dvora o odprodeji objektů císaři. Koupě ždánického komplexu byla navržena Vchynského komisí, sám komisař ji hned následujícího roku urgoval⁴⁰⁸ a doporučoval správci i písaři, aby majitelům objektů během jednání složili

---

⁴⁰⁴ Respektive roku 1614 byl Žalud do funkce uveden komisaři, o rok později byl oficiálně jmenován, převzal z rukou komorního pověřence instrukci a inventář zámku. NA, SM, sg. P 70/5II, karton 1642, folio 213.

⁴⁰⁵ Jejich původní představitelé Jiří Rejch a Burian Volanský z Volanic byli komisí odvoláni. NA, SM, sg. P 100/5I, č. kartonu 1707, folio 2^f.

⁴⁰⁶ Jako místohejtman se Žalud zúčastnil mj. inkvizičních procesů, výročních soudů, sepisování zhostů i kšaftů a následně pořizování inventářů majetku zemřelých aj. Právě při těchto aktivitách měl podle zpráv současníků nejen zpronevěřit určité sumy, ale dokonce prý poddané nutil, aby ve svých kšaftech mysleli i na jeho osobu. Roku 1598 jej sám správce kladrubské obory obvinil z toho, že tímto způsobem získal polovinu financí za prodej gruntu v Týnci nad Labem. Žalud – podobně jako u některých dřívějších obvinění – jakákoli obvinění z uplácení či vymáhání čehokoli na poddaných odmítal s tím, že vše mu bylo postoupeno „z lásky a dobrého přátelství“. O Žaludovi podrobněji v rámci své práce též K. RÜCKEROVÁ, *c. d.*, str. 131n. Zmíněná Breitenbachova stížnost NA, SM, sg. P 70/12, č. kartonu 1646, folio 11-12.

⁴⁰⁷ Obsáhlá dokumentace k případu viz NA, SM, sg. P 70/5II, č. kartonu 1642, folio 102-266. Podobné konflikty nebyly ostatně neobvyklé ani v prostředí samotné české komory - roku 1530 se kupříkladu rozhořel spor mezi nejvyšším komorním radou Albrechtem z Gutštejna a komorním prokurátorem Janem Boryňou. Tito muži také před dvorskou komorou obviňovali jeden druhého, že zanedbává své povinnosti a zneužívá pravomoce daného úřadu. V. PEŠÁK, *Dějiny ČK*, str. 222-223.

⁴⁰⁸ Příznačné je, že značně rázovitá osoba Václava Vchynského si nedělala přílišné starosti s jinak velmi korektní úřední korespondencí. Nezdráhal se Žaludovi ve svých listech dokonce otevřeně vyhrožovat: „*Jest mi jistě*

závdavek ve výši 1 800 kop grošů míšeňských. S touto sumou do Ždánic Faber s Žaludem skutečně dorazili, mlynář nicméně i přes předchozí úmluvu odmítl mlýn prodat a úředníci se vydali zpátky do Pardubic s nepořízenou. Na rozdíl od nich se však zmiňovaná suma již na zámek nevrátila a při výsleších úředníků obdrželi vyšetřující komisaři ohledně jejího zmizení hned několik vysvětlení. Někteří tvrdili, že ji úředníci z jakéhosi důvodu dočasně uschovali do ždánického kostela (a odtud se zřejmě ztratila), jiní zase že Žalud ponechal sumu u sebe s tím, že finance odvede rovnou rentmistrově do Prahy. Nejoriginálnější výpověď poskytl pojezdny písar Jan Slavík Kutnohorský, za kterým údajně tajně přišla sama mlynářka a pošeptala mu, že když se nenechali s mužem umluvit k prodeji, vzal správce peníze se slovy: „Nu, poněvadž těch peněz přijít nechcete, já s nimi pojedou pro víno do Moravy.“⁴⁰⁹

Ať tak či tak, peníze v pokladnici scházely a sirotčí písar podezřívá Žaluda, že v době jeho nepřítomnosti (Faber vybíral posudné v Hradci Králové, zajížděl rovněž s důchodním písarem Násednickým do Prahy) vzal sumu ze sirotčí pokladnice a odpovídajícím způsobem upravil i sirotčí registra. Tuto skutečnost dokládá skutečnost, že měl Valentin k účtům přístup jak z pozice správce, tak místohejtmana. Několik úředníků dokonce Faberovi dosvědčilo, že v průběhu let vzájemné spolupráce Žalud do sirotčí agendy skutečně opakovaně zasahoval.⁴¹⁰ Správce se naopak bránil odvoláním na hejtmanskou instrukci, která mu jako správci zároveň místohejtmanu ukládala povinnost kontrolovat všechny písare, obzvláště pak důchodního a sirotčího písare a jejich agendu, neboť právě oni manipulovali s největšími finančními sumami. Odvolával se rovněž na své vlastní působení ve funkci sirotčího písare, jež opustil jako jeden z mála s čistým štítem. Předložil též některé listiny od bývalých hejtmánů i výpisy ze sirotčích register, kterými argumentoval ve snaze podpořit svou nevinu.

Komisaři měli tedy poměrně nelehký a časově náročný úkol - samotné výslechy a prověření odpovídajících dokumentů zabralo mnoho času, vyšetřování se protáhlo i kvůli

---

s podivem, že na poručení mé tak malej pozor dáváte a jestliže se témuž poručení mému tentokrát zadosti nestane a vy takového mlejna a dvoru k ruce JMC ihned neujmete, na to se bezpečte, že vás za krk vzítí a do vězení vsadití dám.“ NA, SM, sg. P 70/5II, č. kartonu 1642, folio 199.

⁴⁰⁹ *Ibid.*, folio 120^a.

⁴¹⁰ Toto jednání nepřímo a velmi obezřetně potvrdili jak někteří písari (včetně zmiňovaného Kutnohorského) a Faberův pomocník Jan Kule, který upozornil i na Žaludovo nerovné dělení akcidenčí („*Sám Valentin Žalud do registra hleděl, a co akcidenčí přišlo, z toho sobě dva díly brával, a Faberovi třetí dával, což jsem kolikrát od Fabera slyšel, že mu na to líto, má jich on a ne Žalud počet z toho činiti hleděti jest.*“), tak bývalý správce Věněk Bukovský z Hustiřan („*[Žalud] v jeho povinnosti se vtíral a registra sám vedl*“). *Tamtéž*, 122n.

událostem spojeným s vypuknutím a následnou porážkou stavovského povstání. Značných změn doznalo i obsazení vrchnostenského aparátu, proto konečné rozhodnutí o sporu bylo vyneseno až roku 1624, kdy komoru urgovali nejen zúčastnění úředníci, ale také nový hejtman Kašpar Czeller z Rozenthalu. Vyznělo nakonec ve prospěch Žaluda s odůvodněním, že Faber za celou dobu nepředložil žádný přímý důkaz o tom, že správce skutečně registra zmanipuloval. Faberovi příliš nepomohl ani fakt, že účtárna při procházení dokumentu narazila i na některé další nesrovnalosti, celková dlužní suma byla tedy s konečnou platností připsána v komorních spisech k jeho jménu.⁴¹¹

Případ Žalud – Faber zde neuvádím pouze jako jakési „miscellaneum“ ze života pardubického úřednictva, ale především z toho důvodu, že velmi dobře ukazuje, jak ošemetné může být zdání, že jedinými defraudanty na panství byli důchodní a sirotčí písaři (případně hejtmané). Je pravda, že dluhy spojené s jejich působením, dosahovaly kontinuálně vysokých částek a byly proto komorou nejčastěji akcentovány. Je ovšem nutné mít na paměti, že tyto sumy, za které v konečné fázi zodpovídal důchodní (sirotčí) písař, nebyly vždy jen jejich „dílem“. Právě naopak, mohli se na nich významnou měrou podílet ostatní členové personálu, čemuž značně přispívala opakovaně vytýkaná nepořádnost v účetních záležitostech. Tato skutečnost není dle mého názoru alespoň v kontextu správy pardubického panství dostatečně akcentována.⁴¹² Nelze zapomínat ani na fakt, že ne všechny nedostatky, jež vytýkala komora úředníkům, lze označit za defraudace v pravém slova smyslu. Do dlužní sumy bývaly totiž v prvním plánu započítávány rovněž resty, kterými byly do pokladny povinni poddaní panství, obchodníci a kupci.⁴¹³ Teprve následně buchhalterie zjišťovala reálnou výši takových

---

⁴¹¹ Myslím, že by bylo ošemetné vynášet přes propast let jakékoli soudy o vině a nevině zúčastněných. Dá se však s jistotou říci, že oba dva byli velmi schopnými a cílevědomými osobnostmi, které v průběhu své „kariéry“ dokázali velmi striktně prosazovat svou vůli – vzpomeňme opakovaných žalob na Žaluda i Faberovu neústupnost ve snaze získat post u rybníční správy i přes odpor předního fišmistra. Od mládí se též seznamovali s činností a agendou vrchnostenské kanceláře, mohli tedy velmi dobře odhadnout, kde jsou její „slabá místa“ a jak jich využít ve svůj prospěch. V neposlední řadě oba, ač správci a oficiálně tedy i „ochránci“ práv sirotků a jejich majetku, se stejně jako řada jiných nezdráhali vypůjčovat sirotčí peníze pro své potřeby. A to nejen ze zámecké pokladny, ale i z městských sirotčích peněz – viz doklady v SOKA Pce, AM Pce, *Knihy rukojemství 1603 -1764*, inv. č. 154, č. knihy 123, folio 9, 16, 18^r, 34^r.

⁴¹² Bohužel k tomu přispívá absence samostatných účtů jednotlivých písařů, ze kterých by bylo možné případné nedostatky odvodit. Podobný přístup zvolil při studiu rožmberských poměrů mezi lety 1564-89 A. Stejskal. Na základě rozsáhlých výzkumů účetního materiálu posléze doložil, že největší nedoplatky nebyly poněkud překvapivě spojeny s osobami důchodních písařů, nýbrž s agendou písařů pivovarních. A. STEJSKAL, *Nedoplatek a zpětná dotace*, str. 14.

⁴¹³ Tyto sumy nebyly nikterak zanedbatelné – Pavel Šturm je v závěrečné zprávě komise z roku 1571 odhadl na 18 000 kop gr. míšeňských za všechna vizitovaná komorní panství. V. PEŠÁK, *Hospodářství a správa*, str. 280.

částek a odečítala je od úředníkovu restu. K restu mohly být dotyčnému paradoxně připočítány i peníze, které sice komoře odvedl, ale nemohl je doložit žádnou či pouze nesprávně vyhotovenou kvitancí. Lze předpokládat, že právě zde vznikaly značné zmatky a nedoplatky, vždyť pardubičtí neodváděli peníze pouze české komoře (a i jí v několika „vlnách“ - při půlročním vyúčtování, návštěvách komisařů a vrchního hejtmana i při mimořádných událostech, kdy komora vybírala mimo stanovené termíny), ale též zástupcům dvorské komory, kteří byli na komorní panství vysláni často bez vědomí českého finančního úřadu. Pevnou ruku drželi nad pardubickou pokladnou rovněž faktoři augsburských Fuggerů, kteří si výnosy panství přebírali buď v Pardubicích, nebo v Praze, kam jim je přivážel většinou v doprovodu důchodního písaře sám hejtman.⁴¹⁴ Situaci jistě nepomohl ani fakt, že rukama úřednictva procházely různé mince a měny, které následně museli před odevzdáním komoře přepočítávat. Mimoto se ještě před kaladou objevily několikrát zprávy o tom, že se do města vkradla neberná mince.⁴¹⁵

---

⁴¹⁴ Adlspach musel dokonce Fuggerům podepsat přísahu, že veškeré zisky panství bude odvádět jen jejich vyslancům, což učinil až na základě příkazu panovníka a i tak se značnou nechtí. Přesto jej občas komora žádala o poskytnutí některých záležitostí (o menší či větší části z výnosu panství, dřevo, ryby, obilí a jiné viktualie) a když jednomu z takových požadavků roku 1575 vyhověl, ihned se dočkal velmi ostrého slovního i písemného napomenutí faktora Fuggerů Erharta Wolfa. „[...] se mnou jsou skrze Erharta Wolfa, kteréhož tu v Praze mají, když jsem teď příjezdem svým v Praze byl, tuze mluvití dali, mně připomínajíc, abych z takového zápisu Vaší císařské milosti nevykračoval a na svůj bedlivě pamatoval. A nadto vejš včerejšího dne týž Erhart Wolf zvěda, že jsem z Prahy domů ujel na místě panů Fugarů dosti tuhé psaní jest mně učinil, kteréžto psaní Vaší císařské milosti k vyrozumění odsílám.“ NA, SM, P 70/30, č. kartonu 1647, b. f.

⁴¹⁵ Zmiňovány jsou jak tradiční groše (český a míšeňský), tak tolary, dukáty, krejcary a další. NA, SM, sg. S 195/5(sv. 4) karton 2261, folio 355-56. V jihočeském prostředí této skutečnosti využil písař Bartoloměj Dašek tak, že sčítal naprosto neadekvátní sumy. A. STEJSKAL, *Finanční zpronevěry*, str. 87. Zmínky o falešné a zlehčené minci viz NA, SM, sg. P 70/5II (sv. 3), karton 1644, folio 41, 53, 74.

7. Závěr

V úvodu této stati jsem odkazovala na slova Karla Havlíčka Borovského, který důsledně rozlišoval mezi úřednictvem a byrokracií. Zatímco existenci první skupiny považoval za životní nutnost každého organizovaného státu, druhou nazval neštěstím a nepřírozeným způsobem vlády. Různými způsoby se vůči úředním/byrokratickým strukturám vymezovala i řada dalších velkých mužů, jejichž jména byla zmíněna zejména v druhé kapitole dané práce. Na prvním místě je nutno bezesporu jmenovat Maxe Webera, který považoval byrokracii za jeden z hlavních rysů moderní společnosti a za důsledek procesu racionalizace života, postupující časem všemi vrstvami života. Weberův velký kritik Michel Croizier, jehož myšlenkám se v českém prostředí věnoval kupříkladu Jan Keller, naproti tomu upozornil na některé dysfunkce, jež mnohdy nemají s racionalitou a profesionalitou co do činění, přesto jsou neodmyslitelně spjaty s existencí a působením úředních organizací. Vznik těchto lapsů podmiňoval jak objektivně danými podmínkami (dobou, místem i prostředím, v němž vznikají), tak jednoduše skutečností, že jakoukoli organizaci tvoří lidské bytosti zaujímající v rámci daného celku různorodé role a strategie.

Ačkoli výše uvedené myšlenky význačnou měrou přispěly ke konečné podobě této práce, nebyly zdaleka jedinými významnými podněty. Velkou roli sehrály přístupy a koncepce některých historiků zabývajících se přímo i zprostředkovaně tematikou vrchnostenského úřednictva. Autorem jedné z nich byl Josef Hanzal, který hned na první straně své stati věnované patrimoniální správě uvedl, že „zkoumat úřednictvo – či později byrokracii – to znamená zabývat se otázkou, o jakou společenskou kategorii se jedná, jakou funkci plní ve společnosti, jak vzniká a jak se vyvíjí, jaké jsou vztahy a souvislosti mezi byrokratickým aparátem a strukturou státu, v němž tento aparát působí.“⁴¹⁶ Velmi významným inspiračním prvkem byly dále podněty a připomínky Jaroslava Čechury, a to jak ty psané, tak ty, jež byly proneseny v rámci univerzitních přednášek a seminářů. Opakovaně byla v textu uvedena též kniha a studie S. Brakensieka, Pavla Matlase, a zejména statě Aleše Stejskala. Tomuto badateli se v disertační práci i v řadě dalších studií podařilo přiblížit nejen strukturu a působnost vrchnostenského úřadu jako takového, ale též jeho „lidský rozměr“. S ohledem na všechny uvedené podněty byla koncipována tato diplomová práce, která se rovněž snažila nastínit realitu vrchnostenského aparátu daného období i osudy některých jeho představitelů.

---

⁴¹⁶ J. HANZAL, *Patrimoniální úředníci a úřady v době předbělohorské*, in: SAP 19, 1969, str. 441.

Nejprve bylo v textu představeno zakotvení vrchnostenského aparátu v hierarchii správního systému země, potažmo habsburského soustátí, i v podmínkách daného panství, neboť oba tyto aspekty ovlivňovaly významnou měrou rozsah a pole působnosti pardubického vrchnostenského úřednictva. Za velmi důležité považují představení úřadu české komory, a to jak ve vztahu k vrchnostenským aparátům komorních panství, tak v kontextu jeho postavení v rámci země a soustátí. Díky tomuto úhlu pohledu je totiž možné sledovat vývoj a podobu některých znaků, jež jsou obecně spojovány s procesem byrokratizace a profesionalizace. Jedná se zejména o postupné zpřesnění pravomocí, povinností a kompetencí úřadu či o specializaci a osamostatnění jednotlivých úseků. Dále lze jmenovat zvyšující se požadavky kladené na osoby představitelů úřadu, jejich znalosti a dovednosti, stejně jako značný důraz na písemnou formu úřadování, přesnou evidenci a pravidelné kontroly. Některé z těchto momentů byly posléze přenášeny i do prostředí vrchnostenských úřadů, vyžadovány na jeho představitelích a opakovány jak v komorních instrukcích, tak v pokynech a nařízeních panovníka a obou komor, vrchního hejtmana či vizitačních komisařů.

Někdejší zastánci disciplinační teorie by tyto kroky zřejmě označili za jednu z prvních fází sociální disciplinace, jakousi „disciplinaci před disciplinací“ (či slovy J. Pánka období „výchovy úřednictva“), kterou musel nejprve projít sám aparát, aby ji mohl posléze převést do vlastní praxe. Na problematičnost takového pojetí jsem odkazovala již ve druhé kapitole. Znovu ji ostatně dokládá i tato práce, která upozorňuje na řadu disproporcí mezi proklamovanými normami, na jejichž základě je nejen daná koncepce vystavěna, a realitou raněnovověkého úřadování. Setkáváme se s nimi jak v samotném úřadu české komory, tak v prostředí vrchnostenských kanceláří, bez ohledu na to, kolik prostoru věnovaly pokusům o jejich odstranění výše zmiňované instrukce, relace, návrhy i pokyny komory a jejich představitelů. V textu byly naznačeny také příčiny vzniku takových odlišností, který byl paradoxně v řadě případů podmíněn právě rozrůstáním správního aparátu a jeho agendy. Za jedny z nich lze bezpochyby označit ne zcela vyjasněné kompetence jednotlivých složek správy, tudíž i jejich vzájemné zásahy do činnosti a kompetencí jednotlivých úřadů. Nejedná se zde pouze o obě komory, případně o českou komoru a českou kancelář, ale též o vztah mezi jednotlivými odděleními samotného úřadu české komory (komorní rada, buchhalterie, rentmistrovský úřad a řada dalších orgánů podřízených její působnosti), stejně jako mezi členy vrchnostenského aparátu (např. hejtmanem a pardubickým forstmistrem, hejtmanem a fišmistrem, případně místohejtmanem a sirotčím písařem). Skutečnost, že jejich představitelé jednali často bez vzájemné konzultace a vydávali dokonce nezávisle na sobě různá nařízení a

pokyny, vnášela do agendy obou organizací značné zmatky. Problémy ještě umocňovala zdoluhavá jednání, váhavost a těžkopádnost při rozhodování jak o běžných záležitostech, tak o změnách navrhovaných nadřízenými i podřízenými orgány, i nedůslednost při jejich prosazování a sankcionování některých přečinů. Nelze opomenout ani natolik významný faktor, jaký symbolizovaly neustálé finanční problémy české komory umocněné nátlakem a požadavky ze strany panovníka, dvorských komorních radů a řady dalších subjektů. Všechny tyto momenty se zákonitě musely odrazit do vzájemných vztahů mezi komorou a vrchnostenskými aparáty jednotlivých panství.

Kromě naznačených kladných i záporných vlivů, přicházejících tak říkajíc „shora“, musíme brát v potaz i skutečnost, že jednotliví úředníci museli zároveň reagovat na rozličné podněty přicházející od ostatních členů aparátu, místních samospráv a v neposlední řadě od samotných obyvatel panství. V důsledku toho byli v nejednom případě nuceni hledat určité kompromisy mezi instrukcemi a požadavky vrchnosti (panovníka/komory), místními právy, výsadami a zvyklostmi. Tento moment byl v rámci pardubického panství umocněn suverenitou místních obcí, jež byla značně posílena pernštejnskými privilegii a zřízeními. Nesmíme ztrácet ze zřetele fakt, že představitelé aparátu všechny tyto podněty a okolnosti reflektovali nejen jako úředníci, ale v řadě případů rovněž jako členové místních společenství a především jako samostatně uvažující bytosti s odlišnými motivacemi, očekáváními a životními cíly. Teprve ve chvíli, kdy vrátíme této organizaci – a je jedno, zda ji nazveme úřednictvem či byrokracií – její lidskou tvář, si můžeme udělat představu o tom, jakou podobu měla úřední praxe v raném novověku. Můžeme taktéž lépe odhalit a pochopit příčiny i důsledky řady disproporcí mezi její teoretickou a praktickou stránkou, jež byly dány nejen nedostatky samotné byrokracie, ale také působením lidského faktoru. Na význam tohoto přístupu k dané materii odkázal v rámci naší vzájemné korespondence i výše uvedený Aleš Stejskal, autor jedné ze zásadních prací o raněnovověkém vrchnostenském úřednictvu. Na jednu z mých zpráv týkající se některých poznatků o pardubických představitelích úřadu reagoval slovy: *„Zkuste za nimi vidět lidi a nikoli primárně úředníky.“* V tomto přístupu vidím jedno ze základních východisek nejen pro své, ale obecně pro budoucí bádání o vrchnostenském úřednictvu a doufám také, že se této tematice dostane v příštích letech takové míry pozornosti, jakou si bezpochyby zaslouží.

Seznam pramenů a literatury

PRAMENY

Národní archiv, fond Stará manipulace

- inv. č. 2209, sg. M 28/84, karton č. 1474
- inv. č. 2643, sg. P 70/1-5, karton 1642
- inv. č. 2643, sg. P 70/5, karton 1643, 1644, 1645
- inv. č. 2643, sg. P 70/5-24, karton 1646
- inv. č. 2643, sg. P 70/25-30, karton 1647
- inv. č. 2643, sg. P 70/90-134, karton 1651
- inv. č. 2673, sg. P 100/1-5, karton 1707
- inv. č. 3312, sg. S 195/1, karton 2257
- inv. č. 3312, sg. S 195/2, karton 2258-2259
- inv. č. 3312, sg. S 195/3-5, karton 2260
- inv. č. 3312, sg. S 195/5-6, karton 2261
- inv. č. 3312, sg. S 195/6-7, karton 2262
- inv. č. 3312, sg. S 195/7-9, karton 2263
- inv. č. 3312, sg. S 195/9-11, karton 2264
- inv. č. 3312, sg. S 195/11, karton 2265

Národní archiv, fond České oddělení Dvorské komory:

- sg. ČDKM IV – Čechy – 17/4-18/1, č. kartonu 37
- sg. ČDKM IV – Čechy – 18/1-2, 1-3, č. kartonu 39

Státní oblastní archiv v Zámrsku, fond Velkostatek Pardubice

- *Urbář z roku 1563*, inv. č. 14, sg. G 13, č. knihy 13
- *Urbář z roku 1563*, inv. č. 15, sg. G 14, č. knihy 14
- *Urbář z roku 1588*, inv. č. 16, sg. G 28, č. knihy 15
- *Urbář z roku 1617*, inv. č. 17, sg. G 41, č. knihy 16
- *Instukce JMC na panství pardubské vydaná (1638)*, inv. č. 165, sg. G 58, č. knihy 169
- *Instukce Ferdinanda III. o správě panství (1652)*, inv. č. 166, sg. G 74, č. knihy 170
- *Instukce JMC o správě panství (1652)*, inv. č. 167, sg. G 75, č. knihy 171
- *Instrukce Leopolda I. (1673)*, inv. č. 169, sg. G 43, č. knihy 173
- *Kopíř listů a nařízení hejtmana 1628-1687*, inv. č. 4109, sign. F 160, č. knihy 1519
- *Registra pří 1539-1604*, inv. č. 308, sg. G 5, č. knihy 268
- *Registra poddanských smluv 1597-1673*, inv. č. 4104, sg. F 153, č. knihy 1513
- *Zlomky smolných register panství z let 1561-1615*, inv. č. 4101, sg. F 158, č. knihy 1510
- *Zlomek smolné knihy 1564-1567*, inv. č. 311, sg. G 16, č. knihy 271
- *Smolná kniha 1568-1590*, inv. č. 4095, sg. F 151, č. knihy 1504
- *Knihy smolná aneb černá 1590-1626*, inv. č. 312, sg. G 29, č. knihy 272

Státní okresní archiv Pardubice, fond Archiv města Pardubice

- *Listiny (privilegia)*, sign. I/1-I/14
- *Knihy trhová – Knihy městské rudé města Pardubice (1515-1585)*, inv. č. 86, č. knihy 55
- *Knihy gruntovní bílá města Pardubice 1561-1638*, inv. č. 87, č. knihy 56
- *Knihy smluvní památné 1537-1574*, inv. č. 32, č. knihy 1
- *Knihy rukojemství 1603 -1764*, inv. č. 154, č. knihy 123
- *Nálezy ve přích při právu města Pardubic (zlomek) 1570-73*, inv. č. 153, č. knihy 122
- *Knihy městských počtů I (1530-1560)*, dodatek II D1

- *Kniha městských počtů II (1561-1580)*, dodatek II D2
- *Kniha městských počtů III (1581-90)*, dodatek II D3
- *Maxmilián II. přikazuje Jiříku Adlspachovi z Damsdorfu, aby Mikuláše Chmela slibem zavázal, aby se dostavil ku právu, 1568, 19. října, Vídeň*, inv. č. 1210, karton 6
- *Pře o kšaft pana Hynka Vlka z Konecchlumí, v pátek po svatém Lukáši 1568*, inv. č. 1635, kart. č. 9

Státní okresní archiv Pardubice, Sběrka rukopisů:

- František Červenka, *Compendium memorabilií královského komorního města Pardubic – 1.-8 díl*, inv. č. 21

Státní okresní archiv Pardubice, Pardubicko na mapách a plánech, Státní okresní archiv Pardubice (D 006 A), Pardubice 1997

- Jiří Matouš Vischer, Faksimilie Státní mapové sbírky UK v Praze

Státní oblastní archiv v Třeboni, fond Historica Třeboň

- *Císařské dluhy české komoře*, inv. č. 6484, sg. 5392a, folio 176-179
- *Instrukce nejvyššímu jágrmistrovi v Království českém*, inv. č. 7411, sg. 5915, folio 217-264
- *Matyášova instrukce hejtmanu panství Králův Dvůr, Točnick a Zbiroh*, inv. č. 7853, sg. 6253

VDANÉ PRAMENY

BIČÍK Zdeněk. *Knihy smolné*, Hradec Králové 1969

DVORSKÝ František – GINDELY Antonín (ed.), *Sněmy české od léta 1526 až po naši dobu, Díl V (1577-1580)*, Praha 1887

DVORSKÝ František – GINDELY Antonín (ed.), *Sněmy české od léta 1526 až po naši dobu, Díl IX (1595-1599)*, Praha 1897

DVORSKÝ František – GINDELY Antonín (ed.), *Sněmy české od léta 1526 až po naši dobu, Díl X (1600-1604)*, Praha 1900

DVORSKÝ František (ed.), *Listinář pana Viléma z Pernštejna z let 1501-1521*, Archiv český XVII, Praha 1899

HRDLIČKA Josef, *Autobiografie Jana Nikodéma Mařana Bohdaneckého z Hodkova*, České Budějovice 2003

JIREČEK Hermengild. *Práva městská království českého a moravského*, Praha 1876 (5. vydání)

JIREČEK Josef, *M.Brikcího z Licka Práva městská dle textu z r. 1536*, Praha 1880

KALOUSEK Josef (ed.), *Řády selské a instrukce hospodářské*, Archiv český, díl XXIII-XXIII a XX, Praha 1905-1906, 1913

VAŠEK Leoš (ed.), *Kopiář Jiříka Skřivánka, úředníka na Blansku 1594-1612 (1614)*, Blansko 2000

VOREL Petr, *Knihy rudé města Pardubic (regesta z let 1515-1585), I. díl (vnitřní město)*, Pardubice 1987

VOREL Petr, *Česká a moravská aristokracie v polovině 16. století. Edice register listů bratří z Pernštejna z let 1550-1551*, Pardubice 1997

VORLOVÁ Dagmar (ed.), *Compendium memorabilii královského komorního města Pardubic. Edice rukopisu Františka Červenky z roku 1811, svazek I.*, Pardubice 1996

LITERATURA

BALCÁREK Pavel, *Kancelář kardinála Ditrichštejna a správa biskupských statků před Bílou horou*, in: SAP 28, 1978, č. 1, str. 66-126

BARBOROVÁ Eva, *Funkce hejtmanů (úředníků) na rožmberských panstvích*, JSH 38, 1969, str. 198–207

BASTL Milan, *Policejní disciplinace a boj s kriminalitou v rožmberském Českém Krumlově*, in: Měšťané, šlechta a duchovenstvo v rezidenčních městech raného novověku (16.-18. století). Sborník příspěvků z konference uspořádané v Prostějově ve dnech 25.-27. dubna 1995 Muzeem Prostějovska v Prostějově a Rakouským ústavem pro východní a jihovýchodní Evropu, odbočka Brno, Prostějov 1997, str. 363-375.

BERÁNEK Vladimír, *Osedlé obyvatelstvo na komorních panstvích Brandýs nad Labem, Přerov nad Labem a Lysá nad Labem v předbělohorském období*, in: Pax bello potior. Sborník věnovaný doc. PhDr. Rudolfu Andělovi, CSc., Liberec 2004, str. 115-125

BERÁNEK Vladimír, *Proměny dvorového hospodářství na komorních panstvích do prvních let třicetileté války (panství Brandýs nad Labem, Přerov nad Labem a Lysá nad Labem)*, in: ČNM-A 174, 2005, č. 1-2, str. 23-55.

BERNARD Jaroslav, *Zapomenutý východočeský rybníkář Burjan Svítkovský ze Škudl*, in: ZKPP 1976, č. 12, str. 3-5

BIČÍK, Zdeněk. *Ze smolných knih pardubických*, in: ZKPP 1979, č. 6, str. 123–124

BÍLEK Tomáš V., *Dějiny konfiskací v Čechách po r. 1618*, Praha 1882

BLICKLE Peter (ed). *Einführung*, in: BLICKLE Peter, *Theorien kommunaler Ordnung in Europa*, München 1996, str. 1-19

BOBKOVÁ Lenka, *Proměna šlechtické držby v severních Čechách v 2. polovině 16. století*, in: Pax bello potior. Sborník věnovaný doc. PhDr. Rudolfu Andělovi, CSc., Liberec 2004, str. 104-114

BOHÁČOVÁ Veronika – KUCROVÁ Veronika (eds.) *Sedláci si dělají, co chtějí. Sborník vybraných prací profesora Jaroslava Čechury*, Praha 2012, str. 129-214

BRAKENSIEK Stefan, *Politik, Justiz und Verwaltung im internationalen Vergleich. Praktiken lokaler Justiz, Politik und Verwaltung im internationalen Vergleich*, in: Stefan Brakensiek – Heide Wunder (ed.), *Ergebene Diener ihrer Herren? Herrschaftsvermittlung im alten Europa*, Köln-Weimar-Wien 2005 str. 1-21

BRAKENSIEK Stefan, *Herrschaftliche Amtsträger als Klienten und Patrone im frühneuzeitlichen Böhmen? Kommunikation im Dominium der Herren von Neuhaus, Slawata und Tschernins (1550-1730)*, in: S. Brakensiek – H. Wunder (Hg.), *Ergebene Diener ihrer Herren? Herrschaftsvermittlung im alten Europa*, Köln-Weimar-Wien 2005, str. 145-163.

BRAKENSIEK Stefan, *Communication between Authorities and Subjects in Bohemia, Hungary and the Holy German Empire, 1650–1800. A Comparison of Three Case Studies*, in: Wim Blockmans - André Holenstein - Jon Mathieu (ed.), *Empowering Interactions. Political Cultures and the Emergence of the State in Europe 1300–1900*, Aldershot 2009, str. 149–162.

BRAKENSIEK Stefan, *Herrschaftsvermittlung als kultureller Austausch. Eine Einführung*, in: Michael NORTH (ed.), *Kultureller Austausch in der Frühen Neuzeit*, hrsg. v., Köln-Weimar-Wien 2009, str. 163–173.

BROLÍK Tomáš, *Modernizace v díle Michela Foucaulta. Srovnání s autory klasickými a postmoderními*, Praha 2010

BURKE Peter, *Lidová kultura v raně novověké Evropě*, Praha 2005

TÝŽ, *Co je kulturní historie?*, Praha 2011

BŮŽEK Václav, *Úvěrové podnikání nižší šlechty v předbělohorských Čechách*, Praha 1989

- BŮŽEK Václav, *Nižší šlechta v politickém systému a kultuře předbělohorských Čech*, Praha 1996
- BŮŽEK Václav, *Florián Griespek z Griespachu ve stavovské společnosti předbělohorských Čech*, in: Jíří FÁK (ed.), *Gryspekové a předbělohorská šlechta*, Mariánská Týnice 1998, str. 11-17
- BŮŽEK Václav a kol., *Společnost v českých zemích. Struktury, identity a konflikty*, Praha 2010
- CIRONISOVÁ Eva, *Vývoj správy rožmberských panství ve 13.-17. století*, in: SAP 31, 1981, č. 1, str. 105-178
- ČÁŇOVÁ Eliška, *Vývoj správy pražské arcidiecéze v době násilné rekatolizace Čech (1620-1671)*, SAP 35, 1985, str. 486-560
- ČECHURA Jaroslav, *Kriminalita a každodennost v raném novověku*, Praha 2008
- ČECHURA Jaroslav, *Antidisciplinování, či disciplinování zdola? Pasáček, zlodějíček, sexuální delikvent a aktivní člověk Tomáš Kaňourek alias Studnička*, in: *Historia Universitatis Carolinae Pragensis (HUCP) 2012, TOMUS LII.Suppl.I*, str. 121-131
- ČERNÝ Václav, *Hospodářské instrukce. Přehled zemědělských dějin v době patrimoniálního velkostatku v XV.-XIX. století*, Praha 1930
- ČERNÝ Václav, *Začátky našich hospodářských účtů*, in: *Časopis Společnosti přátel starožitností* 60, 1952, str. 121-133
- ČORNEJOVÁ Ivana - KAŠE Jiří - MIKULEC Jiří, *Velké dějiny zemí koruny české VIII (1618-1683)*, Praha 2008
- van DÜLMEN Richard, *Kultura a každodenní život v raném novověku I-III*, Praha 1999-2006
- van DÜLMEN Richard, *Historická antopologie*, Praha 2002
- ELIAS Norbert, *O procesu civilizace I-II*, Praha 2006-2007
- FOUCAULT Michel, *Dohlížet a trestat. Kniha o zrodu vězení*, Praha 2000.
- FRANCEK Jindřich – ŠIMEK Tomáš, *Hrdelní soudnictví českých zemí, soupis pramenů a literatury*, Pardubice 1995
- FRANCEK Jindřich, *Mistři ostrého meče*, Pardubice 1995
- FRANCEK Jindřich, *Zločin a trest v českých dějinách*, Praha 2000
- FRANCEK Jindřich, *Zločin a sex v českých dějinách: manželské spory a sexuální kriminalita v raném novověku*, Praha 2000

FRANCEK Jindřich, *Dějiny loupežnictva: zloději, loupežníci, lupiči, pytláci a žháři v českých dějinách*, Praha 2002

FRANCEK Jindřich, *Já jsem se dopustila... Sexuální delikty ve východních Čechách 16.-18. století*, Ústí nad Orlicí 2008

FRANCEK Jindřich, *Zločin a trest v Pardubicích v 16. a 18. století*, Ústí nad Orlicí 2011

GINZBURG Carlo, především *Sýr a červi. Svět jednoho mlynáře kolem roku 1600*, Praha 2000

HANZAL Josef, *Hospodářské patrimoniální účty předbělohorského období*, in: SAP 16, 1966, str. 397-419

HANZAL Josef, *Patrimoniální úředníci a úřady v době předbělohorské*, in: SAP 19, 1969, str. 441-456

HÄRTER Karl, *Social Control and Emforcement of Police-Ordinances in Early Modern Criminal Procedure*, in: L. Behrisch - H. Schilling (ed.) *Institutionen, Instrumente und Akteure sozialer Kontrolle und Disziplinierung im frühneuzeitlichen Europa. Institutions, Instruments and Agents of Social Control and Discipline in Early Modern Europe*, Frankfurt am Main 1999, str. 39-64

HÄRTER Karl, *Die Verwaltung der „guten Policey“: Verrechtlichung, soziale Kontrolle und Disziplinierung*, in: Michael Hochedlinger - Thomas Winkelbauer (ed.), *Herrschaftsverdichtung, Staatsbildung, Bürokratisierung*, Wien 2010, str. 243-270.

HLEDÍKOVÁ Zdeňka - DOBEŠ Jan – JANÁK Jan, *Dějiny správy v českých zemích. Od počátku státu po současnost*, Praha 2007

HOFFMANN František, *Soupis rukopisů městských práv v českých zemích*, in: Malý, Karel. *Městské právo v 16.-18. století v Evropě* (sborník příspěvků z mezinárodní konference uspořádané právnickou fakultou UK ve dnech 25.-27. září 1979 v Praze), Praha 1983, str. 245-257

HOFMANN Gustav, *Dobříšské panství v letech 1570-1630*, in: SSH 2, 1958, s. 161-199

HORÁČKOVÁ Svatava, *Správa valdštejnských statků na Mnichovohradištsku v druhé polovině 17. Století*, in: SAP 33, 1983, č. 2, str. 390-442

HORÁK Ivo, *Náhrobní kameny v kostele sv. Jana Křtitele (I. Malovaný epitaf a náhrobní kámen dětí Matěje Gruffa)*, in: ZKPP 1973, č. 7/8, str. 20-22.

HORÁK Ivo, *Bohuslav Křižanovský z Živanic (náhrobní kámen v Pardubicích)*, in: ZKPP 1974, č. 5, str. 12

HORÁK Ivo, *Náhrobní kámen Matyáše Levhartického z Levhartic v Pardubicích*, in: ZKPP 1974, č. 6, str. 10-11

HORÁK Ivo, *Náhrobní kameny manželů Evy a Jiříka Adlspachových z Damsdorfu*, in: ZKPP 1975, č. 12, str. 6-8

HRABCOVÁ Petra, *Byrokracie jako klasický model řízení správy*, Brno 2013

HRDLIČKA Josef, *Herrschaftliche Amtsträger als Klienten und Patrone im frühneuzeitlichen Böhmen? Kommunikation im Dominium der Herren von Neuhaus, Slawata und Tschernins (1550-1730)*, in: S. Brakensiek – H. Wunder(ed.), *Ergebene Diener ihrer Herren? Herrschaftsvermittlung im alten Europa*, Köln-Weimar-Wien 2005, str. 145-163

HRDLIČKA Josef, *Mezi ctí a normou. Ke kultuře služby slavatovských hejtmanů okolo roku 1630*, in: Václav Bůžek - Pavel Král (ed.), *Společnost v zemích habsburské monarchie a její obraz v pramenech (1526-1740)*, České Budějovice 2006 (= Opera historica 11), s. 347-373

HRDLIČKA Josef, *Úředník*, in: Václav Bůžek - Pavel Král (ed.), *Člověk českého raného novověku*, Praha 2007, str. 216-238.

HRUBÝ Vladimír - VOREL Per, *"Burianova báseň" a pozdně gotické Pardubice*. In: Pocta Josefu Petráňovi. Sborník prací z českých dějin k 60. narozeninám prof. dr. Josefa Petráňe, Praha 1991, str. 161-190

HRUBÝ Vladimír - STANĚK Jiří, *Kostel sv. Bartoloměje v Pardubicích*, Pardubice 2000

HRUBÝ Vladimír, *Pozdní gotika a raná renesance v Pardubicích v letech 1491-1548: malířství a sochařství*, Pardubice 2003

CHOCHOLÁČ Bronislav, *Siroťčí truhlice*, in: Tomáš Dvořák - Radomír Vlček (edd.), *Milý Bore... Profesoru Ctiboru Nečasovi k jeho sedmdesátým narozeninám věnují přátelé, kolegové a žáci*, Brno 2003, str. 43-48

CHUDÁ Marie, *Hřbitov u sv. Jana*, in: Zprávy Klubu přátel Pardubicka (dále ZKPP)1982, roč. XVII, č. 9-10, str. 202-206

KADLEC Gustav, *Jindřich ml. Kustoš ze Zubřího a z Lipky*, in: ZKPP 1983, č. 9-10

KADLEC Gustav, *Václav Chotek z Chotkova*, in: ZKPP 1984, č. 9-10, str. 221-23.

KADLEC Gustav, *Náhrobníky na kostele P. Marie v Pardubicích. 6) Náhrobník Jiřího Šmidly Henykera z Eberku*, in: ZKPP 1985, č. 11/12, str. 252-54

KELLER Jan, *Úvod do sociologie*, Praha 2004

KELLER Jan, *Sociologie organizace a byrokracie*, Praha 2007

KLIMPL Miroslav, *Neúporně pracovitý historik: Dvacetileté pardubické intermezzo profesora Josefa Sakaře*, in: Pernštejn - roč. 6, č. 33, str. 3

KOSTLÁN Antonín, *Dlouhá mince v Čechách*, in: Problémy studia starších českých dějin. AUC – Philosophica et historica 1/1989, Studia historica 34, Praha 1991, str. 101–127

- KOTYK Aleš, *Osobnost Josefa Sakaře*, in: ZKPP roč. 1987, č. 11-12, str. 255-258
- KOTYK Jiří, *Pardubičtí dějepisci před Sakařem*, in: ZKPP 1976, č. 3, str. 4-6)
- KOTYK Jiří, *Ehrenfried z Berbisdorfu*, in: ZKPP 1978, č. 5, str. 88-91
- KOTYK Jiří, *Jan Gerštorf z Gerštorfu*, in: ZKPP 1978, č. 5, str. 72
- KOTYK Jiří, *Pernštejnský prodej Pardubic*, in: ZKPP 1979, č. 12, str. 270-274
- KOTYK Jiří, *Nové poznatky k životopisu prof. Josefa Sakaře*, ZKPP 1980, č. 5-6, str. 122-125
- KOTYK Jiří, *Náhrobník Jiříka Adelsbacha z Damsdorfu u sv. Bartoloměje v Pardubicích*, in: ZKPP 1982, č. 1-2, str. 35-36
- KOTYK Jiří, *Pernštejnové na Pardubicku a kostel svatého Bartoloměje*, Pardubice 2012
- KOVÁČOVÁ Jindřiška, *Vývoj cechů na pardubickém panství se zvláštním zřetelem na cechovní heraldiku a sfragistiku: katalog heraldických a sfragistických památek cechů pardubického panství od 16. století až do poloviny 19. století*, Pardubice 2010 (bakalářská práce)
- KŘIVKA Josef, *Litomyšlský velkostatek za Pernštejnů. Příspěvek k dějinám českého velkostatku v 16. a 17. století*, Praha 1959
- KUBÁTOVÁ Ludmila, *K otázkám ústřední a české zemské finanční správy v 16. až 19. století*, in: SAP 25, 1975, č. 1-2, str. 95-142
- KUBEŠ Jiří, *Mezi hlavní městskou a venkovskou rezidencí. Komunikace Petra Voka z Rožmberka s pražskými hospodáři (1594-1611)*, in: Scientific Papers of the University of Pardubice, Series C, Faculty of Humanities, 9, 2003, str. 43-53
- KUBEŠ Jiří, *Vybrané příběhy o hledání nových úhlů pohledu na dějiny*, in: Dějiny každodennosti II, 1. díl, Univerzita Pardubice 2007-2012
- KUKÁNOVÁ Zlatuše, *O peníze šlo až v první řadě aneb zábavné čtení z pardubických církevních dějin*, in: Pocta Elišce Čáňové. Sborník k životnímu jubileu (ed. Alena Pazderová), Praha 2003, str. 91 – 108.
- KŮRKA, Pavel B. *Kostelníci, úředníci, měšťané. Samospráva farnosti v utrakvismu*, Praha 2010
- LEDVINKA Václav, *Úvěr a zadlužení feudálního velkostatku v předbělohorských Čechách. Finanční hospodaření pánů z Hradce 1560-1596*, Praha 1985
- LEDVINKA Václav, *Rozmach feudálního velkostatku, jeho strukturální proměny a role v ekonomice českých zemí v předbělohorském období*, FHB 11, 1987, str. 103–132

- LEDVINKA Václav, *Feudální velkostatek a poddanská města v předbělohorských Čechách*. In: *Česká města v 16.-18. století*, Praha 1991, str. 95-120
- MACKOVÁ Marie (ed.), *Poddanská města v systému patrimoniální správy (Sborník příspěvků z konference v Ústí nad Orlicí 12.-13. září 1995)*, Ústí nad Orlicí 1996
- MALÝ Karel – SIVÁK Florian, *Dějiny státu a práva v Československu do roku 1918*, Praha 1988
- MAŤA Petr, *Verwaltungs- und behördengeschichtliche Forschungen zu den böhmischen Ländern in der Frühen Neuzeit. Kurzer Überblick über vier lange Forschungstraditionen*, in: Michael Hochedlinger - Thomas Winkelbauer (ed.), *Herrschaftsverdichtung, Staatsbildung, Bürokratisierung*, Wien 2010
- MATĚJEK František, *Feudální velkostatek a poddaný na Moravě s přihlédnutím k přilehlému území Slezska a Polska (Studie o přeměnách na feudálním velkostatku v druhé polovině 15. a v první polovině 16. století)*, Praha 1959
- MATLAS Pavel, *Shovívavá vrchnost a neukáznění poddaní? Hranice trestní disciplinace poddaného obyvatelstva na panství Hluboká nad Vltavou v 17. s 18. století*, Praha 2011
- MATLAS Pavel, *Modernizační disciplinační teorie a historická kriminologie*, in: ČMM 128, 2009, č. 2, str. 381-412
- MATLAS Pavel, *Sociální původ, vzdělání, kariérní strategie a motivace patrimoniálních úředníků na schwarzenberském panství Hluboká nad Vltavou v 17. a 18. Století*, in: SAP 61, 2011, č. 2, str. 435-463
- MAUR Eduard, *K utužení feudálních vztahů na komorních statcích v době pobělohorské*, in: *Z českých dějin. Sborník prací in memoriam prof. dr. Husy*, Praha 1966, str. 151-169
- MAUR Eduard, *Český komorní velkostatek a trh v druhé polovině 17. století*, in: SH 24, 1975, str. 53–114
- MAUR Eduard, *Český komorní velkostatek v 17. století. Příspěvek k otázce „druhého nevolnictví“ v českých zemích*, AUC Philosophica et Historica LIX, Praha 1976
- MAUR Eduard, *Geneze a specifické rysy českého pozdněfeudálního velkostatku*, AUC, Philosophica et Historica 1, 1976, str. 229-256
- MAUR Eduard, *Poddanské spory na českých komorních panstvích po třicetileté válce*. in: Pocta Elišce Čáňové. Sborník k životnímu jubileu (ed. Alena Pazderová), Praha 2003, str. 125-137
- MÍKA Alois, *Feudální velkostatek v jižních Čechách (XIV.-XVII. stol.)*, SH I, 1953, str. 122-213,

NODL Martin, *Mikrohistorie a historická antropologie*, Dějiny – teorie – kritika 1, 2004, str. 237-252

NODL Martin - TINKOVÁ Daniela (ed.), *Antropologické přístupy v historickém bádání*, Praha 2007

NOIRIEL Gérard, *Úvod do sociohistorie*, Praha 2012.

OESTREICH Gerhard, *Geist und Gestalt des frühmodernen Staates. Ausgewählte Aufsätze*, Berlin 1969

OESTREICH Gerhard, *Antiker Geist und moderner Staat bei Justus Lipsius (1547-1606): der Neustoizismus als politische Bewegung*, Göttingen 1989

PÁNEK Jaroslav, *Policey und Sozialdisziplinierung im frühneuzeitlichen Böhmen und Mähren*, in: Michael Stolleis - Karl Härter - Lothar Schilling, *Policey im Europa der Frühen Neuzeit*, Frankfurt am Main 1996, str. 317-331

PECHA Leoš, *Postavení nižšího kléru na pardubickém panství ve 2. polovině 17. století*, Brno 2007 (diplomová práce)

PEŠÁK Václav, *Hospodářství a správa komorních panství v Čechách za Maxmilliána II.*, ČDV 16, 1929, str. 58-68

PEŠÁK Václav, *Dějiny královské české komory od roku 1527*, SAMV, sv. 3, Praha, 1930

PEŠÁK Václav, *Studie k dějinám královské české komory*, in: SAMV, sv. 6, Praha 1933, str. 66–178

PEŠÁK Václav, *Panství rodu Smiřických 1609-1618*, in: SAMV, sv. 13, 1940

POTĚŠIL František Karel, *Dějiny královského komorního města Pardubic*, Pardubice 1905

PRÁŠEK Justin V., *Brandejs nad Labem – město, panství i okres, díl I-III*, Brandýs nad Labem 1908 (reprint všech tří dílů 2007-2010)

PRCHAL Vítězslav, *Úřednický personál na pernštejnském panství Pardubice v letech 1491-1560*, in: Acta Universitatis Palackianae Olomucensis - Historica 31, 2003, str. 79-99.

PRCHAL Vítězslav, *Válka, zbraně a zbroj v reprezentačních strategiích české a moravské aristokracie v letech 1550 - 1750*, Praha 2012 (disertační práce)

Riegrův slovník naučný, svazek II, Praha 1862

ROODENBURG Herman - SPIERENBURG Pieter (ed.), *Social Control In Europe: 1500-1800 (vol. 1)*, Ohio 2004.

- ROSŮLEK František Karel, *Pardubicko, Holičsko, Přeloučsko I-III*, 1903-26
- ROUBÍK František, *Slavatův pokus o nezávislost České komory*, in: Sborník prací věnovaných Janu Bedřichu Novákovi k šedesátým narozeninám (1872-1932), Praha 1932, str. 469-470
- RÜCKEROVÁ Kristina, *Správa pardubického panství v době předbělohorské. Správa nad poddanými 1560-1620*, Praha 1989 (diplomová práce)
- RŮŽIČKOVÁ Renáta – SIGLOVÁ Tereza, *Apelační soud a odvolání proti rozhodnutím nižších soudů pardubického panství. Případy řešené v civilním soudním řízení v 16.-18. století*, in: Sborník prací východočeských archivů, SOA Zámrsk 2009, str. 13–130
- RŮŽIČKOVÁ Renáta – SIGLOVÁ Tereza, *Apelační soud a případy řešené v inkvizičním soudním řízení na pardubickém panství v 16.-18. století*, in: Sborník prací východočeských archivů 14, SOA Zámrsk 2010, str. 13-110
- RŮŽKOVÁ Zuzana, *Nectní pardubičtí občané - město a měšťané ve 2. polovině 16. století*, Praha 2011
- RYBIČKA Antonín, *Rodiny šlechtické v městě Chrudimi v století XV-XVII. osedlé a Hejtmané a úředníci pardubičtí*, in: Památky archeologické IX, str. 28-42, 825-27, 178 a Památky archeologické X, str. 28, 32, 560
- SAKAŘ Josef, *Dějiny Pardubic nad Labem, Díl I. Část 1. Dějinný přehled města, zámku a bývalého panství do r. 1648*, Pardubice 1920
- SAKAŘ Josef, *Dějiny Pardubic nad Labem, Díl II. Části 1-2., Zřízení městské do roku 1900*, Pardubice 1924-25
- SAKAŘ Josef, *Dějiny Pardubic nad Labem, Díl III. Část 1. Život náboženský do roku 1900, Část 2. Školství*, Pardubice 1926-27
- SAKAŘ Josef, *Dějiny Pardubic nad Labem, Díl IV. Část 1.-2. Místopis starých Pardubic, Část 3. Soupis domů předměstí Dlouhého-Zeleného, Část 4. Soupis domů předměstí Malého-Bílého*, Pardubice 1928-33
- SAKAŘ Josef, *Dějiny města Pardubic nad Labem, Díl V. Cechy městské*, Pardubice 1935
- SEDLÁČEK August, *Hrady, zámky a tvrze království českého, díl 1., Chrudimsko*, Praha 1882
- SEDLÁČEK August, *Hrady, zámky a tvrze Kralovství českého XII. Čáslavsko*, Praha 1900
- SCHEUTZ MARTIN, *Alltag und Kriminalität. Disziplinierungsversuche im steirisch-österreichischen Grenzgebiet im 18. Jahrhundert*, Wien 2001, str. 11-35

- SCHINDLING Anton, *Utváření konfesí, konfesionalizace a multikonfesionalita jako základní problém evropských dějin v 16. a 17. století. Nová německá literatura k problematice*, ČČH 106, 2008, str. 80-108,
- SCHLUMBOHM Jürgen, *Gesetze, die nicht durchgesetzt werden – ein Strukturmerkmal des frühmodernen Staates?*, in: *Geschichte und Gesellschaft* 23, 1997, 647-663
- SCHMIDT Heinrich Richard, *Sozialdisziplinierung? Ein Plädoyer für das Ende des Etatismus in der Konfessionalisierungsforschung*, in: *HZ*, 265, 1997, str. 639-682.
- SCHWALLER Jan, *Pardubice a pardubické panství v letech 1560-1650*, Praha 1998 (diplomová práce)
- SCHWALLER Jan, *Komorní velkostatek Pardubice v letech 1650 – 1651*, in: *K novověkým sociálním dějinám. Díl I.* (ed. Zdeněk Kárník), Praha 1999, str. 71 – 93
- SCHWALLER Jan, *Pardubice a pardubické panství v polovině 17. století – cesta k obnově*, in: *Historická Olomouc XIII*, Olomouc 2002, str. 409-418
- SCHWALLEROVÁ-FÁČKOVÁ Jana, *Spory poddaných městečka Veselí nad Lužnicí ve světle rychtářských knih (1630-1783)*, Praha 2002 (rigorózní práce)
- SÍČ Jan, *Hospodaření tří generací rodu pánů z Pernštejna v průběhu 16. století*, Praha 2012 (diplomová práce)
- SIGLOVÁ Tereza, *Soudové zisky nenesou. Spory obyvatel městeček pardubického panství v 16. a 17. století*, Brno 2011
- SIGLOVÁ Tereza, *Role cti ve sporech poddaných na příkladu pardubického panství v 16. a 17. století*, in: Tomáš BOROVSÝ – Dalibor JANIŠ – Michaela MALANÍKOVÁ a kol., *Spory o čest ve středověku a raném novověku*, Brno 2010, str. 186–200.
- SIGLOVÁ Tereza, *Sirotci a vdovy v městečku Dašicích v letech 1563–1618*, *VSH* 11, 2002, s. 3–40
- SIGLOVÁ Tereza, *Spory o čest mezi poddanými pardubického panství*, in: *Theatrum historiae* 5, 2009, str. 227-244
- STEJSKAL Aleš, *Geneze a emancipace vrchnostenské byrokracie na rožmberském a švaberském dominiu. Sedlák, úředník a pán na jihu Čech v letech 1550-1616*, Praha 2002 (disertační práce)
- STEJSKAL Aleš, *Finanční zpronevěry a jejich funkce v politické a kulturní reprezentaci vrchnostenské byrokracie v Čechách na přelomu 16. a 17. století. Perspektivy výzkumu*, in: *Život na šlechtickém sídle v XVI.-XVIII. století (Acta Universitatis Purkynianae, Phil. et Hist. I, Opera Historica 1)*, Ústí nad Labem 1992, str. 82-94

- STEJSKAL Aleš, *Nedoplatek a zpětná dotace - sociálněekonomické kategorie rožmberských velkostatků 1550-1611*, in: ČNM-A 164, 1995, č. 1-4, str. 6-39
- STEJSKAL Aleš – BASTL Milan, *Vzestup a pád rožmberského úředníka*, in: HO 6, 1995, č. 5-6, str. 119-23
- STLOUKAL Karel, *Česká kancelář dvorská 1599-1608. Pokus z moderní diplomatiky*, Praha 1931
- SVOBODA Milan, *Jáchym Ulrich z Rosenfeldu. Hejtman v mikrosvětě autobiografie ze 16. století*, in: Pax bello potior. Sborník věnovaný doc. PhDr. Rudolfu Andělovi, CSc., Liberec 2004, str. 126-154
- SVOBODOVÁ Anna, *Rekatolizace na pardubickém panství v letech 1618 – 1680*, Pardubice 2009 (diplomová práce)
- ŠEBEK František a kol., *Dějiny Pardubic, Díl I.*, Pardubice 1990.
- ŠEBEK František, *Profesor Josef Sakař, historik Pardubicka*, in: Pardubické noviny 14, č. 248, str. 9.
- ŠIMEK Tomáš, *Správa pardubického komorního velkostatku v předbělohorském období*, in: VSH1, 1991, str. 139-168.
- ŠIMEK Tomáš, *Vizitace české komory na pardubickém panství roku 1618*, in: Informační zpravodaj KPPM 1989, č. 1-3, str. 30-34
- ŠUBRT Jiří *Civilizační teorie Norberta Eliase*, Praha 1996
- ŠULC Jaroslav, *Třicetiletá válka a všední den venkovské společnosti v Čechách (se zřetelem k situaci na komorních panstvích ve středním Polabí)*, ČNM, řada A – Historie 175, 2006, s. 41–78
- TLAPÁK Josef, *Z předbělohorských inventářů českých velkostatků*, in: Vědecké práce ČSAZV z dějin zemědělství a lesnictví 1, 1959, str. 179–186.
- TLAPÁK Josef, *K studiu hospodářského vývoje pobělohorského velkostatku. Z historie panství Choltice na Pardubicku*, Acta regionalia 1, 1963, str. 150–155
- TOEGEL Miroslav, *Zbíhání poddaných na pardubickém panství v druhé polovině 17. století*, SH 7, 1960, str. 191–226
- TOMEK Václav Vladivoj, *Dějepis města Prahy. Díl XII*, Praha 1901
- TRÍSKA Karel, *Vývoj černínské ústřední správy*, in: SAP 18, 1968, č. 2, str. 363-376
- TYWONIAK Jiří, *Přehled dějinného vývoje poděbradského panství*, Vlastivědný zpravodaj Polabí, 1964, str. 55-60

TYWONIAK Jiří, *Správní vývoj bývalého poděbradského panství*, in: Vlastivědný zpravodaj Polabí, 1965, str. 27-31

VÁLKA Josef, *Hospodářská politika feudálního velkostatku na předbělohorské Moravě*, Brno 1962

VÁLKA Josef, *Politika a nadkonfesijní křesťanství Viléma a Jana z Pernštejna*, in: Josef Válka (sebrané stati), *Husitství na Moravě, náboženská snášenlivost, Jan Amos Komenský*, Brno 2005, str. 249-260

VÍTKOVÁ Ivana, *Historiografie Pardubicka*, Univerzita Hradec Králové 1991 (diplomová práce)

VOLF Miroslav, *Královský důchod a úvěr v 16. století. (Příspěvek k historii českých státních financí)*, in: ČČH 48-49, 1947-1948, č. 1, str. 110-171

VOLF Miroslav, *Dvorská komora a české finance před Bilou horou a po ní (1610-1640)*, in: SAP 30, 1980, č. 1, str. 62-109

VOREL Petr, *Důsledky generální vizitace pardubického panství roku 1614*, in: Informační zpravodaj KPPM 1985, č. 2, str. 14-21

VOREL Petr, *Petr Hamza ze Zábědovic a regentská správa pernštejnských dominií v Čechách v letech 1550-1552*, in: Scientific papers of the University of Pardubice - Series C – Institute of Languages and Humanities 2, 1996, str. 115-142

VOREL Petr, *Páni z Pernštejna: vzestup a pád rodu zubří hlavy v dějinách Čech a Moravy*, Praha 1999 (druhé, rozšířené vydání 2012)

VOREL Petr, *Dějiny města Přelouče I-II (1086-1618, 1618-1848)*, Přelouč 1999, 2002.

VOREL Petr, *Rezidenční města české a moravské aristokracie v 15.-17.století*, Pardubice 2001

VOREL Petr, *Pardubické pivovarnictví v 16. a 17. století*, in: M.Koldinská– A. Velková, *Historik zapomenutých dějin (Sborník příspěvků věnovaných prof. dr. Eduardu Maurovi)*, Praha 2003, str. 284-299

VOREL Petr, *Velké dějiny země Koruny české VII (1526-1618)*, Praha-Litomyšl 2005

VYŠÍN Karel, *Heraldika Pardubicka*, in: ZKPP 1973, č. 1, str. 10-11.

VYŠÍN Karel, *O znaku Křižanovských z Živanic*, in: ZKPP 1974, č. 1-2, str. 10-11

VYŠÍN Karel *Krupý z Probluze*, in: ZKPP 1975, č. 2, str. 7-8,

VYŠÍN Karel, *Čulíkové z Rutvasu*, in: ZKPP 1975, č. 3, str. 6-7

VYŠÍN Karel, *Gerštorfové z Gerštorfu*, in: ZKPP 1975, č. 5, str. 12-13

VYŠÍN Karel, *Cellerové z Rozenthalu*, in: ZKPP 1975, č. 7/8, str. 24-25

VYŠÍN Karel, *Čejkové z Olbramovic*, in: ZKPP 1975, č. 9, str. 6-8.

VYŠÍN Karel, *O jedné svatbě před 400 léty*, in: ZKPP 1978, č. 9, str. 180-181

WINTER Zikmund, *Život církevní v Čechách. Kulturně-historický obraz z XV. a XVI. století (svazek první i druhý)*, Praha 1895-96

WINTER Zikmund, *Zlatá doba měst českých*, Praha 1913

ZOUBEK František J., *O správě panství Poděbradského v 16. a 17. století*, in: SH 1, 1883, str. 347-362

INTERNETOVÉ ZDROJE:

- <http://www.pernstejnkyrok.cz/> [2013-03-12].
- *Ottův slovník naučný*, svazek IV, Praha 1891 Dostupné z: <http://archive.org/stream/ottvslovnknauni25ottogoo#page/n913/mode/2up> [2013-4-14]
- <http://www.uni-due.de/~hg0090/frameset.html> [2013-4-16]
- <http://www.lokaleherrschaft.de/> [2013-4-16]
- <http://www.iipardubice.cz/stranky/abzet.php>[2013-4-16].
- http://www.schwaller.cz/odborne_clanky.html [2012-4-30]
- <http://brandys-ve-svete.cz/soa/doc/bibliografiespva.pdf> [2012-4-30]
- <http://www.psp.cz/eknih/snemy/v080/1592/t002001.htm> [2013-05-27].
- http://kramerius.nkp.cz/kramerius/MShowPageDoc.do?id=4922&mcp=&author=&s=djvu&p_ind=1 [2013-6-13]
- <http://archive.org/stream/ottvslovnknauni15ottogoo#page/n228/mode/2up> [2013-6-20]
- http://www.snk.sk/swift_data/source/NBU/Zborniky/BZ_2011/Kolokvium_Jihlava/Zlatohlavkova_BZ_2011.pdf [2013-6-23]
- <http://archive.org/stream/ottvslovnknauni00studgoog#page/n393/mode/2up> [2013-6-23]
- <http://www.vcm-sbirky.cz/?level=picture&id=27> [2013-6-24]
- <http://www.vcm.cz/zamek/> [2010-6-26]

Obrazové přílohy (OP)

OP1. Pardubické panství za Viléma z Pernštejna

OP2. Kostel sv. Jana Křtitele

OP2. 1. Podoba areálu koncem 19. století a dnes

OP2. 2 Detaily bývalé hřbitovní zdi a některých náhrobků

OP3. Dobová zobrazení Pardubic

OP3.1 Willenbergova kresba Pardubic z roku 1602

OP3. 2 Detaily z Vischerovy mapy

OP3. 2. 1 Půdorys Pardubic

OP3. 2. 2 Pardubický zámek a centrum města

OP4. Komplex komorních panství v Polabí (počátek 17. století)

OP5. Ukázka zápisu v pardubickém urbáři z roku 1563

OP6. Ukázka evidence a vyřizování písemností české komory

OP6.1 Ukázka evidence listin, datace a registry

OP6. 2 Poznámky v originálech došlé korespondence

OP7. Úvodní strana Register poddanských smluv pardubického panství

OP8. Přibližná podoba pardubického centra okolo roku 1600

OP9. Instrukce Ferdinanda III. o správě pardubického panství z roku 1638 – titulní strana

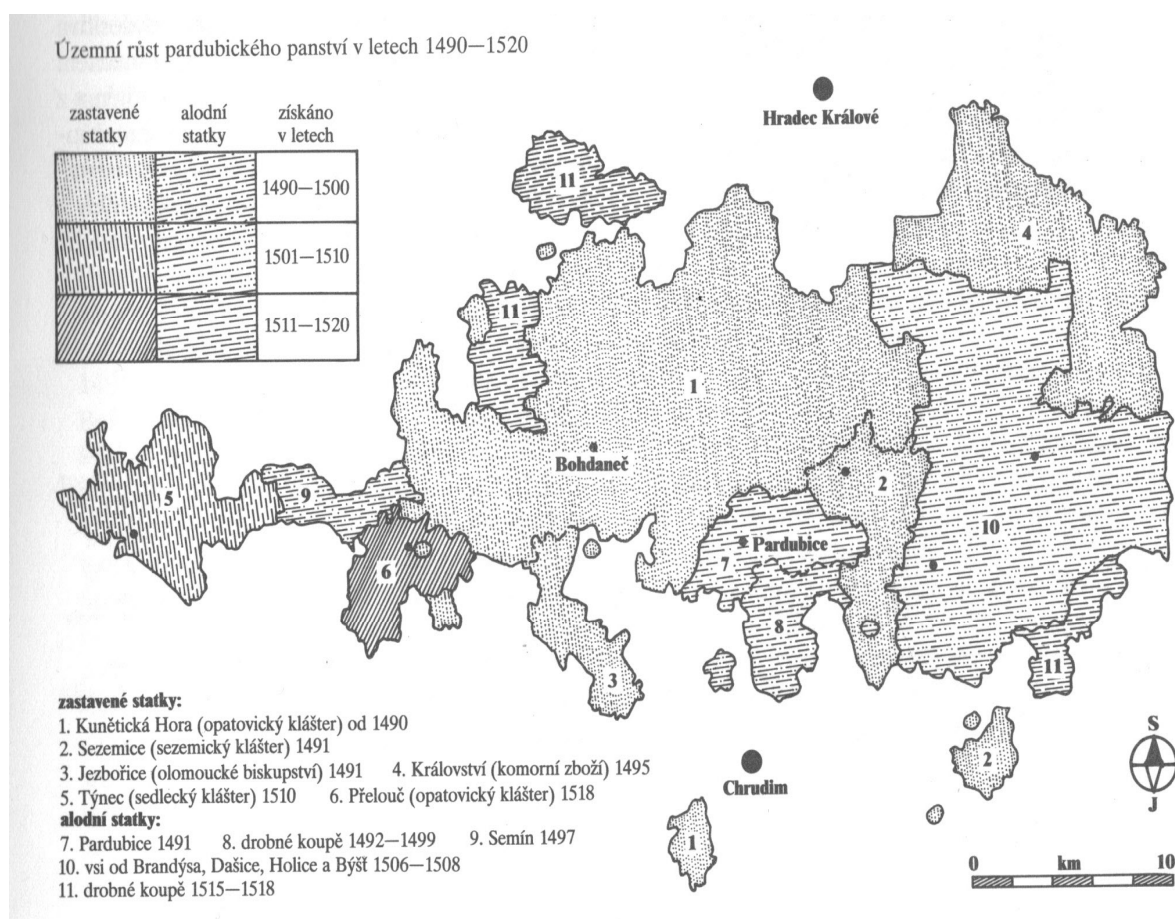
OP10. Detaily náhrobku Aleny Čířkové z Dybsdorfu, dcery pardubického fišmistra

OP11. Náhrobek Evy Adlspachové, rozené z Pappenheimu

OP12. Náhrobek pardubického hejtmana Jiříka Adlspacha z Damsdorfu

OP 1. Pardubické panství za Viléma z Pernštejna

- František ŠEBEK, a kol. Dějiny Pardubic, díl I., Pardubice 1990

OP2. Kostel sv. Jana Křtitele

OP2. 1. Podoba areálu koncem 19. století (sbírka Fotoarchiv VČM) a dnes (foto autorky)

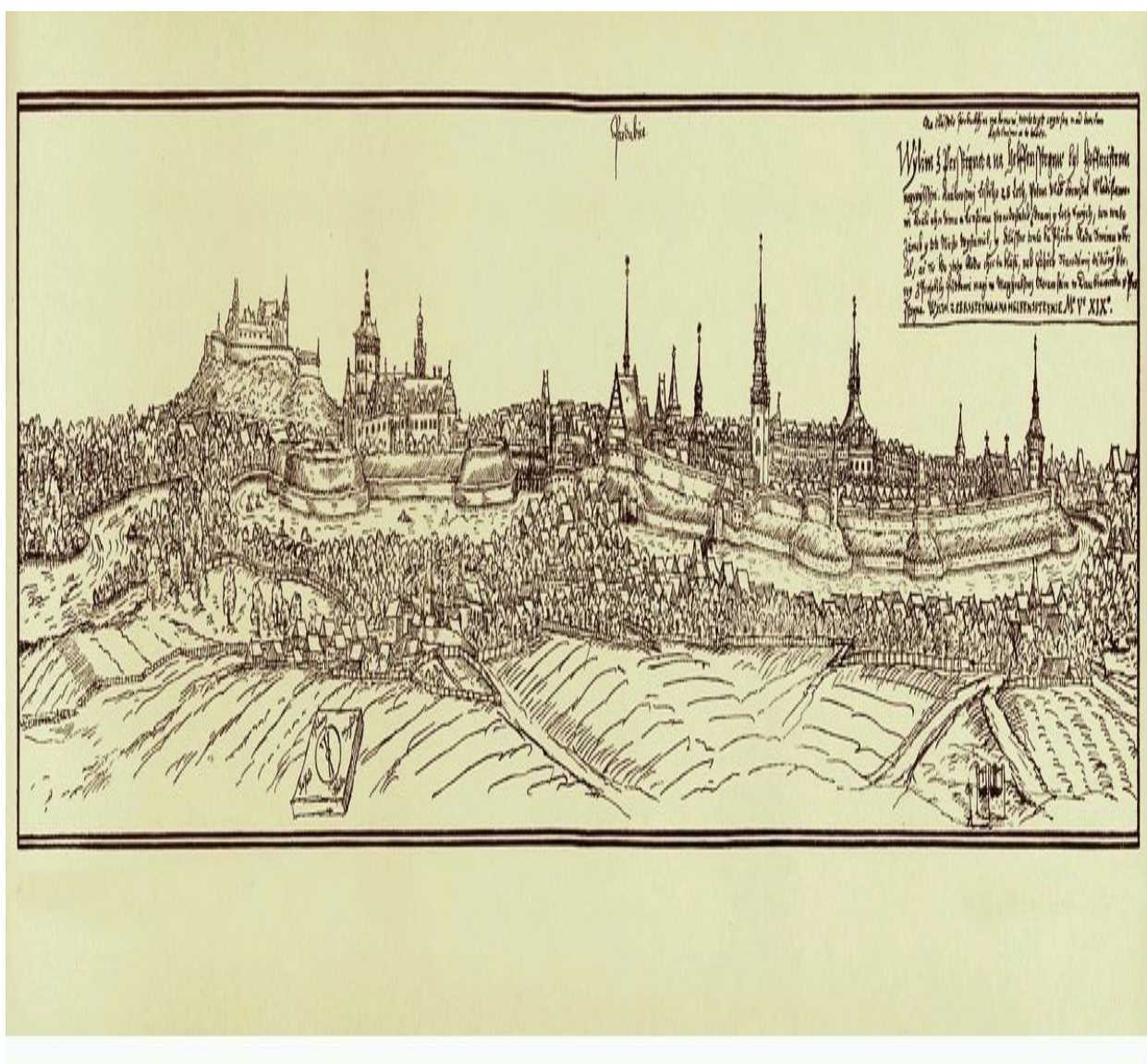
OP2. 2. Detaily bývalé hřbitovní zdi a některých náhrobků (foto autorky)

OP3. Dobová zobrazení Pardubic

OP3. 1 Willenbergova kresba Pardubic z roku 1602

- dostupné z: <http://www.vcm.cz/zamek/> [2013-6-24]

OP3. 2 Detaily z Vischerovy mapy

- Jiří Matouš Vischer, Faksimilie Státní mapové sbírky UK v Praze, Pardubicko na mapách a plánech, Státní okresní archiv Pardubice (D 006 A), Pardubice 1997

OP3. 2. 1 Půdorys Pardubic

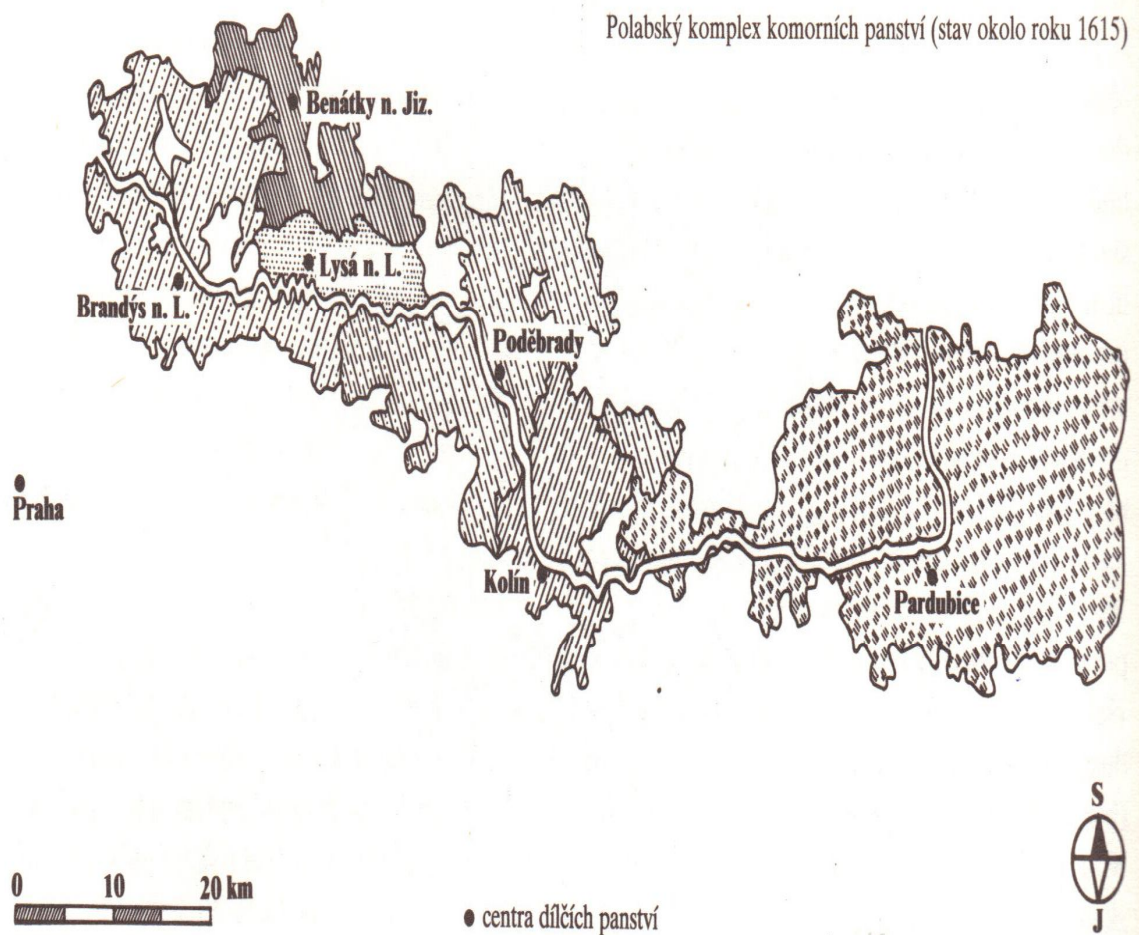

OP3. 2. 2 Pardubický zámek a centrum města

OP4. Komplex komorních panství v Polabí (počátek 17. století)

-F. ŠEBEK a kol., Dějiny Pardubic, díl I., Pardubice 1990

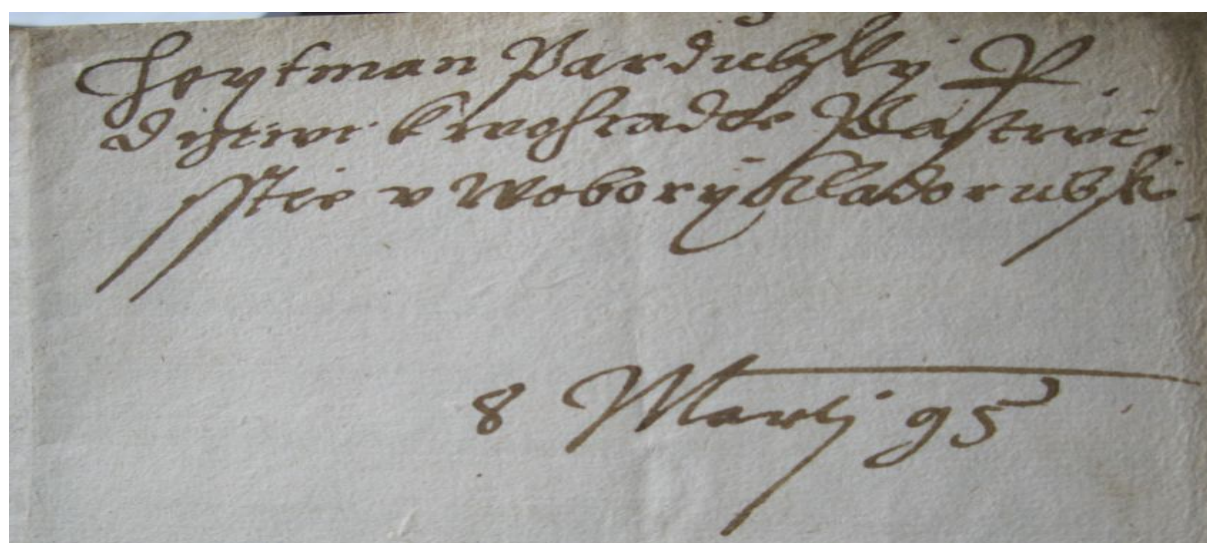
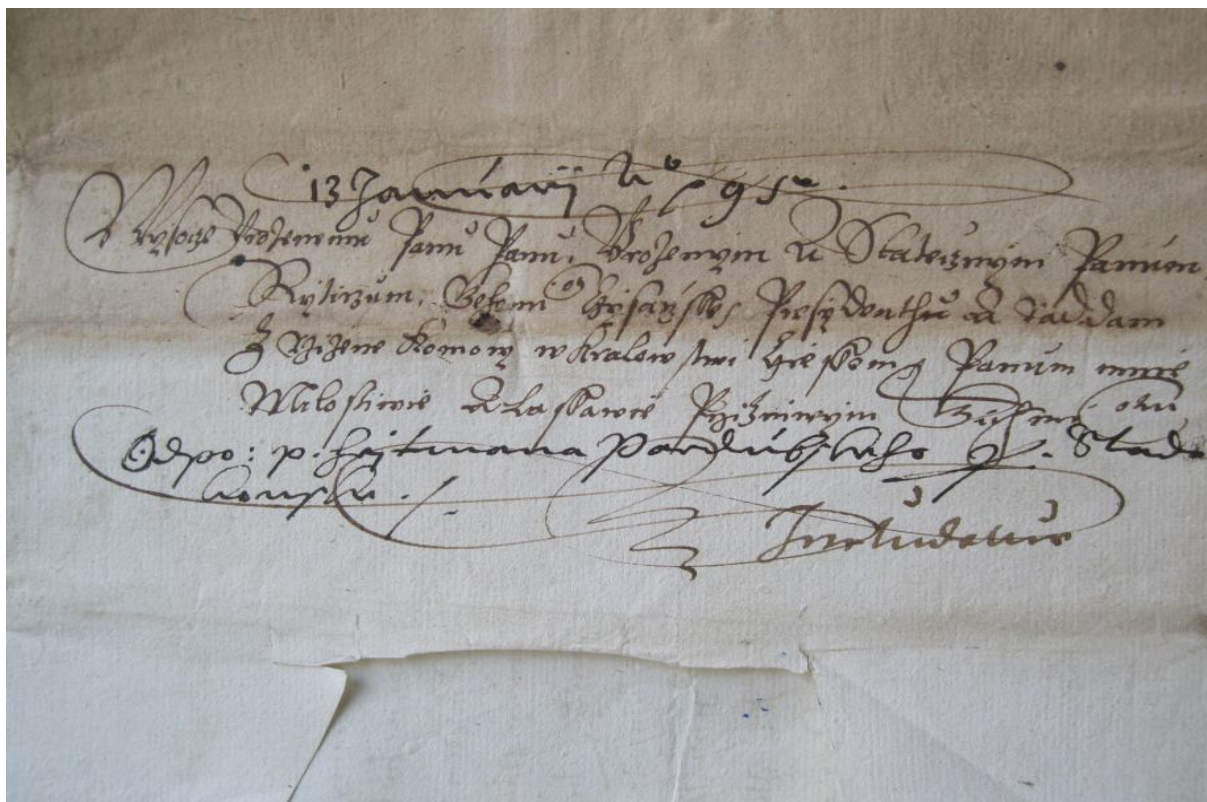

OP6. Ukázka evidence a vyřizování písemností české komory

– NA, SM, sg.P 70/25, b. f.

OP6.1 Ukázka evidence listin, datace a registry.

Oba atributy se nacházely na titulní straně pod titulací adresáta (první ukázka) nebo v pravém horním rohu dokumentu (druhý případ)

OP6. 2. Poznámky v originálech došlé korespondence

– list pardubického hejtmana Fridricha z Vildštejna

Handwritten text in German, likely a letter or official document. The main text is written in a cursive script. There are several lines of text, some of which are underlined. The text appears to be a request or a report regarding military or administrative matters.

Handwritten text in German, likely a letter or official document. The main text is written in a cursive script. There are several lines of text, some of which are underlined. The text appears to be a request or a report regarding military or administrative matters.

Handwritten text in German, likely a letter or official document. The main text is written in a cursive script. There are several lines of text, some of which are underlined. The text appears to be a request or a report regarding military or administrative matters.

Handwritten text in German, likely a letter or official document. The main text is written in a cursive script. There are several lines of text, some of which are underlined. The text appears to be a request or a report regarding military or administrative matters.

Handwritten text in German, likely a letter or official document. The main text is written in a cursive script. There are several lines of text, some of which are underlined. The text appears to be a request or a report regarding military or administrative matters.

Handwritten text in German, likely a letter or official document. The main text is written in a cursive script. There are several lines of text, some of which are underlined. The text appears to be a request or a report regarding military or administrative matters.

OP7. Úvodní strana Regimetr poddanských smluv pardubického panství

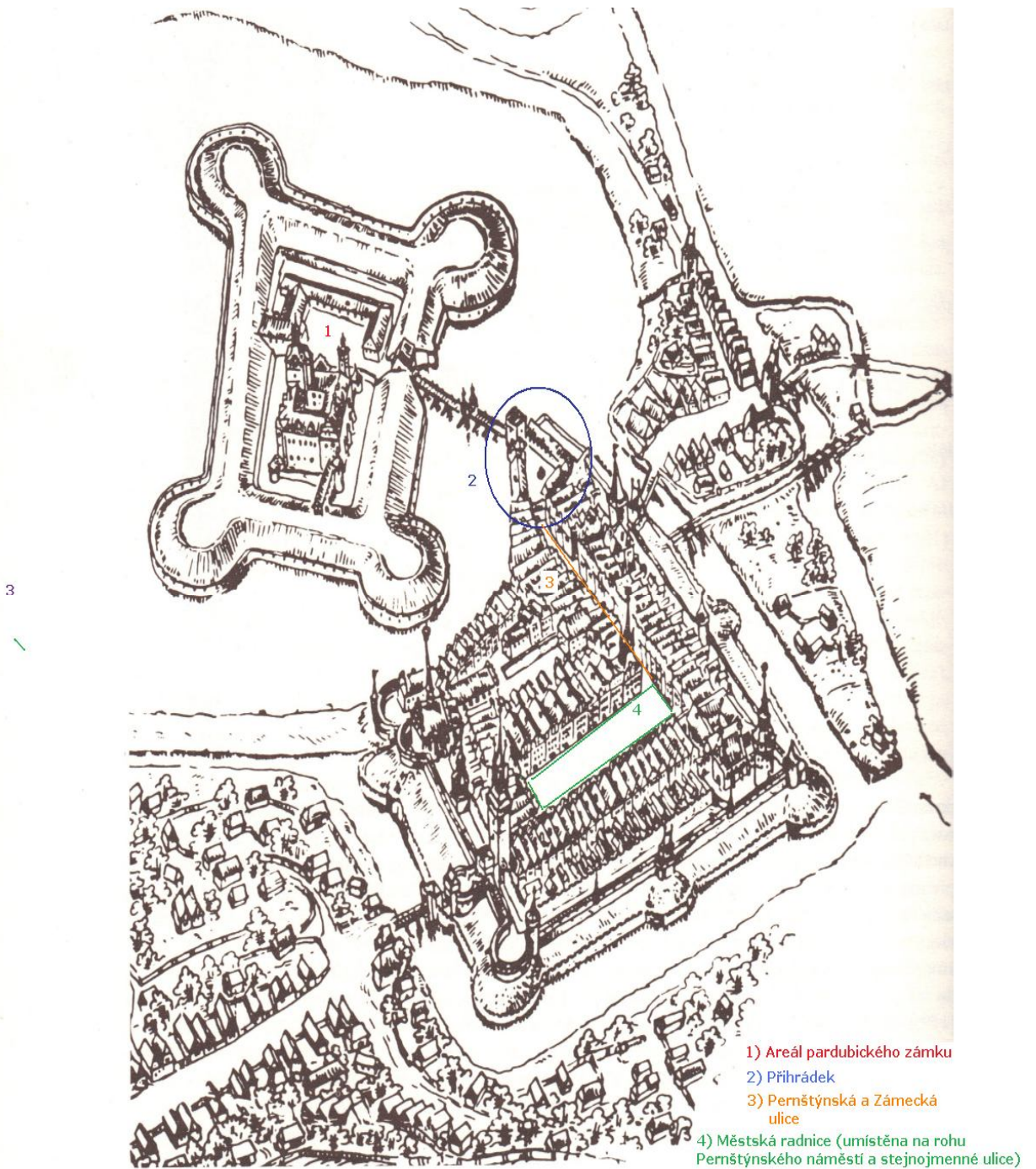
– SOA Zámorsk, Vs Pce, Registra poddanských smluv 1597-1673,

inv. č. 4104, sg. F 153, č. knihy 1513

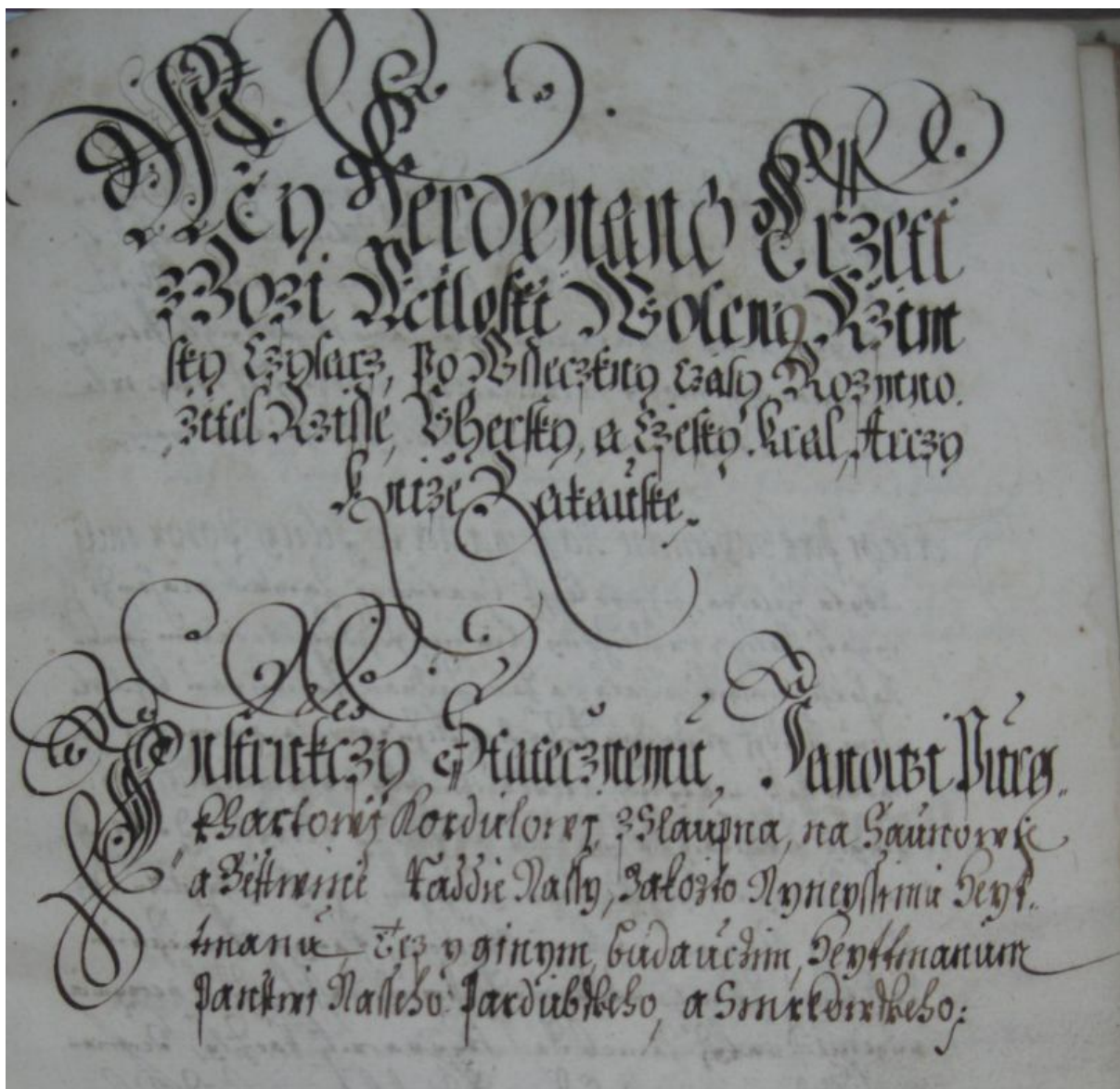
OP8. Přibližná podoba pardubického centra okolo roku 1600

– upraveno dle nákresu v publikaci F. ŠEBEK, a kol., Dějiny Pardubic, díl I., Pardubice 1990

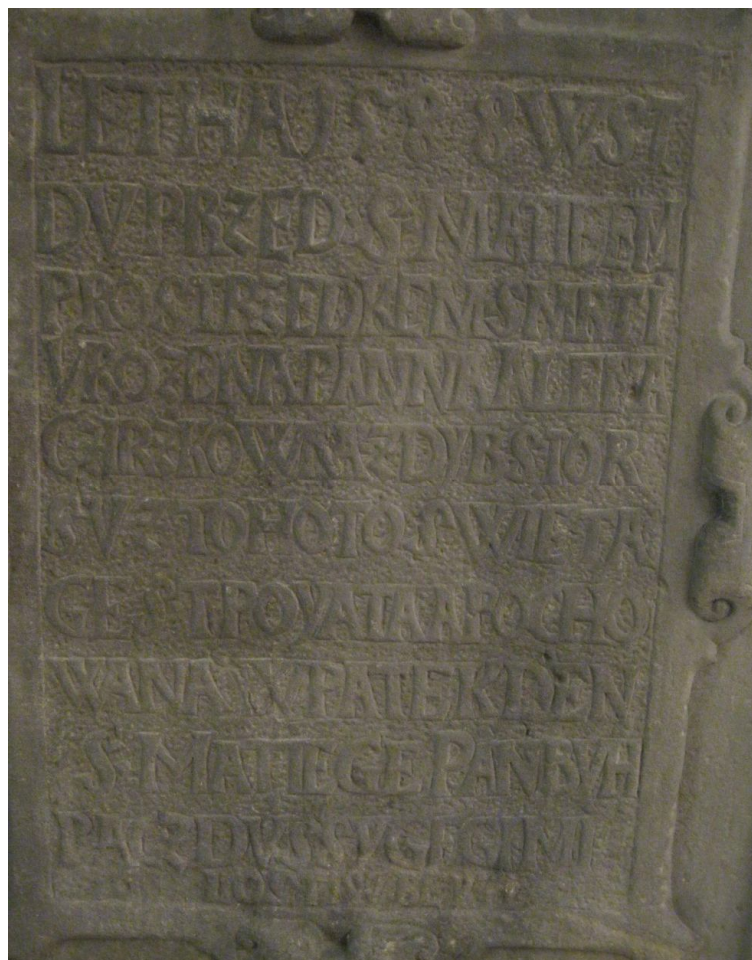
OP9. Instrukce Ferdinanda III. o správě pardubického panství z roku 1638

– titulní strana – SOA Zámorsk, Vs Pardubice, inv. č. 165, sg. G 58, č. knihy 169

**OP10. Detaily náhrobku Aleny Čížkové z Dybsdorfu,
dcery pardubického fišmistra**

– Lapidarium VČM

OP11. Náhrobek Evy Adlspachové, rozené z Pappenheimu

– Lapidarium VČM

OP12. Náhrobek pardubického hejtmana Jiříka Adlspacha z Damsdorfu

– Kostel sv. Bartoloměje v Pardubicích

Textové přílohy (TP)

TP1. Poznamenání panství pardubského

TP2. Seznam prezidentů české komory

TP3. Registra poddanských smluv - závazek Jana Dvořáka ze Stěžer přistiženého při pytláčení

TP4. Seznam hejtmanů a správců pardubického panství v letech 1560-1630

TP5. Koncept instrukce sepsané českou komorní radou pro komisaře Pavla Šturma

TP6. Nový řád na panstvích – správa důchodů panství

TP7. Článek *O všelijakých věcech, kteréž se hejtmanu i jiným služebníkům zapovídají*

TP8. Jan Hradský, forstknecht pardubického panství, žádá císaře o výslužné

TP9. List hejtmana Adlspacha zaslaný komoře ohledně skládání sirotčích počtů do komorní buchhalterie

TP10. Výtah ze svatojiřského počtu roku 1582 – služebné vrchnostenského aparátu

TP1. Poznamenání panství pardubského

(NA, SM, inv. č. 2209, sg. M 28/84, karton č. 1474, b.f.)

Dvory poplužní, dědiny orné i neorné, popluží, louky opočin a cihelna, pivovary, sladovny, mlýny, lidé osedlí a neosedlí, i zběhlí a sirotci, vdovy, domy, dvory, kmecí, s platy stálými i běžnými, robotami všelijakými, poddacími kostelními, krčmami, vinicemi, štěpnicemi, chmelnicemi, zahradami a potoky, říčkami, mlýny, pilami oborami, rybníky velkými i malými, vodotočinami, lesy, louky, porostlinami, s hony a lovy s velkou i malou zvěří, plavbou po Laby, prodejem dříví

- *Hrad Pardubice*
- *Zámek Kunětická hora*
- *Obora kladrubská*
- *Obora danielkova*
- *Vesnic 136*
- *Lidí osedlých 2570*
- *Dvorů.....6*
- *Štěpnice.....6*
- *Vinice 1*
- *Chmelnice..... 1*
- *Cihelna..... 1*
- *Pivovar..... 1*
- *Mlýny..... 5*
- *Pila..... 1*

- *Rybníky na dvě tepla [léta] nasazení..... 42*
- *Plodových na vejtech..... 111*
- *Rybníků na tření..... 86*
- *Celkem rybníků..... 239*
- *Lesů mnoho všelijakých dříví*
- *Klášter..... 1*
- *Kostelů 34*

Pozn. *V daném výtahu i podrobném soupisu měst, městeček, vesnic, rybníků, dvorů a dalších náležitostí a režijních podniků je specifikace místního „hradu“ a „zámku“ narozdíl od jiných dobových dokumentů zaměněna - správně by tedy mělo být hrad Kunětická hora, zámek Pardubice.*

TP2. Seznam prezidentů české komory

– sestaveno dle statí V. Pešáka, F. Roubíka a M. Volfa (viz seznam literatury)

Jan ml. Popel z Lobkovic (1548-49)

Volf z Vřesovic (1550-57)

Jáchym Šlik (1558-62)

Volf z Vřesovic (1562-69)

Jáchym ze Švamberka (1570-75)

Jáchym Novohradský z Kolovrat (1576-77)*

Jan st. z Lobkovic (1577-80)

Michal Španovský (1580-81)

Ladislav ml. Popel z Lobkovic (1581-87)

Hertvík ze Žejdlic (1588-91) – direktor

Jáchym Novohradský z Kolovrat (1592-97)

Štěpán Jiří ze Šternberka – správce (1598-1600), prezident (1601-06)

Kašpar Kaplíř ze Sulevic, Abraham z Donína, Mikuláš z Gerštorfu (1606-12) – správci

Slavata z Chlumu a Košumberka (1612-1624)/Kryštof Harant z Polžic a Bezdržic (1618-20)

Sezima z Vrtby – 1624

Vilém Vřesovec z Vřesovic (1625-28)

Jiří Adam z Martinic (1628-33)**

*M. Volf udává 1578-95

** dle M. Volfa 1625-33

TP3. Registra poddanských smluv - závazek Jana Dvořáka ze Stěžer přistiženého při pytláčení

– SOA Zámorsk, Registra poddanských smluv 1597-1673, inv. č. 4104, sg. F 153, č. knihy
1513, folio 22 a

Já, Jan Dvořák ze vsi Stěžer známó činím tímto zápisem všem vůbec a zvláště tu, kdež náleží, jakož jsem na přímluvu mnohých poctivých lidí a zvláště pana svého dědičného od JM nejvyššího pana jägrmistra Království českého užil.

Že jest mě z vězení toho, do kterého jsem se pro sví provinění dostal, prázdna a svobodna učiniti ráčil. Za kteroužto milost témuž pánu do smrti své děkovati povinen budu. Dále pak slibuji a mocí tohoto zápisu připovídám, že po dnešní den se vši všelijakou myslivostí na všelijakou zvěř nižší i vyšší i pernatou všech gruntů JMC i také k městu Hradci nad Labem náležitejch prázen budu a jiného žádného, kdož by zvěř JMC hubě [hubil], na ty dotčené oboje grunty uvozovati nebudu. Pakli bych proti tomu co učinil a na těch obojích gruntech s ručnicí nebo jinými k myslivosti náležitými přípravami postižen neb usvědčen byl, tehdy dávám moc, aby bud' nejvyšší pan jägrmistr Království českého anebo pan forstmistr panství Pardubského mohli mne beze vši milosti dáti na hrdle ztrestati a z té pokuty mne žádné duchovní ani světské právo propouštěti nemá. A já také o vysvobození se, že s žádným člověkem sám ani skrze jiného jednati nebudu a nemám, podle práva.

Actum zápisu na Pardubicích ve čtvrtek po neděli družebné. Léta Páně 1602

TP4. Seznam hejtmanů a správců pardubického panství v letech 1560-1630

– Sestaveno původně na základě prací J. Sakaře, T. Šimka, K. Růckerové,
korigováno dle pramenné základny

- Čeněk Bořek z Poličan (1560-1561)
- Burian Svítkovský ze Škudel (1561-1563)
- Jiřík Adlspach z Damsdorfu (1563-1590/1591)
- Václav Chotek z Chotkova a na Všetatech (1591-1594)
- Fridrich z Vildštejna (1594-1598)
- Valentin Žalud (1599-1601) – správce
- Albrecht Pfefferkon z Ottopachu a na Jinonicích (1601-1605)
- Jan Gerštorf z Gerštorfu (1606-1614)
- Valentin Žalud (1614/1615-1617) – správce
- Věněk Bukovský z Hustířan (1616-1617)
- Šebestián Rejšvický (1617-1618)
- Jan Ledecký z Granova a na Dehtářích (1618)
- Břeněk Ježovský z Lub (1618/1619-1622)
- Kašpar Czeller z Rozenhalu (1624-1629)
- Jiljí Fuchs z Reichenburku (1629-1633)

TP5. Koncept instrukce sepsané českou komorní radou

pro komisaře Pavla Šturma

– SM, inv. č. 3312, karton 2261, sg. SM S 195/5 (sv. 3), folio 3

Instrukci od nás JMC zřízené rady komory české na Pavlu Šturmu z Firstenberka, co by nyní na zámcích JMC vlastních vyříditi ráčil

Nejprve list věřící hejtmanu dodati, potom Casu sobě otevřítí dáti a co hotových peněz se koliv vyjde vyzdvihnouti, hejtmanovi z ní pořádně tak kvitovati, aby kvitanci jeho rentmistrem vyměněna býti mohla.

Co se dluhů jakýžkoli na spěch vyupomínati bude moci, ty také vyzdvihnouti a z nich hejtmanu, jak již dotčeno, kvitovati.

Registra ku počtu, poněvadž již v. Havla minulo, a JMC, aby se z panství počtové každého půl léta přijímati měli ráčí, od hejtmana a písaře důchodního vyzdvihnouti, i vejtahy kvartální, a jim oznámiti, nebou-li časně takových vejtahů do komory odsílati a register ku počtu po vyjití každého půl léta klásti, že jim z služby jich srážeti se podle artikulů jim odeslaných bez ušarování bude.

Registra urburní jim na ten čas podle pánů komisařů nařízení a přípisů, které s sebou má, napraviti a přípisy s sebou zase přivéztí.

(Dodatek, který má následovat po daném řádku, je uveden pod textem a zní takto:

Přítom hejtmanům jménem a na místě JMC oznámiti cožkoli hotových peněz mezi tímto časem a svatým Mikulášem nejprve příštím shromážditi budou moci, to do úřadu rentmistrovského bez meškání odvedou a vyčtou.)

To všecko co nejdřív možné vyříditi a sem se navrátiti, peníze hotové do úřadu odvésti a nám všeho toho relaci učiniti.

Actum na hradě Pražském v pátek den svatého Klimenta léta LXXI

TP6. Nový řád na panstvích – správa důchodů panství

– NA, SM, inv. č. 3312, sg. S 195/5(sv. 4), karton 2261, folio 191-198

Slovutný a věrný náš milý, ačkoli jsme předešle Tobě, písaři důchodnímu jisté vyměření, jak by se důchody na panství našeho pardubského přijímati i také zase vydávati a opatrovati měly učiniti ráčili. Však poněvadž se to nachází, že písaři naši na témž panství předešli všickni nám nemalý rest dlužní jsou zůstávali a to se jinak souditi nemůže, než že to z nepilnosti a obzvláštní neopatrnosti, zvlášť pak vykračováním z takového nařízení našeho, tak že tak i písaři jeden bez druhého k penězům důchodním chodíte a toho, co se kdy přijme, neb zase vydá, náležitě nepoznamenáváte.

A protož nechtíce se na to děle dívati, ráčili jsme pro časné toho škodlivého neřádu přetržení jinší a lepší řád v přijímání a zase odvozování důchodů našich naříditi a to na níže psaný způsob, aby držán a zachován byl v tom naše milostivá jistá vůle jest.

Předně a nejprve chceme tomu, aby ihned od Tebe hejtmane, truhla neboližto kasa bezpečně, dobře spravena, pouti a rykli okována a se čtyřmi zámky, jak západitými, tak i visatými udělána a v místě bezpečném na zámku našem pardubském chována byla. A do též truhly, aby se všichni a všelijaké důchodové a platové toho panství, jak stálý, tak i běžný, buď ty z pivovaru za piva, ze mleynů, ite[m] za lesy, dříví, ryby, obilí, vomastek a jiné všelikteraké věci, jakými by se ty koli jmény jmenovati mohli nic nevyměňujíc přijaté a utržené skládali a zavírali. Od kteréžto truhly ty hejtmané jeden, písař důchodní druhej, dva rychtářové neb sousedé, lidi víry hodní a hospodáři dobří, kterýžby blízko od zámku a každého času od nás neb na místě našem od presidenta a rad našich komory české k tomu obráni byli, též po jednom klíči jmíti a nám obzvláštní povinnosti že se v tom upřímně a věrně beze všeho pochlebenství a ničeho přehlídání chovati a dobrého našeho vyhledávati chtěli zavázáni býti mají, tak aby ty ani písař důchodní bez nich a oni též bez vás k penězům důchodním nemohli. Osoby pak ty, kteréž tak k tomu vedle tebe a písaře důchodního nařízení budou, každou sobotu ráno, aneb jak by se kdy o tom s tebou snesli a potřeba toho ukazovalabeze všeho jiného zaneprázdnování na zámek náš k odemknutí truhly s klíči svými, aby se scházeli. A po odemknutí truhly všechny peníze, což by se jich koli odkud a začkoli toho téhodně přijalo, předně z pilnosti vyčtaouce, potom písaři důchodnímu do register obzvlášně od něho k tomu založených pořádně všeckno zaouplna a zejména odkud a zač co utrženo jest, za příjem bedlivě poznamenati a zapsati dadouce, takové registra s penězi vyčtenými do oznámené truhly hned tehdaž v přítomnosti vás všech společně schovali a zamkli. Od kteréžto truhli

jeden každej klíč svůj přijmouce, ten tak chovati a opatrovati má, aby k ztrátě nepřišel a potom tudy něco škodlivého se nestalo. Bylo-li by pak kdy jakýchkoli dělníků na jakéžkoli díla nebo co jiného buď k potřebě zámku, dvorům, mlejnům za potřebné koupiti neb zjednati, a že bez toho nikoliv býti nemůže to by se uznalo, na takové dělníky i to vše, co by se tak potřebovalo, abyste z truhly peníze vzali a od písaře důchodního pořádně do register téhodních mnoholi kterého téhodne vyzdviženo a nač obráceno poznamenané byli. Takové pak placení ať se každéhočasu v přítomnosti Vás všech, kteříž klíče k známé truhlici míti budete však po bedlivém a společném vašem prve toho všeho uvážení, co by se týmž dělníkům aneb za to, co se tak koupiti muselo dáti mělo koná a nádeníkům a dělníkům všechněm týmž způsobem každého času bez zadržování platí. A v tom ať nám ani jim žádného krácení se neděje. A přihodilo-li by se, že by po zaplacení oznámených dělníků neb potřeb co peněz pozůstalo a zbejvalo, tehdy toho ničehož ty hejtmane ani písař za sebou nezadržuj, nýbrž ihned po zaplacení dělníků do truhlice v přítomnosti vás všech k tomu nařízených osob schovati prve však písaři důchodnímu pořádně všecko komu co a zač toho téhodne dáno tolikéž poznamenati dej, potom hned tehďáž pod takovým vašem společným příjmem i vydání rukou svou vlastní se podpiš, a tak se každého téhodne v příjmích a vydáních společně dle tohoto vyměření našeho z toho ovšem nikoli nevykračujíc chovati hleďte. Přitrefilo-li by se tak kdy, že by se krom soboty jiného dne něco od Tebe nebo písaře důchodního neb koho jiného buď obilí, ryb, omastku, pív aneb čehokoli prodalo a peníze za to přijali, z toho ze všeho ihned i nejprv příští sobotu v přítomnosti vás všech pořádný počet od toho kdo co prodá a peníze k sobě přijme ať se činí a ty peníze jak od Tebe hejtmane, tak i od písaře důchodního neb jiného do truhlice bez zadržování zaouplna odvedou a složí, tak aby za tebou, písařem důchodním ani žádným jiným žádné peníze nezůstávaly a se zdržovaly. Nýbrž hned od vás odvozování a do truhlice schovávání bývaly. Však bylli by ti hejtmane, písař důchodní aneb jiný služebník a čeledín náš jenž při témž zámku a panství slouží kterýkoli kterého peníze na službu svou vedle náležitosti??attbi dáno a to že zaslouženo jest od vás společně k tomu nařízených osob uznáno bylo žádostiv, tehdy se toho tobě i jednomu každému služebníkovi a čeledínu našemu dostati a z truhli bez zadržování dáno býti má. Nebo na tom býti neráčíme tobě nebo komu jinému mzdu jeho zasloužilou chtíti zdržovati a naproti tomu, aby se komu prve než čas vyjde služba platiti měla, toho chtíti dopouštěti a aby se také každého času věděti mohlo, jak se oznámení důchodové, příjem i vydání vykonávají a nač obracují. Bude a jesti povinen písař důchodní z registre téhodních hlavní registra sobě pořádně a časně sepsati a každého půl léta aneb konečně ve dvou nedělích po vyjití tohoto s podpisem ruky své hejtmane

do buchhalterie komory naší české odvozovati. Nápodobně chceme tomu, aby i písař obroční, rybniční, pivovarní i jiní všickni, kteří se z důchodů našimi obírají a peníze k době přijímají nadepsaným způsobem se zachovával, a týž písař obroční nebo jiná nemá a nemají žádného obilí, ryb neb čeho jiného co kdo pod svou správou bez vůle a vědomosti též rychtářů neb osob jakýž se nadpisuje k tomu nařízených a nadro vějše prv bedlivého uvážení a oznámení vašeho, zač by co dáti a prodati měl žádným způsobem prodávati, nýbrž ve všem tom i jiném radou a poručením tvým a osob k tomu nařízených a k tobě přidaných se spravovati. Čehož jsme ti z potřeby naší tejna učiniti neráčili vidauc, že na tom jistou a konečnou vůli naší císařskou naplníš. [s.d.]

Všem hejtmanum a úředníkům na panstvích JMC.

TP7. Článek O všelijakých věcech, kteréž se hejtmanu i jiným služebníkům zapovídají

- dle instrukce z roku 1638, 1652 a 1673

(SOA Zámorsk, Vs Pce, inv. č. 165-167 a 169, sg. G 58, G 74-75 a G 43, č. knihy 169-171 a 173), publikováno (s drobnými odchylkami) v *AČ XXII*, str. 397-99

1. *Před vně jakž jsou za slavné paměti císaře Matyáše, pána strejce našeho nejmilejšího mnozí neřádové na panstvích od některých hejtmanů a jiných služebníků se daly tak že aužitky panství ne větším díle sobě přivlastňovali, nechťice my více takových neřádů trpěti o tom tak to nařizujeme a chceme, aby budoucně hejtman ani žádný jiný služebník dvoru svého poplužního tu na tem panství, kdež v službě zůstaven neměl a nekupoval.*
2. *Aby žádných handlův s lidmi poddanými nevedl a neměl.*
3. *Aby žádných spolků s námi při dvořích na panství chovaje krávy, jalový dobytek, koně, klidny, hřibata neměl.*
4. *Aby žádný služebníků našich žádného dobytka a pohlaví koňského svého nevyfrejmařoval, ovšem ani sobě nepřivlastňoval.*
5. *Ze služebníků zámeckých, aby v obilí, omatků, rybách, dříví ani ve vše jiném handle žádného nevedl a z důchodův toho nic na vejďelek nekupovalo.*
6. *Žádný svých vlastních věcí ani přátelských, dobytka, koní, klisen, vozův a sumou všech potřeb, aby do důchodův nic neprovodoval.*
7. *Aby se žádný jako hejtman, tak ani jiný v důchodích našich nedlužil. [Od 1652 přidáno „aniž také na důchody naše bez vědomí komory naší České dluhy vzdělávati se nemají.“]*
8. *Co se kdy dědin a kopanin přidělá potahy našimi a čeledí zdělá, semenem naším zaseje, to vše, aby se k ruce naší osívalo a žádný sobě toho přivlastňovati nemá. [Od 1652 připojeno neméněji takové dědiny potahy našimi zdělané sobě osívati, nýbrž jestli by obilím naším se osíti nemohly, tehdy lidem poddaným na třetí neb čtvrtý mandel dle uznání zanechati mají.]*
9. *Žádný na zámku a panství našem páleného k své ruce pálení dáti nemá a jaké by dále o pálení téhož páleného od nás nařizeno bylo, o tom poručení našeho očekávati bude.*

Mezi lety 1652-73 přibyly ještě následující články

- 1) *Jestli pak kdy v pilná polní díla, též k orání a setí obilí při dvořích aneb k jakým koli našim při hospodářství a stavení potřebám, hejtman náš toho bezelstně potřebi uznal, kterému z officirův s ním sloužícím, kdyby čas a prázdnot měli, bez meškání povinností jejich k takovým díelům a dělníkům poručiti dohlédnouti, aby tíž officirové a služebníci to beze vsí výmluvy vykonati povinni byli.*

- 2) *Co se pak dotýče, kdyby kdy z pilné potřeby od komory naší České hejtman aneb který z officírův do Prahy citován, aneb jinak z důležité potřeby v službách našich ven z panství víc než na jeden den vysláni byli, milostivě povolovati ráčíme, aby za jeden den a noc hejtmanu 2 zl. r., purkrabímu 1 zl. r., písaři důchodnímu 1 zl. r., obilnému 45 kr., pjezdnému 30 kr., staršímu fišmistru 1 zl. r., písaři porybnému 45 kr. z důchodů našich passirováno bylo, avšak na ten a takový způsob, aby jeden každý obesláni své, a zase kdy kde expedirován jest, attestací vyzdvihnouc, ku počtu přiložil.*
- 3) *Však především když by hejtman za některou obzvláštní potřebou naší z panství do měst Pražských odjeti měl, má před tím, nežli by se z místa na cesty vypravil, jaká toho příčina ukazuj, skrze psaní na naši komoru Českou v známost uvésti, a uzná-li to táž komora, že by to mimo hejtmana žádný jinší z sloužících aneb skrze psaní vyříditi nemohl: dostanouce povolení, teprve na cestu vypraviti, jinak jemu lifrgeld passirován nebude.*
- 4) *Nemá také hejtman jinší officírové bez povolení komory naší České ven z panství vyjížděti. Jetsliže by pak kdy toho hejtman neb jinším officírům nějaká bezelstná potřeba nastávala, že by z panství odjeti měl: tehdy oznámíc, kde by v potřebě nastálé nalezen býti mohl, mimo jeden den a noc vně zůstávati nemá, na další čas pak k odjezdu od komory České povolení vyhledávati má.*

TP8. Jan Hradský, forstknecht pardubického panství,

žádá císaře o výslužné

– NA, SM, inv.č. 2643, sg. P 70/30, karton 1647, b.f.

Nejjasnější a nejnepřemožitelnější římský císaři, uherský, český a dalmatský králi, pane pane náš nejmilostivější, pán Bůh věčnej a všemohoucí rač dáti Vaší císařské milosti dobré a veselé zdraví, mocné v důstojném císařství kralování, šťastné nad nepřáteli vítězství i ve všem dobrém své svaté božské požehnání a rozmnožení toho Vaší císařské milosti od božské milosti já, chudej člověk, upřímně prosím.

Přitom nejmilostivější a velikomocný císaři Vaší císařské milosti ve vší poníženosti oznamuji, že jsouc od pana forstmistra v panství pardubském za forstknechta povolán a v tu práci potažen, mnohá léta bohda věrně a upřímně v své povinnosti jsem se choval a platně, jakž svaté paměti panu otci Vaší císařské milosti, tak i Vaší císařské milosti jsem sloužil, nic v tom zdraví svého dnem i nocí nelitujíc, i hrdla svého hotov jsa nasaditi, mnohé těžkosti a pokušení od těch, kteříž kradmo ve forstu vaší císařské milosti škoditi chtěli a škodivali jsem snášel a nad jiné forstknechty trpěti musil, o čemž pan forstmistr i jiní dobrou vědomost mají a tudy již na zdraví velice jsem sešel. Však proto vždy potud pokudž mně možné jest v ničemž bych nerad povinnosti své obmeškával, ale již pěšky těch, kteříž ve forštu po myslivosti na koních a na vozích jezdívají, dohoniti nemohu a koně sobě zač zjednati ani jeho zač vychovati nemám. Jsa pa k nyní v nedostatku zdraví svého od Pána Boha postaven, s manželkou svou a dítkami mými velmi špatné obživení mám, k Vaší císařské milosti jakožto pánu mému nejkřesťanstějšímu, já chudej, vaší císařské milosti dědičnej poddanej a mnoha léta až do mé starosti v službě trvající člověk poníženě a pokorně prosím, že Vaše císařská milost z své císařské štědroty a lásky, milosti ke mně nakloniti se ráčí a nyní pro opatřená zdraví mého z lásky některou kopou groší darovati a při tom, pokudž by pán bůh na tom světě ponechati ráčil, pro snadší obživení sebe, manželky i dítek mých jistejm provizinem dobrotivě obdariti. Jsa té celé důvěrnosti k Vaší císařské milosti, že Vaše císařská milost mne v tom poníženě prosícího pro odplatu pána Boha všemohoucího uslyšeti, tu milost mně učiniti ráčí.

Vaší císařské milosti

Jan Hradský, forstknecht v panství Pardubském, obyvatel při městě Pardubicích

TP9. List hejtmana Adlspacha zaslaný komoře ohledně skládání sirotčích počtů do komorní buchhalterie

– NA, SM, inv. č. 3312, sg. S 195/9 II, karton 2264, b. f

Službu svou VM vzkazují, urození páni, páni urození a stateční rytíři, páni mně laskavě přízniví, zdraví i všeho jiného dobrého VM věrně rád přejí

Psaní, které mi činiti ráčíte, že by to Instrukci má mezi jinými ukazovala a vyměřovala, kdybych s písařem důchodním a jak vedle počtů svých také registra z peněz sirotčích do buchhalterie klásti měl, jménem a na místě JMC mně poroučejíc, abych VM o tom, jaké by toho neskládání počtu i register příčiny byly oznámil.

I račte věděti, že jsem v touž Instrukci svou bedlivě vhlídl, ale toho, čehož v ní, abych při důchodních počtech také registra a počet sirotčí tam do buchhalterie skládati měl, zapsáno a vyměřeno nemám. A také aby se to činiti mělo a oboje spolu, jak důchodní, tak u sirotčí skládalo, nikoli možný není nebo těch register sirotčích a purkrechtních dobře s jednu fúru na čtyři koně jest, vedle kterých se vždycky každého roku zde na Pardubicích od písaře sirotčího počet činí, ale písař důchodní s tím nic činiti nemá. A to vše pořádně se před sebe bere, jak pak za tento rok nynější na týž počet sirotčí v tento pondělí nejprv příští se zasedne a přijímati začne, kterejž když se dokoná a výpis uvede, co se tak peněz sirotčích hotových mimo dluh při JMC, též na starých půjčkách i také ukázání do též sumy sirotčí od nebožtíka Matyáše Levhartického, někdy písaře důchodního, Šimona Bumbala a Šťastného Opatovického, což jsou písaři sirotčí na počtech zůstali a zase na gruntech k vybrání s jistejm povolením ukázali, jak v rejstřích půjčkovejch šířeji psáno jest zůstane, VM o to vše k dalšímu vyrozumění ukázati nepominu.

Dáli pak když teď s písařem důchodním k odvozování peněz i počtu svatohavelského minulého do Prahy pojedu, s VMC o to šířeji rozmluviti, zprávu gruntovní učiniti a tu věc na místě a konci postaviti chci. Ač jest i předešle toho také ode mě pominuto nebylo, že jsem tak činil. Ale naději se, že jest to VM z paměti vyšlo a na onen čas též jiné JMC rady v komoře jsou byly. Však jestliže JMC pánu našemu nejmilostivějšímu k dobrému na témž počtu sirotčím, aby při důchodním počtu v buchhaltrerii také každého roku skládal, co záleží a jinak k lepšímu pořádku, nežli se při něm nyní zachovává, uveden bude moci bejti. Já tomu, že by mi práce, kterouž každého roku o týž počet několik dní pořád mívám, ubýti mohlo, věrně rád

povolím a tomu místo dáti chci. Toho jsem na VM, abyšte se nyní ráčili věděti, čím spraviti, tejna učiniti nechtěl.

Dat. na Pardubicích, v pátek po památce početí Panny Marie léta 1580

Jiřík Adlspach z Damsdorfu, císaře jeho hejtman na Pardubicích

TP10. Výtah ze svatojiřského počtu roku 1582
– služebné vrchnostenského aparátu (v groších českých)

(NA, SM, inv. č. 2643, sg. P 70/5II, karton 1642, folio 58^f, 60)

Hejtmanu s jinými při zámku... 94 kop 45 g

Čeládce v Přihrádce.....16 kop 22g 3,5d

Čeládce postranní.....19 kop 15 g

Fišmistru, písařům a pacholkům .....49 kop 3 g

Forstmistru, fortsknechtům a čeládce na hůře Kunětické... 82 kop 45 g

Šafáři a čeládce při dvoře Pardubském... 5 kop 52 g 3, 5 d

Čeládce ve dvoře Hradišřském.... 26 kop 26 g 3, 5 d

Čeládce ve dvoře Mateřovském... 24 kop

Martinovi voborníkovi....5 kop 3 g

Rudolfovi Braitenbachovi, šutmistru, s jeho pacholky až do posledního Apprilis 82 ....108 kop

K daným sumám nutno přičíst navíc částku uvedenou jako „útraty hejtmana a jiných služebníků“ (folio 58^f), která činila celkem 50 kop 43 grořů